

Prof. Dr. İrfan akın'a Armağın

Ankara, 2015

Prof. Dr. İrfan akin'a Armağan

Yayına Hazırlayanlar
Umut Al ve Zehra Taşkın

Hacettepe Üniversitesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
Ankara, 2015

Yayıncı: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

<http://www.bby.hacettepe.edu.tr>

ISBN 978 975 491 411 5

© Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü ve yazarlar

Her hakkı saklıdır.

Kapak Tasarımı: Necip Erol Olcay

Atalay Matbaacılık

Tel: 0 312 384 41 82

Sertifika No: 15689

Prof. Dr. İrfan Çakın'a armağan / Yayına hazırlayanlar: Umut Al ve Zehra Taşkın.- Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2015.

x, 273 s.; 23 cm.

Dizin var.

Kaynakça bölüm sonlarında.

ISBN 978 975 491 411 5

1. Kütüphanecilik – Armağanlar. I. Al, Umut. II. Taşkın, Zehra.

Z 665 P76 2015

020.8 P76 2015

Önsöz

Prof. Dr. İrfan Çakın, Bölümümüzün kuruluşundan sonraki süreçte uzun yıllar ciddi sorumluluklar almış, deyim yerindeyse Bölümün gençlik dönemini yönetmiş ve olgunluk dönemine geçirmiştir. Değerli Hocamız için hazırladığımız bu küçük armağan kitap onun yaptıklarını asla karşılayamaz.

Uzun yıllar Bölüm Başkanlığı, öğretim üyeliği, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, üniversitede diğer akademik ve yönetsel sorumluluklar Hocamızın emeğinin geçtiği ve bizleri onurlandıran konumlardır. Hepimizin Türkiye’de verdiği mesleki kimlik mücadelesini Hocamız Üniversitemiz içindeki etkili sorumluluk, yetki ve iletişim gücü Bölümümüzün öne çıkmasına da katkıda bulunmuştur. Kendisine Bölümümüz adına, mesleğimiz adına ne kadar teşekkür etsek azdır.

Hocamız, aynı zamanda, Türkiye’deki Bilgi ve Belge Yönetimi alanındaki eğitim yapılanmasının köklü dönüşümünde öncü rol oynamış, Bölüm adı değişikliği de dâhil olmak üzere ciddi bir reforma imza atmıştır.

Hepsinden öte, Hocamız yüzlerce öğrenci yetiştirmiş, hocaların hocası olmuştur.

Her zamanki yol gösterici, çözüm geliştirici, insancıl yaklaşımlarını da ayrıca belirtmek isterim.

Prof. Dr. İrfan Çakın hocamız için önsöz yazmak, uzun, yoğun bir meslek yaşamını birkaç paragrafta özetlemek kolay değil elbette.

Hocamıza Bölümümüze, mesleğimize, ülkemize kattıkları için içten teşekkürlerimizi sunar, mutlu ve sağlıklı uzun bir yaşam dileriz.

Saygılarımızla,

Prof. Dr. Bülent Yılmaz
Bölüm Başkanı

Sunuş

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde 35 yılı aşkın süre ile görev yapan Hocamız Prof. Dr. İrfan Çakın’a armağan olarak hazırlanan bu kitaba birçok kişi katkıda bulunmuştur. Böyle bir kitap hazırlama düşüncesi ilk kez 2014 yılının Ağustos ayında İrfan Hocamızın bulunmadığı bir Akademik Kurulda gündeme gelmiş ve hazırlıklara başlanmıştır. Kitabın sürpriz bir armağan olarak takdim edilmesi düşüncesinden hareketle kitaba katkıda bulunabilecek kişilere tek tek ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk duyurular Kasım 2014 itibarıyla kişilere elektronik posta aracılığıyla gönderilmeye başlanmıştır. Elektronik posta aracılığıyla erişilemeyen kişilere ise telefonla ulaşılmaya çalışılmıştır.

Elinizdeki kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hocamızın akademik hayatındaki kilometre taşlarını özetleyen görsel ve kısa bir özgeçmişi ile akademik çalışmalarının listesi yer almakta, ikinci bölüm Hocamıza armağan edilen yazılardan oluşmaktadır. Armağan yazılar kitapta yazarların soyadlarına göre alfabetik şekilde yer almıştır. Bu vesileyle kitaba katkıda bulunan tüm yazarlara teşekkür ederiz. Kitapta yer alan çalışmaları dikkatli şekilde okuyup değerlendiren öğretim elemanlarımız da kitabın içeriğine olumlu yönde katkıda bulunmuşlardır, kendilerine teşekkürü bir borç biliriz.

Bölümümüzün birçok organizasyonunda grafik tasarım ile ilgili işleri hiç yüksünmeden üstlenen Dr. Necip Erol Olcay’a da ayrıca teşekkür etmek isteriz. Kendisi Hocamıza armağan ettiğimiz kitabın kapağını tasarlamıştır. Dr. Olcay, tasarım sürecinde birçok taslak ürünü bizlerle paylaşmış ve kendisine ilettiğimiz geri bildirimleri sabırlı şekilde değerlendirerek elinizdeki son ürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ortaya çıkan kapağın yaratılış hikâyesini de şu şekilde paylaşmıştır:

“Kapak resmi Çakın’ı anlatabilmeliydi. Ancak meslekte lisans eğitiminden başlayarak 50 yıl içinde ne yapılabildiğini bir resimle anlatmak başarılabilir miydi? Bilemezdik. Kendimizi cesaretlendirdik ve tasarıma bu sorudan yola çıkarak yaklaşmaya çalıştık. Yıllar içinde neler yapılmamıştı ki... Mesleki eğitim ve öğretim programı geliştirmek, öğrenci yetiştirmek, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü ve Bölüm Başkanlığı yapmak, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu üyeliği ve daha nice görevler... Tüm bu görevler sağlam ve köklü bir eğitim geçmişine dayandırılarak yapılmıştı. Buradan yola çıktık ve resimde her bir yaprağın öğrencileri temsil etmesine karar verdik. Yapraklar üzerindeki gözlerle Hocamızın gözlerinin her bir öğrencisinin üzerinde olduğunu, onları koruyup kollamaya çalıştığını anlattık. Salyangoz geçtiği yerde iz bırakması ile tanınır. Öğrencilerine böylesine titizlikle yaklaşması, onların sorunları ile yakından ilgilenmesi nedeniyle Hocamız da her öğrencisi üzerinde bir iz bıraktı. Kapak resminde güneşi temsil eden çiçekler ise Hocamızın meslek hayatında etki ettiği tüm unsurları ve onları nasıl aydınlatıldığını anlatmaktadır.”

Dr. Olcay’ın yukarıdaki paragrafta anlattıklarını meslekteki birçok kişi birinci elden yaşama şansına sahip oldu. Dileğimiz, İrfan Hocamızın emeklilikten sonra da etrafını aydınlatmaya devam etmesidir...

Umut Al ve Zehra Taşkın

İçindekiler

Önsöz	v
Sunuş	vii
İçindekiler	ix

Bölüm I. Prof. Dr. İrfan Çakın'ın Özgeçmişi ve Akademik Çalışmaları

Özgeçmiş	3
Görsel Yaşam Öyküsü	4
Akademik Çalışmalar	5

Bölüm II. Makaleler

Küreselleşme: Bilgi Ekonomisinin Temel Özellikleri <i>Müge Akbulut</i>	13
Bilimsel İletişimin Farklı Bir Yüzü: Geri Çekilen Makaleler <i>Umut Al ve İrem Soydal</i>	22
Terimleştirme <i>Gülbün Baydur</i>	38
Türkiye'nin Kültür Yaşamında Kütüphane Kurumu ve Eğitim Yaşamına Etkisi: Cumhuriyet Dönemi <i>Buket Candan</i>	43
Kültürlerarası Diyalog ve Halk Kütüphaneleri <i>Ahmet Çelik ve Mehmet Emin Küçük</i>	62
ÜNAK List'in İçerik Analizi <i>Ömer Dalkıran</i>	69
Sosyal Kuramların Bilginin Düzenlenmesine Sunduğu Yaklaşımlar <i>Tülay Fenerci</i>	82
Bilgi, Ekonomi, Kriz... <i>Nesrin İnce</i>	101
İlk Meslekler ve Kütüphanecilik Mesleği <i>Hasan S. Keseroğlu</i>	105
Yönetimde Etik Değerler: Bilgi Merkezleri Açısından Bir Değerlendirme <i>Ümit Konya ve Nilgün Atay</i>	117
Bilgi ve Belge Yönetimi Öğrencilerinin Bilgi Okuryazarlığı Becerileri <i>Serap Kurbanoğlu ve Güleda Doğan</i>	124
7/24 Kütüphane Hizmetinin Kullanıcı İstatistiklerine Yansıması <i>Mesut Kurulgan</i>	135
Zamansal ve Uzamsal Tanımlamalara Dayalı Bilgi Erişim Sistemlerinin Değerlendirilmesi <i>Özgür Külcü, Tolga Çakmak ve Şahika Eroğlu</i>	143

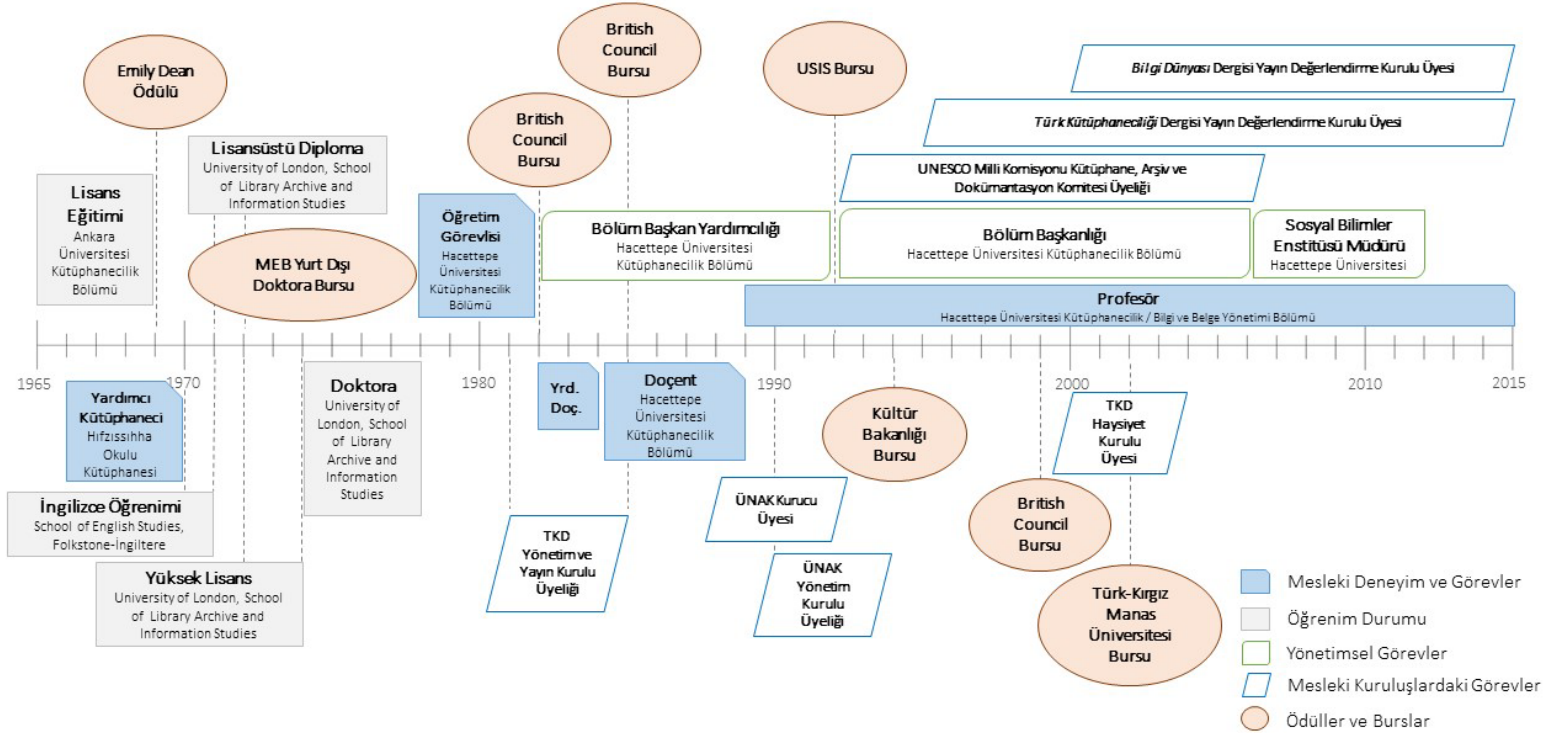
Yaratıcı Kütüphanelerde Yenilikçi Bilgi Hizmetleri <i>H. İnci Önal</i>	162
Elektronik Kitap ve Gelişim Süreci <i>Işık Önder ve Doğan Atılgan</i>	175
Kurumlar İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (BEYAS) Modeli: Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) Süreci Uygulaması <i>Fahrettin Özdemirci</i>	184
Türkiye’de Ar-Ge ve İnovasyona Bağlı Dönüşümün Bilgi Merkezlerine Yansıması <i>Semanur Öztemiz</i>	199
Kütüphane ve Bilgi Bilimi Alanında Tema Analizi: Metin ve Ağ Analizi Tekniğiyle Bir Deneme <i>Coşkun Polat ve Kasım Binici</i>	209
Türk Eğitim Sisteminde Bilgi Hizmetleri Projeleri <i>Özlem Şenyurt</i>	221
Açık Bilim ve Açık Erişim <i>Yaşar Tonta</i>	235
Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Akademik Sahtekârlık ve İntihal Konusundaki Görüşleri <i>Nazan Özenç Uçak ve Yurdağül Ünal</i>	251
Halk Kütüphaneleri Geleceği: IFLA 2013 Eğilim Raporu Bağlamında Bir Değerlendirme <i>Bülent Yılmaz</i>	265
Yazar Dizini	273

Bölüm I. Prof. Dr. İrfan Çakın'ın Özgeçmişi ve Akademik Çalışmaları

Özgeçmiş

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Kütüphanecilik Bölümünden 1969 yılında mezun oldu. 1416 sayılı yasa çerçevesinde yurt dışı doktora bursu sınavlarını kazanarak İngiltere'ye gitti. 1970-1978 yılları arasında Londra Üniversitesi'nde arşiv alanında yüksek lisans, kütüphanecilik alanında da doktora çalışmalarını tamamladı. 1978 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1982 yılında yardımcı doçent, 1984 yılında doçent, 1989 yılında da profesör oldu. Hacettepe Üniversitesi'nin idari ve akademik çeşitli kurul ve komisyonlarında (Hacettepe Üniversitesi Eğitim Komisyonu, Hacettepe Üniversitesi Yayın Etiği Komisyonu, Bilimsel Araştırma Projeleri Üst Komisyonu gibi) yer alan Prof. Dr. Çakın, 1982-1992 arasında Bölüm Başkan Yardımcılığı, 1992-2006 arasında Bölüm Başkanlığı, 2005-2012 yılları arasında da Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevlerini yürüttü. Bu görevlerin yanı sıra, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde öğretim üyesi olarak çalıştığı süre zarfında lisans (Bilgi ve Belge Yönetimine Giriş, Proje, Araştırma Kütüphaneleri gibi) ve lisansüstü (Kütüphanecilik Felsefesi, Karşılaştırmalı Çalışmalar, Bilgi Ekonomisi gibi) düzeyde birçok ders verdi ve danışmanlığında 21 yüksek lisans, sekiz doktora tezi tamamlandı. Prof. Dr. İrfan Çakın evli ve iki çocuk babasıdır.

Görsel Yaşam Öyküsü

Akademik Çalışmalar

Doktora Tezi

The Analysis of the Structure and Function of University Libraries in Turkey: A Comparative Study with Special Reference to the Universities of London and Ankara. (1978). University of London, University College, School of Library Archive and Information Studies.

Makaleler

Çakın, İ. (2012). Bilgi Profesyonellerinin Eğitiminde 40 Yıl: Hacettepe Üniversitesinin Lisans Programındaki Değişiklikler. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(2), 262-290.

Çakın, İ. (2005). Cumhuriyet'ten Günümüze Bilgi Profesyonellerinin Eğitiminde Başlıca Yönelişler. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(1), 7-24.

Çakın, İ. (2004). Müteferrika Matbaası'nın Düşündürdükleri ve Avrupa'da Basımcılığın Etkileri: Gelecek İçin Geçmiş Anlamak. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 153-167.

Çakın, İ. (2002). Kütüphanecilik Bölümleri: Yeniden Biçimlenirken... *Düşünceler*, 58, 3-9.

Çakın, İ. (2001). Değerli Hocamız Prof. Dr. İlhan Kum'u Düşünürken. *Türk Kütüphaneciliği*, 15(1), 85-89.

Çakın, İ. (2000). Üniversitelerimizin Bilgiye Erişim Sorunları ile Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi. *Bilgi Dünyası*, 1(1), 26-41.

Çakın, İ. (2000). Prof. Dr. İlhan Kum'u Uğurlarken... *Bilgi Dünyası*, 1(2), 253-254.

Çakın, İ. (2000). Bilgi Profesyonellerinin Eğitiminde Yeniden Yapılanma: Hacettepe Üniversitesi Örneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 14(1), 3-17.

Çakın, İ. (1998). Üniversitelerimizin Bilgiye Erişim Ortamları: Genel Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 37-68.

Çakın, İ. (1997). Kütüphanecilik Konusunu Tartıştırdık: Kütüphanecilik Öğrencilerine İş Umudu Doğuyor. *Nokta: Haftalık Siyasi Haber Dergisi*, 16-22 Kasım 1997, 30-34.

Çakın, İ. (1995). Üniversite Kütüphanelerinin Sorunları. *Bilim ve Ütopya*, 16, 28-29.

Çakın, İ., Ersoy, O., Çelik, H. ve Duman, H. (1993). Türk Kütüphaneciliğinin Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 7(3), 220-226.

Çakın, İ. (1991). Özel Kütüphaneler: Tanım Boşluğu. *Türk Kütüphaneciliği*, 5(2), 49-55.

Çakın, İ. (1992). Araştırma Faaliyetleri ve Kütüphaneler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Belge-Bilgi Araştırmaları*, 3, 27-38.

Çakın, İ. (1989). Kütüphanecilik: Bilim Dalı Olarak Tanımı ve Özellikleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 3(2), 59-64.

- Çakın, İ. (1989). Karşılaştırmalı Kütüphanecilik: Yöntemi ve Özellikleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1-2), 113-130.
- Çakın, İ. (1986). Kütüphanenin Toplumsal Konumu ve İşlevleri. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 35(1), 6-15.
- Çakın, İ. (1984). Turkish Libraries: Historical Context. *International Library Review*, 16(1), 71-77.
- Çakın, İ. (1983). Üniversite Kütüphane İlişkisi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 32(2), 61-64.
- Çakın, İ. (1982). Kütüphanecilikte Felsefi Yaklaşım. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 31(4), 155-157.
- Çakın, İ. (1982). Çağdaş Eğitimde Kütüphanenin İşlevleri. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 31(2), 55-66.
- Çakın, İ. (1982). Karşılaştırmalı Kütüphanecilik: Teorik Bir Yaklaşım. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 31(1), 6-10.
- Çakın, İ. (1974). Mukayeseli Kütüphanecilik. *Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya Dergisi*, 19(2), 75-77.
- Çakın, İ. (1973). Ayniyata Tutkumuz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 22(3-4), 110-113.
- Çakın, İ. (1973). Kütüphane ve Enformasyon Hizmetlerinin Planlanması. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 22(1-2), 63-74.

Kitaplar

- Bilgi ve Belge Yönetimine Giriş*. Ders notları, 2004. 160 s.
- Research Libraries*. Student Textbook, 2000. 90 s.

Kitap Bölümleri

- Çakın, İ. (2013). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Kütüphanecilik Eğitimi. B. Yılmaz (Ed.), *Anadolu Kütüphaneleri* içinde (s. 387-404). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Çakın, İ. (2012). Meslektaşım ve Arkadaşım Prof. Dr. K. Gülbün Baydur. Ö. Külçü, T. Çakmak ve N. Özel (Eds.), *Prof. Dr. K. Gülbün Baydur’a Armağan* içinde (s. 231-233) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Çakın, İ. (2007). Kütüphanecilerin Eğitiminden Bilgi Profesyonellerinin Eğitimine: Hacettepe Üniversitesi’nde Son 20 Yıl. S. Kurbanoğlu, Y. Tonta ve U. Al (Eds.), *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu: 24-26 Ekim 2007, Ankara, Bildiriler* içinde (s. 19-23). Ankara: H.Ü. Bilgi ve Belge Yönetimi.

Çakın, İ. (2005). Üniversite Kütüphanelerimiz: Sorunlar Yumağında Kazanımlarımız. M. E. Küçük (Ed.), *Prof. Dr. Nilüfer Tuncer'e Armağan* içinde (s. 114-126). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Çakın, İ. (2001). Cumhuriyet Döneminde Bilgi ve Belge Yönetimi Alanında Gelişmeler. B. Yediyıldız (Ed.), *Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiye'sinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu, 8-10 Kasım 2000, Ankara: Bildiriler ve Tartışmalar* içinde (s. 61-74). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Çakın, İ. (1999). Kütüphanecilik Eğitimi ve Yeni Hedefler. Ö. Bayram, E. Erkan ve E. Yılmaz (Eds.), *21. Yüzyıla Doğru Türk Kütüphaneciliği: 35. Kütüphane Haftası Bildirileri* içinde (s. 135-146). TKD: Ankara.

Çakın, İ. (1999). Sanayi Toplumunda Bilgi Profesyonellerinin Eğitimi: Etkileşim ve Değişim. A. Karataş, A. Çelenkoğlu, A. F. Kartal, S. Karaağaç ve N. Eroğul (Eds.), *Düşünceler: TKD'nin 50. Yılına Armağan* içinde (s. 137-160). Ankara: TKD Ankara Şubesi.

Çakın, İ. (1997). 25. Yılında Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü. B. Yılmaz (Ed.), *Kütüphanecilik Bölümü 25. Yıla Armağan* içinde (s. 7-31). Ankara: H.Ü. Kütüphanecilik Bölümü.

Çakın, İ. (1997). Sunuş. B. Yılmaz (Ed.), *Kütüphanecilik Bölümü 25. Yıla Armağan* içinde (s. 5). Ankara: H.Ü. Kütüphanecilik Bölümü.

Çakın, İ. (1996). Yeniden Yapılanma Ortamında Türk Milli Kütüphanesi. *50. Kuruluş Yılında Ulusaldan Evrensele Türk Milli Kütüphanesi (1946-1996)* içinde (s. 118-125). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Çakın, İ. (1994). Prof. Dr. İlhan Kum'un Yaşamı ve Mesleki Katkıları. D. Atılğan ve A. Kaygusuz (Eds.), *Prof. Dr. İlhan Kum'a Armağan* içinde (s. VII-X). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Çakın, İ. (1988). Kütüphane Türlerine İlişkin Derslerde Teori-Uygulama İlişkisi. M. Alpay (Ed.), *Türkiye'de Kütüphane Alanında Teori ile Uygulama İlişkisi Sempozyumu 7-8 Mayıs 1987* içinde (s. 129-138). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü.

Çakın, İ. (1981). Türkiye'de ortaöğretim ve sorunları. T. Oğuzkan (Ed.), *Okul Kütüphaneciliği* içinde (s. 191-196). İstanbul: Dünya Kitabevi.

Konferanslar ve Sempozyum Bildirileri

Çakın, İ. (2014). *Bilgi Profesyoneli Kimdir? Ne Yapar? Niçin Yapar?* Söyleşi, TKD Kampüsü, 19 Aralık 2014, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara.

Çakın, İ. (2014). *Kütüphanecilikten Bilgi Yönetimine: Meslek Felsefesi Açısından Anlamı*. Davetli Konuşmacı, Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Felsefesi Sempozyumu (3-5 Eylül 2014). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.

- Çakın, İ. (2014). *Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü*. Bildiri, Türkiye’de Bilgi ve Belge Yönetimi Eğitimi, 50. Kütüphane Haftası, 31 Mart-06 Nisan 2014, Milli Kütüphane Salonu, Ankara.
- Çakın, İ. (2014). *Meslek Olarak Bilgi ve Belge Yöneticiliği*. Davetli Konuşmacı. 50. Kütüphane Haftası, Kırklareli Üniversitesi Pınarhisar Meslek Yüksekokulu, 1 Nisan 2014, Kırklareli.
- Çakın, İ. (2013). *Academic Libraries in Turkey*. Lunch Time Lecture. 5. Kongress Bibliothek & Information Deutschland, Leipzig, 11-14 March 2013. Germany.
- Çakın, İ. (2012). *Türkiye’de Kütüphanecilik Eğitiminin Gelişimi*. Bildiri, Kütüphane ve Bilgi Bilim Eğitiminin Geleceği. E-Bilim ve Bilgi Yönetimi 3. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 19-21 Eylül 2012, Ankara. Hacettepe Üniversitesi, Sıhhiye Kampüsü.
- Çakın, İ. (2008). *Lisansüstü Eğitimde Danışmanlık*. II. Lisansüstü Eğitim Sempozyumu. H.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Temsilciler Konseyi - Genç Araştırmacılar Topluluğu. 24 Kasım 2008, Merkez Kampus Kültür Merkezi.
- Çakın, İ. (2005). *Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü: Nedir? Ne Yapar?* Söyleşi. Başkent TV, 5 Ocak 2005.
- Çakın, İ. (2002). *Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği*. V. Türk Kültür Kongresi. 17-21 Aralık 2002, Başkent Öğretmenevi. Eski Eserler ve Müzecilik, Kütüphanecilik, Arşiv, Dokümantasyon. 19 Aralık 2002, III. Salon. 9.30-17.30.
- Çakın, İ. (2002). *Bölüm Adı Değişikliğinin Mesleğimize Yansımaları. Açık Oturum*. Türk Kütüphaneciler Derneği Ankara Şubesi. 1 Kasım 2002, Milli Kütüphane Konferans Salonu.
- Çakın, İ. (2002). *Cooperation Between the Departments of Librarianship in Hacettepe University and in the National Humanities University, Bishkek, Kırgızistan*. 10 Ekim 2002. National Humanities University, Department of Librarianship. Bishkek, Kırgızistan.
- Çakın, İ. (2002). *Needs for Transformation in Library Education*. Issık-Köl 2002: Kütüphaneler ve Toplumu Demokratikleştirme Uluslararası Konferansı, Kırgız Cumhuriyeti Sosyal Kütüphaneciler Birliği ve Saros Foundation. 1-6 Ekim 2002, Çolpan Ata, Kırgızistan.
- Çakın, İ. (2001). *Library Education in Turkey: Recent Developments*. National Humanities University, Bishkek, Kırgızistan, Department of Librarianship, 31 May 2001.
- Çakın, İ. (2001). *Kütüphanecilik/Arşivcilik Eğitiminden Beklentiler*. 37. Kütüphane Haftası, Forum 1, 29 Mart 2001, Milli Kütüphane Konferans Salonu, Ankara
- Çakın, İ. (2001). *Bilgi Görevlilerinin Eğitimi*. 37. Kütüphane Haftası Kutlama Programı. İstanbul Valiliği, Panel, 28 Mart 2001. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul.

Çakın, İ. (2000). *Türkiye’de Üniversite Kütüphaneleri*. 21. Yüzyılda Kütüphanecilik: Balkan Ülkeleri Kütüphanecileri Buluşması, Kültür Bakanlığı 29 Kasım-3 Aralık 2000. Milli Kütüphane Salonu, Ankara.

Çakın, İ. (2000). *Cumhuriyet Döneminde Bilgi-Belge Yönetimi’nde Gelişmeler*. Atatürk’ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 8-10 Kasım 2000 Merkez Kampüs, R Salonu.

Çakın, İ. (2000). *Kütüphanecilik Eğitiminde Yaptıklarımız ve Yapacaklarımız*. Forum: Birliğe Ne Kadar Hazırız? 36. Kütüphane Haftası, 31 Mart 2000, Milli Kütüphane Konferans Salonu, Ankara.

Çakın, İ. (2000). *Kütüphane Haftası, Okuma Alışkanlığı ve Kütüphaneler*. TRT Radyo 2, Sohbet Programı. 29 Mart 2000, 13.30-14.30 Ankara.

Çakın, İ. (1999). *Üniversite Kütüphanelerimizin Sorunları ve Kütüphanelerarası İşbirliği*. Panel, Üniversitelerde Kütüphanelerarası İşbirliği Paneli 20 Kasım 1999, İneter ’99 Toplantısı, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Konferans Salonu, Ankara.

Çakın, İ. (1999). *Kütüphanecilik Eğitimi ve Yeni Hedefler*. Açık Oturum, 35. Kütüphane Haftası, 19 Mart 1999, Milli Kütüphane Konferans Salonu, Ankara.

Çakın, İ. (1998). *Kütüphanecilerin Eğitimi*. Panel, 34. Kütüphane Haftası, Mart 1998. Milli Kütüphane Konferans Salonu, Ankara

Çakın, İ. (1997). *Üniversite Kütüphanelerini Sorunları ve Düşündürdükleri*. Açık Oturum, Bilgi ve Belge Hizmetleri Sempozyumu, 24 Ekim 1997, Ziya Gökalp Konferans salonu, Beytepe, Ankara.

Çakın, İ. (1997). *Bilgi ve Belge Hizmetleri Sempozyumu Açılış Konuşması*. Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümünün Kuruluşunun 25. Yılı Nedeniyle, 22 Ekim 1997, Ziya Gökalp Konferans Salonu, Beytepe, Ankara.

Çakın, İ. (1997). *New Information Environment and the Library Education in Turkey*. Sempozyum, East Mediterrenian University, 25th March 1997, The Republic of Northern Cyprus.

Çakın, İ. (1996). *Kütüphanecilik Eğitiminde Sorunlar*. Açık Oturum, TKD Ankara Şubesi, 1 Kasım 1996. Milli Kütüphane Konferans Salonu, Ankara.

Çakın, İ. (1996). *Yeniden Yapılanma Ortamında Türk Milli Kütüphanesi*. 50. Kuruluş Yılında Ulusaldan Evrensele Türk Milli Kütüphanesi (1946-1996) Sempozyumu, 19-21 Haziran 1996. Milli Kütüphane salonu, Ankara.

Çakın, İ. (1995). *Library Education in the Department of Library Science of Hacettepe University*. Açık Oturum, 61th Conference of the International Federation of Library Associations, 20-26 August 1995, İstanbul.

Çakın, İ. (1995). *IFLA’95 te Gönüllüler Organizasyonu ve Beklentiler*. Açık Oturum, Kütüphaneciliğimizin Olimpiyatı IFLA’95 İstanbul Nasıl Gidiyor? Milli Kütüphane Konferans Salonu, 29 Mart 1995, Ankara.

- Çakın, İ. (1992). *American Librarianship in the Lights of Turkish Experience*. Konferans, United States Information Center, Washington, 30 Haziran 1992.
- Çakın, İ. (1989). *Niçin Karşılaştırmalı Yöntem*. Konferans, Türk Kütüphaneciler Derneği Ankara Şubesi Seri Konferansları, Nisan 1989. Türk Tarih Kurumu Konferans Salonu. Ankara
- Çakın, İ. (1987). *Kütüphane Türlerine İlişkin Derslerde Teori Uygulama İlişkisi*. Türkiye’de Kütüphane Alanında Teori ile Uygulama İlişkisi Sempozyumu, İstanbul, 7-8 Mayıs 1987. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü. İstanbul
- Çakın, İ. (1985). *Recent Developments in the Turkish Library Education*. Konferans, University of Sheffield, Department of Information Studies, 8 Mart 1985, Sheffield, İngiltere.
- Çakın, İ. (1985). *Problems of Library Development in Turkey*. Konferans, University of Sheffield, Department of Information Studies, 15 Şubat 1985, Sheffield, İngiltere.
- Çakın, İ. (1984). *Kütüphanelerin Üniversiteler İçin Önemi ve Düşündürdükleri*. Konferans, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kütüphanesinin Açılışı Nedeniyle, 20 Nisan 1984, Van.
- Çakın, İ. (1983). *Üniversite Kütüphane İlişkisi*. Açık Oturum, 19. Kütüphane Haftası, 2 Nisan 1983, Fen Fakültesi Konferans Salonu, Ankara.
- Çakın, İ. (1982). *Çağdaş Eğitimde Okul Kütüphaneleri*. Açık Oturum, 18. Kütüphane Haftası, 1 Nisan 1982, Ziraat Bankası Konferans Salonu, Ankara.

Projeler

- Çakın, İ. (Proje Yöneticisi). *Türk Milli Kütüphanesi Koleksiyonunun Otomasyonu: I. Aşama*. (Kütüphane koleksiyonu içinden 169.000 tanesi US MARC ve AACR II’ye dayalı olarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. (Ekim 1993-Şubat 1994).
- Çakın, İ. (Proje Yöneticisi). *Türk Milli Kütüphanesi Koleksiyonunun Otomasyonu: II. Aşama*. Kütüphane koleksiyonu içinden 180.000 tanesi US MARC ve AACR II’ye dayalı olarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. (Eylül 1994-Nisan 1995).
- Çakın, İ. (Proje Yöneticisi). *Manas Üniversitesi Kütüphanesi Otomasyonu*. Yaklaşık 30.000 bilgi kaynağının bibliyografik künyeleri US MARC ve AACR II’ye dayalı olarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. (Haziran 2001-Kasım 2002).

Bölüm II. Makaleler

Küreselleşme: Bilgi Ekonomisinin Temel Özellikleri¹

Müge Akbulut

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara.
mugeakbulut@gmail.com

Öz: *İnternet'in tüm dünyaya hızla yayılmaya başlaması, küreselleşmeyi farklı boyuta taşımıştır. Bu gelişme ile birlikte dünyanın en uçra köşelerdeki bireyler bile küresel düzeyde rekabet edebilme imkânı bulmuştur. Küreselleşme süreci önemli siyasi olaylar, yenilikler ve şirketler sayesinde gerçekleşmiştir. Dünyanın düzleşmesi ile insanlar birbirine yakınlaşmış dolayısıyla ortaklaşa iş yapabilme ve rekabet edebilme fırsatı yakalamışlardır. Bu çalışmada Thomas Friedman (2006) tarafından belirlenen küreselleşmeye neden olan “düzleştirici güçler”in bilgi ekonomisi ve bilgi hizmetlerine etkileri tartışılmaktadır.*

Anahtar Sözcükler: *Küreselleşme, bilgi ekonomisi, bilgi hizmetleri, düz dünya, düzleştirici*

Giriş

Küreselleşme, mekânlar arasındaki mesafenin göz ardı edilerek, ülkelerin ve şirketlerin ve bireylerin birbirine yakınlaşması; birbirleri ile ekonomik, politik ve sosyal etkileşim halinde bulunmaları anlamına gelmektedir (Bayar, 2008; Kivılcım, 2013). İnternet'in tüm dünyaya yayılması ve diğer güçlerin de etkisi sonucu yeni bir çağa girilmiştir, küreselleşmeyi farklı boyuta taşıyan bu yeni çağda dünya çok küçük bir yer haline gelmiş, oyun sahası düzleşmiştir. Artık küreselleşme sadece ülkeler, şirketler ve bireylerin nasıl iletişim kurduklarını tanımlamakla kalmamakta, aynı zamanda yeni uluslararası sistemi de biçimlendirmektedir. Dolayısıyla küreselleşmeyi, iç politikaları, uluslararası ilişkileri belirleyen güçleri anlamadan ne günün haberlerini yorumlayabilir, neye yatırım yapacağımızı bilebiliriz (Altan, 2008).

Thomas Friedman (2000) küreselleşmenin üç büyük çağı olduğunu belirtmektedir. Bu çağlardan ilki, Kristof Kolomb'un 1492'de Eski Dünya ile Yeni Dünya arasında ticareti başlatan sefere çıkması ile başlamış ve 1800'lere kadar sürmüş olan “*Küreselleşme 1.0*”dır. Bu çağ dünyayı büyük boydan orta boya küçültmüştür. Bu dönemin önde gelen unsurları, küresel entegrasyon sürecinin itici gücü ülkelerin sahip olduğu güç (insan gücü, buhar gücü, rüzgâr gücü vb.) ve bu gücün ne ölçüde yaratıcı kullanıldığı idi. Küreselleşme 1.0'da soru şuydu: Küresel fırsat ve rekabette ülkemin yeri neresi? Ülkem aracılığıyla nasıl küreselleşip diğer ülkeler ile işbirliğine girebilirim?

İkinci çağ, “*Küreselleşme 2.0*”, yaklaşık olarak 1800'lerde başlayarak 1929 *Dünya Ekonomik Bunalımı* ile I. ve II. Dünya Savaşlarında ara verdikten sonra 2000'e kadar devam etmiştir. Bu çağ ise dünyayı orta boydan küçük boya indirmiştir. Küreselleşme 2.0'da değişimin itici gücü çok uluslu şirketlerdir. İngilizler ve Hollandalıların başı

¹ Bu çalışma büyük ölçüde şu iki kaynağa dayanmaktadır: 1. Friedman, T.L. (2006). *Dünya düzdür: 21. yüzyılın kısa tarihi*. (çev. Levent Cinemre). İstanbul: Boyner Yayınları.; 2. Friedman, T. (2000). *Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği*. (çev. Elif Özsayar). İstanbul: Boyner Yayınları.

çektığı bu şirketler Sanayi Devrimi'yle işgücü ve pazar bulabilmek için dünyaya açılmışlardır. Dönemin ilk yarısında demir yolları ile buhar makinaları ulaşım maliyetlerini büyük oranda düşürmüştür, ikinci yarısında ise telgraf, telefon, kişisel bilgisayarlar, uydular ve Internet'in ilk sürümünün yaygınlaşması iletişim maliyetlerini azaltmıştır. Dolayısıyla malların ve bilginin mesafe gözetmeksizin hızlı bir şekilde ve kolaylıkla iletebilmesi bu çağda mümkün olmuştur. Bu dönemin esas sorusu şuydu: Şirketim küresel ekonominin neresinde? Nasıl küreselleşip (şirket olarak) başka şirketlerle işbirliği yapabilirim?

Üçüncü çağ ise Internet'in yaygınlaşması ile başlayan, içinde bulunduğumuz "*Küreselleşme 3.0*"dır. Bu dönemde dünya küçük boydan minicik boya dönüşmüş, oyun alanı da düzleşmiştir. Küreselleşme 3.0'ın itici gücü küresel düzeyde rekabete girebilmek ve işbirliği yapmak için bireylerin sahip olduğu güçtür. Bunu sağlayan, insanları yakınlaştıran küresel fiber optik şebeke ve yazılımdır. Bu çağda bireyler kendilerinin küresel rekabetin neresinde olduğunu küresel düzeyde başkalarıyla nasıl işbirliği yapabileceklerini sorgulayabilecek konuma gelmişlerdir.

Bu üç dönemin farklarını inceleyecek olursak, *Küreselleşme 1.0* ve *Küreselleşme 2.0*'ın esas aktörleri Avrupalı ülkeler ve şirketlerdir. *Küreselleşme 3.0*'da ise dünyanın en ücra köşesindeki birey veya şirketler de oyun alanına girmiş ve güçlenmişlerdir. Geniş bant ile dünyanın her tarafını birbirine bağlamış aynı zamanda donanım fiyatları da düşmüştür. Bir işin parçalanıp bir kısmının Lizbon'da bir kısmının Ankara'da yapılmasını sağlayan iş akış yazılımları da, zihinsel sermayenin hızlıca iletebildiği bir platform yaratmıştır.

Ulus-devletin ve Sanayi Devrimi'nin doğuşu gibi kökten değişimler bireylerin rolü, hükümetlerin rolü ve iş yapma şekilleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Ancak bundan önceki değişimlerle küreselleşme süreci arasındaki nitelik olarak farklı olan şey *değişimin yayılma hızı ve derecesidir*. Örneğin *Johann Gutenberg* devingen harfli matbaayı geliştirdikten sonra baskıya geçiş hemen gerçekleşmemiş ve uzunca bir süre yalnızca küçük bir kesimi etkilemiştir (Çakın, 2011, s. 59). Oysa dünyanın düzleşme süreci ışık hızıyla yayılmaktadır ve insanları doğrudan etkilemektedir.

Dünyanın düzleşmesi önemli siyasi olaylar, teknolojik gelişmeler ve şirketler sayesinde gerçekleşmiştir.² Düzleşme ile, insanlar birbirine hiç olmadığı kadar yakınlaşmış, rahatça iletişim kurabilme fırsatı elde etmişlerdir dolayısıyla ortaklaşa iş yapabilmiş ve küresel düzeyde rekabet edebilmişlerdir.

Küreselleşmeye Yol Açan Temel Düzleştiriciler

Berlin Duvarı 9 Kasım 1989'da Sovyetler Birliğinin 1991'de dağılmasıyla sonuçlanan bir dizi olayı tetikleyerek yıkılmış ve Sovyet İmparatorluğunun hükümrانlığında yaşayan halkları özgürleşmiştir (Coy, 2014). Dolayısıyla yönetimlere yön veren, dar iktidar grubunun çıkarları yerine, halkın çıkarları, talepleri ve arzuları olmuştur. Siyasi ve askeri gerginlik (soğuk savaş) iki ekonomik sistemin, (kapitalizm ve komünizm) mücadelesiydi. Duvarın yıkılması ile, herkesin uyum sağlaması gereken tek bir sistem kalmıştır (Makale Oku, 2012). Duvarın çöküşü ortak standartların benimsenmesini de sağlamıştır. Bankacılık, kişisel bilgisayarlar, yazılımlar ve bunun gibi birçok alanda

² Küreselleşmeye yol açan temel düleştiriciler (flatteners) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Friedman (2006).

hemen her şey standart hâle gelmiştir. Yaklaşık olarak duvarın yıkıldığı dönemlerde ortaya çıkan kişisel bilgisayarlar ile onlara hayat veren Windows İşletim sistemi yaygınlaşmıştır. Bilgisayarlar, komünizmin dayandığı yukarıdan aşağı iletişim sisteminin yerine, yatay iletişim sistemini büyük oranda geliştirmişlerdir. Ayrıca kişisel bilgi toplama faaliyetlerini de kolaylaştırıp bireylerin güçlenmesini sağlamışlardır. Microsoft teknoloji sorumlusu Craig Mundie'ye göre küresel bir telefon sistemine bağlı olan kişisel bilgisayarların, faks makinelerinin, Windows'un ve modemlerin yayılması, küresel bilgi devrimini başlatan temel platformu sağlamıştır (Anderson, 2005). Bu gelişmeler sayesinde insanlar kişisel bilgisayarlarında program yazmaya başlamıştır. Ancak bugünkü anlamda Internet henüz ortalarda olmadığı için bu dönemde bilgisayarların sunduğu imkânlar kısıtlıdır.

1990'ların ortasına gelindiğinde ise kişisel bilgisayar ve Windows devrimi ulaşabileceği yere kadar ulaşmıştı. World-Wide Web (WWW), 1991'de Tim Berners-Lee tarafından yaratılmıştır fakat kullanıcıların Web sayfalarını görmesini sağlayan "*Web tarayıcı*" (browser) teknolojisi, Netscape şirketi tarafından geliştirilmiştir. Tarayıcı teknolojisi sıradan bir teknoloji gibi gözükse de aslında en önemli icatlarından birisidir. Çünkü tarayıcı sayısı arttıkça daha çok insan Internet'e bağlanmış; dolayısıyla içerik, uygulamalar ve araçlar hızla çoğalmıştır. Yine bu dönemde kullanılan cihazların birlikte çalışabilirliğini sağlayan ve bilgiyi dijital ortamda topluca ve güvenli bir biçimde taşıyan matematik esaslı FTP, HTTP, POP, SSL, SMTP ve TCP/IP protokolleri³ geliştirilmiştir.

Giderek daha talepkâr hale gelen kullanıcılar çok geçmeden Internet platformunda yalnızca dolaşmak, e-posta göndermekle yetinmez olmuş; işbirliği içerisinde nesneleri yaratmak, yeniden tasarlamak istemişlerdir. Fakat bunun için birbiriyle uyumlu yazılımlar gerekiyordu. Şirketler artan beklentileri karşılayabilmek için ortak Web standartları ve protokolleri oluşturmuşlardır. Veri tanımlama, genişletilebilir işaretleme dili XML ve basit nesne iletim protokolü SOAP bunlardan bazılarıdır. Böylece yazılımların birlikte çalışabilirliği sağlanmış ve kullanıcıların mekândan bağımsız olarak, hangi bilgisayar ve yazılımı kullanırlarsa kullansınlar internetten dijital veriyi indirme, değişiklik yapması sağlanmıştır. "*İş akış yazılımları*" sayesinde çok sayıda insan aynı proje üzerinde çeşitli görevleri yerine getirebilir hale gelmiştir.

Bahsedilen bu üç gelişme ile dünyayı düzleştiren platform oluşmaya başlamıştır. Önce çöken duvar sonra açılan pencere (Windows işletim sistemi) sonra içeriğin dijitalleşmesi ve tarayıcının yaygınlaşması, insanları daha önce hiç olmadığı ölçüde birbirine bağlamıştır. İş akış yazılımları da eklenince insanlar birlikte daha fazla şey yapmaya başlamışlardır. Böylece insanlar bilgisayarlarını ve Internet'i kullanarak tüm dijital içeriklerini daha önce olmadığı ölçüde hareket ettirebilmişlerdir. Bundan sonra bahsedilecek düzleştiriciler yeni platformun mümkün kıldığı işbirliği çeşitlerini, yöntemlerini içermektedir.

"*Açık kaynak*", son ürünün tasarımı ve uygulama detayları için erişimi ve ücretsiz yeniden dağıtımı teşvik eden bir felsefedir (Açık Kaynak, 2013). Açık kaynak felsefesinde beklenen karşılık maddi değil Apple, Microsoft gibi büyük şirketlerin ürettiklerine benzer ürünlerin ortaklaşa biçimde de yaratılabileceği düşüncesidir. Bu

³ Protokoller ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Computer Networking Notes (13 Aralık 2013).

açık kaynaklı oluşumlar kullanıcıların yazılım, site vb. araçlara daha kolay ulaşmalarını sağladığı için dünyanın düzleşmesi evresinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Bir diğer düzleştirici olan “Taşeronluk” (out-sourcing), firmanın yaptığı işin bir kısmını bir başka firmaya ya da firmalara yaptırıp, daha sonra işin bütününe entegre etmesi anlamına gelmektedir. Hindistan taşeronluğa en iyi örnek teşkil eden ülkelerdendir. Doğal kaynaklardan yoksun bir ülke olan Hindistan eğitime büyük ağırlık vermiştir. Fakat dışa kapalı sosyalist yönetimi nedeniyle mezunlar iş bulamadıkları için başka ülkelere (genellikle Amerika) gitmek zorunda kalıyorlardı. Bu durum, öğrencilerin eğitim giderlerinin Hintli vergi yükümlüleri tarafından ödenmesi fakat Amerika’nın zenginleşmesi ve bilgi havuzunun dolması anlamına geliyordu. Hindistan bu durumdan geniş bant iletişim imkânına kavuştuğunda kurtulabilmiştir. Milenyum krizi olarak da adlandırılan Y2K⁴ bilgisayar krizi ile Hindistan bilişim sektörü dünyaya damgasını vurmuştur. Y2K krizinin giderilebilmesi için dünyadaki bütün eski bilgisayarların dahili saatlerinin değişmesi gerekmiştir. Bu durum Hindistan’daki eğitilmiş ve ucuz iş gücü ile aşılabılmıştır. Tabii bu örnekte işbirliğini sağlayan platformun (denizin altından döşenen fiber optik kablolar) önemi büyüktür. Bu gelişme Hindistan için yeni bir küresel iş fırsatı doğurmuştur çok farklı ülkeden firmalar Hintli firmalarla işbirliği yapmışlardır.

Taşeronluk (out-sourcing), ülke içinden yapılabildiği gibi ülke dışından da yapılabilmektedir (Demircan, 2005). Yurt dışı üretim (off-shoring) adı verilen bu kavram fabrikanın tümünün bir başka ülkeye taşınmasıdır. 2001 yılında Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne resmi olarak üye olması, ticari uygulamalarda dünyanın pek çok ülkesinin izlediği küresel normlara uymayı kabul ettiği anlamına gelmektedir (Xiangnan, 2011). Çin’in Dünya Ticaret Örgütü üyeliği yurt dışı üretim adı verilen işbirliğini patlatmıştır. Aslında Çin, Batılı ve Asyalı üreticiler için daha önceden de büyük bir pazar durumundaydı. Birçok üretici bu burada satış ofisleri açmış fakat bürokratik engellerle karşılaştıkları için fazla kazanamamış hatta zarara bile girmişlerdir. Bunun üzerine kaliteli, disiplinli ve ucuz iş gücünden yararlanmak için ucuz maliyetli üretim yapan fabrikaları Çin’e kurmaya başlamışlardır. Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olması yani küresel kurallara uymayı kabul etmesi bu süreci hızlandırmıştır.

Bir diğer düzleştirici “Tedarik zinciri” ise, firmanın değişik birimlerinin birbirine bağlandığı bir sistemler bütünüdür. Taşınması gereken mal veya hizmetlerin en kısa, en ucuz ve en güvenli şekilde ulaştırılması amaçlanmaktadır. Tedarik zincirlerinin en iyi örneği Wal-Mart mağazalar zinciridir. Wal-Mart bünyesinde milyonun üzerinde işçi çalıştırmakta ve milyarlarca dolarlık alımlar, satımlar yapmaktadır. Satıcıyı, üreticiyi, dağıtım yapanları birbirine yakınlaştırıp daha düz bir alanda birbirleriyle ilişkiler kurmalarını sağlamaktadır. Wal-Mart’ın başarısının önemli noktaları vardır. İlk olarak Wal-Mart mal alımını doğrudan üreticiden ve oldukça fazla miktarda yapmakta, dolayısıyla ciddi indirimler alabilmektedir. Diğer bir nokta üreticiler malı doğrudan Wal-Mart’ın dağıtım merkezlerine teslim etmektedirler. En önemli nokta ise Wal-Mart bilgi sistemi üzerinden anlık olarak elde ettiği verileri (hangi şehirde rekabet nasıl, saat kaçla kaç arası kim ne sipariş veriyor vb.) doğrudan üreticilere iletmektedir (Shia, 2008). Yani bir ürün alıp kasadan geçirdikten kısa bir süre sonra dünyanın bir yerinde mekanik bir kol o ürünün yenisini üretmek için çalışmaya başlamaktadır. Dolayısıyla en

⁴ Hafızadan yer kazanmak için bilgisayarlardaki dâhili saatlerde tarih altı rakamla gösteriliyordu ve en çok 31.12.99’u gösterebildirdi. 2000 yılında girildiğinde bilgisayarların çoğu 1 Ocak 1900’ü gösterecekti.

düşük depolama giderleriyle rafların doğru zamanda doğru ürünlerle dolu kalması sağlanmaktadır. Tedarik zincirleri hem dünyanın düzleşmesi sayesinde mümkün olmuş hem de dünyanın düzleşmesinde etkili olmuştur. Çünkü tedarik zincirleri çoğaldıkça ortak standartları benimsemiş, uyumsuzluklar azalmış ve küresel işbirliği artmıştır.

Şirketler için küresel tedarik zincirinin yönetilmesi o kadar kolay bir iş değildir. Bu durum geleneksel kargo şirketlerine de küresel düzeyde iş imkânı sağlamaktadır. Örneğin Toshiba birkaç yıl önce cihazların onarımının çok uzun sürmesi ile ilgili bir imaj sorunu yaşamıştır. Bu yüzden UPS'ten daha iyi bir sistem kurmasını istemiştir. UPS ise Toshiba'ya, makineleri UPS olarak alıp, tamir edip sahiplerine iade etme önerisinde bulunmuştur. Bugün Toshiba, UPS çalışanlara sertifika vermekte ve bilgisayarları UPS çalışanları tamir etmektedir. Artık bilgisayarlar bir günde merkeze gönderilmekte, ikinci günde tamir edilmekte ve üçüncü gün iade edilmektedir. Bu gelişme şirketin müşteri şikâyetlerinde dikkat çekici bir azalma olmuştur. Günümüzde ürünlerine hiç ellerini değdirmeyen şirketler vardır (insourcing). Kargo şirketleri fabrikadan depoya, oradan müşteriye hatta onarıma, tüm yolculuğu üstlenmektedir (UPS, 2014). Bu etkileşim (insourcing) müşteri açısından da avantajlıdır çünkü Toshiba parasını ve enerjisini daha iyi tedarik zinciri kurmak yerine daha iyi bilgisayarlar tasarlamak ve üretmek için harcamaktadır.

Çağımızın en önemli düzleştiricilerinden biri kuşkusuz ki Internet üzerinden çevrimiçi olarak her türlü bilgiyi arayabileceğiniz arama motorlarıdır. Herkese eşit bir düzlemde istediği aramayı yapma şansı verip, istedikleri bilgiye kolayca ulaşmalarını sağlamaktadırlar. Dolayısıyla insanlar artık bilgi haber ve eğlenceden oluşan kendi kişisel tedarik zincirlerini oluşturabilmektedirler. *“In-forming”* adı verilen bu olgu kullanıcıların kendi araştırmacısı kendi editörü kendi eğlence seçici olmasıdır (Xiangnan, 2011). In-forming'in sağladığı ortam sayesinde Google, MSN, Yahoo gibi şirketler hizmetlerini müşterilerine dayatmak yerine onların isteklerine çabucak cevap verebilecek sistemlerini üzerinde çalışmaya başlamıştır ve dünya üzerindeki herkesi birbirlerine daha önce hiç olmadığı ölçüde yaklaştırmıştır.

Her türlü teknolojik gelişme eğer diğer bir teknolojinin daha etkin olarak kullanılmasını sağlıyorsa bunu *“Steroid”* olarak adlandırabiliriz. Örneğin artık kablolu bir ağ teknolojisi sayesinde kullanıcılar her yerden Internet'e erişip, istedikleri her şeye rahatça ulaşabilmektedir. Yani wi-fi teknolojisi olay hâlihazırda bulunan bir teknoloji olan Internet'i güçlendiriyor ve daha etkin kullanılmasını sağlıyor. Tabii steroidler sadece kablolu bağlantılarla sınırlı değildir.

Küreselleşme ve Bilgi Ekonomisi

Basılı ortamda bilgi ekonomisinin yaklaşık üçte birini oluşturan kısım bilginin dağıtılması ile ilgilidir. Dijital ortama geçiş ile beraber bu giderler oldukça azalmıştır. Elektronik ortamda bilgi taşıyan bir nesneden bir kopya daha üretmenin maliyeti neredeyse sıfırdır. Dolayısıyla elektronik ortamda dikkat edilmesi gereken bant genişliği, yazılım donanım uyumu bulunmaktadır ve günümüzde bu sorunlar büyük oranda aşılmıştır.

Yine bu geçiş döneminde dünyadaki büyük kütüphaneler kullanıcılarına ekonomik bilgi sağlayabilmek için konsorsiyum çalışmalarında başlamıştır. Basılı ortamda büyük ölçekli olarak gerçekleştirilemeyen işbirliği projeleri elektronik ortamda daha kolay

gerçekleştirilebilmektedir. Konsorsiyumlar, kurumların olanaklarını birleştirerek üyelerinin daha az maliyet ile elektronik bilgi kaynaklarından yararlanmasını sağlamaktadır. Ülkemizde özellikle elektronik dergiciliğe geçiş ile beraber elektronik dergiler ve veri tabanları için işbirliği çalışmaları yapılmıştır (Küçük, Al, Alır, Soydal ve Ünal, 2004, s. 128). Konsorsiyum girişimi ilk kez ULAKBİM'in kuruluşu ile gündeme gelmiş daha sonra ANKOS kurulmuştur. 2014 yılı Ocak ayı itibarıyla 179 kurum ANKOS üzerinden bu tam metin kaynaklara erişebilmektedir (ANKOS, 2014).

Basılı ortamdan dijital ortama geçiş döneminde⁵ abonelikler yerine lisanslama modellerinin başlamasıyla yayıncılar da bu durumdan nasıl yararlanabiliriz diye kafa yormaya başlamışlardır. Bununla ilgili olarak büyük ticaret anlaşmaları ortaya çıkmıştır (Frazier, 2001). Bu anlaşmalarda yayınevi koleksiyondan seçme şansı vermeden dergileri paketleyip kütüphaneye sunmaktadır. Konsorsiyum söz konusu ise basılı dergi fiyatlarında bir değişiklik yapılmadan ek ödeme ile paketteki tüm elektronik kaynaklar üyelerin erişimine açılmaktadır.

Küreselleşmenin Bilgi Hizmetlerine Etkisi

Düleştiriciler, dünyanın herhangi bir yerinden bilgi merkezlerine ağ aracılığıyla bağlanmayı, küresel düzeyde bilgiye erişimi ve bilgi paylaşımını mümkün kılmaktadır. Düz dünyada mesafenin öneminin kalmaması kütüphanelerin sanal güzergâhlara dönüşmesini de hızlandırmaktadır (Tonta, 2007). Örneğin Hacettepe Üniversitesi Kütüphanelerinde bir kitabın hem basılı hem elektronik sürümü bulunuyorsa çoğu kullanıcı hızlıca bilgisayarına indirebileceği, farklı cihazlarda görebileceği ve kütüphaneye gitmesini gerektirmediği için elektronik kopyayı tercih edecektir. Dolayısıyla bu örnekte Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri sanal bir güzergâhtır. (Tonta, 2007).

Küreselleşme sürecinden önce kullanıcılar bilgiye erişmek için “mekân olarak kütüphane”ye gitmek zorundaydılar (Tonta, 2007). Bugün ise düz dünyada aradıkları bilgiye oturdukları yerden kalkmadan ağ üzerinden erişebilmektedirler. Hatta kullanıcılar için aradıkları bilginin ağ üzerinde bulunması da yeterli değildir, bilginin tam zamanında (just-in-time) ve bulundukları ortamı değiştirmeden erişilebilmesi daha önemli hale gelmiştir (Johnson Levine, Smith ve Stone, 2010).

Geliştirilen yazılımlar sayesinde kütüphaneciler tarafından gerçekleştirilen görevler de şekil değiştirmiştir. Örneğin dijital belgelerde yer alan üst veriler otomatik olarak çekilebilmekte ve profesyonel kütüphaneciler tarafından yapılan kataloglama, sınıflama gibi işlemler kullanıcılar tarafından yaratılan etiketler aracılığıyla ya da otomatik olarak gerçekleştirilebilmektedir. Kullanıcılar kütüphane danışma hizmetleri yerine kolayca erişebildikleri için *Wikipedia*, *Ekşi Sözlük*, *Twitter*, *Facebook* gibi platformları tercih etmektedirler. Aynı şekilde bilgi kaynakları hakkında profesyonel kütüphanecilerden bilgi almak yerine o kaynağı daha önce kullanmış kullanıcıların bilgisine danışmaktadırlar. *Amazon*, *Google Books*, *WorldCat*, *Library Thing*, *Idefix* vb. ortamlardaki kitap tanıtım ve eleştirileri buna örnek gösterilebilir.

⁵ Geçiş dönemi ve bilginin fiyatlandırması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Shapiro ve Varian (1999); Varian (1995).

Henüz tüm kütüphaneler tek bir küresel ağa bağlı değildir, dolayısıyla kullanıcılar kütüphane kaynaklarına ağ aracılığı ile erişememektedirler. Lorcan Dempsey (2006) tarafından ortaya atılan “*Ters yüz kütüphane*” olgusu kütüphanelerin hizmet ve kaynaklarını kullanıcıların bulunduğu yere yani çevrimiçi ortama aktarmaları ile alakalıdır. Kütüphanelerin bunu gerçekleştirebilmesi için ise ters yüz edilmesi ve kullanıcıların iş akışlarının parçası olması gerekmektedir. Bu süreçte kütüphanecilerin de “düz dünya”ya kütüphanenin hizmetlerini ve kaynaklarını taşımaları gerekmektedir. Nitekim bugün çoğu kütüphane görünürlüklerinin artması için en azından üst verilerini (metadata) Web ortamına, yani Google ile taranabilen ortama aktarmaktadırlar. Bilgi merkezleri “Ben hizmet veriyorum, size uyar, uymazsa uymaz” anlayışını terk etmesi gerekmektedir (Tonta, 2010). Her zaman bağlantılı olan (always-on) kullanıcılar nerede ise kaynaklarını ve hizmetlerini o platforma taşımaları gerekmektedir. Kütüphanelerin değeri kullanıcıların bulunduğu ortamda yer alıp almamaları ile ölçülecektir (Dempsey, 2005).

Hızla evrimleşen mobil cihazlara eklenen özellikler mobil uygulamalarda da çeşitliliğe neden olmuştur. Bugün mobil uygulama mağazalarında herhangi bir işi yapmak için bir uygulama bulma ihtimali oldukça yüksektir. Mobil cihazlar aracılığıyla her zaman bağlantılı olan kullanıcılar kütüphanelerin de kolay erişilebilir, dinamik, kontrol edilebilir yapıda olmasını beklemekte ve daha gelişmiş bilgi hizmetlerine gereksinim duymaktadır (Akbulut, 2011). Bu ortamda kütüphanelerin de bilgi hizmetleri sunumunda değişiklikler yapması, hizmetlerini kullanıcılarının bulundukları ortama taşımaları gerekmektedir (Dempsey, 2009). Kullanıcılar aşına oldukları mobil ortamda sunulan kütüphane hizmetlerini kabul etmeye hazırdırlar. Dolayısıyla kütüphane kaynaklarına ve hizmetlerine mobil cihazlardan erişim olanağı sağlayan mobil kütüphaneler (m-libraries) en akıllıca çözümlerden birisidir. Kütüphane hizmetlerinin “mobil kullanıma hazır” hale getirilmesi ile kullanıcılar hesaplarına, dijital okuma odalarına, elektronik kitaplara, dergi makalelerine vb. hareket halindeyken de erişebilmektedir (Needham ve Ally, 2008). Hızla gelişen mobil cihazlara eklenen GPS, kamera, konum belirleme gibi özellikler de kullanıcı deneyimini geliştirmek ve kütüphane hizmetlerini daha etkin biçimde sunmak için fırsat olarak değerlendirilebilir.

Üniversitelerin “*Bilgi ve Belge Yönetimi*” bölümleri de artık bu kaçınılmaz hatta öngörülebilir değişimler karşısında ders programlarını güncelleyerek yeterli liderlik ve esnekliğe sahip bilgi profesyonelleri yetiştirmeyi amaçlamalıdır. Küreselleşen dünyada Bilgi ve Belge Yönetimi bölümleri misyonlarını, yaşanan değişimleri benimseyecek, bu değişimi lehimize olacak şekilde planlayabilecek ve yönetebilecek mezunlar yetiştirme olarak güncellemelidir. Çünkü düz dünyada bulunduğumuz statüyü koruyabilmemiz daha hızlı koşmamızı gerektirmektedir bu da ancak hızlı değişimlere ayak uydurabilecek bilgi profesyonellerinin yetişmesi ile mümkündür.

Sonuç

Küreselleşmeyi farklı bir boyuta taşıyan düzleştirici güçlerin büyük çoğunluğu bilgi dünyasında son yıllarda meydana gelen gelişmeler ve işbirlikleridir. Düzleştiriciler bilgi ekonomisinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Kütüphaneler hala Web aracılığı ile erişilemeyen çok sayıda bilgi kaynağına ve hizmete sahiptir. Fakat düz dünyada kullanıcılar bulmak istediklerini ilk olarak Web’de aramaktadırlar (Tonta, 2007).

Dolayısıyla artık mekân olarak kütüphaneler bilgi arayan kullanıcılar için ilk duraklar değildir. Kullanıcılar artık daha kolay erişebildikleri için ağ ortamını tercih etmektedirler. Kütüphaneler ise kaynaklarını ve hizmetlerini ağ aracılığı ile kullanıma sunmadıkları sürece düz dünya ortamına ve hızlı teknolojik gelişmelere ayak uyduramamış olacaktırlar. Kütüphanelerin kaynaklarını ve hizmetlerini hızlıca kullanıcılarının bulunduğu platforma taşımaları gerekmektedir. Üniversitelerin Bilgi ve Belge yönetimi bölümleri de bu bağlamda ders programlarını güncelleyerek misyonlarını gözden geçirmelidir.

Teşekkür

Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde 2014 Bahar döneminde verilen BBY 705 Bilgi Ekonomisi dersi kapsamında hazırlanmıştır. Prof. Dr. İrfan Çakın'a ve metni okuyarak önerilerde bulunan Doç. Dr. Umut Al'a çok teşekkür ederim.

Kaynakça

- Açık Kaynak. (2013). *Vikipedi*. 28 Kasım 2014 tarihinde http://tr.wikipedia.org/wiki/A%C3%A7%C4%B1k_kaynak adresinden erişildi.
- Akbulut, M. (2011). iPhone Mobile Application Design: The case of Hacettepe University Libraries, *ELPUB2011. Digital Publishing and Mobile Technologies, 15th International Conference on Electronic Publishing 22-24 June 2011, Istanbul, Turkey/* içinde 95-102. Y. Tonta, U. Al, P.L. Erdogan & A.A. Baptista (Eds.), 28 Kasım 2014 tarihinde http://elpub.scix.net/data/works/att/115_elpub2011.content.pdf adresinden erişildi.
- Altan, M. (2008). General Motor neden batır? *Bloomberg Businessweek Türkiye*. (9-15 Kasım 2008), 20-11.
- Anderson, S. (1 Eylül 2005). *The business of loyalty: Why sending jobs to India is a sign of patriotism*. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://incharacter.org/archives/loyalty/the-business-of-loyalty-why-sending-jobs-to-india-is-a-sign-of-patriotism/> adresinden erişildi.
- ANKOS. (2014). *Üyeler*. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://www.ankos.gen.tr/index.php/ankoshakkında/organizasyon/uyeler> adresinden erişildi.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (32), 25-34.
- Computer Networking Notes. (13 Aralık 2013). *Tcp ip udp ftp smtp HTTPs POP3 IMAP4 telnet SSH ICMP ARP RARP NTP SNMP SCP LDAP LPR*. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://goo.gl/nxum7d> adresinden erişildi.
- Coy, P. (2014). Duvardan kalanlar. *Bloomberg Businessweek Türkiye*. (23-29 Kasım 2014), 10-11.
- Çakın, İ. (2011). *Bilgi ve Belge Yönetimine Giriş. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü 2011 Ders Notları*. Ankara. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://egitim.bilgiyonetimi.net/mod/resource/view.php?id=509&redirect=1> adresinden erişildi.
- Demircan, H. (2005). Küreselleşme ve enformatik devrim sonrası yeni dönem: “Offshore outsourcing”. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 17(1), 7-21. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://goo.gl/XdU0NI> adresinden erişildi.
- Dempsey, L. (2005). *The library and the network: Flattening the library and turning it inside out*. (Sunuş slaytları). Access 2005 Conference, 17-19 October 2005, Edmonton, Alberta, Canada. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://goo.gl/WjiDsF> adresinden erişildi.

- Dempsey, L. (2006). The (digital) library environment: Ten years after. *Ariadne*, No. 46. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://www.ariadne.ac.uk/issue46/dempsey> adresinden erişildi.
- Dempsey, L. (2009). Always on: Libraries in a world of permanent connectivity. *First Monday*, 14(1). 28 Kasım 2014 tarihinde <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/2291/> adresinden erişildi.
- Frazier, K. (2001). The librarians' dilemma: contemplating the costs of the 'big deal'. *D-Lib magazine*, 7(3), 1-9. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://www.dlib.org/dlib/march01/frazier/03frazier.html> adresinden erişildi.
- Friedman, T. L. (2000). *Lexus ve zeytin ağacı: Küreselleşmenin geleceği*. (çev. Elif Özsayar). İstanbul: Boyner Yayınları.
- Friedman, T.L. (2006). *Dünya düzdür: 21. yüzyılın kısa tarihi*. (çev. Levent Cinemre). İstanbul: Boyner Yayınları.
- Johnson, L., Levine, A., Smith, R. ve Stone, S. (2010). *The 2010 Horizon report*. Austin, Texas: The New Media Consortium.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülke Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- Küçük, M.E., Al, U., Alır, G., Soydal, İ. ve Ünal, Y. (2004). Türkiye'de kütüphanelerarası işbirliği üzerine bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 18(2), 119-134.
- Makale Oku. (20 Mayıs 2012). *Berlin Duvarı 2. Bölüm*. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://youtu.be/EbwwS7wtoM4> adresinden erişildi.
- Needham, G. ve Ally, M. (2008). *M-libraries: libraries on the move to provide virtual access*. London: Facet.
- Shapiro, C. ve Varian, H.R. (1999). *Information rules: a strategic guide to the network economy*. Boston, MA: Harvard Business School Press. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/hal-varian-information-rules-chapter-1.pdf> adresinden erişildi.
- Shia, M. (24 Eylül 2008). *Supply chaining*. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://allaboutlogistics.blogspot.com.tr/2008/09/supply-chaining-one-of-worlds-flattener.html> adresinden erişildi.
- Tonta, Y. (2007). Kütüphaneler sanal güzergâhlara mı dönüşüyor? A. Üstün ve Ü. Konya (Eds.), *I. Uluslararası Bilgi Hizmetleri Sempozyumu: İletişim, 25-26 Mayıs 2006, İstanbul (Bildiriler)* içinde (s. 353-366). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-istanbul-mayis-2006-bildiri.pdf> adresinden erişildi.
- Tonta, Y. (2010). Küreselleşen dünyada üniversiteler ve kütüphanelerin rolleri. (Söyleşi: Nilüfer Ünal, Pınar Demirtaş ve Serhat Baytur) *E-Bülten*, No. 21. 28 Kasım 2014 tarihinde <http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2010-12/soylesi.html> adresinden erişildi.
- UPS. (2014). *Your business. Synchronized*. 28 Kasım 2014 tarihinde http://www.ups.com/media/en/ca/service_guide_ca2.pdf adresinden erişildi.
- Varian, H. R. (1995). The information economy. *Scientific American*, 273(3), 200-201.
- Xiang-nan, W. (2011). *China in the WTO: Past, present and future. Tenth anniversary of China's accession to the WTO*. 28 Kasım 2014 tarihinde http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/s7lu_e.pdf adresinden erişildi.

Bilimsel İletişimin Farklı Bir Yüzü: Geri Çekilen Makaleler

Umut Al

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
umutal@hacettepe.edu.tr

İrem Soydal

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
soydal@hacettepe.edu.tr

Öz: Bu çalışma bilimsel iletişim sürecinde birçok kesim tarafından göz ardı edilen bir konu olan geri çekilen makaleler üzerine odaklanmaktadır. Çalışmamızda Web of Science kapsamında dizinlenen dergilerdeki geri çekilmiş makaleler incelenmektedir. Araştırmamızda yanıt aranan sorular ise şunlardır: 1- Geri çekilen makalelerin yayımlandıkları yıl ile geri çekildikleri yıl arasında ne kadar süre geçmektedir? 2- Geri çekilen makalelere literatürde ne düzeyde atıf yapılmaktadır? 3- Geri çekilen makaleler geri çekildikten sonra atıf almaya devam etmekte midirler? Bu soruların yanıtları geri çekilen makalelerin bilimsel iletişim sürecinde oynadığı rolü ve literatüre olan etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Yapılan tarama sonucunda, Mayıs 2015 itibariyle Web of Science üzerinde 2666 adet makalenin geri çekildiği saptanmıştır. Söz konusu makalelere toplamda 63.735 kez atıf yapılmıştır ve bu çalışmaların önemli bir bölümü (%85) makaleye ilişkin geri çekilme notu yayımlandıktan sonra da atıf almaya devam etmiştir. Çalışmamıza konu olan makalelerin yayımlandıktan sonra ortalama üç yıl içinde geri çekildiği saptanmıştır. Çalışmanın bulguları başta araştırma çevresine yeni katılmış kişiler olmak üzere, bilimsel iletişim sürecinin herhangi bir noktasında yer alan farklı kesimler tarafından dikkatli şekilde değerlendirilmelidir.

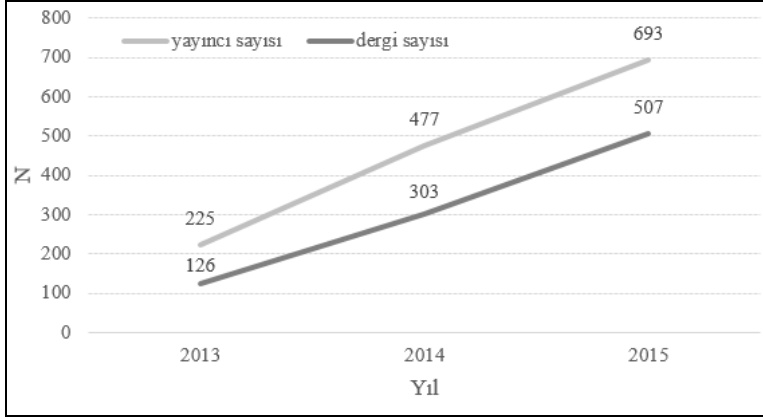
Anahtar Sözcükler: Bilimsel iletişim, makalelerin geri çekilmesi, atıf analizi.

Giriş

Bilimsel iletişim ürünlerinin sunulduğu ortamların gitgide kirlendiği gözlenmektedir. Sahte dergiler, sahte konferanslar özellikle bilimsel iletişim sürecine ciddi darbe vurmakta, bu ortamlarda bilinçli ya da bilinçsiz şekilde çalışmalar paylaşılmaktadır. Özellikle akademik çevreye yeni katılmış kişiler ciddi bir çevre taraması yapmadan bu ortamların içine girebilmekte ve gerçeği gördüklerinde ne yazık ki geç olmaktadır. İşin kaygı verici tarafı ise bu süreci alışkanlık haline getirmiş ve olayı sıradan hatta olması gereken bir işmiş gibi gösteren kitlenin sayısındaki artıştır. Bu alanda ciddi bir talep olduğu, konuyu açık erişimdeki yağmacı yayıncılar (predatory publishers) ve yağmacı dergiler (predatory journals) açısından ele alan Beall'ın listesindeki¹ sayıların yıllara göre dağılımına bakıldığında net şekilde görülmektedir. Şekil 1'de 2013 ve sonrasında

¹ Çeşitli platformlarda Beall'ın listesi üzerinden açık erişimli dergilerin kalitesine yönelik eleştiriler gündeme getirilmektedir. Yayıncılık camiası içinde gerçekleşen bu tür davranışlar açık erişimli dergilerin tamamına mal edilemeyeceği gibi, açık erişimli olmayan dergilerde de etik dışı davranışlar görülebilmektedir. Bu durum yayınlanma platformunun ötesinde bir sorunsalın olduğunu göstermektedir.

yer verilmekle birlikte, Beall'ın listesindeki 2011 yılına ait yağmacı yayıncı sayısının 18, 2012 yılında ise 23 olması beş yıl içinde ne denli hızlı bir artış olduğunu ortaya koymaktadır (Beall, 2015). Şekil 1'de yer alan dergilerin bağımsız olarak yayımlanan dergiler (standalone journals) olduğunu da hatırlatmakta yarar vardır.

Şekil 1. Yıllara göre yağmacı yayıncı ve dergi sayısı

Kaynak: Beall, 2015

Gerek Şekil 1'de gözlemlenen artış, gerekse karşılaşılan etik dışı davranışlar bir ölçüde akademik camiadaki uygulamaların ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Hiçbir neden yağmacı dergilerin bu denli yaygınlaşmasını ya da akademik sahtekârlık yapılmasını makul gösteremez. Akademik çevrelerin, “yayınla ya da yok ol” (publish or perish) yaklaşımının getirdiği sorunları biraz da bu çerçevede irdelemesi uygun olacaktır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu kimi ülkeler akademik yükseltmeleri neredeyse tamamen belli sayıda yayın yapılmasına indirmiştir. Hal böyle olunca akademisyenler, önlerindeki engelleri aşmanın yollarını aramaya başlamışlar ve bilinçli ya da bilinçsiz şekilde niceliksel olarak artan üretim ile birlikte literatürün bulanıklaşmasına katkı sağlamışlardır.

Literatür kirlenmesinde kısmi de olsa geri çekilen makalelerin ve bu makalelere yapılan atıfların da rolü bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar (Steen, Casadevall ve Fang, 2013; Van Noorden, 2011) makalelerin geri çekilmesine çoğunlukla masum olmayan hataların ya da davranışların neden olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte geri çekilme nedenlerinin araştırıldığı kimi çalışmalarda (örneğin, Damineni, Sardiwal, Waghle ve Dakshyani, 2015, s. 20) yıl içerisinde %30'a varan oranda hata kaynaklı geri çekilme vakalarına rastlandığı olmuştur.

Bu araştırmanın temel konusu bilimsel iletişim sürecinde karşılaşılan etik dışı davranışlar olmamakla birlikte, konuyla ilgili oldukça zengin bir literatür bulunduğu bilinmektedir. Bu çalışmada, özellikle Türkçe literatür açısından bilimsel iletişimde gözden kaçırılan bir konu olduğu düşünülen makalelerin geri çekilmesi (retraction) ile ilgili bilgi verilmekte ve *Web of Science* üzerinden elde edilen veriler ışığında değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu araştırma makalelerin geri çekilmesi konusunda Türkçe literatür için bir başlangıç niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte, araştırmanın sınırlılıklarının ele alındığı bölümden de görülebileceği üzere, bilimsel iletişim açısından konunun çeşitli yönlerinin derinlemesine araştırılması gerekmektedir.

İlgili Literatür

Çalışmaların geri çekilmesi işlemi, çalışmalar yayın/sunum için dergilere/sempozyumlara gönderildikten sonra gerçekleşmektedir. Kimi zaman makaleler hakemlere gönderilmeden ya da editöryal işleme tabi tutulmadan önce yazar/yazarları tarafından geri çekilebildiği gibi, kimi zaman da söz konusu işlem makale yayımlandıktan sonra yapılmaktadır. Bir makale bir dergiye gönderildikten sonra yazarı tarafından geri çağrılıyorsa ve eğer makale hiçbir yerde yayımlanmıyor ise akademik camianın bu makale ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip olması mümkün olmamaktadır. Bu noktada söz konusu bilgi sadece editör ile yazar arasındaki yazışmalarda yer almaktadır. Zaten kamuoyu ile paylaşılmadığı için de bu bilginin çok fazla önemi bulunmamaktadır. Çalışmalar yayımlandıktan sonra geri çekilme işlemine tabi tutuluyorsa, bu durumun okuyuculara bildirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bilimsel iletişim sürecindeki uygulamalardan biri olan geri çekilen makalenin duyurulması işlemi bir not ile gerçekleştirilmektedir (bkz. Şekil 2).

Geri Çekme Notu: Türkiye'de Ankara ilinde alerji hastalarında allerjen duyarlılığının tipi

Olcaı I., Özcan K. M., Özcan M., Ünal A., Selçuk A., İriz A., Şahin C.

Yukarıda başlığı bulunan J Med Updates 2014;4:16-19 künyeli makalenin yazarları yayımlanma sonrasında çalışmanın verilerinde yanlışlıklar olduğunu farkettiklerinden dolayı bu makaleyi geri çekmişlerdir.

Retraction Note: The type of sensitization to allergens in allergic patients in Ankara, Turkey

Olcaı I., Özcan K. M., Özcan M., Ünal A., Selçuk A., İriz A., Şahin C.

Şekil 2. *Journal of Medical Updates* adlı dergideki geri çekme notu

Makaleler oldukça farklı nedenlerle geri çekilebilmektedir. Bu nedenler arasında intihal, duplikasyon, uydurma veri kullanımı gibi etik dışı nedenler yer alabildiği gibi tamamen masum şekilde yapılmış yanlışlıklar da bulunabilmektedir (Damineni, Sardiwal, Waghle ve Dakshyani, 2015, s. 20; Wager ve Williams, 2011, s. 568). Öte yandan herhangi bir bildirim bulunmaksızın makalelerin geri çekildiği örneklerle de rastlamak olanaklıdır (Damineni, Sardiwal, Waghle ve Dakshyani, 2015, s. 20). Bilim camiası içinde, geri çekme işlemi kendi kendine bir kontrol mekanizması olarak görülmekte ve önemsenmektedir (Chen, Hu, Milbank ve Schultz, 2013). Özellikle tıp ile ilgili çalışmalarda geri çekme konusunun daha fazla irdelendiği görülmektedir. Bu noktada da insan sağlığı konusundaki yanlış yönlendirmelerin ortaya çıkarabileceği sorunların geriye döndürülmesinin zor olması önemli rol oynamaktadır.

Makalelerin geri çekilmesi konusu ile ilgili yapılan araştırmalarda farklı veri kaynaklarından (*Google Scholar*, *PubMed*, *Web of Science* gibi) yararlanıldığı görülmektedir. Tıp ile ilgili alanlarda geri çekme konusunun daha sık ele alınıyor olmasının doğal bir sonucu olarak birçok araştırmada (Foo, 2011; Singh ve diğerleri, 2014; Steen, Casadevall ve Fang, 2013) *PubMed* veri tabanından yararlanılmıştır. Söz konusu araştırmalarda bir taraftan geri çekilen makalelerin sayısındaki artışın nedenleri sorgulanırken, diğer taraftan geri çekilen makaleler geri çekilme süresi, geri çekilen

makalelere yapılan atıflar, geri çekilen makalelerin yazarları gibi farklı açılardan incelenmektedir.

Geri çekilen makaleler hakkında birçok kişi yeterli bilgiye sahip değildir. Gerek makalelerin geri çekilmesi ile ilgili farkındalığı artırmak gerekse problemli yayınların görünür olmasını sağlamak amacıyla Adam Marcus ve Ivan Oransky tarafından *Retraction Watch* adında bir web sitesi kurulmuştur.² 2010 yılında yayın hayatına başlayan *Retraction Watch* aracılığıyla birçok geri çekme vakası su yüzüne çıkmıştır. Yayımlanan çalışmaların kutsal olmadığı felsefesi temelinde hareket eden site bilim camiasının birçok üyesi tarafından takip edilmektedir (Marcus ve Oransky, 2011; Morrison, 2011; Oransky, 2010).

Yöntem ve Sınırlılıklar

Web of Science kapsamında dizinlenen dergilerde yayımlanan ve geri çekme işlemine tabi tutulmuş makalelerin incelendiği araştırmamızda aşağıdaki soruların cevapları aranmaktadır:

- Makaleler yayımlandıktan ne kadar zaman sonra geri çekilmektedir?
- Geri çekilen makalelere literatürde ne düzeyde atıf yapılmaktadır?
- Geri çekilen makaleler geri çekildikten sonra atıf almaya devam etmekte midirler?

Web of Science kapsamında dizinlenen geri çekilmiş makaleleri saptamak için 11 Mayıs 2015 tarihinde söz konusu veri tabanı üzerinde tarama yapılmıştır. *Web of Science* geri çekilen makaleleri tanımlamak için orijinal başlıktan sonra parantez içerisinde “Retracted article” ifadesini kullanarak ilgili derginin hangi yıl, hangi cilt ve hangi sayfasında geri çekilme bilgisinin yer aldığını göstermektedir (bkz. Şekil 3). Bu nedenle geri çekilen makalelerle ilgili bilgileri elde etmek için yapılan taramada “Retracted article” ifadesinin başlıkta geçmesi sağlanmıştır. Yapılan tarama sonucunda *Web of Science* kapsamında yayın türü makale olan 2666 çalışmaya ait bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler arasında söz konusu çalışmaların kaç kez atıf aldığı, hangi yıl ve hangi dergilerde yayımlandığı, çalışmayı yapan kişilerin hangi kurum ve ülkeden olduğu gibi çeşitli tanımlayıcı bilgiler yer almaktadır.

Şekil 3. *Web of Science*’daki geri çekme notu

Çalışmamızda sadece *Web of Science* kapsamında dizinlenen dergilerde yer alan geri çekilmiş 2666 makalenin tanımlayıcı bilgileri sunulmamaktadır. Makalelerin geri çekilmeden önce ve geri çekildikten sonra almış oldukları atıfları görebilmek için belli

² <http://retractionwatch.com/>

sayıda atıf almış makalelerin aldığı atıfların yıllara göre dağılımına ait bilgiler de elde edilmiştir. Bu işlemin tek tek makalelerin içine girilerek veri toplanmasını gerektirmesi ve söz konusu işlemin oldukça zaman alması nedeniyle çalışmamızda atıflarla ilgili yapılan yorumlarda sadece 25 ve üzeri sayıda atıf almış makalelere ilişkin verilere yer verilmektedir. Ayrıca en yüksek atıf sayısına sahip ilk 20 makalenin almış olduğu atıflar çalışmamızda biraz daha derinlemesine analiz edilmektedir.

Çalışmada sunulan verilerin elde edildiği kaynak temelli kimi sorunların da çözümü zaman almıştır. Araştırmamıza konu olan veri setine yönelik *Web of Science*'da yer alan bazı bilgiler hatalıdır. Örneğin, Şekil 4'te görüldüğü gibi bazı makalelere yönelik olarak geri çekilme yılına ait bilgi yanlış sunulmaktadır (buradaki örnekte 2010 olması gereken bilgi 2020 şeklinde verilmiştir). Bu tip sorunlar dikkatli şekilde saptanmış ve analiz edilen veri derlemine doğru şekilde yansıtılmaya çalışılmıştır.

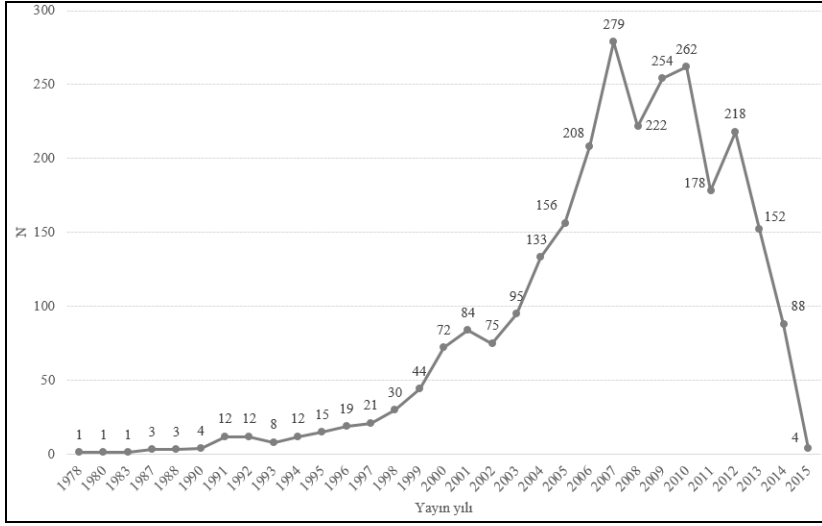
How a cytokine is chaperoned through the secretory pathway by complexing with its own receptor: Lessons from interleukin-15 (IL-15)/IL-15 receptor alpha (Retracted Article. See vol 30, pg 2578, 2020)

Şekil 4. *Web of Science*'daki bir makaleye ait geri çekilme bilgisindeki hata örneği

Bulgular ve Yorum

Geri Çekilen Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı ve Geri Çekilme Süreleri

Web of Science kapsamında yer alan ve geri çekilme notu konmuş ilk makale 1978 yılında yayımlanmıştır. 1978 yılından araştırmamızın yapıldığı 2015 yılına kadar geçen süre içinde 2666 makalenin geri çekildiği saptanmıştır. Şekil 5'te de görüleceği üzere yıllar geçtikçe daha çok sayıda makale geri çekilmektedir. Ancak makalelerin yayımlandıktan belli bir süre sonra geri çekildiği dikkate alındığında, Şekil 5'teki gibi belli bir noktadan sonra görece olarak azalış olması normal karşılanmalıdır. En fazla makalenin geri çekildiği yıl 2007'dir (279 makale ile). 2004-2013 yılları arasında ise geri çekilen makalelerin ortalaması 206'dır. Gerek son yıllardaki yayımlanan makale sayısındaki artış, gerekse makalelere erişim kolaylığı atıf dizinleri kapsamında yer alan en az 200 civarında makalenin hemen her yıl geri çekilme olasılığının olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 5. *Web of Science*'daki geri çekilen makalelerin yayımlandıkları yıllara göre dağılımı

Şekil 5'te verilen sayıların aradan zaman geçtikçe artma ihtimali bulunmaktadır. Araştırmamıza benzer bir şekilde gerçekleştirilmiş bir çalışmanın bulguları (Chen, Hu, Milbank ve Schultz, 2013) neden bu şekilde düşündüğümüze kanıt olarak gösterilebilir. Söz konusu çalışmada da *Web of Science*'daki geri çekilen makalelerin yıllara göre dağılımına bakılmış ve bizim çalışmamızda olduğu gibi en fazla geri çekilen makalenin olduğu yıl 2007 olarak saptanmıştır. Ancak söz konusu yıla ait bulguda 254 adet geri çekilmiş makaleden söz edilmektedir (Chen, Hu, Milbank ve Schultz, 2013, s. 241). Çalışmamızda söz konusu sayı ise 279'dur (bkz. Şekil 5). Aradaki 25 makalelik fark verileri Mart 2012'de toplanan ve 2013 yılında yayımlanan çalışma ile bizim verilerini Mayıs 2015'de elde ettiğimiz bu çalışma arasında geçen süre içinde geri çekilen makalelerin varlığına işaret etmektedir.

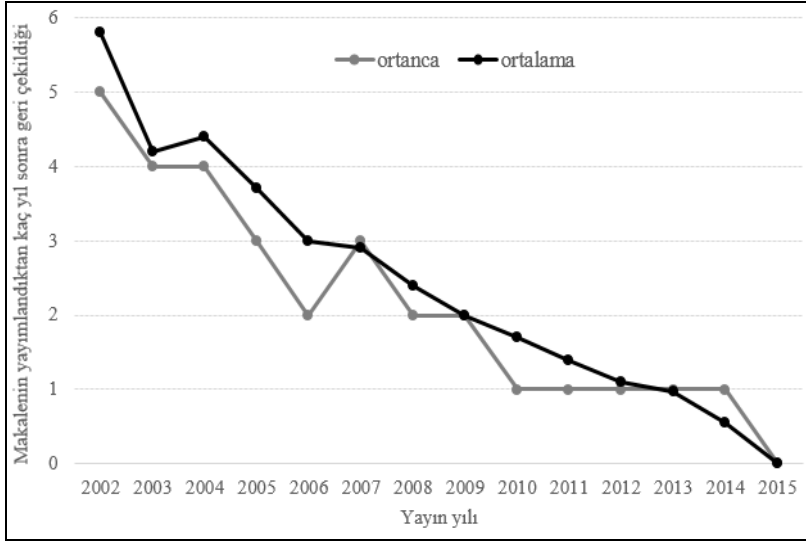
Geri çekilen makaleler ile ilgili önemli başka bir nokta, makalelerin yayımlandıktan kaç yıl sonra geri çekildiğidir. Bunu görebilmek amacıyla her geri çekilen makalenin geri çekme notunun yayımlandığı yıl, makalenin yayımlandığı yıldan çıkarılmıştır. Çalışmamızda 39 adet makalenin hangi yıl geri çekildiğine ait bilgiye ise ulaşılammıştır. Bu nedenle konuyla ilgili değerlendirmeler 2627 makale üzerinden gerçekleştirilmiştir (bkz. Tablo 1). İncelenen makalelerin %16'sı yayımlandığı yıl geri çekilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, makalelerin %84'ünün yayımlanması ile geri çekilmesi arasında en fazla beş yıllık süre geçtiği görülmektedir. Öte yandan yayımlandıktan 15-20 yıl geçtikten sonra geri çekilen makaleler de mevcuttur. Hatta çalışmamızda aradan 25 yıl geçtikten sonra bile geri çekilen makalenin olduğu saptanmıştır.

Tablo 1. Geri çekilen makalelerin yayımlandıktan kaç yıl sonra geri çekildiği

Geri çekilme süresi (yıl)	N	%	Birikimli yüzde
Aynı yıl	414	15,8	15,8
1	679	25,8	41,6
2	434	16,5	58,1
3	334	12,7	70,8
4	192	7,3	78,1
5	153	5,8	84,0
6	107	4,1	88,0
7	66	2,5	90,6
8	52	2,0	92,5
9	44	1,7	94,2
10 ve daha	152	5,8	95,4
Toplam	2627	100,0	100,0

Literatürde geri çekilen makalelerin yayın zamanı ile geri çekilme zamanı arasındaki farklılıkların çok daha ayrıntılı olarak incelendiği çalışmalar (Steen, 2011; Trikalinos, Evangelou ve Ioannidis, 2008) bulunmaktadır. Bu çalışmalarda yapılan değerlendirmelerde kullanılan zaman periyodu ay üzerindendir. Örneğin, çalışmalardan birinde (Steen, Casadevall ve Fang, 2013) makalelerin ortalama geri çekilme süresi 32,9 ay olarak saptanmıştır. Aynı çalışmada nispeten yeni yayımlanmış makalelerin geri çekilme sürelerinin çok daha önce yayımlanmış makalelere oranla daha kısa olduğu bilgisi de sunulmaktadır. Söz konusu çalışmada 1973-2002 arasında yayımlanan çalışmalar için ortalama geri çekilme süresi yaklaşık 50 ay iken, 2002 sonrası yayımlanan çalışmalarda bir makalenin geri çekilmesi için geçmesi gereken ortalama sürenin 24 ay olduğu saptanmıştır (Steen, Casadevall ve Fang, 2013, s. 4). Çalışmamızda da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır ve günümüze daha yakın zamanda yayımlanmış makalelerin geri çekilme sürelerinin oldukça kısaldığı gözlenmektedir. Bu saptamayı yapabilmek için her yayın yılına yönelik ortalama ve ortanca geri çekilme süreleri hesaplanmıştır. Hem ortalama hem de ortanca değerler bir makalenin önceki yıllarda geri çekilme işlemine tabi tutulması için epeyce bir süre geçtiğini göstermektedir (bkz. Şekil 6). Örneğin, yayın yılı 2002 olan makalelerin yarısı beş yıl ve daha uzun bir süre içerisinde geri çekilirken, yayın yılı 2010 ya da 2011 olan makalelerin yarısı için bu süre bir yıldır.

Araştırmamızda geri çekilen tüm makaleler üzerinden analiz yapıldığında, makalelerin yayımlandıktan sonra ortalama üç yıl içinde geri çekildiği belirlenmiştir ($S=3,3$). Ortanca değeri ise iki yıl olarak saptanmıştır ve bu değer daha önce gerçekleştirilen birçok çalışmanın (örneğin; Chen, Hu, Milbank ve Schultz, 2013, s. 242; Furman, Jensen ve Murray, 2012, s. 283) bulgusu ile paralellik göstermektedir.

Şekil 6. Geri çekilen makalelerin yayın yılları itibariyle geri çekilme süreleri

Geri Çekilen Makalelerin Dergilere, Konulara ve Ülkelere Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında geri çekilen makalelerin hangi dergilerde yayımlandığı, hangi konu alanlarında olduğu ve yazarların çalışmalarında belirttikleri adres bilgileri de incelenmiştir. Söz konusu bulgulara yönelik olarak sıklık bilgisi en yüksek olanlar Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmaktadır. Bu tablolar altındaki bulgularla ilgili değerlendirme yapılırken sadece geri çekilen makaleler üzerinden yorumlar yapıldığını özellikle vurgulamakta fayda vardır. Örneğin, bir dergide yayımlanan toplam makale sayısı ya da bir ülkenin toplam makale üretimi üzerinden değerlendirme yapma olanağı olsa çalışma açısından farklı pencereler de açılabilirdi.

Geri çekilen makaleler 1163 farklı dergide yayımlanmıştır. *Web of Science* kapsamında yer alan dergiler içinde en fazla geri çekme işlemi uygulayan dergi *Acta Crystallographica Section E Structure Reports Online* adlı dergidir. Tablo 2'de de görüleceği üzere bazı popüler ve prestijli dergiler (*Nature*, *Science* gibi) geri çekme işlemi uygulamalarında ön sıralarda bulunmaktadır. Düz bir mantık çerçevesinde konuya yaklaşıldığında, bir dergide ne kadar çok yayın yapıyorsa o dergide bu tip bir işlemin yapılabilme olasılığının da o derece arttığı düşünülebilir. O nedenle yayın sayısı bir parametre olarak kabul edilebilir. Ancak önemli bir başka parametrenin bu yayınların ne denli okunduğu ve üzerinde tartışıldığı olduğu unutulmamalıdır. Özellikle editöre gönderilen mektuplar dergilerde yayımlanan yazıların tartışılmasına ve bilim camiasının bazı noktaları daha iyi anlamasına olanak tanımaktadır. Hiç şüphesiz bu ortak olarak oluşturulan bilimsel iletişim kültürünün sonucudur ve ne yazık ki her dergi için uygulamaya geçmemektedir. Makaleler ne kadar sıkı editöryal süzgeçten geçirilirse geçirilsinler, bazı makalelerin geri çekilme nedeni ancak yayımlandıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Örneğin, geri çekme nedeni olarak duplikasyon ya da fabrikasyon olduğu belirtilen makaleler ancak ilgili diğer yayınlar ortaya çıktıktan sonra tespit edilebilmektedir.

Tablo 2. Geri çekilen makalelerin yer aldığı dergiler (ilk on)

Dergi	N	%
Acta Crystallographica Section E Structure Reports Online	114	4
Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA	56	2
Nature	41	2
Science	40	2
Journal of Biological Chemistry	33	1
Journal of Immunology	30	1
Anesthesia and Analgesia	29	1
Blood	27	1
Biochemical and Biophysical Research	22	1
Canadian Journal of Anaesthesia	20	1

Konulara göre yapılan incelemede *Web of Science* tarafından gerçekleştirilen sınıflama temel alınmıştır. Bu sınıflamada bir makaleye yönelik olarak birden fazla konu alanı tanımlandığı görülmektedir. Tıp ve yaşam bilimleri geri çekilen makalelerin daha fazla olduğu alan olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Tablo 3). Geri çekilen makalelerin konuları büyük ölçüde yayımlandıkları dergilerle de ilgilidir. Örneğin, çok disiplinli bilimlerin Tablo 3 içinde yer almasının temel nedeni *Science*, *Nature* gibi dergilerde yayımlanan makalelerin bu konu altında sınıflanıyor olmasıdır. Tablo 2’de de görüleceği üzere bu tip dergilerde çok sayıda makale yayımlanmaktadır.

Özellikle tıp ile ilgili konularda insanı ilgilendiren araştırmaların doğrulanmamış verilerle yayımlanması ve daha sonra bu yayınların geri çekilmesi ciddi problemler doğurabilmektedir. Kimi zaman makalenin yayımlanması ile geri çekilmesi arasında geçen sürenin uzaması da sorun yaratabilmektedir. En önemli sorun ise makalenin içeriğindeki hatalardan/yanlışlıklardan dolayı geri çekildiği bilgisinin son kullanıcıya ulaşmadığı durumlar için söz konusudur. Özellikle çevrimiçi ortam bu bilgilerin daha görünür hale gelmesine olanak tanıdıysa da geri çekme bilgilerine ulaşmak ekstra bir çaba gerektirmektedir.

Tablo 3. Geri çekilen makalelerin konuları (ilk on)

Konu	N	%
Biyokimya moleküler biyoloji	293	11
Hücre biyolojisi	198	7
Çok disiplinli bilimler	156	6
Onkoloji	143	5
Kristalografi	123	5
İmmünoloji	115	4
Anestezi	105	4
Sinir bilimleri	101	4
Cerrahi	98	4
DeneySEL tıp araştırmaları	94	4

Tablo 4’te en fazla sayıda makalesi geri çekilmiş 10 ülke sıralanmaktadır. Geri çekilen makalelerin %30’u Amerika Birleşik Devletleri, %21’i Çin Halk Cumhuriyeti orijindir. *Web of Science* kapsamında dizinlenen ve geri çekilme işlemine tabi tutulmuş

Türkiye adresli makale sayısı ise 40'dır (tüm geri çekilen makalelerin %1,5'i). Ülkelerin üretimleri düşünüldüğünde bu sayıların oldukça az olduğu değerlendirilebilir. Ancak yazar bazında bakıldığında oldukça ilginç verilere rastlanmaktadır. Örneğin, Fujii, Y. adlı yazarın 61 çalışmasının geri çekildiği saptanmıştır.³ Bununla birlikte 17 yazarın 20 ve üzerinde makalesi geri çekilmiştir.⁴

Tablo 4. Geri çekilen makalelerin ülkelere göre dağılımı (ilk on)

Ülke	N	%
Amerika Birleşik Devletleri	787	30
Çin Halk Cumhuriyeti	564	21
Japonya	278	10
Almanya	205	8
Hindistan	172	6
İngiltere	123	5
Güney Kore	122	5
Hollanda	87	3
İtalya	76	3
Kanada	73	3

Geri Çekilen Makalelerin Aldığı Atıflar

Atıf dizinleri kapsamında geri çekilen birçok makalenin literatürde atıf aldığı saptanmıştır. Çalışmamıza konu olan 2666 makaleye toplamda 63.735 kez atıf yapılmıştır. Yani geri çekilen makaleler ortalama olarak 24 atıf almışlardır, ancak bu rakam atıfların çarpık dağılım göstermesi nedeniyle aldattıcıdır (S=56,1). Ortanca değeri üzerinden bakıldığında ise makalelerin yarısının 8 ve üzerinde atıf aldığı ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz bu değerler makalenin ne zaman yayımlandığı, hangi alanda yayımlandığı, hangi dilde olduğu gibi çeşitli faktörlerden kolaylıkla etkilenmektedir.⁵

Geri çekilen makalelerin sadece %4'ünün (96 makale) atıf almadığı saptanmıştır. Bir ile beş arasında atıf alan makaleler tüm makalelerin üçte birinden fazlasına karşılık gelmektedir (1009 makale, tüm makalelerin %38'i). Makalelere yapılan atıflar kimi zaman o makalenin yaptığı hatayı vurgulamak amacıyla da yapılabilmektedir. Bu çalışmada atıfların niteliksel açıdan bir değerlendirmesi yapılmamıştır.

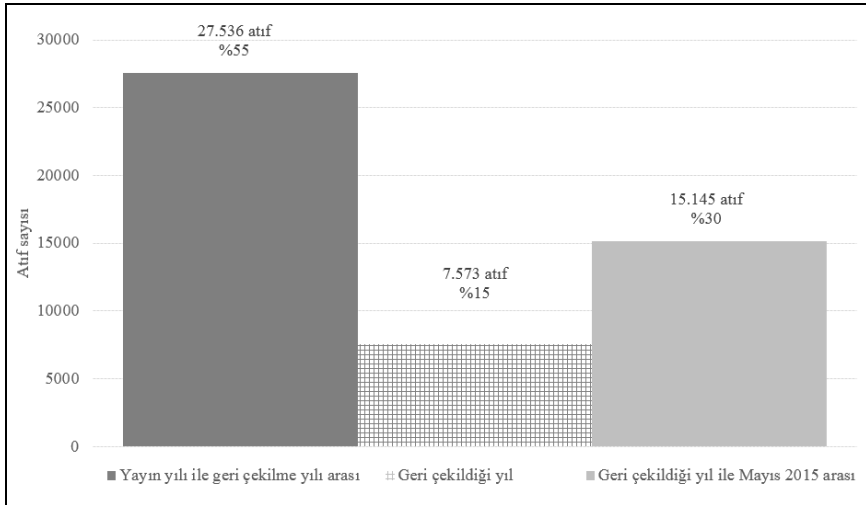
Araştırmamız geri çekilen makalelerin aldığı atıfların ne kadarının geri çekilme duyurusunun yapılmasından önce ne kadarının ise sonra olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu amaçla elimizde bulunan makalelere ait yayın yılı ve geri çekme yılı bilgilerinden yararlanılmıştır. Cilt ve sayı bilgileri üzerinden bir değerlendirme yapılmadığı için çok genel olarak elimizde üç atıf türü bulunmaktadır. Bunlar makalenin yayımlandığı yıl ile geri çekme notunun paylaşıldığı zaman arasındaki atıflar, geri çekme notunun yayımlandığı yıl içinde yapılan atıflar ve geri çekme notu

³ Fujii, Y. *Retraction Watch*'da yayımlanan bir yazıda da toplamda 183 geri çekme vakası ile en azla makalesi geri çekilen yazar olarak rapor edilmektedir (McCook, 2015). Bu bulgu söz konusu kişinin *Web of Science* dışında da birçok makalesinin geri çekildiğini göstermektedir.

⁴ Bu yazarlardan bazılarının birlikte yazdıkları çalışmalar da bu istatistiklere dâhildir.

⁵ Çalışmada incelenen makalelerin büyük çoğunluğunun (2645 makale; tüm geri çekilen makalelerin %99,2'si) dili İngilizcedir. Geri kalan az sayıdaki makalenin 16'sı Çince, ikisi Almanca, birer tanesi de Fransızca, Korece ve Romence'dir.

yayımlandıktan sonra yapılan atıflardır. Ne yazık ki, 2666 makalenin tamamı için yukarıda açıklanmaya çalışılan sınıflamaya dayalı veriyi elde etmek mümkün olmamıştır.⁶ Yine de elde edilen 50.254 (tüm atıfların %79'u) atıf ile ilgili veriler ulaşmak istediğimiz resmi net olarak karşımıza çıkarmaktadır. Buna göre değerlendirmeye alınan atıfların %55'inin makalelerin yayın yılı ile geri çekilme notunun yayımlandığı yıl arasında elde edildiği görülmektedir (bkz. Şekil 7). Bu durum geri çekme notuna kadar geçen süre içerisinde literatürün bir şekilde bu makalelerce beslendiğini ortaya koymaktadır. Geri çekilen makalelere yapılan atıfların %15'i de makalenin geri çekildiği yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte %30 oranında atıf ise makaleler geri çekildikten sonra yapılmıştır. Kimi makalelerin geri çekilmiş olması onların atıf almaya devam etmesine engel olmamıştır. Önemli olan nokta yazarların atıf yaptıkları geri çekilen makaleler ile ilgili ne denli bilgi sahibi olduklarıdır.

Şekil 7. Geri çekilen makalelere yapılan atıfların zamanı

Makalelerin yayın yıllarının günümüze yaklaştıkça atıfları ne şekilde etkilediğini görmek amacıyla Tablo 5 oluşturulmuştur. Veriler makalenin geri çekildiği yıl bilgisinden bağımsız şekilde değerlendirildiğinde, 2001-2014 yılları arasında yayımlanan çalışmalara yapılan atıflarda, makalelerin geri çekildiği yıl ile Mayıs 2015 arasındaki elde edilen atıflar, 2014 yılı hariç yayın yılı ile geri çekilme yılı arasındaki atıflardan oransal olarak fazla değildir. 2014 yılı için de hem makale hem de atıf sayısının karşılaştırma yapmaya ne denli olanak tanıdığı tartışmalıdır. Yukarıda belirtilen iki sınıfın birbirine en yakın olduğu yıl ise 2005 yılıdır. Bu yıla ait bulgulara bakıldığında, yayın yılı ile geri çekilme yılı arasındaki atıflar %44'lük orana sahip iken, makalelerin geri çekildiği yıl ile Mayıs 2015 arasındaki atıflar %41'lik orana sahiptir

⁶ En temel sorun kurumsal *Web of Science* aboneliğinde verilerin toplandığı dönemde yaşanan erişim kısıtlılığıdır. Ayrıca yapılan işlemin oldukça zaman alıcı olduğunu da belirtmek gerekir. Her bir makale için çevrimiçi olarak *Web of Science*'da yer alan "Times Cited" bilgisine tıklamak suretiyle o makalenin aldığı tüm atıflar elde edilmiş ve bu atıfların ne kadarının yayın yılından önce, ne kadarının yayın yılında ve ne kadarının yayın yılından sonra olduğu bilgisi kaydedilmiştir.

(bkz. Tablo 5). Bu makaleler atıf almaya devam ettiği sürece de geri çekme sonrası (postretraction) diye nitelenen atıfların oranında artış görülebilir. Yine de bu tip yorumlarda tedbirli olmak gerekmektedir. Çünkü gelecekte, geçmiş yıllarda yayımlanan çalışmalara ilişkin olarak tespit edilen geri çekme vakaları bu tür istatistikleri değiştirme gücüne sahiptir. Burada önemli olan nokta makalelerin geri çekildikten sonra atıf almaya devam etmesidir. Bir başka açıdan bakıldığında, çalışmamız kapsamında incelenen geri çekilme işlemi yapılmış makalelerin sadece %15'inin makalenin geri çekilme notu yayımlandıktan sonra atıf almadığı görülmektedir.

Tablo 5. Yayın yıllarına göre geri çekilen makalelerin aldığı atıflar

Yayın yılı	Yayın yılı ile geri çekilme yılı arasındaki atıflar		Geri çekildiği yıl aldığı atıflar		Geri çekildiği yıl ile Mayıs 2015 arasındaki atıflar		Toplam atıf sayısı
	N	%	N	%	N	%	N
2001	2840	55	717	14	1608	31	5165
2002	1667	59	291	10	887	31	2845
2003	2302	49	619	13	1822	38	4743
2004	2435	54	698	15	1408	31	4541
2005	2418	44	825	15	2244	41	5487
2006	1695	49	531	15	1212	35	3438
2007	1434	60	377	16	579	24	2390
2008	1293	49	534	20	806	31	2633
2009	1794	56	658	21	753	23	3205
2010	941	54	387	22	424	24	1752
2011	429	51	255	30	165	19	849
2012	77	30	120	47	59	23	256
2013	31	37	44	52	9	11	84
2014	0	0	118	92	10	8	128

Yüksek Sayıda Atıf Alan Geri Çekilmiş Makaleler

Geri çekilen makaleler içinde oldukça yüksek sayıda atıf almış çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında en yoğun atıf almış ilk 20 makaleye biraz daha yakından bakılmaktadır. Söz konusu 20 makale geri çekilmiş makalelere yapılan atıfların %16'sını (9.941 atıf) içermektedir ve bu makalelere ilişkin bilgiler Tablo 6'da sunulmaktadır. İlgili tabloda makaleler aldıkları atıf sırasına göre dizilmiştir ve ilk sütunda makalenin bizim tarafımızdan verilmiş sıra numarası bulunmaktadır. İkinci sütunda makale başlığı ve geri çekme notu birlikte verilmektedir. Bu sütun içinde ilgili makalenin hangi yıl geri çekildiği bilgisi *Web of Science*'dan indirildiği şekliyle parantez içinde verilmektedir. İzleyen sütunlarda ise sırasıyla makalenin yayımlandığı yıl, makalenin yayımlandığı dergi ve Mayıs 2015'e kadar elde ettiği atıf sayısı bilgileri paylaşılmaktadır.

Tablo 6. Geri çekilen makaleler içinde en sık atıf alanlar

#	Makale başlığı ve geri çekme notu	Yıl	Dergi	Atıf
1	Visfatin: A protein secreted by visceral fat that mimics the effects of insulin (Retracted article, see vol 318, pg 565, 2007)	2005	Science	938
2	Ileal-lymphoid-nodular hyperplasia, non-specific colitis, and pervasive developmental disorder in children (Retracted article. See vol 375, pg 445, 2010)	1998	Lancet	936
3	Purification and ex vivo expansion of postnatal human marrow mesodermal progenitor cells (Retracted article. See vol. 113, pg. 2370, 2009)	2001	Blood	825
4	Combination treatment of angiotensin-II receptor blocker and angiotensin-converting-enzyme inhibitor in non-diabetic renal disease (Cooperate): a randomised controlled trial (Retracted article. See vol. 374, pg. 1226, 2009)	2003	Lancet	657
5	Spontaneous human adult stem cell transformation (Retracted article. See vol. 70, pg. 6682, 2010)	2005	Cancer Res.	599
6	Structure of MsbA from E-coli: A homolog of the multidrug resistance ATP binding cassette (ABC) transporters (Retracted Article. See vol 314, pg 1875, 2006)	2001	Science	535
7	Regression of human metastatic renal cell carcinoma after vaccination with tumor cell-dendritic cell hybrids (Retracted article. See vol. 9, p. 1221, 2003)	2000	Nat. Med.	507
8	A Pleiotropically Acting MicroRNA, miR-31, Inhibits Breast Cancer Metastasis (Retracted article. See vol. 161, pg. 417, 2015)	2009	Cell	473
9	Multiple atherosclerotic plaque rupture in acute coronary syndrome - A three-vessel intravascular ultrasound study (Retracted article. See vol. 125, pg. E1019, 2012)	2002	Circulation	427
10	Magnetic carbon (Retracted Article. See vol 440, pg 707, 2006)	2001	Nature	422
11	Long-term-survival results of a randomized trial comparing gemcitabine plus cisplatin, with methotrexate, vinblastine, doxorubicin, plus cisplatin in patients with bladder cancer (Retracted article. See vol. 16, pg. 1481, 2011)	2005	J. Clin. Oncol.	419
12	BRCA1 required for transcription-coupled repair of oxidative DNA damage (Retracted article. See vol 300, pg 1657, June 13 2003)	1998	Science	407
13	A genomic strategy to refine prognosis in early-stage non-small-cell lung cancer (Retracted Article. See vol 356, pg 201, 2007)	2006	N. Engl. J. Med.	406
14	Evidence of a pluripotent human embryonic stem cell line derived from a cloned blastocyst (Retracted Article. See vol 311, pg 335, 2006)	2004	Science	396
15	Genomic signatures to guide the use of chemotherapeutics (Retracted article. See vol. 17, pg. 135, 2011)	2006	Nat. Med.	382
16	Uncoupling IL-2 signals that regulate T cell proliferation, survival, and Fas-mediated activation-induced cell death (Retracted article. See vol. 30, pg. 611, 2009)	1999	Immunity	344
17	Reconstitution of hematopoiesis after high-dose chemotherapy by autologous progenitor cells generated ex-vivo (Retracted Article. See vol 345, pg 64, 2001)	1995	N. Engl. J. Med.	338
18	Cellular APOBEC3G restricts HIV-1 infection in resting CD4(+) T cells (Retracted Article. See vol 466, pg 276, 2010)	2005	Nature	329
19	Ambipolar pentacene field-effect transistors and inverters (Retracted article. See vol 298, pg 961, 2002)	2000	Science	317
20	Purification and identification of p68 RNA helicase acting as a transcriptional coactivator specific for the activation function 1 of human estrogen receptor alpha (Retracted article. See vol. 34, pg. 915, 2014)	1999	Mol. Cell. Biol.	284

En fazla atıf almış makale 938 atıf ile *Science* dergisinde yayımlanmış bir çalışmadır. Zaten Tablo 6'da yer alan en sık atıf almış 20 makaleden beşinin *Science*'da yayımlandığı görülmektedir. En sık atıf alan geri çekilmiş makaleler incelendiğinde tip ile ilgili konularda ciddi bir yoğunluk olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 7'de en sık atıf alan makaleler ve yapılan atıfların zamanı sunulmaktadır. Atıfların dağılımı incelendiğinde homojen bir yapının olmadığı görülmektedir. Bazı atıf sayısı yüksek makaleler yayın yılı ile geri çekilme yılı arasında ciddi atıf alırken, bazı makaleler geri çekilme süreci ile birlikte atıf sayılarını artırmıştır. Ancak bu durumun makalenin yayın yılı ile geri çekildiği yıl arasında geçen süre ile yakından ilgili olduğu gerçektir. Örneğin, tablodaki iki makale oldukça yakın zamanda geri çekilmiştir (8 ve 20 numaralı makaleler; geri çekilme yılları sırasıyla 2015 ve 2014). Bu makalelerin geri çekildiği yıl ile Mayıs 2015 arasında çok sayıda atıf alması zaten beklenemez. Öte yandan bu makalelerin yakın zamanda belli düzeyde atıf alacağı düşünülmektedir. Bu nedenle söz konusu yayınlara yapılacak atıfların izlenmesi ile ilginç bulgulara ulaşılabilir.

Tablo 7. En sık atıf alan makaleler ve yapılan atıfların zamanı

Makale No	Yayın yılı ile geri çekilme yılı arasındaki atıflar		Geri çekildiği yıl aldığı atıflar		Geri çekildiği yıl ile Mayıs 2015 arasındaki atıflar		Toplam atıf sayısı
	N	%	N	%	N	%	
1	118	13	116	12	704	75	938
2	596	64	71	8	269	29	936
3	555	67	74	9	196	24	825
4	481	73	82	12	94	14	657
5	254	42	97	16	248	41	599
6	360	67	77	14	98	18	535
7	254	50	93	18	160	32	507
8	443	94	30	6	0	0	473
9	352	82	25	6	50	12	427
10	176	42	42	10	204	48	422
11	183	44	52	12	184	44	419
12	278	68	41	10	88	22	407
13	6	1	69	17	331	82	406
14	174	44	88	22	134	34	396
15	290	76	41	11	51	13	382
16	286	83	24	7	34	10	344
17	257	76	20	6	61	18	338
18	227	69	31	9	71	22	329
19	121	38	99	31	97	31	317
20	276	97	6	2	2	1	284

Sonuç

Bir yayına uygulanabilecek en ciddi yaptırımın o yayının geri çekilmesi olduğu vurgulanmaktadır (Steen, 2011, s. 117). Gerçekten de yayımlanmış bir çalışmanın yayından kaldırılma nedeni ile birlikte deşifre edilmesi çalışma sahipleri açısından problemleri bir durumdur. Özellikle de intihal ya da uydurulmuş içerik gibi nedenlerin

kamuoyu ile paylaşılması akademik saygınlığı tehdit etmektedir. Yine de kimi akademisyenlerin hiçbir şey olmamış gibi kariyerlerine devam ettikleri de bilinen gerçektir. Bu durumun oluşmasının önemli nedenlerinden birisi makalelerin geri çekilmesi ile ilgili bilginin örtük kalması ve konuya gereken önemin verilmemesidir. Makalelerin geri çekilmesi gerçeğinin farklı kesimler tarafından dikkatli şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Yazarlar, editörler, okuyucular ve araştırmacılar bu süreçte farklı görev ve sorumluluklara sahiptir.

İlk olarak makale yazar kesimin işini doğru şekilde yapması gerektiği açıktır. İyi niyetli olarak yapılan ama hızlı ve problemli şekilde üretilen çalışmaların günün birinde araştırmacıyı zorda bırakabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Yazarlar akademik etik değerler ile bağdaşmayan üretim sürecinin bir parçası olmaktan uzak durmalıdır.

Editörler içinde bulundukları dergilerde geri çekme vakalarının hiç olmamasını ya da en minimum düzeyde olmasını arzu ederler. Bunun gerçekleşmesi için sadece hakemlerden gelen değerlendirmeler ile yetinilmemesi önemlidir. Özellikle çifte körleme yönteminin uygulandığı dergilerde hangi makaleyi hangi hakemin değerlendirdiği bilgisi kamuoyu ile paylaşılmadığından, sorumluluk tamamen editöre yüklenmektedir. Oysa örneğin ülkemizde, genellikle dergi editörlerinin asıl görevi editörlük olmamakta, kendi işlerinden geriye kalan zamanlarda editörlük faaliyetlerini yürüterek süreci götürmektedirler. Bu noktada profesyonel dergi editörlüğünün önemi bir kat daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Okuyucular makalelerin geri çekilmesi sürecini kimi zaman editöre yazdıkları bir mektupla, kimi zaman makalede saptadıkları bir anomaliyi farklı platformlarda dile getirerek başlatabilmektedir. Ancak çoğu kişi başkalarının çalışmaları üzerine değerlendirme ve yorum yapma konusunda hevesli olmamaktadır. Oysa okuyucuların geri bildirimleri de bilimsel iletişim sürecinin sağlıklı şekilde işletilebilmesi için önemlidir. Bununla birlikte çok büyük bir kitle olan okuyucuların makalelere ilişkin intihal ya da duplikasyon gibi tespitleri yapabilmek şansı oldukça yüksektir. Dikkatli ve ilgili okuyucular için farklı zamanlarda okudukları çalışmalar arasındaki bağlantıları kurmak çok güç olmamaktadır. Bu bağlamda yayıncıların ve editörlerin okuyucuları bu tip paylaşımlar için heveslendirmeleri ve gerekli olanakların olduğu platformlar oluşturmaları önemlidir.

Araştırmalar daha önce gerçekleştirilen birtakım çalışmalar üzerine inşa edilmektedir. Bu çalışmada da görülmektedir ki, geri çekilen makaleler geri çekildikten sonra atıf almaya devam etmektedirler. Yine bilinmektedir ki, bu makalelerin önemli bir kısmı masum olmayan nedenlerle geri çekilmiştir. Bu noktada akla geri çekilen makalelere atıf yapan kişilerin konuyla ilgili ne derece bilgi sahibi olduğu sorusu gelmektedir. Bu sorunun cevabı ya çalışmalara atıf yapan kişilere sorularak ya da atıfların niteliksel değerlendirmesi yapılarak elde edilebilir. Bu nedenle makalelerin geri çekilme nedenleri ile geri çekilen makalelere yapılan atıfların niteliğinin incelendiği bir çalışmayı gelecekte yapılabilecek araştırma olarak gündeme getirmek mümkündür.

Kaynakça

- Beall, J. (2015). *Beall's list of predatory publishers*. 2015. 2 Haziran 2015 tarihinde <http://scholarlyoa.com/2015/01/02/bealls-list-of-predatory-publishers-2015/> adresinden erişildi.
- Chen, C., Hu, Z., Milbank, J. ve Schultz, T. (2013). A visual analytic study of retracted articles in scientific literature. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 64(2), 234-253.
- Dameneni, R.S., Sardiwal, K.K., Waghle, S.R. ve Dakshyani, M.B. (2015). A comprehensive comparative analysis of articles retracted in 2012 and 2013 from the scholarly literature. *Journal of International Society Preventive & Community Dentistry*, 5(1), 19-23. 2 Haziran 2015 tarihinde <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4355845/> adresinden erişildi.
- Foo, J.Y.A. (2011). A retrospective analysis of the trend of retracted publications in the field of biomedical and life sciences. *Science and Engineering Ethics*, 17(3), 459-468.
- Furman, J.L., Jensen, K. ve Murray, F. (2012). Governing knowledge in the scientific community: Exploring the role of retractions in biomedicine. *Research Policy*, 41(2), 276-290.
- McCook, A. (2015). *Who has the most retractions? Introducing the Retraction Watch leaderboard*. 17 Haziran 2015 tarihinde <http://retractionwatch.com/2015/06/16/who-has-the-most-retractions-introducing-the-retraction-watch-leaderboard/> adresinden erişildi.
- Marcus, A. ve Oransky, I. (2011). The paper is not sacred. *Nature*, 480, 449-450.
- Morrison, (2011). Retracted science and the retraction index. *Infection and Immunity*, 79(10), 3855-3859.
- Oransky, I. (2010). *Why write a blog about retractions?* 5 Haziran 2015 tarihinde <http://retractionwatch.com/2010/08/03/why-write-a-blog-about-retractions/> adresinden erişildi.
- Singh, H.P., Mahendra, A., Yadav, B., Singh, H., Arora, N. ve Arora, M. (2014). A comprehensive analysis of articles retracted between 2004 and 2013 from biomedical literature - A call for reforms. *Journal of Traditional and Complementary Medicine*, 4(3), 136-139. 2 Haziran 2015 tarihinde <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4142449/> adresinden erişildi.
- Steen, R.G. (2011). Retractions in the scientific literature: do authors deliberately commit research fraud? *Journal of Medical Ethics*, 37(2), 113-117.
- Steen, R.G., Casadevall, A. ve Fang, F.C. (2013). Why has the number of scientific retractions increased? *PLoS ONE*, 8(7). 2 Haziran 2015 tarihinde <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3704583/> adresinden erişildi.
- Trikalinos, N.A., Evangelou, E. ve Ioannidis, J.P.A. (2008). Falsified papers in high-impact journals were slow to retract and indistinguishable from nonfraudulent papers. *Journal of Clinical Epidemiology*, 61(5), 464-470.
- Van Noorden, R. (2011). The trouble with retractions. *Nature*, 478, 26-28.
- Wager, E. ve Williams, P. (2011). Why and how do journals retract articles? An analysis of Medline retractions 1988-2008. *Journal of Medical Ethics*, 37(9), 567-570.

Terimleştirme

Gülbün Baydur

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
gulbunbaydur@gmail.com

Öz: Terminoloji, mesleği büyük ölçüde etkileyen teknikbilimde önde gelen ülkelerin ortak dili olan İngilizce sözcüklerden yaratılmaktadır. Çeviri, dil ve kültür birliğine dayandırılmaktadır. Dilbilimciler, Türkçe terimlerin oluşturulmasında yabancı dil kadar Türkçe dilbilgisi birikimini de gerekli görmektedirler. Kütüphanecilik, arşivcilik, yeni adıyla “bilgibilim”in hızla değişen ve çeşitlenen yapısı, aynı hızla Türkçe sözcüklerle de yansıtılmış olmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Terimleştirme, dilbilgisi.

Dil ve Kültür

Aksan (2011a, s. 9)’a göre “dil, bir anda, kısaca tanımlanamayacak kadar çok yönlü, insana özgün bir gerçekliktir”. Dilin önemli özelliklerini sıralamak gerekirse, dil toplumla ilişkilidir; kültür, tarih, başka toplumlarda kurduğu ilişkilerle dildeki değişimden söz edebiliriz (Aksan, 2011a, s. 17-18; Aksan, 2013).

Kültürler arası etkilenmeler ve alışverişlerin dillerdeki yansımalarına Türkçenin X. yüzyıldan sonra Arapça ve Farsçadan, Tanzimat’tan başlayarak Fransızcadan, 2. Dünya Savaşından sonra da İngilizceden etkilenmiş olmasını gösterebiliriz. Dilin, önce Doğu daha sonra da Batı kültürleriyle yakınlaşması bir kültürel ilişki örneğidir (Eker, 2013, s. 161).

Dil kültürden ayrılamaz. Kültür toplumdan topluma; insandan insana farklılık gösterir (Vermeer, 2007). Bunu örneklemek gerekirse, batı dillerinde teknik ve fen bilimlerindeki yeni buluşları adlandırmada uygulanan benzer yöntemleri gösterebiliriz. Yeni sözcükler, Yunanca sözcükleri bulup bunları önce Latinceye sonra da kendi dillerine çevirerek oluşturulmuştur. Sözü edilen Yunanca, Yunanın güçlü olduğu dönemdeki eski dili olan Helencedir (Antik Yunanca, Eski Yunanca) (Baydur, 1952, s. 50-54).

Türkiye’de İngilizce temelli sözcüklerin yaygınlaşmasıyla başlangıçta, batı dillerini bilen çevirmenlerde bir de Latince ve Eski Yunanca aranmasının gerekliliğini savunanlar olmuştur (Dilde, 1962; Baydur, 1952, s. 21). Bu tür görüşler, geçmişte kullanılan sözcüklerin köklerinde Arapça ve Farsça aranması geleneğinden kaynaklanmış olsa gerek. Diğer yandan yukarıda sözü edilen Batı dillerinden sözcük üretme kültürünün de bu görüşü desteklediği düşünülebilir.

Dil, değişen ve gelişen bir yapıdır. Dilde sözcüklerin de bir ömrü olmaktadır. Sözcüklere yeni anlamlar yüklenmekte, bu nedenle ad değiştirilmekte; toplumsal, teknik çeşitlilik, vb. de dili etkilemektedir. Zaman zaman yabancı dillerden “ödüncleme” (Eker, 2013, s. 148-159) olarak alınan sözcük, deyim ve terimler de eskiyip atılabilmektedir. Sözcüklerin eskimesi; çeviride kök bilgisinin büyük ölçüde göz ardı

edilmesiyle de açıklanabiliyor (Aksan, 1987, s. 25-37). Türkçe, dildeki değişimin ilginç örnekleri arasında gösterilmektedir (Aksan, 2011a, s. 17-18).

Çağdaş Türkçe

Cumhuriyetle birlikte, Savaş sonrası dünyadaki kültürel değişime uygun olarak, Batı kültürüne yönelinmiştir. Bu, dilde Arapça ve Farsça, bir ölçüde Fransızca yerine İngilizce kökenli sözcüklere yer verilmesi gibi bir değişime sebep olmuştur (Baydur, 1952, s. 23-25). İçinde bulunduğumuz yüzyılda Batı toplumlarında teknik bilimdeki gelişimle beraber İngilizce uluslararası iletişim dili olarak izlenmektedir.

Türkiye’de dilde yapılan “özleşme” çabaları, zaman zaman yapılan tartışmalara (Dilde, 1962; Özleştirme, 1978; Baydur, 1952, s. 1-5; Aksan, 1987, s. 54-78) rağmen, dilde bir devrim niteliğindedir. Dilin yabancı sözcüklerden arındırılması; yerine Türkçe sözcüklerin bulunması ya da yaratılması bu dönemdedir. Nitekim Melih Cevdet Anday (1962, s. 63), “dilde özleştirme” konusundaki görüşlerini, “... dilimizden artık anlamını yitirmiş, bizim için öğretimi olmayan yabancı sözcüklerin atılması, bunların yerine öğretimi olan Türkçe sözcüklerin bulunması ya da yaratılması” şeklinde ortaya koymaktadır.

Türkçenin Zenginliği

Bilimsel olarak Türkçenin zenginliği ve büyüklüğü (Aksan, 2013; Aksan, 1987, s. 14; Aksan, 2011b; Eker, 2013, s. 83-84) başlıklar altında gruplandırılabilir. Türkçe:

- Yaşayan diller arasında en eski yazılı eserlere sahip dillerden biridir.
- Çok geniş bir coğrafyada konuşulan bir dildir.
- Konuşan insan sayısının çokluğu ile büyük bir dildir.
- Türkçe sözcük sayısının çokluğu ile büyük bir dildir. Örneğin,
Beyaz: ak, akçıl, buz, fildişi, süt kır, süt beyazı, kaymak
Siyah: kuzgun, kara karanın, abanoz gibi, katran gibi, kestane karası,
kömür gibi, marsık gibi.

Ancak Baydur (1952, s. 65)’un “... kelimelerin çokluğu bir zenginliktir, ama, bir şartla: kelimeler arasında ... ince ayrılıklar olursa. Yoksa karışıklıktır. Siyah ekmek kara ekmekten başka bir şey anlatıyorsa, o zaman siyah ile karanın yan yana bulunması bir zenginliktir”, görüşüne katılmamak mümkün değildir.

Çeviri

Çeviri, “kaynak dildeki yazılı veya kaydedilmiş ya da sözlü malzemenin dil bilgisel ve leksik özelliklerinin mümkün olduğunca korunarak, bunların hedef dildeki özgü denk eşlerini bulmak suretiyle, tam olarak aktarılmasıdır” (Eker, 2013, s. 397-406).

Yabancı dilden çeviride dil sorunu öne çıkmaktadır. Nitekim M. C. Anday (1962, s. 63-64), “dil sorunu üzerinde durmayı gereksiz bulanların, ... anlamıyorum ... yabancı dil bilen, batı ülkelerinde okumuş aydınlarımızın, çağdaş kültürü dilimize getirmek için çabalarken dil yönünde çektiklerini bir bilseler” şeklinde sorunu ortaya koymaktadır.

Aklımıza gelebilen çeviri sorunlarını genelleyelim: Dilde yabancı sözcüklerin yaşayabilmesinin, yeni kavramlar getirmesine bağlı olduğu kabul edilmektedir (Baydur, 1952, s. 49). “İnovasyon” örneğindeki gibi. Başlangıçta Türkçe literatürde sözcüğün “yaratıcılık”la birlikte “yenilikçilik” olarak yer aldığını görmekteyiz. İnovasyon yakın

zamanda TV reklamlarında yer alacak kadar yaygınlaşmış olmakla birlikte toplumda kavramsallaşmadığını görüyoruz (Özertem, 2015, s. 119-123).

Bununla beraber yeni terimin Türkçede olduğu gibi ya da seslendirildiği gibi alınması, yaygın biçimde yadırganmaktadır.

Türkçede de olduğu gibi alınan yabancı sözcüklerde zaman zaman üçüncü dillerin etkisi izlenmektedir. Farsçadan alınan, dilimize yerleşmiş “birader” ile İngilizcedeki “brother” benzerliği, bu iki dilin aynı dil grubunda olmasından kaynaklanmaktadır (Eker, 2013, s. 28). Ancak çeviride kökbilgisi de göz ardı edilemez. Tüm diller şu veya bu ölçüde, başka dillerden sözcük alışverişinde bulunmuştur. Eker (2013, s. 39)’in aktardığı yüzdeler, dünyada yaygın kullanılan İngilizcenin söz varlığının “%50’si Latin, %15’i; Grek (Antik Yunanca), %10’unun diğer, ancak %25; Anglosakson yani, %75’inin yabancı kökenli” olduğunu örneklemektedir.

Dilde etkileşim zaman zaman etken ve/veya edilgen olabilir. Etkileşim (kısmen veya tamamen) (Eker, 2013, s. 14):

- Sesçe veya anlamca olabilir.
- Sözcük anlam ve biçimce değiştirilmeden aynen alınır.
- Sözcüğün yabancı anlamı alınır.

Türkçe de diğer dillerden etkilendiği gibi yabancı dilleri de etkilemiştir (Eker, 2013, s. 28).

Terimleştirme Sorunu

Terim (Özerdim ve Binyazar, 1979, s. 176), mesleki uğraş, yazılı veya sözlü iletişim için gereksinimdir. Profesyonel birikimi, ulusal ve uluslararası paylaşabilmek, ancak sözcüklerle mümkün olmalıdır. Terimsel zenginlik bir mesleğe toplumsal statü kazandırabilirdiği için de önemlidir.

Kültürel gelişime uygun olarak dil geliştirmenin önemi çok önceleri fark edilebilmiştir. Terim oluşturma, Anday (1962, s. 64)’ın “toplumumuzu çağdaş toplum düzeyine çıkarmak konusu olarak ele alınırsa... , dilimiz kurmak işi kaçınılmaz sorun olarak karşımıza çıkar” sözlerinde olduğu gibi eskiden beri önemli görülmüştür (Köksal, 1980, s. 35).

Yabancı dilden çevirilerde, yabancı dil hakimiyeti kadar Türkçe ile diğer diller arasındaki “dil” yapısı farklılığını bir kere daha hatırlamak yerinde olacaktır (Hepçilingirler, 1998).

Türk dilinin kök temelini (kök bilgisinin) (Aksan, 1987, s. 25-37) diğer dillerden farklı olması zaman zaman aktarılan yabancı köklerin Türkçe ek almadıkları için kabul görmemesine sebep olmuştur (Anday, 1962, s. 65). Nitekim “kitaplıkbilim” sözcüğünün kullanılmamış olması, “kitap”ın (Arapça: kitab), Türkçe eklerle zenginleştirilememiş olmasından kaynaklanan bir örnektir. Sözcük terk edilmiştir.

Sosyal bilimler alanına yerleştirilegelen kütüphanecilik, hızla yeni terimler eklenmiş veya eskilerine yeni anlamlar yüklenmiş, nadir bilim dallarından biridir. Dahası “kütüphanecilik” ve “arşivcilik”ın yerlerini tamamen yeni olan “bilgibilim” ve “bilgi yönetimi” ortak terimleri almış bulunmaktadır.

Bilgibilim/bilgi yönetimindeki gelişimin özellikle son 40-45 yılda büyük hızla sürdüğünü biliyoruz. Değişim, terminolojide büyük ölçüde gerçekleşmiş/gerçekleşmektedir:

- Teknikbilim kütüphaneciliğin olmazsa olmazıdır. Profesyonelliğin donanımı çeşitlenmiştir.
- Organizasyon ortamları kütüphanelerin dışına genişlemiş ve çeşitlenmiştir.
- Erişim ortamları yaygınlaşıp çeşitlenmiştir.
- Kullanıcı profilindeki değişim çarpıcıdır.
- Disiplinlerarası karakteristiği eskiye göre çok daha fazla alana yayılmıştır.
- Kütüphaneciliğin yönetim, organizasyon ve erişim (information management) temeline dayanan yeni bilim dalları (knowledge management gibi) yaratılmaktadır.

“Mekanizasyon” sonrası “otomasyon”la kullanılan eski araç-gereç ve yöntemler, belki bir ölçüde prensipler terkedilmiştir. Başlangıçta kütüphanecilik terminolojisine, bilgisayar terimleri yerleşmeye başlamıştır (Köksal, 1978).

Kısaca kütüphane kurumunun yönetimi olarak tanımlanabilecek kütüphanecilik, önceleri kendi teknik ve prensiplerini sürdürürken, ilgilendiği yan dal ise kullanıcının alanıyla sınırlı kalmıştır. Giderek meslek, disiplinler arası karakteristiğini genişleterek sürdürmektedir. Değişim, organizasyon ve erişimde farklılaşan yöntem ve gereçlerle, farklılaşan kullanıcı karakteristiğinden kaynaklanmaktadır.

Bu derece hızla alanını genişleten bilim dalının terminolojisinin de aynı hızla yenilenip yerleşmesi beklenir. Nitekim yayınlanan terim sözlükleri izlenirse sözcüklerin hızla eskidikleri görülmektedir (Rotgers, 1970; Soper, 1990).

Kütüphanecilikte ilgili alanlarda yeterince (özellikle yabancı dillerdeki terim sözlüklerinde) yeniliklere uygun biçimde ilgili terimlere erişilebilmektedir. Türkçede ise çoğunlukla yabancı sözcüklere ve terimlere dayalı sözlükler yayımlanmıştır. Ancak bunları yeni basımlarıyla güncellendiği söylenemez.

Kütüphanecilik terimlerine zaman zaman arşivcilik gibi yan alanlarda ya da bilgisayar bilim dalıyla ilgili sözlüklerde benzer terminolojilere (farklı anlamlar yüklenmiş olsa da) rastlanmaktadır. Örneğin, İngilizce “file” için arşivcilikte “dosya” (Ataman, 1995) kütüphanecilikte “dizim” (Yurdadoğ, 1997), bilgisayarla ilgili teknik sözlüklerde ise “kütük” (Köksal, 1978) kullanıldığı gibi. Gerçekte kütüphanecilik terminolojisi giderek bilgisayar teknik bilimindeki terimleri yüklenmiş bulunmaktadır.

Sonuç

Yeni veya yerleşik terminoloji, mesleki eğitimde gençlerle deneyimli yetişkinler ya da deneyimlilerin birbirleri arasında yazılı, sözlü ya da elektronik iletişimlerini hızlandırmanın yegane yolu olmalıdır. Sözü anlamı, iletişimin gerçek gücü olmalıdır (Tamaro, 2007, s. 15).

Günümüzde mesleki dili, teknikbilimde ileri toplumların dillerinin oluşturduğu bir gerçekliktir (Köksal, 1980, s. 87). Bu terimlerin Türkçeleştirilmeleri, mesleki birikim, yenilikleri izlemek, yabancı dildeki kadar Türkçe dilbilgisini gerekli kılmaktadır. Nesnenin özü ile sözcük anlamı arasında ilişki bu yolla kurulabilir. Terimin yerleşmesi buna bağlıdır. Tüm çeviri çabalarına rağmen yabancı dilde anlaşılır herhangi terimin

Türkçe karşılığı bizim kültürümüzde bir anlam taşımayabiliyorsa üzerinde çalışmak gerekir.

Çeviri ile dile kazandırılan terimin yerleşmesi ve yaşaması, o kültürde anlamlı olması kadar dilin yapısına (iç ve dış form, vb.) uygunluğu ile de ilişkilendirilebilmektedir (Üçok, 2004, s. 34-35).

Bir hayli kapsamlı ele alınmasını düşündüğümüz, dilimize yabancı dilden yeni sözcük kazandırmak; zaman zaman bireysel çabadan öteye gidebilir. Örneğin, mesleğin diğer bilim dallarıyla etkileşim içinde olması, daha önce kullanılmış Türkçe terimleri göz önüne almayı gerektirebilir. İlgili alan/lardaki profesyonellerin yerleşik sözcüklerini tartışmak gerekli olabilir.

Terim yaratmak, yüzyılda bilimsel veya teknikbilimsel bulguların halkla bütünleşmiş, olması görüşü (Brockman, 2015) göz önüne alındığında çeviri, öğretim kadroları, uygulayıcılar zaman zaman kullanıcılarla birlikte tartışarak yürütülen bir sürece dönüşebilmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1987). *Türkçenin gücü*. Ankara: İş Bankası.
- Aksan, D. (2011a). *Dil şu büyüklü düzen*. Ankara: Bilgi.
- Aksan, D. (2011b). *Türkçenin zenginlikleri: İncelikleri*. Ankara: Bilgi.
- Aksan, D. (2013). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi.
- Anday, M.C. (1962). *Dilde ölçü*. TDK Açık Oturumu. İstanbul: 19 Mayıs 1962 içinde. Ankara: TDK.
- Ataman, K. (Ed.). (1995). *Arşivcilik terimleri sözlüğü*. İstanbul: Librairie De Pera.
- Baydur, S.Y. (1952). *Dil ve kültür*. Ankara: TDK.
- Brockman, J. (2015). *Üçüncü kültür*. Çev.: Yelda Türel. İstanbul: Alfa.
- Dilde özleşmenin sınırı ne olmalı*. (1962). Ankara: TDK.
- Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker.
- Hepçilingirler, F. (1998). *Türkçe off*. İstanbul: Remzi.
- Köksal, A. (1978). *Bilişim terimleri ve öneriler kılavuzu*. Ankara: TBD.
- Köksal, A. (1980). *Dil ve ekin*. İstanbul: Remzi.
- Özleştirme Kılavuzu*. (1978). Ankara: TDK.
- Özertem, E. ve Binyazar, A. (1979). *Yazmak sanatı kompozisyon*. İstanbul: Varlık.
- Özertem, T. (2015). Hoş geldin (!) inovasyon. *Bütün Dünya*, 2015(1), 119-123.
- Rotgers, H.A. (1970). *Funk and Wagnalls dictionary of data processing terms*. New York: Funk and Wagnalls.
- Soper, M.E. (Ed.). (1990). *The librarians' thesaurus*. Chicago: ALA.
- Tamaro, S. (2007). *Her sözcük bir tohumdur*. Çev.: Eren Cendey. İstanbul: Can.
- Üçok, N. (2004). *Genel dilbilim (linguistik)*. İstanbul: Multilingual.
- Vermeer, H.J. (2007). Çeviride Skopos Kuramı. Çev.: Ayşe Handan Konar. A.N. Akbulut. (Ed.), İstanbul: İş Bankası.
- Yurdadoğ, B.U. (1974). *Kitaplıkbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.

Türkiye'nin Kültür Yaşamında Kütüphane Kurumu ve Eğitim Yaşamına Etkisi: Cumhuriyet Dönemi

Buket Candan

Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Çankırı.
buketcandan@karatekin.edu.tr

Öz: Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından, yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti, eğitimden kültüre, sanayiden tarıma, hukuktan siyasete toplumun kurumlarında hızlı ve köklü değişikliklere giderek birçok devrim gerçekleştirmiştir. Bu hızlı değişim, Türkiye'nin kültür yaşamında eğitim kurumlarıyla birlikte doğup gelişen ve yaklaşık bin yıldır varlığını sürdüren kütüphane kurumunu da etkilemiş ve geleneksel yapıdaki Türk kütüphaneciliği çağdaş bir yapılanma içine girmiştir. Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar kütüphane kurumunun Türkiye'deki gelişimini tarihsel bir perspektifte inceleyerek eğitim yaşamına etkilerini ortaya koyan bu çalışmada; yaşanan sosyo-politik gelişmeler bağlamında eğitim yaşamında oynadığı rol sorgulanmış, olumlu ve olumsuz noktalar belirlenmiş, daha iyiye ulaşabilmede neler yapılabileceği tartışılmıştır. Çalışmada tarihi yöntem ve betimleme yönteminden faydalanılmıştır. Çalışma kapsamında veriler; gözlem, görüşme ve belgesel tarama teknikleri kullanılarak toplanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eğitim ve kütüphane kurumu, kütüphanecilik tarihi, çağdaşlaşma, Cumhuriyet Dönemi.

Giriş

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, kendi kullerinden tekrar doğan bir *Zümrüdüanka*'ya benzetmek mümkün değildir (Ahmad, 1993, s. IX). Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, Türk milletinin tüm varlığını seferber ederek gerçekleştirdiği Kurtuluş Savaşını zaferle sonuçlandırmasıyla çağdaş bir ulus devlet olarak kurulmuştur. İçeride ve dışarıda yaşanan büyük muhalefete karşın, 29 Ekim 1923 tarihinde ulusal egemenliği kayıtsız, şartsız millete bırakan¹ cumhuriyetin ilan edilmesiyle (Öztürk, 2013, s. 139; Ahmad, 1993, s. 213; Lord Kinross, 1981, s. 378, 381; Lewis, 1961, s. 251, 256; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921), kültür hayatımızda Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır.

Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türkiye, üniter, demokratik, laik bir ulus devlet inşa etme sürecine girmiştir. Bu süreçte; eğitimden kültüre, sanayiden tarıma, hukuktan siyasete toplumun kurumlarında hızlı ve köklü değişikliklere gidilerek birçok devrim gerçekleştirilmiştir. Devrimleri gerçekleştirmekteki amaç, Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine çıkaracak şekilde devlet ve toplumu yeniden yapılandırmayı sağlamaktır. Mustafa Kemal Atatürk'e göre

¹ Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'nin 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen ilk Anayasası'nın ilk maddesi "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim biçimi halkın kendi kaderini doğrudan doğruya kararlaştırması esasına dayanır." hükmüne amirdir (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921).

savaş sonuçlanmıştır. Ancak bağımsızlık savaşı asıl şimdi başlamıştır. Bu savaş toptan çağdaş uygarlığa katılma savaşıdır ve bu savaş ancak eğitimle kazanılabilir (Öztürk, 2013, s. 142; Berkes, 2012, s. 524; Taşdemirci, 2010, s. 91).

Eğitim süreci sonunda elde edilen bilim ve bilgi, toplumun tamamının düzeyini yükseltmekte ve dönüştürmekte bir kaldıraç ve güçtür (Kazamias, 1966, s. 115). Kütüphaneler ise insanın eğitim sürecinde gereksinim duyduğu, kullanmak zorunda olduğu bilgiyi bulan, düzenleyen ve kullanıma sunan kurumlardır. Bu özellikleri ve yapıları nedeniyle eğitim sürecinin gerçekleşmesinde gereksinim duyulan araçlardır. Kütüphaneler eğitim sürecinin bir ürünüdür ve bu nedenle eğitimin temel ve organik bileşenleridir (Yılmaz, 2004a, s. 12).

Türkiye Cumhuriyeti bugün Orta Doğu'nun en zengin ve değerli İslam yazmalarına sahip ülkesidir. Ancak ülkedeki eğitim ve öğretim kurumlarıyla birlikte Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine miras kalan kütüphaneler nitelik ve nicelik olarak yeterli değillerdi (Katoğlu, 2013, s. 486; Sefercioğlu, 1981, s. 50; Parmaksızoğlu, 1974, s. 89; Baysal, 1973, s. 102; Koşay, 1960, s. 36-37). Cumhuriyet Döneminde en büyük gelişmeyi gösteren kurumlardan biri kütüphaneler olmuştur. Kütüphanelerin eğitim ve kültür için önem ve değeri, daha Cumhuriyet ilan edilmezden önce ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümetinin çalışmaları sırasında ele alınmış ve Maarif Vekaleti² (dönemin Eğitim Bakanlığı) bünyesinde kütüphaneleri açıp yönetmek üzere Hars Dairesi Müdürlüğü kurulmuştur (Cunbur, 1983, s. 547; Baysal, 1973, s. 99).

Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar kütüphane kurumunun Türkiye'deki gelişimini tarihsel bir perspektifte inceleyerek eğitim yaşamına etkilerini ortaya koyan bu çalışmada; yaşanan sosyo-politik gelişmeler bağlamında eğitim yaşamında oynadığı rol sorgulanmış, olumlu ve olumsuz noktalar belirlenmiş, daha iyiye ulaşabilmede neler yapılabileceği tartışılmıştır. Çalışmada tarihi yöntem ve betimleme yönteminden faydalanılmıştır. Çalışma kapsamında veriler; gözlem, görüşme ve belgesel tarama teknikleri kullanılarak toplanmıştır.

Kuruluş Dönemi (1923-1945)

Cumhuriyet'in ilanı sonrası Mustafa Kemal Atatürk, mümkün olan en kısa zamanda Türkiye'yi en gelişmiş devletlerin düzeyine, diğer bir deyişle çağdaş uygarlık düzeyine getirecek tutumları, fikirleri, metotları ve kurumları kurmayı hedeflemişti (Kili, 1968, s. 18). Ancak, toplumun yaklaşık %90'ının okuryazar olmadığı bir ülkede, bunların kitlelere açıklanması ve benimsetilmesi mümkün değildi (Akyüz, 2013, s. 327). Bu nedendir ki öncelikle yeni Türkiye Devleti'nin eğitim politikasının dayandığı çağdaş esasları belirlemiş ve bu esaslara uygun olarak yapılan reformları bizzat yönetmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim politikası (Taşdemirci, 2010, s. 91-95) milli, laik ve bilimsel eğitim ilkeleri üzerine kuruluydu.

Cumhuriyet öncesi dönemden devralınan eğitim sisteminde okullar, her biri birbirinden bağımsız ve tutarsız düzende üç farklı gruba ayrılmıştı. Bunlar; Maarif Nezareti'ne bağlı yenilikçi yapıdaki Tanzimat mektepleri, Şer'îye ve Evkaf Nezareti'ne bağlı

² TBMM'nin 03 Mayıs 1920 tarihinde kurduğu Bakanlıklar arasında Milli Eğitim Bakanlığı, Umur-ı Maarif Vekaleti adıyla yer almıştır. Sonraki dönemlerde bu ad birçok kez değişikliğe uğramıştır (Akyüz, 2013, s. 399).

gelenekçi yapıdaki medreseler ve sıbyan mektepleri, ülkedeki azınlıklar tarafından açılan ve yönetilen, tamamen yabancı dilde eğitim veren azınlık okullarıydı. Ayrıca, bu okulların programları genellikle milli içerikten yoksundu ve özellikle azınlık okulları öğrencilerine, Türk toplumuna yabancılaştıran bir kültür aşıyorlardı (Akyüz, 2013, s. 329; Kili, 2011, s. 172; Taşdemirci, 2010, s. 97; Ergün, 1982, s. 55). Bu çelişkili durumun üstesinden ancak öğretimlerin birleştirilmesiyle gelinebilirdi. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan yasa tasarısı 03 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” adıyla kabul edilmiştir. Böylece ülkedeki eğitim ve öğretim kurumlarının tamamı kütüphanelerle birlikte Maarif Vekaleti’ne bağlanmış ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim sisteminde bir birlik sağlanmıştır. O zamana kadar büyük çoğunluğu vakıfların elinde ve pek azı da hükümet, il veya belediye yönetiminde olan kütüphaneler, Cumhuriyetin eğitim ve kültür politikasına temel olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekaleti’nin yönetimi altında birleşmiş ve bir kamu kurumu haline gelmiştir. (Yılmaz, 2004b, s. 323; Soysal, 1998b, s. 53; Sefercioğlu, 1981, s. 50). Yine aynı yıl bizzat Atatürk’ün emriyle Yıldız Sarayı Kütüphanesi, Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Kütüphanesine nakledilmiştir (Şenalp, 1991). Kalan vakıf kütüphanelerinden bir kısmının Maarif Vekaleti’ne devri ise, 1925 tarihinde kabul edilen 677 sayılı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”un kabulüyle gerçekleşmiştir (Cunbur, 1983, s. 549). Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edildiği tarihte ülkedeki kütüphanelerin sayısı ve koleksiyonlarının büyüklüğü konusunda elimizde kesin rakamlar bulunmamaktadır. Bunu ancak, Cumhuriyet’in ilanından iki sene sonra Maarif Vekaleti Hars Dairesi Müdürlüğü’ne getirilen Hamit Zübeyr Koşay (1960, s. 36) tarafından hazırlanan “Kütüphanelere Dair” adlı rapordan öğrenebilmekteyiz.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitim konusunda gerçekleştirilen çalışmalar sırasında yabancı eğitimcilerin görüşlerine de başvurulmuştur. Maarif Vekaleti tarafından, var olan eğitim sisteminin eksikliklerinin araştırılması ve bir yeniden yapılanma programı tavsiye edilmesi amacıyla Amerika Birleşik Devletleri’nden (ABD) eğitimci John Dewey dâhil tanınmış bazı yabancı eğitimciler Türkiye’ye davet edilmiştir (Ergün, 1982, s. 107, 109; Kazamias, 1966, s. 122, 141). 1924 yılında ülkemize gelen Dewey, iki ay süreyle Türkiye’de kalarak eğitim problemleri konusundaki gözlemlerini ve önerilerini iki ayrı raporla Maarif Vekaleti’ne bildirmiştir. Daha Türkiye’deyken teslim ettiği ilk raporu, eğitim harcamaları için bütçeden ne kadar pay ayrılması gerektiği üzerine hazırlanmış bir tasarı niteliğindedir. ABD’ye döndükten sonra hazırlayarak gönderdiği ikinci rapor ise eğitim konusundaki tavsiyelerini içermektedir. Her iki raporunda da çağdaş bir eğitim için okul kütüphanelerinin önemini özellikle vurgulamıştır. Kütüphane aktiviteleriyle ilgili ayrıntılara yer verdiği ikinci raporunda (Dewey, 1960, s. 5-6) özetle, her okulun aktif bir kütüphane merkezi olması gerektiğini, her okul inşaatının daha planlama aşamasında kütüphane salonuna da yer verilmesini, okul kütüphanelerinden sadece öğrencilerin değil o bölgenin halkının da yararlanmasının sağlanmasını, ABD’de kütüphanecilik üzerine eğitim alan kişilerce Türkiye’deki en az bir okulda bir kurs açılarak, öğretmenlere kütüphanecilik hizmetleri konusunda deneyim kazandırılmasını tavsiye etmiştir.

Dewey’nin raporundaki okul kütüphaneleri konusundaki tavsiyelerinin okullardaki ilk yansımaları 1929 tarihli İlkmektepler Talimatnamesi’nde görülmüş, 1936 yılındaki

İlkokul Programı'nda ise daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır (Soysal, 1969, s. 44). Kuruluş Dönemi ilk ve orta dereceli okul programları, yönetmelik ve talimatnameler incelendiğinde dikkati çeken nokta, okul kütüphanelerinin eğitim ve öğretim için gerekli mekânlardan çok, boş zamanın değerlendirilebileceği ve okuma alışkanlığının geliştirilebileceği yerler olarak görülmesi, etkin bir eğitim-kütüphane ilişkisi kurulamamasıdır (Soysal, 1998a, s. 148-149; 1969, s. 63). Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar göz önüne alındığında, kütüphaneler konusunda yapılan bu çalışmaların o dönem için çok ileri düzeyde kaldığı anlaşılr. Çünkü o yıllarda toplumun okuryazarlık oranı çok düşüktür, köylerin çoğunda okul ve öğretmen dahi yoktur, halk yoksuldur.

1927 nüfus sayımı istatistiklerine göre, toplumun yaklaşık % 10 kadarı okuryazardı. 01 Kasım 1928 tarihinde "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"un kabulüyle gerçekleştirilen Yazı Devrimi ile (Türk, 1928) öncelikle amaçlanan, toplumun okuryazarlık oranını ve böylece eğitim düzeyini artırmaktır. Yazı Devrimi'ni takiben halka okuma yazma öğretmek için Millet Mektepleri (1928) kurulmuş, Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumu (1932) açılmıştır (Akyüz, 2013, s. 344; Killi, 2011, s. 175; Ahmad, 1993, s. 81; Lord Kinross, 1981, s. 444). Bu iki kurumun açılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti ilk araştırma kütüphanelerine de kavuşmuştur (Alpay, 1991b; s. 202). Yazı Devrimi, okuryazarlık ve yayın üretimi yanında kütüphane hizmetlerini de etkilemiştir. Yeni harfler ile basılmış ve yayınlanmış eserlerden oluşan dermeleriyle kütüphaneler, okuryazarlık kurslarıyla başlatılan genel eğitim seferberliğinin parçası haline dönüşmüşlerdir (Yılmaz, 2004b, s. 324; Soysal, 1998c, s. 118; Sefercioğlu, 1981, s. 54).

Dünyada yaşanan "Büyük Ekonomik Bunalım"ın da etkisiyle çok partili hayata geçiş denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması (Kili, 1968, s. 16, 19), 1930'lardan sonra Cumhuriyet devrimlerini halka daha iyi anlatmayı gerekli kılmıştır. Bu amaçla, o zamana kadar hem politik hem de eğitim ve kültür alanında önemli hizmetler yürütmüş ve misyonunu tamamlamış olan Türk Ocakları 1931 yılında feshedilerek, 1932 yılında Halkevleri kurulmuştur (Akyüz, 2013, s. 405; Yılmaz, 2004b, s. 324; Keseroğlu, 1989, s. 111; Çavdar, 1983, s. 880; Ergün, 1982, s. 151). Daha çok bir yaygın eğitim kurumu gibi hizmet veren ve çoğunlukla öğretmenlerin görev aldığı Halkevlerinin kuruluş ve çalışma esasları bir Talimatname ile belirlenmişti (C.H.F., 1932). Bu Talimatname'ye göre; Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olsun veya olmasın herkese açık olan Halkevleri, dokuz şubeden oluşuyordu (md. 1 ve 4) ve bir şubesi "Kütüphane ve Neşriyat Şubesi"ne ayrılmıştı. Bir yerde Halkevinin kurulabilmesi için, bünyesinde bir kütüphane ve bir okuma odasının (md. 6, 53) mutlaka bulunması gerekiyordu (C.H.F., 1932, s. 5-6, 17-19). Talimatname esaslarına uygun olarak ilk Halkevi 1932 yılında kurulmuş ve o yılın sonuna kadar bu sayı otuz dörde çıkmıştır (Çavdar, 1983, s. 882). 1932-1950 yılları arasındaki faaliyetleri sırasında Halkevi kütüphanelerinde, bugün bile örnek olacak nitelikte ilk yaygın halk kütüphaneciliği hizmeti verilmiştir (Katoğlu, 2013, s. 486; Alpay, 1991b, s. 202). 1950 yılında Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelişi sonrası, DP Manisa Milletvekili Refik Şevket İnçe ve yedi arkadaşınca parti propagandası yaptıkları gerekçesiyle Halkevlerinin kapatılmaları için kanun teklifi verilmiştir. Söz konusu teklif, 08 Ağustos 1951 tarihinde 5830 sayılı Kanun olarak 339 oyla kabul edilmiştir (Manisa Milletvekili, 1951, s. 691-693, 735, 741). Yayımlı tarihinde yürürlüğe giren

Kanun'un üçüncü ve dördüncü maddelerine istinaden Halkevleri kapatılarak, bütün mal varlıkları Hazine'ye devredilmiştir (Resmi Daire, 1951, s. 1781-1782).

1935 yılı nüfus sayımı istatistiklerine göre on binden az nüfuslu yerlerde okuma yazma bilmeyenlerin oranının %89,3 iken, on binden çok nüfuslu yerlerde % 59,7 olduğu tespit edilmiştir. Kanunen ilköğrenim görmek zorunda olan çocukların şehir ve kasabalarda %80'i köylerde ise ancak % 26'sı okutulabildiği saptanmıştır. (Köy, 1940, s. 1). Bu durum sosyal ve ekonomik açıdan köy ve kent arasında olumlu bir bağ kurulamadığını (Kili, 1968, s. 14-15), ilköğrenimin yaygınlaştırılmasına köylerden başlanması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Öğretmen eksikliğini gidermek amacıyla, köylerde eğitim kursları ve köy öğretmen okulları açılması ile başlatılan çalışmalar birkaç bölgeyle sınırlı kalmış, talebi karşılayamamıştır (Köy, 1940, s. 2). 1940 yılına gelindiğinde köylerdeki altı yaş üstü nüfusun halen %90'a yakını okuryazar değildir (Akyüz, 2013, s. 392). Bu olumsuz koşulları eğitim kanalıyla ortadan kaldırmada ve arzu edilen gelişmeyi sağlamada gerekli olan öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ve İlk Tedrisat Umum Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un yoğun çabalarıyla hazırlanan "Köy Enstitülerinin Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı" 19 Mart 1940 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş ve incelenmek üzere Maarif, Ziraat, Dahiliye ve Bütçe Komisyonlarına havale edilmiştir. 17 Nisan 1940 tarihinde Meclis'te görüşülmek üzere gündeme alınan tasarı, büyük tartışmalarla birlikte 278 oyla, 3803 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir (Köy, 1940, s. 7, 70, 99). Kanun'un geçici birinci maddesiyle 1939 tarihli ve 3704 sayılı Kanun'da adı geçen köy öğretmen okulları, köy enstitülerine devredilmiştir (Köy, 1940, s. 92) 3803 sayılı Kanun'la kurulan enstitülerin öğretim programlarına 1943 yılından itibaren okuma dersleri konulmuştur. Bu dersler iki aşamalı işlenmekteydi. Birinci aşamada, öğrenciler öğretmenleri eşliğinde metin üzerinde çalışmakta; ikinci aşamada ise serbest okuma yapmaktalardı. Serbest okuma saatleri genelde daha üst sınıflar içindi. Bu okuma saatleri kaçınılmaz olarak okul kütüphanesi kurmayı ve geliştirmeyi gerekli kılmıştır. Öğretmenler, ders dışında da öğrencilerin enstitü kütüphanesindeki kitaplardan verimli bir şekilde yararlanmasını sağlamakla yükümlülerdi (Köy, 1943, s. 14-19). İlerleyen zaman içinde Milli Eğitim Bakanlığının aldığı yeni bir kararla, merkezi bir kütüphanenin dışında her sınıfta bir sınıf kitaplığı da kurulmaya başlanmıştır (Keseroğlu, 2005, s. 35-36). 1947 yılında yayımlanan Köy Enstitüleri Yönetmeliği'nin onuncu maddesine göre enstitü müdürü kitaplık konusunda Milli Eğitim Bakanlığı'na rapor vermekle yükümlü tutulmuştur (Köy, 1947). Köy enstitüleri büyük beklentilerle kurulmuş olmalarına rağmen, geçen zaman içinde öğrenci sayılarındaki düşüşle birlikte, çok partili hayata geçiş sonrası 1950 yılında kapatılmışlardır. Hizmet verdikleri süre boyunca, enstitü kütüphanelerinin çalışma esasları öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırırken, öğretim programını da tamamlar nitelikte olması nedeniyle (Keseroğlu, 1995, s. 11, 14), eğitim-kütüphane ilişkisini doğru olarak gerçekleştiren nadir kurumlar olmuşlardır.

Çok Partili Hayata Geçiş (1946-1960)

İkinci Dünya Savaşı'ndan demokrasi cephesinin galip çıkması, tüm dünyada tek partili sistemlerin gözden düşmesine ve liberal demokrasilerin canlanmasına yol açmıştır. Dünyada yaşanan bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiş ve Milli Kalkınma

Partisi'nin Temmuz 1945'te sembolik olarak kuruluşunu, Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşu izlemiştir (Koçak, 1989, s. 134, 141; Lewis, 1961, s. 300). 1946 ve sonrasında yaşanan sosyo-politik gelişmeler, çok partili demokrasinin Türkiye'ye kazandırılması çabaları etrafında şekillenmiştir. Bu dönemde, özellikle 1950'li yılların başlarında (Tunçay, 1989, s. 178), her alanda olduğu gibi eğitim ve kültür alanında da olumlu yönde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Halkevlerinin ve Köy Enstitülerinin kapatılmış olmasına rağmen, kütüphanelerle birlikte diğer eğitim kurumları, öğretmen ve öğrenci sayıları on yılda bir kat artmıştır.

Kültür hayatımız açısından bu dönemin en önemli olaylarından biri Milli Kütüphane'nin kuruluşudur. Türkiye'de bir Milli Kütüphane kurma fikri 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra (Soysal, 1987, s. 9, 15; Keseroğlu, 1983, s. 1310) izlenen eğitim ve kültür politikalarında gittikçe daha fazla üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başta İttihat ve Terakki Cemiyeti olmak üzere birçok kez girişimlerde bulunulmuş (Katoğlu, 2013, s. 487; Alpay, 1991c, s. 238-239; Ötügen, 1955, s. 15-17), ancak Cumhuriyet'in ilanından bir hayli sonra kurulabilmiştir. Milli Kütüphane bugünkü varlığını, Almanya'da kütüphanecilik alanında yüksek ihtisas eğitimi aldıktan sonra yurda dönen ve Maarif Vekaleti Neşriyat Müdürlüğü'ne atanan Adnan Ötügen'in özverili çalışmalarına ve sonsuz gayretlerine borçludur. Ötügen (1955, s. 12, 17, 20, 22), 15 Nisan 1946 tarihinde Maarif Vekaleti Neşriyat Müdürlüğü'nün Ankara'da Sanayi Caddesi'nde bulunan bürolarının zemin katında, kahvehane olarak kullanılan bir odada, bir camlı dolap ve şair Mehmed Emin Yurdakul'un iki eseriyle Milli Kütüphane'yi kurma çalışmalarına başlamıştır. Zaman içinde ilave ettiği dolaplar ve kitaplarla bu odayı küçük bir kütüphaneye dönüştürmüş ve gayri resmi olarak buraya "Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu" adını vermiştir. Büro'nun faaliyetleri için gerekli olan maddi destek, 21 Şubat 1947 tarihinde kurulan Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği'ne yapılan bağışlarla ve yatırılan aidatlar ile sağlanmıştır. Büro önce Mithatpaşa Caddesi'nde daha büyük bir binaya taşınmış ve bu bina da yetersiz kalınca Saraçoğlu Mahallesi'nde inşası yeni tamamlanan bir gazinoklup binasına taşınmıştır. Milli Kütüphane bu binada dönemin Maarif Vekili Tahsin Banguoğlu tarafından 16 Ağustos 1948 tarihinde törenle araştırmacıların hizmetine açılmıştır. Böylece, 1934 yılında Atatürk'ün talimatıyla hazırlanan (Şenalp, 1974, s. 42; Gökman, 1952, s. 113; Basma, 1934) ve 2527 sayı ile kabul edilen "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu"nun sekizinci ve on birinci maddeleri gereğince ülkede bir Milli Kütüphane kurulana kadar Derleme Müdürlüğü'nde toplanan derleme nüshaları da Milli Kütüphane'nin yeni binasına nakledilmiştir. Ancak yasal olarak varlığının tanınması, açılışından iki yıl sonra kabul edilen 5632 sayılı "Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun" ile olacaktır (Milli, 1950). Ülkemizde Milli Kütüphane'nin kuruluşu, dünyadaki örnekleriyle kıyaslandığında (Keseroğlu, 1983, s. 1310), arada birkaç yüzyıllık fark olduğu görülür. Bu geri kalmışlık eğitim ve kültür hayatımızın gelişimini olumsuz yönde etkilemiş, bilimsel çalışmalar zarar görmüştür (Akyüz, 2013, s. 408; Karayalçın, 1952, s. 16).

Bu yıllarda üniversitelerde de büyük değişim yaşanmaktadır. 1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı "Üniversiteler Kanunu" ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın gözetimi ve denetimi altındaki yükseköğretim kurumları özerklik ve tüzel kişilik kazanmışlardır (Sefercioğlu, 1999, s. 60). Böylece, personel, yer, derme bakımından oldukça zor durumda olan

üniversite, fakülte ve seminer kütüphaneleri de Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılmışlardır (Cunbur, 1983, s. 560).

Amerika Birleşik Devletleri Kütüphane Özel Müşaviri sıfatıyla (Thompson, 1952, s. 3) 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Kentucky Üniversitesi Kütüphane Müdürü Dr. Lawrence Thompson, Aralık 1951-Mart 1952 tarihleri arasında dört ay süreyle kütüphanelerimizi inceleyerek hazırladığı raporu (Ersoy, 1966, s. 2) Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmuştur. Raporunda (Thompson, 1952), üniversite kütüphaneleri, okul kütüphaneleri, yazma eser kütüphaneleri, çocuk kütüphaneleri, gezici kütüphaneler ve kütüphanecilik eğitimi üzerinde önemle durmuştur. Üniversite kütüphanelerine ayrılan bütçeyi gereğinden fazla bulmuş, uygun bir derme politikası geliştirilmemiş olmasını, merkezi bir kütüphane yerine çok fazla fakülte ve seminer kütüphaneleri oluşturulmasını kaynak israfı olarak değerlendirmiştir. Okul kütüphanelerini, özellikle lise kütüphanelerini personel, bütçe, derme, idari yapı ve öğretim programlarıyla uyumsuzluğu nedeniyle çok çok yetersiz bulmuştur. Yazma eser kütüphanelerinden övgüyle söz etmiş ve Türkiye'deki kütüphaneleri geliştirmek için yapılması gerekenler konusunda çeşitli öneriler getirmiştir. Thompson'un ülkemize gelişinden birkaç yıl sonra kurulan ODTÜ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi) Merkezi Kütüphane Sistemi (1956) ve burada gerçekleştirilen hizmetler, Türkiye'de çağdaş üniversite kütüphaneciliğinin ilk örneği olmuştur. ODTÜ'den sonra kurulan üniversitelerden sadece Hacettepe ve Boğaziçi Üniversiteleri bir ölçüye kadar ODTÜ'yü takip etmişlerdir (Çakın, 1998, s. 41).

Milli Kütüphane'nin kuruluşu, yeni kurulan üniversitelerle birlikte üniversite kütüphanelerinin, okul ve halk kütüphanelerinin sayılarının artması meslekten yetişmiş kütüphaneciye olan ihtiyacı her geçen gün biraz daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Adnan Ötügen'in 1943 yılından itibaren Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sürdürdüğü kütüphanecilik kursları yoğun ilgi görmüş ve 1952 yılında Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsüne bağlı seçmeli bir ders haline dönüştürülmüştür (Çakın, 2005, s. 11; Ötügen, 1957, s. 9, 24-26; 1955, s. 3). 1953 yılında Adnan Ötügen'in şahsi gayretleri, Ankara Amerikan Kütüphanesi Müdürü Emily Dean'in hizmetleri ve Amerikan Ford Vakfı'nın maddi desteği ile Kütüphanecilik Enstitüsü'nün temeli atılmıştır. 1954-1955 akademik yılının ilk döneminde Adnan Ötügen'in dersleriyle öğretime başlanmıştır. Böylece kütüphanecilik bir meslek ve bilim dalı olarak Türk kültür hayatında yerini almıştır.

Thompson'un (1952, s. 16-19) raporu sonrası Türkiye'deki okul kütüphanelerini geliştirmek için yapılan ilk önemli çalışma, 1959 yılında Maarif Vekaleti'nce hazırlanan Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği'dir. Okul kütüphanelerinin çalışma esaslarını belirleyen ilk müstakil Yönetmelik olması nedeniyle de ayrı bir öneme sahiptir. 1976 tarihine kadar yürürlükte kalan Yönetmelik'in (Okul, 1959, s. 3) birinci maddesinde, öğrencilerin fikri gelişmelerine ve yeteneklerine uygun konularda ve öğretim programlarının içerdiği konularda araştırma yapmalarına imkân sağlamak amacıyla ve öğrenimin başlıca dayanağı olmak üzere orta dereceli okullarda okul kütüphanelerinin kurulabileceği bildirilmiş ve ilkokullar bu Yönetmelik'in kapsamı dışında bırakılmıştır.

Planlı Dönem (1960 ve Sonrası)

Cumhuriyet Türkiye'si'nde ilk planlama kavramı, 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak bu plan toplumun bütün yapılarını içinde barındırmayan, sadece sanayi üzerine hazırlanmış bir çalışmadır. Bu nedenle planlı dönem denildiğinde akla 1960 ve sonrası gelmektedir. 1960 yılında 91 sayılı Kanun ile öncelikle Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş; 1961 Anayasası ile kalkınma planı yapmak devletin görevleri arasında alınırken (md. 41), Devlet Planlama Teşkilatı da kanunlar çerçevesinde kalkınma planlarını hazırlamakla (md. 129) görevlendirilmiştir (1961 Anayasası, 1961).

1960'lı yıllar eğitimin her alanında olduğu gibi kütüphaneler için de planlı döneme geçiş yılları olmuştur. 1962 yılında toplanacak VII. Milli Eğitim Şurası'na hazırlık yapmak üzere kurulan komitelerden biri olan Kütüphaneler Komitesi (Önal, 1986, s. 20; Cunbur, 1983, s. 564-565), 31 Ocak-17 Mart 1961 tarihleri arasında 35 toplantı yaparak, üniversite kütüphaneleri haricindeki Türkiye kütüphanelerinin on yıllık plan ve programını hazırlamıştır (Kütüphaneler, 1961, s. 6). Tamamı kütüphanecilerden oluşan Komite'de; Millî Kütüphane ve Millî Kütüphane Kanunu Değişiklik Tasarısı, umumî kütüphaneler, halk kütüphaneleri, Kütüphaneler Kanunu Tasarısı, ilk ve orta öğretim okul kütüphaneleri, yükseköğretim kütüphaneleri, Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği Tasarısı, personel yetiştirme, kütüphaneler arası işbirliği, Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu Tasarısı konuları görüşülerek karara bağlanmıştır. Komite tarafından hazırlanan rapor, 1962 yılında gerçekleştirilen VII. Milli Eğitim Şurasında dördüncü komisyon olan Kültür İşleri ve Güzel Sanatlar Komisyonu'nca (Yedinci, 1991, s. 265-270, 293-296) "Kütüphaneler" başlığı ile gündeme alınmış ve bazı değişikliklerle birlikte Şura'da kabul edilmiştir. Kütüphaneler Komitesi çalışmalarının dışında bırakılan üniversite kütüphaneleri, 30 Ocak 1961 tarihinde çalışmalarına başlamış olan Yükseköğretim Komitesi'nde (Yedinci, 1991, s. 153, 194; Yükseköğretim, 1961, s. 3, 7) "Üniversiteler" başlığı altında ele alınmış ve yeni kurulacak üniversitelere öncelikle kütüphane binalarının yapılması, var olan üniversite kütüphanelerinin personel ve derlemelerinin geliştirilerek hizmet kalitesinin artırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Komite raporu Şura'da ikinci komisyon olan Genel ve Mesleki ve Teknik Öğretim Komisyonu'nca gündeme alınmış ve bazı değişikliklerle birlikte kabul edilmiştir.

VII. Milli Eğitim Şurası'ndan bir yıl sonra uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planı'nda da kütüphanelere eğitim konusu içinde yer verilmiş ve eğitimin ayrılmaz bir parçası olan kütüphanelere yapılacak harcamalar, eğitim harcaması olarak kabul edilmiştir. Ayrıca kütüphanelerin, eğitimin hedeflerine ve ihtiyaçlara en uygun şekilde kurulup yürütülmesi ile ilgili tedbirlerin alınacağı bildirilmiştir (Birinci, 1963, s. 439). Parmaksızoğlu (1974, s. 92), planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılını kütüphanelerin hamle yılı ve aynı zamanda devlet eliyle yeni ve modern kütüphanelerin yapımına başlandığı bir yıl olduğunu belirtmektedir. 1973 yılı başına kadar on yıllık süre boyunca kütüphaneler nitelik ve nicelik yönünden bir hayli gelişme göstermiştir. Bunun yanı sıra yerel olarak kurulan Kütüphane Yaptırma ve Yaşatma Dernekleri bu on yıl içinde birçok kütüphane yaptırarak Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne devretmiştir.

1971 yılında Kültür Bakanlığı'nın kurulmasıyla Milli Kütüphane bu Bakanlık'a bağlanmış, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde kalmıştır. 1972 yılında Kültür Bakanlığı kaldırılmış ve Kütüphaneler Genel Müdürlüğü ile Milli Kütüphane, Kültür Müsteşarlığı'na, Kültür Müsteşarlığı da Başbakanlık'a bağlanmıştır. 1974 yılında Kültür Bakanlığı tekrar kurulunca, Kültür Müsteşarlığı, Kültür Bakanlığı'nın yetki ve sorumluluk alanına bırakılmıştır (Cunbur, 1983, s. 566-567). Böylece, 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekaleti'nin yönetimi ve denetimi altında birleştirilen kütüphaneler, bir kez daha ayrı Bakanlıkların yönetimi ve denetimine bırakılmıştır.

1981 yılında kabul edilen 2547 sayılı “Yükseköğretim Kanunu” ile Türkiye'deki bütün yükseköğretim kurum ve kuruluşları fakülte, enstitü veya yüksekokul olarak birer üniversite birimi durumuna getirilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı enstitü ve yüksekokullar da dâhil tek bir merkezi üst yönetim olan Yükseköğretim Kurulu'na bağlanmıştır. Kanun sadece Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Teşkilatı'na bağlı yükseköğretim kurumlarını kapsam dışı (md. 2) bırakmıştır (Akyüz, 2013, s. 366; Katoğlu, 2013, s. 426; Sefercioğlu, 1999, s. 61; Yükseköğretim, 1981). Kanun'da üniversite kütüphaneleriyle ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Yalnız Kanun'un otuz üçüncü maddesinin (b) fıkrasında uzmanları tanımlarken kitaplıklardan bahsedilmekte ve uzmanların ihtiyaç halinde laboratuvarların, atölyelerin ve diğer uygulama alanlarının yanı sıra kitaplıklarda görevlendirilebileceği bildirilmektedir. Yükseköğretim Kurulu'na hazırlanacak yönetmelikleri belirleyen altmış beşinci maddesinde de üniversite kütüphaneleri yönetmeliği çıkarılmasını öngören bir fıkra yer verilmemiştir (Sefercioğlu, 1999, s. 63; Yükseköğretim, 1981). Bu eksiklik, 2547 sayılı Kanun'un yayımı tarihinden iki yıl sonra yürürlüğe giren 124 sayılı “Kanun Hükmünde Kararname” (Yükseköğretim, 1983) ile bir dereceye kadar giderilmiştir. Kararname, Yükseköğretim üst kuruluşları ve bağlı kuruluşları ile yükseköğretim kurumlarının 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun elli birinci maddesine göre kurulan idari teşkilatının kuruluş ve görevlerine ilişkin esasları düzenlemektedir. Kararname'nin yirmi altıncı maddesinin (g) fıkrasıyla üniversitelerin idari teşkilatlarını oluşturan birimler arasına, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlıkları da alınmış; otuz üçüncü maddesi ile de bu Başkanlıkların görevleri, üniversite kütüphanelerinin gerekli her türlü hizmetlerini karşılamak, katalog hizmetleri, bibliyografik tarama çalışmaları ve benzeri görevleri yerine getirmek olarak belirlenmiştir. Kararname'nin otuz sekizinci maddesi ise fakülte ve yüksekokul kütüphanelerinin kuruluş ilkelerini belirlemektedir. Bu maddeye göre fakülte ve yüksekokul kütüphaneleri, üniversite merkezi yönetim örgütünden tamamen ayrı, üniversitelerin Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlıklarından bağımsız, fakülte ve yüksekokul sekreterliklerine bağlı birimler olarak (md. 38) ihtiyaç halinde kurulabilmektedir. Üniversite, fakülte ve yüksekokul kütüphanelerinin bu örgütlenme biçimi, uygulamada bazı sorunlar yaratmış ve eleştirilere neden olmuştur. Bu eleştirilerin genelde, merkezi konumdaki üniversite kütüphanesiyle, fakülte ve yüksekokul kütüphaneleri arasında işbirliği ve eşgüdümün olmayışı, yetişmiş uzman personelin yetersiz kalması, fakülte ve yüksekokul kütüphanelerinin hizmet kalitesinde düşüş (Çakın, 1998, s. 45-46), gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Yükseköğretimde bu gelişmeler yaşanırken, aynı yıllarda okul kütüphaneleriyle ilgili de önemli çalışmalar yapılmıştır. 1981 yılında gerçekleştirilen X. Milli Eğitim Şurası'na kütüphaneci üye olarak katılan dönemin Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdürü Hasan Duman ile Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdür Yardımcısı Nail Bayraktar, altı sayfa olarak hazırladıkları “Yeni Türk Milli Eğitim Sistemi İçinde Kütüphane ve Özellikle Okul Kütüphanesinin Yeri” adlı raporu Şura üyelerine sunmuşlardır (Duman, 2008a, s. 583-587; Bayraktar, 2005, s. 105-110; Onuncu, 1991, s. 374). Raporun sonuç bölümünde getirilen öneriler arasında 24 Nisan 1981 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı bünyesinde Bakanlık oluruyla kurulan Okul Kütüphaneleri Şube Müdürlüğü'nün Genel Müdürlük haline getirilmesi de vardır (Bayraktar, 2005, s. 110; Önal, 1986, s. 21). Şura üyelerinin üç yılda bir seçilmesi nedeniyle aynı kütüphaneciler 1982 yılında gerçekleştirilen XI. Milli Eğitim Şurası'na da katılmışlar ve “Eğitim Uzmanlarının Eğitimi Komisyonu”nda (Duman, 2008a, s. 584-587; Onbirinci, 1991, s. 329, 430) görevlendirilmişlerdir. Komisyonun çalışmaları sonucunda okul kütüphaneciliği, eğitim uzmanlığı alanı olarak belirlenmiş ve okul kütüphaneciliği uzmanlığı adıyla Şura'da kabul edilmiştir. Bu uzmanlığa kütüphanecilik bölümü mezunları ve kütüphaneciliğe ilgi duyan lise öğretmenleri gerekli eğitimi aldıktan sonra atanabilmekteydiler. X. ve XI. Milli Eğitim Şuraları önerileri doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı merkez teşkilatında müstakil bir Okul Kütüphaneleri Daire Başkanlığı da kurulmuş (Duman, 2008b, s. 672), ancak ne okul kütüphaneciliği uzmanlığı ne de Daire Başkanlığı kalıcı olabilmıştır.

Özellikle 1990'ların başından itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişimin etkisiyle “sanayi toplumu” yerini “bilgi toplumu”na bırakmış, sanayi toplumundaki bedensel çalışmanın yerini bilgi toplumunda zihinsel çalışma almıştır. Bilgi toplumunda bilgi bir metaya dönüşürken, iyi eğitilmiş, kendini yenileyebilen nitelikli insan gücü ihtiyacını artırmıştır (Dura ve Atik, 2002, s. 98). Ekonomik, teknolojik ve kültürel boyutlara sahip bu değişim süreci (Yılmaz, 2010, s. 264) diğer eğitim kurumlarıyla birlikte kütüphaneleri de etkilemiş, bilginin sağlanmasında, düzenlenmesinde ve sunumunda birçok yeniliği beraberinde getirmiştir.

Üniversite ve araştırma kütüphaneleri; 1999 yılında temeli atılan Anadolu Üniversiteleri Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS) ile (Küçük, Al, Alır, Soydal ve Ünal, 2004, s. 128; ANKOS, 2015) Türkiye'deki akademisyen ve öğrencilerin küresel bilgi ağına en üst düzeyde erişimlerini gerçekleştirerek, eğitim ve araştırmaya kütüphanelerin desteğini arttırmak için ortak çalışmalar yürütmektedirler. ANKOS, günümüze kadar gerçekleştirdiği çalışmalarla, üniversitelerin en uygun fiyatla, en fazla elektronik bilgi kaynağına erişimlerini sağlamak, ölçek ekonomisi çerçevesinde bu ürünlere yapılan yatırımı paylaşmak konusunda önemli gelişmeler kaydetmiştir. ANKOS'a 2015 yılı itibarıyla 155 üniversite ve araştırma kurumu üyedir (ANKOS, 2015).

İçinden doğdukları toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hizmetlerini planlayan halk kütüphaneleri de bu değişim sürecinden etkilenmiştir. Yaşamboyu öğrenme kavramı çerçevesinde, bilgi toplumu bireylerinin değişen bilgi taleplerini karşılayacak yeni ve yaratıcı hizmetler sunabilmelerinde, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği çalışmaları bir zorunluluk olarak karşısına çıkmıştır. Bu işbirliği çalışmalarından olan PULMAN XT (Public Libraries Mobilising Advanced Networks) Projesi (Yılmaz ve Bayır, 2004, s. 79, 81, 84) ile Avrupa Birliğinin üye ve aday ülkeleri arasında

oluşturulan e-Avrupa sürecine yönelik ortak politikaların gerçekleştirilmesinde rol oynayacak halk kütüphaneleri, arşivler ve müzelerin yaratılması amaçlanmıştır. 2001 yılında Avrupa Komisyonu'nun 5. Çerçeve Programı olarak başlatılan projeye Türkiye, 2002 yılında Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle katılmıştır. Proje kapsamında İstanbul, Ankara ve İzmir merkez halk kütüphanelerinin PULMAN ilkeleri ışığında otomasyona geçirilmesine yönelik pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu proje ile ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de işbirliği sağlanmış ve ortak deneyim kazanılmıştır. PULMAN XT Projesi, Türkiye'nin de içinde bulunduğu CALIMERA Projesi ile 6. Çerçeve Programına taşınmıştır. PULMAN XT Projesi'nin başlatıldığı 2001 yılında Türkiye'de 1350 halk (ve çocuk) kütüphanesi varken (Yılmaz, 2006, s. 68), Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü'nün 2013 yılı istatistiklerine göre bu sayı 1118'e gerilemiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı KYGM, 2014). 76.667.864 nüfuslu (TÜİK, 2014) Türkiye'de 68.575 kişiye bir halk kütüphanesi düşmektedir. Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle nüfusa dayalı bir kıyaslama yapıldığında ülkemizdeki halk kütüphanesi sayıları AB'nin çok gerisinde kalmaktadır.

Eğitimde teknolojinin artarak kullanılması, eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olan okul kütüphanelerinin başlıca misyonunun tekrar tanımlanmasına yol açmıştır. IFLA ve UNESCO tarafından yapılan bu tanımlamaya göre okul kütüphaneleri (IFLA/UNESCO, 1999), bilgi temelli günümüz toplumunun ihtiyacı olan bilgileri, fikirleri, gerekli teknolojileri, kaynakları ve kitapları sağlayarak, eğitimde fırsat eşitliği bağlamında verdiği hizmetlerle bir okuldaki bütün bireylere, her tür formattaki ve araçlardaki bilginin etkin kullanıcıları ve eleştirel düşünceleri olmalarını sağlayan kaynakları, kitapları ve öğrenim hizmetlerini sunmalıdır. Öğrencileri yaşam boyu öğrenme becerileriyle donatıp, bilgi toplumu için gereken insan kaynağının yetiştirilmesinde etkin rol oynamalıdır. Daha kapsamlı kütüphanelere ve bilgi ağlarına, halk kütüphaneleri (UNESCO, 1994) ilkelerini de gözetenek bağlanabilmelidir. Okul kütüphaneleriyle ilgili uluslararası düzeydeki bu çalışmalar kısa sürede Türkiye'yi de etkilemiş (Önal, 2005a, s. 143) ve 2001 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yeni bir Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği hazırlanarak kabul edilmiştir (Okul, 2001). Yönetmelik ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi ve özel, örgün ve yaygın eğitim kurumlarındaki okul kütüphanelerinin kuruluş ve işleyişiyle ilgili esaslar (md. 2) çağa uygun şekilde belirlenmiş; kütüphaneciye, kütüphaneci yoksa görevlendirilecek bir öğretmene bağlı olduğu okuldaki okul kütüphanesini düzenlemesi, yönetmesi, kütüphaneden yararlanma konusunda öğrencileri, öğretmenleri ve diğer personeli bilgilendirmesi (md. 7, 8) sorumluluğu yüklenmiştir. Lisans düzeyinde kütüphanecilik eğitimi almış personelin ilk kez kütüphaneci olarak (md. 4/e) tanımlandığı ve okul öncesi kurum kütüphanelerinin de dâhil edildiği (md. 4/c) Yönetmelik'e (Okul, 2001), derme hazırlama, değerlendirme ve geliştirme politikası ile ilgili somut maddeler içermediği (Önal, 2005b, s. 201), kütüphane ögesinin eğitim içindeki işlevini yeterince güçlü vurgulamadığı, eğitim-kütüphane bütünlüğünü yeterince yansıtmadığı, teknik ayrıntılara fazla girilmesi nedeniyle yönerge niteliğine dönüştüğü (Yılmaz, 2004a, s. 126) gibi nedenlerle olumsuz eleştiriler de yöneltmiştir. Bu Yönetmelik'in yirmi dördüncü maddesi ile 1976 tarihli Yönetmelik yürürlükten kaldırılmıştır (Okul, 2001).

Milli Eğitim Bakanlığı'nda, okul kütüphaneleriyle ilgili yaşanan bu olumlu gelişmeler sadece bir yönetmelik ile sınırlı kalmamıştır. Bakanlık bünyesindeki Hayat Boyu

Öğrenme Genel Müdürlüğü, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ve Türkiye Belediyeler Birliği iş birliğinde hazırlanan “Okullar Hayat Olsun Projesi” 13 Aralık 2011 tarihinde başlatılmıştır. Beş yıl sürecek Proje ile okulların öğrenciler ve yetişkinler için birer hayat boyu öğrenme merkezi haline dönüştürülmesi amaçlanmıştır (G.G. Türker, kişisel iletişim, 09 Eylül 2014; Milli Eğitim Bakanlığı, 2012, s. 102). Bu amaç doğrultusunda okul kütüphanelerinin z-kütüphane (zenginleştirilmiş kütüphane) haline dönüştürülmesi için Merter Platformu Derneği ile *Z-Kütüphanelerin Kurulması ve Okuma Kültürünün Geliştirilmesi Protokolü*, ÖNDER İmam Hatip Mezunları ve Mensupları Derneği ile *İmam Hatip Ortaokul ve Liselerinde Zenginleştirilmiş Kütüphanelerin Kurulması İle Okuma Kültürünün Kazandırılması ve Geliştirilmesi Protokolü* imzalanmıştır. 2013 yılı sonunda, protokoller, hayırsever vatandaşlar ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarınca kurulan z-kütüphane sayısı 207’ye ulaşmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2013, s. 35; Milli Eğitim Bakanlığı, 2014, s. 39-40, 79). Bununla birlikte projenin eksik tarafları da bulunmaktadır. Öncelikle Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü’nün sorumluluk alanındaki kütüphaneler, il ve ilçelerde bulunan halk eğitim merkezleri kütüphaneleri (Yaygın, 2010) iken, proje okul kütüphaneleri üzerine kurulmuş ve bu gerçekleştirilirken halk kütüphaneleriyle ve halk eğitim merkezi kütüphaneleriyle işbirliği imkânları araştırılmamıştır.

Günümüzde okul kütüphanelerinin en büyük sorunlarından biri Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bulunan bütün okul öncesi, ilk ve orta dereceli okul kütüphanelerinden ya da genelde kütüphane hizmetlerinden sorumlu olan müdürlük düzeyinde dahi bir birimin bulunmamasıdır. 2011 yılına kadar okul kütüphaneleri, Yayınlar Dairesi Başkanlığı’na bağlı Kütüphaneler ve Dokümantasyon Şubesi ile müdürlük düzeyinde temsil edilmekteyken (Candan, 2011, s. 417-418) 2011 yılından itibaren, Milli Eğitim Bakanlığı’nın teşkilat ve görevlerini yeniden düzenleyen 652 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (Milli, 2011) ile Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Eğitim Araçları ve Yayınlar Dairesi adıyla, Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü (md. 21) altında yeniden yapılandırılmış ve buraya bağlı olarak hizmetlerini sürdüren Kütüphaneler ve Dokümantasyon Şubesi de başkanlık düzeyine (Yılmaz, 2004a, s. 93) çıkarılması gerekirken Kütüphaneler Koordinatörlüğü’ne (MEB bilgi edinme, kişisel iletişim, 18 Eylül 2014) dönüştürülmüştür.

Eğitim-kütüphane ilişkisi açısından üzerinde durulması gereken bir diğer konu, orta dereceli okullarda 1983-1984 eğitim-öğretim yılından itibaren başlatılan kütüphanecilik eğitiminde günümüzde geline nokta. İlk kez 1983-1984 eğitim-öğretim yılında İstanbul Matbaa Meslek Lisesi’nde kütüphanecilik bölümü açılarak, orta derecede eleman eksikliği giderilmek istenmiştir (Alpay, 1991a, s. 155). Araştırma kapsamında, 1983-1984 eğitim-öğretim yılından, 2013-2014 eğitim-öğretim yılına kadar olan Talim ve Terbiye Kurulu Kararları (Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2014a) incelendiğinde, kütüphanecilik eğitimi konusunda pek çok karar alındığı görülmüştür. Bu kararlardan³, yurdun çeşitli yerlerindeki meslek liselerinde

³ 30.09.1985 tarih ve 210 sayılı Karar, 17.12.1986 tarih ve 259 ve 267 sayılı Kararlar, 18.09.1986 tarih ve 166 sayılı Karar, 08.12.1989 tarih ve 178 sayılı Karar, 11.11.1991 tarih ve 286 sayılı Karar, 24.10.1991 tarih ve 266 sayılı Karar, 06.02.1992 tarih ve 30 sayılı Karar, 24.08.1992 tarih ve 234/632 sayılı Karar, 28.06.1996 tarih ve 222/131 sayılı Karar, 24.01.1997 tarih ve 5 sayılı Karar, 19.08.1998 tarih ve 174 sayılı Kararı, 13.01.2000 tarih ve 6 Karar, 16.05.2002 tarih ve 151 sayılı Karar... (Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 2014a).

yeni kütüphanecilik bölümlerinin açıldığı ve kütüphanecilik derslerinin alan seçmeli ya da seçmeli ders olarak Türkiye genelinde liselerin öğretim programlarına da alındığı anlaşılmaktadır. Ancak, ortaöğretim kurumlarının halen yürürlükteki öğretim programları ile haftalık ders çizelgeleri incelendiğinde ve Bakanlık yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonrası; (Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2014b; BİMER bilgi edinme, kişisel iletişim, 17 Aralık 2014) günümüzde bu kararların hiçbirini uygulanmadığı gibi, üniversitelerin kütüphanecilik bölümü (bilgi ve belge yönetimi bölümü) mezunlarına pedagojik formasyon alabilme hakkı dahi tanınmamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Kültür hayatımızda eğitim kurumlarıyla birlikte doğup gelişen ve yaklaşık bin yıldır varlığını sürdüren kütüphaneler, eğitim ve kültür alanındaki Cumhuriyet devrimlerinin etkisiyle daha çağdaş kurumlar olma yolunda kendilerini yenileyerek, toplumun eğitim düzeyinin yükselmesinde büyük görevler üstlenmişlerdir. Özellikle Cumhuriyet'in kuruluş dönemi olarak niteleyebileceğimiz 1923-1945 yılları arası kütüphanelerin, örgün eğitimde olduğu kadar, yaygın eğitimde de yoğun olarak kullanılmaya başlandığı dönem olmuştur. Toplumun okuma yazma oranını ve böylece eğitim düzeyini artırmak amacıyla 1928 yılında gerçekleştirilen Yazı Devrimi ile hizmet ufuklarını genişleten kütüphaneler, açılan okuryazarlık kurslarıyla genel eğitim seferberliğinin parçası haline gelmiştir.

Cumhuriyet'in eğitim ve kültür politikasına temel olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki eğitim ve öğretim kurumlarının tamamı kütüphanelerle birlikte dönemin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu yıllarda Bakanlık düzeyinde gerçekleştirilen çalışmalarda her okulun aktif bir kütüphane merkezi olması gerektiği kabul edilmiş ve okul kütüphanelerinden sadece öğrencilerin değil o bölgenin halkının da yararlanabilmesine yönelik adımlar atılmıştır. 1932 yılında kurulan Halkevi kütüphanelerinde verilen bugün bile örnek olacak nitelikte ilk yaygın halk eğitimi hizmetlerine, 1940 yılında kurulan Köy Enstitüleri kütüphaneleri de bulundukları bölgedeki köy halkına kütüphane hizmeti götürerek eşlik etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyo-politik gelişmeler, çok partili demokrasinin Türkiye'ye kazandırılması çabaları etrafında şekillenmiş; özellikle 1950'li yılların başlarında, her alanda olduğu gibi eğitim ve kültür alanında da olumlu yönde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Halkevlerinin ve Köy Enstitülerinin kapatılmış olmasına rağmen, kütüphanelerle birlikte diğer eğitim kurumları, öğretmen ve öğrenci sayıları on yılda bir kat artmıştır. Kültür hayatımızın başlıca yapı taşlarından olan Milli Kütüphane nihayet kurulmuştur. Ancak dünyadaki örnekleriyle kıyaslandığında birkaç yüzyıllık bir gecikmeyle kurulmuş olması eğitim ve kültür hayatımızın gelişimini olumsuz yönde etkilemiş, bilimsel çalışmalar zarar görmüştür.

1960'lı yıllar eğitimin her alanında olduğu gibi kütüphanelerde de planlı döneme geçiş yılları olmuştur. Üniversite kütüphaneleri haricindeki Türkiye kütüphanelerinin on yıllık plan ve programını içeren rapor, 1961 yılında Kütüphaneler Komitesi tarafından hazırlanarak VII. Milli Eğitim Şurası'na sunulmuş ve Şura'da görüşülerek karara bağlanmıştır. Şura'dan bir yıl sonra uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık (1963-

1967) Kalkınma Planı'nda da kütüphanelere eğitim konusu içinde yer verilmiş ve eğitimin ayrılmaz bir parçası olan kütüphanelere yapılacak harcamalar, eğitim harcaması olarak kabul edilmiştir. Ayrıca kütüphanelerin, eğitimin hedeflerine ve ihtiyaçlara en uygun şekilde kurulup yürütülmesi ile ilgili tedbirlerin alınacağı bildirilmiştir. Planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılından 1973 yılı başına kadar on yıllık süre boyunca kütüphaneler nitelik ve nicelik yönünden bir hayli gelişme göstermiştir.

1970'li yıllarda Kültür Bakanlığı'nın kurulmasıyla Milli Kütüphane ve halk kütüphanelerinin bağlı olduğu Kütüphaneler Genel Müdürlüğü bu Bakanlık'ın yetki ve sorumluluk alanına bırakılırken, okul kütüphaneleri ve halk eğitim merkezi kütüphaneleri Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde kalmıştır. Öğrencilere okuma ve araştırma becerilerinin kazandırılmasında büyük görevler üstlenen okul kütüphaneleri ve bu becerileri yaşam boyu sürdürebilecekleri yaygın eğitim kurumları olan halk kütüphaneleri ve halk eğitim merkezi kütüphaneleri, verdikleri hizmetler açısından birbirlerini tamamlar nitelikte olmalarına rağmen, aralarında bir işbirliği ortamı yaratılamamıştır. Geliştirilecek ortak projelerde işbirliğine gitmelerinin sağlanması, verilen hizmetin kalitesini artıracak gibi, kıt kaynakların daha etkin kullanılmasına yardımcı olacaktır.

Diğer kütüphane türleriyle kıyaslandığında bugün Türkiye'de en iyi durumda olan kütüphaneler, üniversite kütüphaneleridir. Ancak artan sayıyla birlikte, onlarda da çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de sadece bir üniversite varken, 2015 yılı itibariyle bu sayı vakıf üniversiteleriyle birlikte 184'e ulaşmıştır. Bu artış özellikle yeni kurulan üniversitelerdeki kütüphane örgütlenmesinde sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Bazı yeni kurulan üniversitelerde kütüphane hizmetleri neredeyse hiç verilemezken, diğerleri ise personel, bütçe, derme, merkezi konumdaki üniversite kütüphanesiyle, fakülte ve yüksekokul kütüphaneleri arasında işbirliği ve eşgüdümün olmayışı gibi sorunların üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Fakülte ve yüksekokul kütüphanelerinin yönetim ve denetiminin, merkezi konumdaki üniversite kütüphanesine bırakılması yönünde yasal düzenlemelere gidilmesi, bu sorunların üstesinden gelmeyi kolaylaştıracaktır.

Türkiye'deki okul kütüphaneleri, ülkemizdeki diğer kütüphane türlerine göre daha fazla sorunla mücadele eden kurumlardır. 1990'lı yıllardan itibaren tüm dünyada eğitimde teknolojinin artarak kullanılmaya başlanması, eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olan okul kütüphanelerini bir medya merkezine dönüştürmüş, onların eğitim sürecine etkilerini ve katkılarını artırmıştır. Bu gelişmeler okul kütüphanelerinin misyonunun tekrar tanımlanmasına yol açmış ve dünyada olduğu gibi ülkemizde de çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 2001 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yeni bir Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği hazırlanarak kabul edilmesi bu çalışmaları yasal zemine taşımıştır. Fakat tüm bu olumlu gelişmelere rağmen halen Türkiye'deki okul kütüphanelerinin bina, bütçe, derme, personel, uygun politika eksikliği, eğitim-kütüphane ilişkisini öğretim programlarına yeterince yansıtılamaması gibi birçok sorunları bulunmaktadır. Yapılan iyileştirme çalışmaları da Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatı içinde yeterince iyi örgütlenememeleri nedeniyle, sadece belirli şehirlerdeki birkaç okuldaki kütüphaneyle sınırlı kalmasına ve genele yayılamamasına, verilen hizmetlerde bir standart oluşturulamamasına sebep olmaktadır. Sorunun çözümünde,

Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde daha gerçekçi bir teşkilatlanmaya gidilmesinin etkili olacağı açıktır.

Kaynakça

- 1961 Anayasası (Kanun No: 334), *Resmî Gazete* (31 Mayıs 1961). 06 Eylül 2014 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> adresinden erişildi.
- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. London: Routledge.
- Akyüz, Y. (2013). *Türk eğitim tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2013*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alpay, M. (1991a). Türkiye’de okul ve çocuk kütüphaneleri. *Kütüphane: Dünyü yarına bağlayan köprü* içinde (s. 149-158). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Alpay, M. (1991b). Harf devriminin kütüphaneler açısından önemi. *Kütüphane: Dünyü yarına bağlayan köprü* içinde (s. 199-203). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Alpay, M. (1991c). Türkiye’de milli kütüphane. *Kütüphane: Dünyü yarına bağlayan köprü* içinde (s. 238-243). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- ANKOS. (2015). *Genel bilgi*. 4 Şubat 2015 tarihinde <http://www.ankos.gen.tr/web/index.php/genelbilgi> adresinden erişildi.
- Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu (Kanun No: 2527), *T.C. Resmî Gazete* (2527, 02 Temmuz 1934).
- Bayraktar, N. (2005). Yeni Türk Milli Eğitim Sistemi içinde kütüphane ve özellikle okul kütüphanesinin yeri. İ. Dağdelen, H. Türkmen ve N. Ulu (Eds.), *Türk kütüphaneciliğinden iz düşümler: Nail Bayraktar’a armağan II* içinde (s.105-110). İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
- Baysal, J. (1973). *Cumhuriyet döneminde Türk kütüphaneciliğinin gelişmesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Birinci beş yıllık kalkınma plânı: 1963-1967*. (1963). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi*. (1932). Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Candan, B. (2011). Eğitim ve öğretimde okul kütüphanelerinin yeri ve önemi. 5. *Ulusal Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Bildirileri Tam Metinler: 13-16 Ekim 2011* içinde (s. 416-422). Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi.
- Cunbur, M. (1983). Kütüphaneler. *Cumhuriyet döneminde eğitim* içinde (s. 547-569). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Çakın, İ. (1998). Üniversitelerimizin bilgiye erişim ortamları: Genel değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 75. Yıl Özel Sayısı, 37-67.
- Çakın, İ. (2005). Cumhuriyet’ten günümüze bilgi profesyonellerinin eğitiminde başlıca yönelişler. *Türk kütüphaneciliği*, 19(1), 7-24.
- Çavdar, T. (1983). Halkevleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (c.4, s. 877-884). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dewey, John. (1960). *The John Dewey report*. Ankara: The Ministry of Education of Research and Measurement Bureau.
- Duman, H. (2008a). Kütüphaneciliğimiz ve X. ve XI. Milli Eğitim Şuraları (1981-1982). *Kültür stratejileri ve kültür politikamız: Bir bürokratin çırpınıları* içinde (s. 583-587). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

- Duman, H. (2008b). Okul öncesi kütüphane projesi taslağı. *Kültür stratejileri ve kültür politikamız: Bir bürokratin çırpınışları* içinde (s. 669-684). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Dura, C. ve Atık, H. (2002). *Bilgi toplumu, bilgi ekonomisi ve Türkiye*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Ergün, M. (1982). *Atatürk devri Türk eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ersoy, O. (1966). *Kütüphaneciliğimizin sorunları*. Ankara: Anadolu Matbaası.
- Gökman, M. (1952). Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk'e ait bir hatıra. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1(2), 111-114.
- IFLA/UNESCO school library manifesto. (1999). *IFLANET*. 08 Eylül 2014 tarihinde <http://archive.ifla.org/VII/s11/pubs/manifest.htm> adresinden erişildi.
- Karayalçın, Y. (1952). Kütüphanelerimize umumi bir bakış. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1(1), 2-25.
- Katoğlu, M. (2013). Cumhuriyet Türkiye'si'nde eğitim, kültür, sanat. S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde (s. 417-520). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kazamias, A. M. (1966). *Education and the quest for modernity in Turkey*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Keseroğlu, H. (1983). Milli Kütüphane. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (c. 5, s. 1310-1311). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keseroğlu, H. (1989). *Halk kütüphanesi politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde durum*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Keseroğlu, H. (1995). Köy Enstitülerinde kitap, kitaplık ve okuma. H.S. Keseroğlu (Ed.), *Köy Enstitülerinde kitap, kitaplık ve okuma* içinde (s. 7-16). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Keseroğlu, H. (2005). Köy enstitülerinde okuma ve kütüphane. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(1), 25-40.
- Kili, S. (1968). *Turkey: A case study of political development*. İstanbul: Menteş Matbaası.
- Kili, S. (2011). *The Atatürk Revolution: a paradigm of modernization*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçak, C. (1989). Siyasal tarih (1923-1950). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde (s. 85-173). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koşay, H.Z. (1960). Kütüphanelere dair I. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 9(1), 36-40.
- Köy Enstitüleri Öğretim Programı. (1943). Ankara: Maarif Matbaası.
- Köy enstitüleri teşkili hakkında 1/339 numaralı kanun layihası ve Maarif, Ziraat, Dahiliye ve Bütçe encümenleri mazbataları. (1940, 19 Mart). *TBMM Zabıt Ceridesi*, 21 Mart 2015 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d06/c010/tbmm06010041.pdf> adresinden erişildi.
- Köy Enstitüleri Yönetmeliği*. (1947). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Küçük, M. E., Al, U., Alır, G., Soydal, İ. ve Ünal, Y. (2004). Türkiye'de kütüphanelerarası işbirliği üzerine bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 18(2), 119-134.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı KYGM. (2014). *İstatistikler*. 06 Eylül 2014 tarihinde <http://www.kygm.gov.tr/TR,9/istatistikler.html> adresinden erişildi.
- Kütüphaneler komitesi raporu*. (1961). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Lewis, B. (1961). *The emergence of modern Turkey*. London: Oxford University Press.
- Lord Kinross. (1981). *Atatürk: The rebirth of a nation*. London: Butler and Tanner Limited.
- Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce ve 7 arkadaşının, resmî daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devir edemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesihi derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve Hazineye iadesine dair kanun teklifi (2/284) ve Anayasa, İçişleri, Maliye, Adalet ve Bütçe komisyonları raporları (1951, 08 Ağustos). *TBMM Zabıt Ceridesi*, 21 Mart 2015 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d06/c010/tbmm06010041.pdf> adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2014a). *Tebliğler Dergisi arşivi tüm sayılar*. 31 Ağustos 2014 tarihinde <http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/62-1998> adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2014b). *Öğretim programları*. 31 Ağustos 2014 tarihinde <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900&height=530&> adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2012). *Faaliyet Raporu 2011*. 06 Eylül 2014 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_07/31015733_meb_faaliyet_raporu_2011.pdf adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2013). *Faaliyet Raporu 2012*. 06 Eylül 2014 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_07/31123903_meb_faaliyet_raporu_2012.pdf adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2014). *Faaliyet Raporu 2013*. 06 Eylül 2014 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_04/30032306_meb_2013_idare_faaliyet_raporu.pdf adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Karar Sayısı: KHK/652), *T.C. Resmi Gazete* (28054, 14 Eylül 2011).
- Milli Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun (Kanun No: 5632), *T.C. Resmî Gazete* (7469, 29 Mart 1950).
- Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği, *T.C. Resmi Gazete* (24501, 22 Ağustos 2001).
- Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği*. (1959). Ankara: T.C. Maarif Vekaleti.
- Onbirinci Milli Eğitim Şurası: 08-11 Haziran 1982*. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Onuncu Milli Eğitim Şurası: 23-26 Haziran 1981*. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Önal, H.İ. (1986). Türkiye'de okul kütüphanelerinin hizmet vermesini etkileyen yönetsel faktörler. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 35(1), 15-28.
- Önal, H.İ. (2005a). New developments on the Turkish school library scene. *Journal of Librarianship and Information Science*, 37(3), 141-152.
- Önal, H.İ. (2005b). Okul kütüphanelerinde derme geliştirme: politikalar ve dermelerin betimlenmesi. *Bilgi Dünyası*, 6(2), 193-218.
- Ötügen, A. (1955). Milli Kütüphane nasıl kuruldu? *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 4(1), 1-56.
- Ötügen, A. (1957). Türkiye'de kütüphanecilik öğretiminin tarihçesi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 6(1-2), 1-36.

- Öztürk, C. (2013). Türkiye Cumhuriyeti (1923-1950). C. Öztürk (Ed.), *Türk Tarihi ve Kültürü* içinde (s. 139-173). Ankara: Pegem Akademi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1974). Türk kütüphaneciliğinde gelişmeler. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 23(2), 87-93.
- Resmi Daire ve Müesseselerin Siyasi Partilere Bedelsiz Mal Devredemeyeceklerine ve Bu Daire ve Müesseselerle Münfesi Derneklere Ait Olup Siyasi Partilere Terkedilmiş Olan Gayrimenkul Mallarla Bu Partiler Tarafından Genel Menfaatler İçin Yapıtılmış Olan Binaların Sahiplerine ve Hazineye İadesine Dair Kanun (Kanun No: 5830), *T.C. Resmî Gazete* (7882, 11 Ağustos 1951).
- Sefercioğlu, N. (1981). Atatürk, inkılapları ve kütüphaneciliğimiz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 30(2), 49-56.
- Sefercioğlu, N. (1999). Yasa dayanağı açısından üniversite kütüphaneleri. *Arayış: Kütüphanecilik ve kütüphaneler üzerine görüşler ve düşünceler* içinde (s. 60-66). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Ö. (1969). *Çağdaş eğitim ve Türkiye 'de okul kütüphanesi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Soysal, Ö. (1987). XIX. Yüzyıl sonlarında Türk ulusal kütüphanesini kurma girişimi. *Türk kütüphaneciliği*, 1(1), 9-16.
- Soysal, Ö. (1998a). School libraries in Turkey *Türk kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı* içinde (s. 145-155). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Ö. (1998b). Cumhuriyet ve kütüphaneciliğimiz: 1923'ten 1963'e. *Türk kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı* içinde (s. 51-99). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Ö. (1998c). *Türk kütüphaneciliği: Cilt I. Geleneksel yapıdan yeniden yapılanışa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.
- Şenalp, L. (1974). Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliğimiz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 23(1), 38-47.
- Şenalp, L. (1991). Atatürk dönemi eğitim sisteminde kütüphanelerin yeri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(21). 4 Ağustos 2014 tarihinde <http://www.atam.gov.tr/atam-dergisi/sayi-21> adresinden erişildi.
- Taşdemirci, E. (2010). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Kanun No: 85), *Ceride-i Resmîye*, (1-7 Şubat 1921). 06 Eylül 2014 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm> adresinden erişildi.
- Thompson, L.S. (1952). *Türkiye 'de kütüphaneleri geliştirme programı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Tunçay, M. (1989). Siyasal tarih (1950-1960). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde (s. 177-187). İstanbul: Cem Yayınevi.
- TÜİK. (2014). *Genel nüfus sayımı*. 06 Eylül 2014 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden erişildi.
- Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun (Kanun No: 1353), *T.C. Resmi Gazete* (1030, 03 Kasım 1928).
- UNESCO public library manifesto. (1994). *IFLANET*. 08 Eylül 2014 tarihinde <http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/eng.htm> adresinden erişildi.
- Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği, *T.C. Resmi Gazete* (27587, 21 Mayıs 2010).
- Yedinci Milli Eğitim Şurası*. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

*Türkiye 'nin Kültür Yaşamında Kütüphane Kurumu ve Eğitim Yaşamına Etkisi:
Cumhuriyet Dönemi*

- Yılmaz, B. (2004a). *Türkiye 'de eğitim politikası ve kütüphane*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Yılmaz, B. (2004b). Türk kütüphaneciliğinde siyaset ögesi. S. Arslantekin ve F. Özdemirci (Eds.), *Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 317-329). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, B. (2006). Avrupa Birliği sürecinde Türk halk kütüphaneleri: Nicel bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 20(1), 61-84.
- Yılmaz, B. (2010). Türkiye'nin bilgi toplumu politikasında kütüphane kurumuna yaklaşım. *Bilgi Dünyası*, 11(2), 263-289.
- Yılmaz, B. ve Bayır, D. (2004). PULMAN-XT projesi ve Türk kütüphaneciliğine etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 18(1), 79-84.
- Yükseköğretim Kanunu (Kanun No: 2547), *T.C. Resmî Gazete* (17506, 06 Kasım 1981).
- Yükseköğretim komitesi raporu: 5-15 Şubat 1962*. (1961). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Yükseköğretim Üst Kuruluşları İle Yükseköğretim Kurumlarının İdari Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Karar No: KHK/124), *T.C. Resmi Gazete* (18228, 21 Kasım 1983).

Kültürlerarası Diyalog ve Halk Kütüphaneleri

Ahmet Çelik

Hacettepe Üniversitesi, Teknokent-Teknoloji Transfer Merkezi, Beytepe, Ankara.
ahmetchacettepe@gmail.com

Mehmet Emin Küçük

Hacettepe Üniversitesi, Teknokent-Teknoloji Transfer Merkezi, Beytepe, Ankara.
mkucuk@hacettepe.edu.tr

Öz: Kütüphane hizmetlerinin yapısını etkileyen toplumsal gelişmelere, “kültürlerarası diyalog” kavramı da eklenmiştir. Ülke dışından kaynaklanan göçlerin doğurduğu kültür çatışmalarının yanı sıra, ülke içindeki farklı toplumsal gruplar arasındaki sorunların da karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü dayalı bir iletişim içinde çözümünü öngören kültürlerarası diyalog görüşü, Batılı ülkelerden başlayarak çeşitli ülkelerde kütüphane hizmetlerini de etkilemeye başlamıştır. Son dönemde Ortadoğu bölgesindeki siyasal gelişmelerden büyük ölçüde etkilenen ve bir göç dalgası ile karşılaşan ülkemizde de, kültürlerarası diyalogun gerektirdiği önlemlerin alınması, özellikle halk kütüphanelerinin bu yeni durum çerçevesinde politikalarını gözden geçirmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada, Avrupa Birliği politikaları açısından Kültürlerarası Diyalog kavramının tarihsel gelişimi ve bunun kütüphanelere etkisi tartışılarak, Kültürlerarası Diyalog kapsamında kütüphanelerde neler yapılabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kültürlerarası diyalog, halk kütüphaneleri, Avrupa Birliği, EBLIDA, IFLA.

Giriş

Teknolojik ve toplumsal gelişmelere koşut olarak kütüphanelerin ilgi alanlarına sürekli yeni konular girmektedir. Bunlardan birisi de Türk Kütüphaneciler Derneği’nin 2015 yılı için ana tema olarak seçtiği “Kültürlerarası Diyalog ve Kütüphaneler” konusudur. Kütüphane kavramıyla bu konu arasında nasıl bir ilgi kurulabilir? Evrensel ölçekte bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde teknolojik ve sosyal gelişme ve değişimlerin çok hızlı arttığı, buna koşut olarak toplumsal yapılarda yeni biçimlenmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde Batılı toplumların kütüphanelerini etkileyen teknolojik ve sosyal bazı olgular vardır. Toplumsal açıdan ele alındığında iç ve dış göçler; teknolojik açıdan ele alındığında da bilgi ve iletişim teknolojileri, halk kütüphanelerinin hizmetlerini etkilemektedir.

Göçlerden kaynaklanan çok kültürlülük (multiculturalism) Batı dünyası için kimi zaman toplumsal çatışmalara kadar varan sorunlar da doğurduğundan, ilgili ülkelerde bu konuya yönelik çalışmalar yoğun olarak yapılmaktadır. Avrupa açısından çok kültürlülük; gelişmekte olan ülkelere Avrupa’ya yapılan göçlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Her göçmen kendi kültürünü de bir ölçüde gittiği yere taşımış, ancak bu kültür çoğu zaman gittiği yerdeki başat kültürle zıtlıkta kalmıştır. Günümüz Batı dünyasında, özellikle Avrupa’da görülen toplumsal çatışmaların

temelinde bu kültür farklılığı yatmaktadır. Sürekli göç alan coğrafik alanların başında gelen Avrupa Birliği ülkeleri farklı kültürler arasında, bir çatışma olmadan yaşamının önemini anlayarak bu konuda politikalar geliştirmeye, çeşitli kurumlara ve bu arada kütüphanelere yeni görevler vermeye başlamışlardır.

Avrupa Birliği, kültürel farklılığı bir zenginlik olarak görmekte ve gelişmesini desteklemektedir. Bu anlamda, kütüphanelerin de içinde yer aldığı kültürel kurumların, kişilerin yakınlaşmasında ve böylelikle daha sağlıklı bir toplumsal yapının ortaya çıkmasında önemli rolleri olduğu savunulmaktadır. Mevcut kültürel yapının gelecek kuşaklara taşınmasında kütüphanelerin yeri tartışılmazdır. Bu onların yalnızca görevi değil, uzun dönemde varlıklarını koruyabilmelerinin de güvencesidir. Özellikle çocuk ve gençlere yönelik hizmetleri bu konuda önem taşımaktadır. (European Union, 2014). Kültürel açıdan giderek çeşitlenen (farklılaşan) bir toplumun gereksinimlerini karşılamak, kütüphaneler için hem bir tehdit, hem de fırsat kaynağı olmaktadır. Bu durum ise kütüphanelerin mevcut yapılarında (yönetim biçimi, personel yapısı, derme) önemli değişimleri gündeme getirmektedir.

Kültür ve Kültürlerarası Diyalog - Tarihsel Süreç

Günlük dilde çok farklı biçimlerde kullanılan “kültür” kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu tarafından şöyle ifade edilmektedir: “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” (Türk Dil Kurumu, 2014).

Kültür, doğuştan getirilen değil sonradan öğrenilen bir kavramdır, kişiler ve toplumlar arasındaki iletişimde de çok önemlidir. Bu iletişim ve etkileşim ile kültürler biçim değiştirmekte ve zenginleşmektedir. Ancak, yoğun göçlerin ortaya çıkardığı “kültür farklılığı” (cultural diversity) Batılı ülkelerde kimi zaman toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Günümüzde de söz konusu kültürel farklılıktan kaynaklanan ve şiddet olaylarına dönüşen gelişmeler karşısında, ilgili ülkeler ve uluslararası kuruluşlar bu konuda nasıl önlemler alınabileceğini tartışmaya başlamışlardır (Phipps, 2014). Bu konudaki öncü uluslararası kuruluşlar arasında UNESCO ve Avrupa Birliği, kütüphaneler açısından da IFLA ve EBLIDA gibi örgütler yer almaktadır. UNESCO’nun 2001’de yayınladığı Universal Declaration on Cultural Diversity kültürel farklılığı “insanlığın ortak mirası” olarak görmektedir. Yine aynı kuruluşun 2005’te yayınladığı *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions* belgesi de konuyu biraz daha derinlemesine ele alarak kültürel etkileşimin kişiler arasında köprü oluşturmada önemli rolüne dikkati çekmektedir (European Union, 2014).

Kültürlerarası Diyalog kavramının gündeme daha yaygın olarak gelmesi ise Avrupa Konseyi’nin 2008’deki *White Paper on Intercultural Dialogue: “Living together as equals in dignity”* belgesiyle olmuştur. Türkçeye, *Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap* (Avrupa Konseyi, 2009) adıyla çevrilen belge, kültürlerarası diyalogu “farklı kültürel geçmiş ve dünya görüşüne sahip kişiler, gruplar ve örgütler arasında açık ve karşılıklı saygıya dayalı bir etkileşim süreci” olarak tanımlamaktadır. Avrupa ölçeğindeki Kültürlerarası Diyalogun temel amacı, çok kültürlü bir dünyada barış içinde bir arada yaşamayı ve toplumsal aidiyet duygusunu geliştirmektir. Kültürlerarası Diyalog, insan haklarına saygı, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne önem verilerek

çatışmaların çözülmesi ve önlenmesinin mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nin temel hedefi bilindiği gibi "...insan haklarının, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün korunması ve ilerletilmesine katkıda bulunmaktır" (Avrupa Konseyi, 2009, s. 8). Kültürlerarası Diyalog da ancak demokratik bir ortamda gelişebilecektir.

Avrupa Konseyi, Kültürlerarası Diyalog kavramını gündemine nasıl almıştır? Dönemin Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Terry Davis'in deyimiyle, "Giderek çeşitlenen ve daha az güvenli hale gelen bir dünyada, sosyal uyumu sağlamak ve çatışmaları önlemek üzere, etnik, dini, dilsel ve ulusal sınırları aşarak iletişim kurma" (Avrupa Konseyi, 2009, s. Önsöz) görüşünden hareket eden Avrupa Konseyi için Kültürlerarası Diyalog, bu amaca hizmet edecek bir araçtır. Avrupa Konseyi bünyesindeki ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanları 2005'teki Üçüncü Zirve Toplantısı'nda Kültürlerarası Diyalogu; bilinç, anlayış, uzlaşma ve hoşgörüyü ilerletmenin, çatışmaları önleme ve toplumun birleşme ve uyumunu sağlamanın bir aracı olarak kabul etmişlerdir. Üye ülkelerin kültür bakanları da, aynı yıl içinde bir *Beyaz Kitap* hazırlanması konusunda görüş birliğine varmışlardır (Avrupa Konseyi, 2009). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, başta olmak üzere Avrupa Konseyi müktesebatı ve diğer temel demokratik standartlar esas alınarak hazırlanan *Beyaz Kitap*'ta şu noktaya dikkat çekilmektedir: Kültürel çeşitliliğin yönetilmesine ilişkin eski yaklaşımlar artık yeterli değildir. "Çok kültürlülük" (multiculturalism) olarak ifade edilen ve kültürel çatışmayı potansiyel olarak barındıran yaklaşım yerine Kültürlerarası Diyalogun esas alındığı daha kapsayıcı toplumlara erişmek hedeflenmelidir. Bu kapsamda Kültürlerarası Diyalog şöyle tanımlanmaktadır: "Farklı etnik, kültürel, dini ve dilsel geçmişleri ve mirasları olan bireyler, gruplar arasında karşılıklı anlayış ve saygı temelinde, açık ve saygılı bir şekilde görüş değişiminde bulunulması süreci" (Avrupa Konseyi, 2009, s. 11).

Beyaz Kitap'ta insan haklarına saygı gösterilerek, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne önem verilerek Kültürlerarası Diyalog yoluyla toplumsal çatışmaların önlenilebileceği görüşü dile getirilmektedir. Bu kapsamda, Kültürlerarası Diyalogun diğer hedefleri de şöyle özetlenmektedir (Council of Europe, 2008):

- Görüşlerini paylaşmadığımız kişilerin de düşüncelerini öğrenmek ve anlamaya çalışmak,
- Farklı kültürel gelenekler ve algılar arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemek,
- Anlaşmazlıkların şiddetle çözümlenemeyeceği konusunda uzlaşmaya varmak,
- Mevcut sosyal ve siyasal uygulamalarda gerekli değişiklikleri yaparak kültürel çeşitliliği demokratik bir şekilde yönetmek,
- Farklılığı bir tehdit olarak görenler ile zenginlik olarak görenler arasında köprü kurmak,
- Sosyal uyumun desteklenmesi, sosyal farklılıkların demokratik yönetimi, kültürler arası diyalog konularındaki olumlu uygulamaları paylaşmak,
- Yeni, ortak projeler geliştirmek.

Beyaz Kitap, farklı kültürlerarası çatışmayı önlemek için, yukarıda sayılan önerileri sıralarken; demokrasi ve onun öncülü olan düşünce ve ifade özgürlüğü olmadan Kültürlerarası Diyalogun mümkün olamayacağını belirtmekte, bu konudaki zorunlu koşulları şöyle sıralamaktadır (Avrupa Konseyi, 2009, s. 16-17):

- Bireylerin kendini ifade etme özgürlüğü ve becerisi yanı sıra, başkalarının görüşlerini dinleme isteği ve kapasitesi,
- İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü ön planda tutmak,
- Hiç kimseyi marjinalleştirmemek ve dışlamamak,
- Seçme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, eşitlik, hoşgörü, insan onuruna saygı,
- Açık fikirlilik, diyaloga girmekte ve başkalarının görüşlerini ifade etmesine izin vermekte isteklilik,
- Çatışmaları barışçı yollarla çözme kapasitesi,
- Demokratik istikrarın güçlendirilmesine, kamu hayatında ve siyasi söylemlerde ön yargı ve genellemelerle mücadele etmek,
- Çeşitli kültürel ve dini topluluklar arasında ortaklıklar kurmayı kolaylaştırmak.

Görüldüğü gibi, Kültürlerarası Diyalog; sadece basit bir iletişim konusu değil, ancak demokratik bir toplumda gerçekleşebilecek, farklı kültürler arasında ortak değerlerin yaratılmasını ve bilgi paylaşımında bulunulmasını öngören çok boyutlu bir kavramdır. Ayrıca, ülkeler arası göçlerden kaynaklanan kültürel farklılığın yanı sıra aynı ülkedeki yaşlı ve genç kuşaklar, farklı sosyal ve etnik gruplar arasında da kültürel farklılıklar vardır. Bu toplumsal gruplar arasındaki kültürel farklılıklar da Kültürlerarası Diyalog kavramı kapsamında değerlendirilmektedir. Avrupa Konseyi, toplumdaki dezavantajlı gruplar için kamu yönetimlerinin dezavantajlı ya da gereğinden daha az temsil edilen gruplara mensup kişilerin mesleki yaşamda, derneklerde, yerel ve bölgesel idarelerde, gerekli meslek birikimi dikkate alınmak suretiyle, sorumluluk sahibi konumlara ulaşmalarını desteklemek üzere gerektiğinde pozitif ayrımcılık yapmalarını desteklemektedir (Avrupa Konseyi, 2009, s. 40).

Avrupa Birliği bünyesindeki Avrupa Komisyonu da 2008 yılını Kültürlerarası Diyalog yılı ilan ederek kültürel farklılığın ve Kültürlerarası Diyalogun önemine dikkati çekmiştir. Bu diyaloga verilen önem, Avrupa Birliği kültür bakanları arasında 2010'da imzalanan bir metinle Kültürlerarası Diyalogun Avrupa Birliği nezdinde bir öncelik alanı olması sonucunu doğurmuştur. Avrupa Birliği'nin Kültürlerarası Diyalog yoluyla barış, işbirliği ve demokrasiyi geliştirme çabaları, 2012 Nobel Barış Ödülü'nün bu kuruluşa verilmesini sağlamıştır (Holmes, 2014). Kültürlerarası Diyalogun ilgilendiği diğer bir konu da yaşam biçimi ve kültürlerinin giderek standart bir hale gelmesinin yarattığı sakıncalardır. Bunun için farklı/çeşitli kültürleri korumak için gerekli önlemlere ihtiyaç vardır. Sadece evrensel insan haklarını savunmak yeterli değildir. Sayıca az kişi ve gruplara ait olsa da değişik ve farklı kültürler bir "zenginlik" olarak benimsenip, toplumdaki egemen kültür tarafından ortadan kaldırılmasının önüne geçebilecek politikalar geliştirilmelidir (European Union, 2014).

Kültürlerarası Diyalog Kapsamında Kütüphaneler

Kültürlerarası Diyalog tartışması konu ile ilgili kurumlarda yankı bulurken, kütüphaneler de bunun dışında kalmamışlardır. Ulusal ve uluslararası kütüphane dernekleri bu konuya yönelik politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Örneğin IFLA, 2003'te yayımladığı *Information for all: the key role of libraries in the information society* (IFLA, 2003) başlıklı raporda kültürel farklılıkların dikkate alınması, kültürlerarası diyalogun hızlandırılması görüşüne yer vermiştir. Audunson (2005)'da, göçmenlerin topluma kazandırılması konusunda halk kütüphanelerinin neler yapabileceğini tartışmıştır.

IFLA, 2008’de de UNESCO ile birlikte yayımladığı Multicultural Library Manifesto (IFLA/UNESCO, 2008) ile “kültürel farklılık” konusunda kütüphanelerin yeni roller üstlenmesi gerektiğine işaret ederek şunları söylemektedir:

Bütün insanlar, gittikçe karmaşıklaşan bir dünyada yaşamaktadır. Dünyada 6000’den daha fazla dil bulunmaktadır. Uluslararası göçün her yıl giderek artması, karmaşık kimlikli insanların sayısını artırmaktadır. Globalleşme, artan göçler, hızlı iletişim, ulaşımın kolaylaşması ve 21. yüzyılda gerçekleşen diğer etkenler birçok ülkede, önceden görülmedik biçimde, kültürel farklılığı artırmıştır.

Bu yüzden halk kütüphanelerinin;

- Kültürel ve dil geçmişine bakmaksızın toplumun bütün üyelerine hizmet etmesi;
- Uygun dil ve alfabelerde bilgi sağlaması;
- Her topluluğun gereksinimlerini karşılayacak bilgi kaynağı sunmaları esastır.

IFLA, çok kültürlü topluluklardaki kütüphanelerden beklenen diğer rolleri de şöyle belirtmektedir (IFLA/UNESCO, 2008):

- Kültür ve dil çeşitliliğini içeren dermeler geliştirmeli,
- Sözlü kültür ürünlerine de özel bir önem vererek, kültürel mirasın korunması için kaynak ayırmalı,
- Hizmetlerinde kullanıcı eğitimi, bilgi okuryazarlığı, kültürel mirasın korunması gibi konulara da yer verilmesi,
- Bilginin organizasyonu ve erişiminde kullanılacak uygun dillerle kütüphane kaynaklarına erişimi sağlamalı,
- Değişik grupları kütüphaneye çekmek için uygun dillerde pazarlama ve halkla ilişkiler yöntemleri geliştirmelidir.

IFLA 2009’da yayımladığı *Multicultural communities: guidelines for library services* (IFLA, 2009) adlı yayınıyla çok kültürlü kütüphane hizmetlerinin çeşitli boyutlarını ayrıntılı olarak incelemekte, önerilerde bulunmaktadır.

Avrupa ölçeğinde konuyla ilgili en önemli girişimler EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Association) tarafından yapılmıştır. EBLIDA (2011)’ya göre, her tür kütüphane çok kültürlü bir toplum yapısına katkıda bulunmak üzere yeniden örgütlenmelidir. Avrupa ölçüsünde eğitim, kültür, toplumsal gelişim ve demokratik yaşamın güçlenmesinde kütüphanelerin özel bir yeri vardır. Kültürlerarası Diyalogun sağlıklı bir şekilde gelişimi için kütüphanelere düşen görevler şunlardır:

- Bilgiye erişimi ve yaratıcılığı kolaylaştırmak. Kütüphaneler gereksinim duyulan her yerde, herkese hizmet vermek için örgütlenmelidir.
- Eğitimde yaratıcılığı teşvik etmek. Yaşam boyu eğitim, kültürlerarası diyalog, dil eğitimi, bilgisayar becerileri kütüphanelerin bu kapsamda rol üstlenmesi gereken konulardır.
- Farklı kültürel gruplara yönelik etkinlikleri desteklemek. Kar amacı gütmeyen kurumlar olan kütüphaneler, göçmenler de dâhil bütün kullanıcılara yönelik kültürel faaliyetlere yer verirler. Bu anlamda kültürlerarası diyaloga katkıda bulunurlar.
- Bölgesel gelişimi desteklemek.
- Avrupa ve dünya ölçüsünde kültürel farklılığı teşvik etmek. Avrupa’daki kütüphaneler çok kültürlü bir toplumda “köprü” görevini yerine getirirler.
- Kültürel sektörün gelişimini desteklemek.

- Avrupa'nın zengin ve çeşitli kültürel mirasına erişimi desteklemek. Tüm Avrupa'daki kütüphane dermelerine ve kültürel mirasa Europa (Avrupa Kütüphanesi) vasıtasıyla erişmeyi desteklerler.
- Toplumdaki çeşitliliği yansıtacak şekilde personel istihdam etmeleri önerilmektedir.
- Kültürel ve dil açısından çeşitlilik gösteren yerlerdeki kütüphane hizmetlerinin her tür kullanıcıya yönelik hizmet sunmaları ve ayrıca yeterince hizmet alamayan kültürel ve dil gruplarına yönelik özel hedeflerin belirlenmesi yerinde olur.

Avrupa Birliği tarafından hazırlanan bir raporda (European Union, 2014) çeşitli Avrupa ülkelerinde kütüphaneler ve müzelerin de dâhil olduğu kültür kurumlarının bu konuda neler yaptıklarına ait örnekler verilmektedir.

Ülkemiz Açısından Durum

Türkiye’de, Kültürlerarası Diyalog kapsamında gerek ülke içindeki farklı kültür gruplarına, gerekse son yıllarda ülke dışı göçlerden kaynaklanan sorunlara, kütüphaneler olarak neler yapılması gerektiği henüz yeterince tartışılmamıştır.

Ülke içindeki farklı ekonomik ve sosyal gruplara, özellikle dezavantajlı kesimlere yönelik olarak yapılmakta olan Kütüphane-e Türkiye Pilot Projesi, halk kütüphanelerine yönelik bir sosyal inovasyon projesidir (Çelik, 2014). Bu proje ülke düzeyinde yaygınlaştırılabilirse, ülkedeki dezavantajlı kesimler aleyhine olan kültürel eşitsizliğin bir ölçüde giderilmesi hedeflenmektedir.

Kültürlerarası Diyalog kavramının Batılı ülkelerde hayata geçmesini zorunlu kılan teknolojik ve toplumsal etkenler, son dönemde Türkiye’de de aynı ciddiyetle ele alınmayı gerektiren konulardır. Türkiye’de Avrupa’da olduğu ölçüde bir göç dalgası, yakın dönemdeki Suriyeli göçmenler bir tarafa bırakılırsa, yaşanmamıştır. Ancak, komşu ve yakın ülkelerdeki siyasal dalgalanmaların yarattığı kaostan kaçan göçmenlerin “kalıcı” bir duruma gelmeleri güçlü bir olasılıktır. Bu kişilere yönelik sosyal politikaların yanı sıra, Batılı ülkelerde örneği görülen “farklı kültürlerle yönelik” bir kütüphane politikası saptanması konusu özel bir önem taşımaktadır.

Sonuç

Dünyada giderek hızını artıran teknolojik ve sosyal gelişmeler bütün toplumsal kurumları, bu arada kütüphaneleri, doğrudan etkilemektedir. Her toplumsal kurum, söz konusu gelişme ve değişime uyum sağlayabildiği oranda varlığını koruyabilecektir. Halk kütüphaneleri de, geleneksel hizmetlerinin yanı sıra, toplumda gereksinim duyulan yeni hizmet alanlarına yanıt verebildikleri oranda bilgi toplumu içinde yerlerini koruyacaklardır. Kültürlerarası Diyalog kavramının çağrıştırdığı farklı kültür gruplarına yönelik kütüphane hizmeti de bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Vatandaşların, toplumun kültürel hayatına katılabilmeleri, “dışlanmışlıktan” kurtulmaları ve yaratıcılıklarının artması için bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma becerileri çok önemli araçlardır. Demokratik toplumun oluşmasındaki en önemli adım olan “Bilgi Edinme Özgürlüğü” de halk kütüphaneleri aracılığıyla vatandaşların kullanabileceği bir haktır. Halk kütüphaneleri bu konuda çok etkili bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Kütüphaneciler bu konularda eğitim almaktadırlar. Ancak bu konuda eksikliği duyulan konu, halk kütüphanelerinin

bu tür konular için en uygun yerler olduğu algısının toplumda henüz yerleşmemiş oluşudur.

Kültürel farklılığın bir “çatışma” ögesi olarak değil, toplumsal bir “zenginlik” olarak görülmesi ilkesinden hareket eden Kültürlerarası Diyalog anlayışının Türkiye’de de benimsenmesi, olası toplumsal çatışmaların önlenmesi ve daha sağlıklı bir demokratik yaşam için yararlı olacaktır. Konu ile ilgili diğer toplumsal kurumlar gibi, kütüphanelerin de kendilerine düşen rol için politikalarını belirlemeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Audunson, R. (2005) The public library as a meeting-place in a multicultural and digital context: The necessity of low-intensive meeting-places. *Journal of Documentation*, 61(3), 429-441.
- Avrupa Konseyi (2009). *Kültürlerarası diyalog için beyaz kitap*. Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı.
- Council of Europe. (2008). *White paper on intercultural dialogue: Living together as equals in dignity*. 18 Haziran 2015 tarihinde http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf adresinden erişildi.
- Çelik, A. (2014). 5N 1K ile Kütüphan-e Türkiye Projesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(1), 72-74.
- EBLIDA. (2011). *Libraries- cultural peaks for information and inspiration*. EBLIDA. 18 Haziran 2015 tarihinde http://www.eblida.org/EN_Position_Paper_EGCIS_May_2011.pdf adresinden erişildi.
- European Union. (2014). *Report on the role of public arts and cultural institutions in the promotion of cultural diversity and intercultural dialogue*. European Union. 18 Haziran 2015 tarihinde http://www.Ec.europa.eu/culture/library/reports/201405-omc-diversity-dialogue_en.pdf adresinden erişildi.
- Holmes, P. (2014). Intercultural dialogue: challanges to theory, practice and research. *Language and Intercultural Communication*. 14(1), 1-6.
- IFLA. (2003). *Information for all: the key role of libraries in the information society*. IFLA. 18 Haziran 2015 tarihinde http://www.unige.ch/biblio/ses/IFLA/rol_lib_030526.pdf adresinden erişildi.
- IFLA/UNESCO. (2008). *IFLA/UNESCO multicultural library manifesto*. IFLA. 18 Haziran 2015 tarihinde http://www.ifla.org/files/assets/library-services-to-multicultural-populations/publications/multicultural_library_manifesto-en.pdf adresinden erişilmiştir.
- IFLA. (2009). *Multicultural communities: guidelines for library services*, (3. bs.). IFLA. 2 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.ifla.org/files/assets/library-services-to-multicultural-populations/publications/multicultural-communities-en.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Phipps, A. (2014). They are bombing now: Intercultural dialogue in times of conflict. *Language and International Communication*, 14(1), 108-124.
- Türk Dil Kurumu. (2012). *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*. 1 Mart 2015 tarihinde <http://tdkterim.gov.tr/bts/> adresinden erişildi.

ÜNAK List'in İçerik Analizi

Ömer Dalkıran

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
omerdalkiran@hacettepe.edu.tr

Öz: *Teknolojik gelişmelerle birlikte internet iletişim açısından önemli bir kanal haline gelmiştir. Tartışma listeleri ortak ilgiye sahip bireyleri bir araya getiren ortamlardır. Mesleki tartışma listeleri de özellikle bilimsel ve mesleki iletişimin gerçekleşmesinde büyük bir role sahiptir. ÜNAK List Türkiye’de kütüphanecilik alanında önde gelen tartışma listelerinden biridir. Araştırmanın amacı ÜNAK-List’e gönderilen mesajların içeriğini konusal olarak analiz etmektir. Betimleme yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmada veri toplamak için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ÜNAK-List’te gönderilen mesajların yaklaşık üçte biri mesleki konularla ilgili değildir. Mesleki konularla ilgili olan mesajlar ise en çok tartışma ve bilgi aktarımı amaçlıdır. Listede gerçekleşen iletişimin genelde özgün ve bilgi aktarımı amaçlı olduğu görülmüştür.*

Anahtar Sözcükler: *Tartışma listeleri, bilimsel iletişim, ÜNAK List.*

Giriş

İnternetin gelişimi ile iletişim sanal ortama kaymış ve e-posta ile iletişim yaygınlaşmıştır. Tartışma listeleri e-postalara dayalı bir iletişim ortamı sunmaktadır. Böylelikle liste üyeleri arasında bilgi paylaşımı, tartışma ve duyuru gibi çeşitli iletişim etkinlikleri gerçekleşmektedir. Mesleki ve bilimsel tartışma listeleri bilimsel iletişim için günümüzde oldukça önemli bir konumdur.

2001 yılında Yahoo Groups üzerinde oluşturulan ÜNAK-List Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği üyelerine yönelik bir tartışma listesidir. Türkiye’de kütüphanecilik alanında KUTUP-L ile birlikte en önemli iki tartışma listesinden birisidir. Liste, kurulduğu günden bu yana mesleki iletişimde önemli bir araç olmuştur. Liste aracılığıyla gönderilen mesajlar meslektaşlar arası bilimsel ve mesleki iletişimi oluşturan öğelerdir. Bu mesajların içeriği iletişimdeki konusal eğilimleri göstermesi bakımından önemlidir. Literatürde konuyla doğrudan ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır. 2010 yılında yapılan bir yüksek lisans tezi (Karabulut, 2010) kapsamında KUTUP-L tartışma listesinin bibliyometrik analizinin yanı sıra konusal içerik analizi de yapılmıştır. Araştırma sonucunda Liste mesajlarının %40’ının konu dışı mesajlardan oluştuğu anlaşılmıştır. En çok tartışılan konular ise bilimsel-mesleki iletişim (%17), kütüphaneler arası işbirliği (%12) ve koleksiyon (%10)’dur. Kutlama (%6,4), vefat/taziye (%3,8) ve iş ilanları (%3,5) mesajlarının oranı da dikkat çekicidir (Karabulut, 2010, s. 64). Bir başka araştırma kapsamında ise Kolej ve Araştırma Kütüphaneleri Derneği’nin (Association of College and Research Libraries - ACRL) bloğu ACRLLog’un içeriği analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre blog gönderilerinin çoğunluğu kütüphane ve bilginin teknolojik yönleri, bilgi hizmetleri, konferans duyuruları, ACRL ile ilgili bilgi, duyuru vb. ile bilimsel ve mesleki iletişim ile ilgilidir (Şeker ve Düzyol, 2011, s. 147). Sloan (2006), makalesinde elektronik tartışma listelerini tanıtıcı bilgiler vermekte ve listelerin

türsel ayrımını çeşitli açılardan ortaya koymaktadır. Çalışmada ayrıca elektronik tartışma listelerinin hem kütüphaneciler hem de satıcı firmalar için önemine değinilmektedir. Literatürde ÜNAK-List üzerine yapılmış herhangi bir çalışmaya ise rastlanmamıştır.

E-Posta ve Elektronik Tartışma Listeleri

Elektronik posta, Türkçe Sözlük'te (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 785) "Bilgisayarlar veya bir ağ içindeki belli gönderim merkezleri arasında elektronik bilgi iletişimi, elmek, e-posta" olarak tanımlanmıştır. E-posta kullanabilmek için sistem yöneticileri tarafından oluşturulmuş bir e-posta hesabı gereklidir. Gizlilik ve güvenlik nedeniyle bu e-posta hesabı kullanıcılar tarafından özel bir kullanıcı adı ve şifre ayarlayarak kullanılabilir. E-posta temel düzey bilgisayar kullanıcıları tarafından dahi kolaylıkla erişilebilen ve kullanılabilen popüler bir iletişim aracıdır. Bireyler çoğunlukla tek bir e-posta hesabı aracılığıyla iş ve kişisel amaçlı iletişimlerini gerçekleştirmektedir (Heisler ve Crabill, 2006, s. 116). E-posta metin tabanlı mesajların karşılıklı olarak aktarımı esasına dayalı bir sistemdir. Bir e-postada standart olarak gönderici, gönderilen ve konu kısımları bulunmaktadır. Bunun yanında e-postada normal postalar gibi selamlama ve uğurlama ifadeleri de kullanılmaktadır. Ayrıca, e-postada normal mektuplardaki gibi giriş, gövde ve sonuç bölümleri bulunabilmektedir. Bu yönüyle-posta gönderen ve gönderilen kişi ile ilgili bilgileri içermesi bakımından diğer bilgisayar temelli iletişim unsurlarına göre daha belirgin bir nitelik taşımaktadır (Karabulut, 2010, s. 12). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan, hızlı ve pratik bir iletişim aracı olan e-posta günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Elektronik tartışma listeleri elektronik konferanslar ve haber grupları olarak da bilinmektedir. Ortak akademik ilgi alanlarına sahip bireyler arasında etkileşim kurmayı sağlar (Butler, 1995, s. 52). Elektronik tartışma listesi, kayıt olarak abone (üye) olunabilen elektronik bülten panosu olarak tarif edilebilir. Bu işlem için talimatlar bulunmakla birlikte genelde liste sunucusuna çevrim içi kısa bir mesaj gönderilmesi gereklidir. Ardından üyeler listeye mesaj gönderebilir ve diğer bütün üyelere gelen mesajları alabilir. Listeler, düzgün işletilmesi için bir liste yöneticisi ya da moderatör tarafından yönetilmektedir. Ancak, işlemler çoğunlukla otomatik gerçekleştirilmektedir. Komut mesajları doğru biçimde gönderildiğinde yeni üyelikler ve bunlarla ilgili değişiklikler moderatörden bağımsız olarak hızlı bir şekilde yapılabilmektedir (Gould, 1998, s. 21). Moderatör, listeye gönderilen mesajları izleyerek mesajların listeye uygun olup olmadığını değerlendirir. Gerekli gördüğünde listedeki kargaşayı gidermek için müdahale edebilir (Butler, 1995, s. 52). Tartışma listesinin düzenli biçimde işletilmesinde temel rol moderatöründür. Ancak bu konuda üyelerin de özenli hareket etmesi gereklidir. Özellikle çok üyesi bulunan tartışma listelerinde kontrolü sağlamak güç olabilmektedir. Bunun için listenin kapsamı ve sınırlarının önceden açık ve net bir biçimde belirlenmesi önemlidir. Tartışma listeleri çeşitli özelliklerine göre değişik türler altında sınıflandırılmaktadır. Bunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Duyuru listesi: Üyeler yalnızca liste yetkilisi tarafından gönderilen duyuru mesajlarını alabilir, listeye mesaj gönderemez.
- Tartışma listesi: Bütün üyeler listeye mesaj gönderebilir; gönderilen bütün mesajlar bütün üyelere dağıtılır. İnteraktif bir iletişim söz konusudur.
- Açık (Kamu) listeler (i): Üyelik sınırlaması yoktur. Herkes listeye katılabilir.

- Özel (Kapalı) listeler: Belirli bir gruba özel listelerdir. Liste yöneticisi grup dışındakilerin üyelik taleplerini reddedebilir.
- Moderatörlü listeler: Listeye gönderilen mesajlar moderatör kontrolünden geçtikten sonra dağıtılır. Böylece konuyla ilgili olmayan tartışmalar engellenmiş olur. Ancak mesajların dağıtımı gecikebilmektedir.
- Moderatörsüz listeler: Mesajlar moderatör tarafından kontrol edilmeden dağıtılır. İnteraktif iletişim ve bilgi paylaşımı olanağı sunar. Ancak, kişisel mesajların yanlışlıkla listeye gönderimi ve öfkeli tartışmaların doğması gibi dezavantajları vardır.
- Arşivlenen listeler: Mesajların otomatik olarak arşivlendiği listelerdir. İyi bir arşivde mesaj konusu, gönderen kişi vb. ölçütlere göre sağlıklı arama yapılabilir. Bu arşivler spesifik konularda aranan bilgiler için önemli bir kaynaktır.
- Arşivlenmeyen listeler: Mesajlar listede arşivlenmez. Silinen bir mesajı elde etmenin tek yolu varsa liste üyelerinden mesajın kopyasını temin etmektir. Bu tür listelere üye olanlar ilgilendikleri mesajları saklama konusunda dikkatli olmalıdır (Sloan, 2006, s. 207-210).

Hangi tür olursa olsun tartışma listeleri grup üyeleri arasında iletişimi sağlamada önemli bir konuma sahiptir. Hızlı ve etkili bir iletişim ortamı olarak tartışma listeleri özellikle akademik çevrelerde bilimsel iletişim amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Kütüphanecilik Alanında Tartışma Listeleri

Dünyada kütüphanecilik alanında birçok tartışma listesi bulunmaktadır. Bu listelerden köklü olanlardan bazılarına bu bölümde kısaca değinilmektedir.

PACS-L: The Public-Access Computer Systems Forum (PACS-L) kütüphanelerde son kullanıcı bilgisayar sistemleriyle ilgili bir tartışma listesidir. Listede dijital kütüphaneler, dijital medya, elektronik kitaplar, elektronik dergiler, elektronik yayıncılık, internet bilgi kaynakları ve çevrimiçi kataloglar gibi konular tartışılmaktadır. 1989 yılında Charles W. Bailey, Jr. tarafından kurulan listeye Houston Üniversitesi Kütüphanesi servis sağlamaktadır (PACS-L, 2006).

LIBREF-L: 1990 yılında Kent State Üniversitesi kütüphanecileri tarafından kurulmuş bir tartışma listesidir. Uluslararası katılımlı ve moderatörlü olan liste bir ekip tarafından yönetilmektedir. Listede kütüphane danışma hizmetleriyle ilgili konular tartışılmaktadır (Karabulut, 2010, s. 16; LIBREF-L, 2014).

PUBLIB: 1992 yılında Jean Armour Polly ve John Iliff tarafından kurulmuştur. Liste sırasıyla NYSERNET, UC Berkeley SunSITE ve WebJunction üzerinde hizmet vermiştir. Günümüzde ise OCLC üzerinde yayınına devam etmektedir. Listede halk kütüphaneciliği ile ilgili konular tartışılmaktadır. (PubLib, 2014).

WEB4LIB: 1994 yılında kurulan listenin servis sağlayıcıları Notre Dome Üniversitesi ve Roy Tennant'tır. Yaklaşık 4700 üyesi bulunan listeye günlük ortalama 5-10 arasında mesaj gönderilmektedir. Listede kütüphanelerde Web tabanlı hizmetler ve uygulamalarla ilgili konular tartışılmaktadır (Web4Lib, 2014).

BI-L/ILI-L: The Information Literacy Instruction Discussion List (ILI-L), 1990 yılında Martin Raish tarafından BI-L adıyla kurulmuş, 2002 yılından itibaren ise ILI-L adıyla yayın hayatına devam eden bir tartışma listesidir. Listenin servis sağlayıcısı Amerikan

Kütüphane Derneği'dir (ALA). Listede bilgi okuryazarlığı ile ilgili konular tartışılmaktadır (ALA, 2014).

Türkiye'de kütüphanecilik alanında tartışma listelerinin başında Türk kütüphaneciliği iletişim listesi olan KUTUP-L (KUTUP-L Bilgi Sayfası, 2014) gelmektedir. Diğer tartışma listeleri ise ÜNAK List (UNAK Listesi - Yahoo Groups, 2014), Türkiye-Okul Kütüphanecileri Listesi (Türkiye-Okul Kütüphanecileri listesi.. - Yahoo Groups, 2000) ve ANKOS Açık Erişim Tartışma Listesidir (Ankos-ae Bilgi Sayfası, 2014).

ÜNAK List

ÜNAK List 2001 yılında ÜNAK üyeleri arasında mesleki iletişimi sağlama amacıyla Yahoo Groups üzerinde kurulan bir tartışma listesidir. Grup sayfasında Listenin tanıtımı şu şekilde yapılmaktadır (UNAK Listesi - Yahoo Groups, 2014):

UNAK-List Derneğimizin tüzüğünde belirtilen amaçlar doğrultusunda üyeleri ile iletişim kurmak dernek etkinliklerinden üyelerini haberdar etmek ve mesleki bilgi alışverişinde bulunmak amacı ile kurulmuş moderator kontrollü kapalı bir listedir. Bu listeye yukarıda belirtilen konular dışında gönderilen iletiler listede dağıtılmaz. Liste üyeliği UNAK üyeliği ile birlikte başlar. Dernek üyesi olmayan listeye üye olamaz.

Yapılan tanımlamayı daha iyi anlayabilmek için Derneğin amacını da ele almak gereklidir. Derneğin amacı Dernek tüzüğünde yer aldığı biçimiyle şu şekildedir (ÜNAK, 2013):

Madde 3- Derneğin amacı: Üniversite ve araştırma kütüphanelerinin, dokümantasyon ve enformasyon merkezlerinin ve özel kütüphanelerin, günümüzde hızla değişen ve gelişen teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkan sorunlarını incelemek; diğer ülkelerdeki benzer sorun ve çözümlerle karşılaştırmalar yapmak; bu bilgi merkezlerinde çalışan personelin çeşitli sorunlarını irdelemek ve çözüm aramak; yeni teknolojinin uygulanması konusunda faaliyetlerde bulunmak; kısaca bu bilgi merkezlerinin çağdaş kütüphanecilik anlayışına ve işlevlerine uygun olabilmesi için gereğini yapmaktır.

Yukarıda verilen ifadeler çerçevesinde Derneğin amacının kısaca üniversite ve araştırma kütüphaneleri ile özel kütüphaneler kapsamında bilgi hizmetlerinin geliştirilmesi olduğu söylenebilir. Liste tanıtımında Derneğin amaçlarıyla ilişkili olarak üyeler arası iletişim, dernek etkinlikleri ve mesleki amaçlar dışında mesaj gönderilemeyeceğinin belirtilmesi liste kurallarının açık ve net bir biçimde ortaya konulmuş olması açısından önemlidir. Ancak, Dernek tüzüğünde belirtilen amaçlarla birlikte düşünüldüğünde bile bu ifadelerin çok genel kaldığı değerlendirilmektedir. Örneğin taziye ve kutlama gibi mesajların belirtilen amaçlar kapsamında düşünülüp düşünülemediği açık değildir.

Kapalı bir grup olan ÜNAK-List'e üye olmak için liste yöneticisinin onayı gereklidir. Üyeler e-posta adreslerini gizleyemez. Listeye bütün üyeler mesaj gönderebilmektedir. Listeye ekli mesajlar da gönderilebilmektedir. Kolejler ve Üniversiteler kategorisinde sınıflandırılan grup Yahoo Grup Dizininde (Yahoo Groups Directory) listelenmektedir. 25 Mart 2014 itibarıyla Listenin 391 üyesi vardır (UNAK Listesi - Yahoo Groups, 2014).

ÜNAK List özellikle üniversite ve araştırma kütüphaneleri bağlamında konuları tartışmak amacıyla kurulmuş önemli bir tartışma listesidir. Bununla birlikte liste mesajları izlendiğinde genel olarak kütüphanecilik alanının çok çeşitli konularında tartışmalar yapıldığı da görülmektedir. Dolayısıyla uygulamada ÜNAK-List'in yalnızca üniversite

ve araştırma kütüphanelerinden ziyade Türk kütüphaneciliğiyle ilgili hemen her konuyu kapsayan bir tartışma listesi olduğu söylenebilir.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı ÜNAK-List'e gönderilen mesajların içeriğini konusal olarak analiz etmektir. Böylelikle listeye gönderilen mesajların mesleki ve bilimsel açıdan değeri belirlenebilecektir. Ayrıca liste üzerinden gerçekleşen iletişimin zamana göre değişimi ortaya konulabilecektir. Bu bağlamda araştırma sonuçlarının kütüphanecilik alanındaki değişim ve gelişmeleri izlemeye olanak sağlayabileceği umulmaktadır.

Araştırma kapsamında ÜNAK-List'e gönderilen e-posta mesajları incelenmiştir. ÜNAK-List 12 Haziran 2001 tarihinde yayına başlamıştır. Yahoo Groups ara yüzünden oturum açılarak Listeye gönderilen mesajlar ve adetleri aylık ve yıllık dilimler halinde görülebilmektedir. Ancak bu arşiv üzerinde 2001 ve 2002 yıllarına ait bütün mesajlara ve 2003 yılının Ocak ayına ait bazı mesajlara ulaşılamadığından belirtilen tarihlerdeki mesajlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırma 2003 yılının Ocak ayı ile 2014 yılının Nisan ayı (5 Nisan) arası bütün mesajları kapsamaktadır. Bu çerçevede araştırmanın evreni 3749 mesajdan oluşmaktadır. %95 güven aralığı ile evreni temsil edebilecek örneklem sayısı ise 348 olarak hesaplanmıştır. Tabakalı rastgele örneklem seçimi yöntemiyle her ay ve yıldan kaç mesajın inceleneceği belirlenmiş ve değerlendirmeler bu mesajlar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Betimleme yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada veri toplamak için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Betimleme, bir durumu açıklama, değerlendirme yapma ve olaylar arası ilişkileri ortaya çıkarmayı amaçlayan bir araştırma yöntemidir. Betimleyici araştırma ele alınan durumun kapsamlı biçimde incelenmesi ve açıklanması temeline dayanır (Gökdere, 2013). İçerik analizi “Çok çeşitli söylemlere uygulanan birtakım metodolojik araç ve tekniklerin bütünü” olarak tanımlanmaktadır. İçerik analizi, okuyucunun öznel yorumuna karşı nesnel bir okuma sunar. Bir söylemde görünen ve algılanan içerik yerine gizli kalmış içeriği ortaya koymayı amaçlar. Bir anlamda içerik analizi “mesajda, bireyi görünmeden etkileyen öğelerin belirlenmesine yönelik “ikinci bir okuma”dır” (Bilgin, 2006, s. 1). İçerik analizi analitik betimleme ve kodlama (kategorisel analiz) ile çıkarım aşamalarından oluşmaktadır. İlk adım iletişim veya anlam maddelerinin sınıflandırılarak sıklıklarının belirlenmesini kapsar. İkinci aşamada ise elde edilen veriler ışığında nedenler ve etkenler hakkında yordamlar yapılır (Bilgin, 2006, s. 11-15).

ÜNAK-List'e 2003-2014 yılları arasında gönderilen e-posta mesajları çalışmada kullanılan verileri oluşturmaktadır. Liste ile ilgili genel istatistikler (mesajların aylara ve yıllara göre dağılımı, toplam üye ve mesaj sayısı) listeye gönderilen toplam mesaj sayıları (2001-2014 yılları arası) üzerinden verilmiştir. İçerik analizi ve diğer genel istatistikler ise tabakalı örneklem yöntemi kullanılarak belirlenen mesajlar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

ÜNAK-List mesajlarını otomatik olarak bir Excel dosyasına çekme olanağı bulunmadığından Listede yer alan mesajlar kopyala-yapıştır yöntemiyle Word ve Excel dosyalarına kayıt edilmiştir. Excel dosyasında mesajların sıra numarası, tarihi, konusu, mesajın gönderildiği ay ve yıl için sütunlar oluşturulmuştur. Böylelikle aylık ve toplam

mesaj sayıları ve mesajların konuları hakkında istatistikler elde edilmiştir. Mesajlar konularına ve gönderilme amaçlarına göre (niyet analizi) sınıflandırılmıştır.

Konusal analiz için Jarvelin ve Vakkari (1990) tarafından oluşturulan ve Karabulut (2010) tarafından KUTUP-L'nin analizi için uyarlanan konusal sınıflama kullanılmıştır.

Literatürde elektronik tartışma listelerinin içeriğinin analiz edildiği çalışmalarda çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Karabulut'un (2010, s. 20-21) aktardığına göre Bellack ve diğerleri (1966) tarafından oluşturulan ve Piburn ve Middleton (1997) ile Nicklas (2002) tarafından kullanılan modele göre iletişim inisiyatifli (initiatory) ve dönüşlü (reflexive) olarak iki gruba ayrılmıştır. Buna göre sorular, yorumlar ve istekler inisiyatifli hareketleri; sorulara verilen yanıtlar, yanıtlara karşılık verilen yanıtlar, değerlendirmeler, yorumlar, direktifler ve emir kipi ifadeleri ise dönüşlü hareketleri oluşturmaktadır. Niyet analizi için ise bilgi aktarımı (IT, information transfer), bilgi isteği (IR, information request) ve tartışma (IS, discussion of an issue) kategorileri kullanıldığı belirtilmektedir (Berman, 1996; aktaran: (Karabulut, 2010, s. 20). Bu çalışmada mesajların niyet analizi için iki yöntem birlikte kullanılmıştır.

Karabulut'a göre (2010, s. 57) mesajların yönlendirilmiş olması ve bağlantılar içermesi onların özgün olmadığını, web ortamında hazır elde edilen bilgileri içerdiğini göstermektedir. Bu kaynakların kullanımı bazen gerekli ve yararlı olmakla birlikte yoğun kullanıldığında özgün tartışma ortamını zedelemekte ve bilgi tekrarına neden olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ayrıca yönlendirilmiş ve bağlantılı mesajlar tespit edilerek listedeki iletişimin özgünlüğü de belirlenmiştir.

Araştırma Problemi ve Hipotez

Literatürde ÜNAK-List'te gerçekleşen iletişime ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla araştırma "Mesleki bir tartışma listesi olan ÜNAK-List'te e-postalar kanalıyla gerçekleşen iletişim hakkında kapsamlı ve yeterli bilgi bulunmaması" problemi üzerinde temellendirilmiştir.

Araştırmanın amacına uygun olarak belirlenen ve yanıtı aranacak olan araştırma soruları şunlardır:

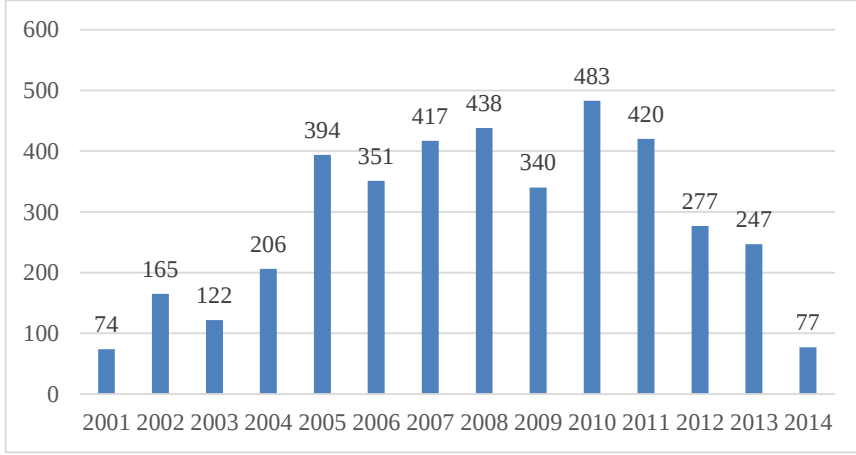
- ÜNAK-List'e gönderilen mesajlarda hangi konular ele alınmaktadır?
- Mesajlar Listeye hangi amaçlarla gönderilmektedir?
- Yıllara göre Listeye gönderilen mesajların konusal dağılımı nasıl gerçekleşmektedir?
- Liste kapsamında gerçekleşen iletişim zamana göre nasıl bir değişim ve gelişim göstermiştir?

Araştırmanın hipotezi "ÜNAK-List" tartışma listesindeki (mesajlara yansıdığı ölçüde) bilimsel ve mesleki iletişim zamana göre değişim geçirmektedir" biçiminde oluşturulmuştur.

Bulgular ve Değerlendirme

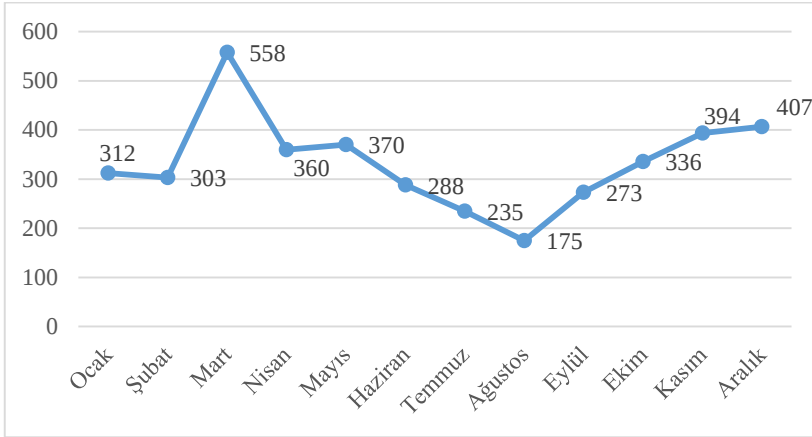
Çalışmanın bu bölümünde ÜNAK-List'in içerik analizine ilişkin bulgular verilmekte ve bunlarla ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Listeye 2001-2014 döneminde toplam

4011 mesaj gönderilmiştir ve gönderilen bütün mesajların yıllara göre dağılımı Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1. Mesajların yıllara göre dağılımı

Mesajların yıllara göre dağılımında düzenli bir artış ya da azalış bulunmamaktadır. Mesajların yıllara göre dağılımı dengesiz gözükmemektedir. Bununla birlikte genel olarak 2001 yılından başlayarak mesajların artış gösterdiği ve 2012 yılından itibaren azalmaya başladığı görülmektedir. 2005-2011 yılları arası en çok mesajın gönderildiği yıllar olarak dikkat çekmektedir. En fazla mesaj gönderilen yıl ise 2010'dur. Mesajların aylara göre dağılımını gösteren grafik Şekil 2'de sunulmaktadır.

Şekil 2. Mesajların aylara göre dağılımı

Aylara göre mesaj dağılımına incelendiğinde en çok mesajın Mart ve Aralık ayında gönderildiği görülmektedir. Haziran-Eylül arası dönem ise en az mesaj gönderilen aylardır. Karabulut'un (2010, s. 28) da dediği gibi Mart ve Aralık ayında mesajların artmasında Kütüphane Haftası ve yılbaşı kutlamaları etkili olduğu söylenebilir. Yaz aylarında ise doğal olarak okulların tatili ve yıllık izin gibi nedenlerle mesajların gönderimi azalmaktadır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler bütün mesajlar (4011) temel alınarak yapılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ise mesajların içerik analizi örneklem (348) üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede öncelikle mesajların gönderim amaçlarına göre dağılımı yapılmıştır. Tablo 1’de mesajların gönderim amaçlarına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. Mesajların gönderim amaçlarına göre dağılımı

Mesajın türü	n	%
İnisiyatifli	301	86,5
Dönüştü	47	13,5
Toplam	348	100,0

Mesajların büyük çoğunluğunun inisiyatifli (iletişimi başlatan) mesajlar olduğu görülmektedir. Buna göre ÜNAK-List inisiyatif yoğunluklu bir mesaj dağılımına sahiptir. Bir diğer yaklaşım kapsamında ise mesajların gönderim amaçları Tablo 2’de bilgi isteme, tartışma ve bilgi aktarımı olarak gruplandırılmıştır. Listeye gönderilen mesajların çoğunluğunun %93,4) bilgi aktarımı amaçlı olduğu görülmektedir. Tartışma (%4,3) ve bilgi isteme (%2,3) amaçlı mesajların oranı ise çok düşük düzeyde kalmıştır. Buna göre Listede gerçekleşen iletişim çok büyük oranda bilgi aktarımı amaçlıdır.

Tablo 2. Mesajların gönderim amaçlarına göre dağılımı

Mesajların amacı	n	%
Bilgi isteme	8	2,3
Tartışma	15	4,3
Bilgi aktarımı	325	93,4
Toplam	348	100,0

Listede paylaşılan mesajların özgün olup olmadığını belirlemek amacıyla Tablo 3 ve 4’te mesajlar yönlendirilmiş olup olmadıklarına ve bağlantı içerip içermediklerine göre gruplandırılmıştır. Listeye gönderilen mesajların büyük bir çoğunluğu (%93,4) özgündür. Bu açıdan liste iletişiminin genel olarak özgün bir nitelikte olduğu söylenebilir. Başka bir web sayfasına bağlantı içermeyen mesajların oranı %68,4 iken, bağlantı içeren mesajların oranı %31,6’dır. Bağlantılı mesajların oranının az olması listedeki iletişimin özgünlüğünü destekleyen bir unsur olarak düşünülebilir.

Tablo 3. Özgün ve yönlendirilmiş mesajların dağılımı

Mesaj türü	n	%
Özgün	325	93,4
Yönlendirilmiş	23	6,6
Toplam	348	100,0

Tablo 4. Bağlantı içeren mesajların dağılımı

Mesaj türü	n	%
Bağlantısız	238	68,4
Bağlantılı	110	31,6
Toplam	348	100,0

Liste mesajları herhangi bir konu içerip içermediğine göre de değerlendirilmiştir. Mesajların konusal dağılımı Tablo 5’te verilmiştir.

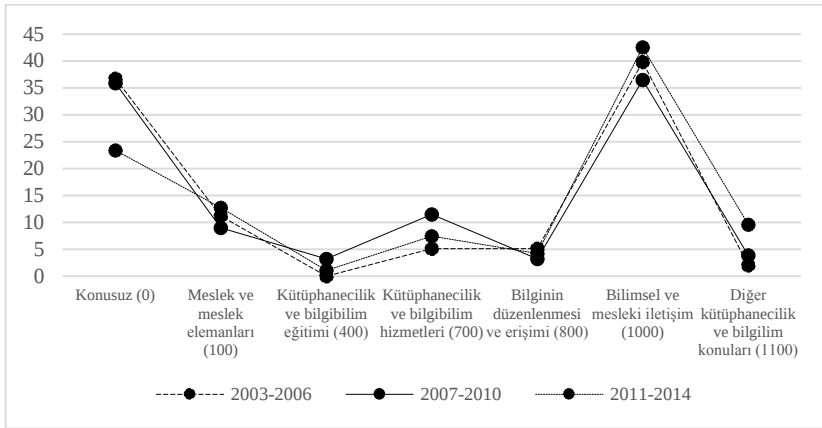
Tablo 5. Mesajların konularına göre dağılımı

Konular	Kodlar	n	%
KONUSUZ	000	114	32,8
MESLEK VE MESLEK ELEMANLARI (100)			
Mesleki sorunlar	100	13	3,7
Dernek çalışmaları	101	24	6,8
Alt toplam (100)		37	10,6
KÜTÜPHANECİLİK VE BİLGİBİLİM EĞİTİMİ (400)		6	1,7
KÜTÜPHANECİLİK VE BİLGİBİLİM HİZMETLERİ (700)			
Kütüphanelerarası işbirliği	701	4	1,1
Koleksiyon	702	11	3,1
Kütüphane binaları ve donanım	705	2	0,5
Kütüphane yönetimi ve planlaması	706	5	1,4
Kütüphane otomasyonu	707	2	0,5
Alt toplam (700)		24	6,6
BİLGİNİN DÜZENLENMESİ VE ERİŞİMİ (800)			
Kataloglama	801	3	0,9
Bilgi erişim	803	3	0,9
Veri tabanları	805	8	2,3
Alt toplam (800)		14	4,1
BİLİMSEL VE MESLEKİ İLETİŞİM (1000)			
Bilimsel ve mesleki yayıncılık	1001	21	6,0
Atıf analizi çalışmaları	1002	1	0,3
Bilimsel ve mesleki iletişimin diğer yönleri	1003	114	32,8
Alt toplam (1000)		136	39,1
DİĞER KÜTÜPHANECİLİK VE BİLGİBİLİM KONULARI (100)	1100	17	4,9
Toplam		348	100,0

Mesajlar değerlendirilirken sosyal etkinlikler, kutlama, vefat-taziye ve meslekle ilgili olmayan konulara ilişkin mesajlar “konusuz” olarak kabul edilmiştir. Tabloda görüleceği üzere mesajların yaklaşık üçte biri (%32,8) herhangi bir mesleki konu içermemektedir. Mesleki bir tartışma listesinde mesleki olmayan konuları içeren iletişimin fazlalığı bir olumsuzluktur. Konulu mesajlar açısından bakıldığında ise bilimsel ve mesleki iletişim konusundaki mesajların oranı (%39,1) dikkat çekicidir. Bunun nedeni listede büyük çoğunlukla mesleki konferans, toplantı vb. duyurularının çok sıklıkla yapılmasıdır. Liste aracılığıyla üyeler en çok bilimsel ve mesleki iletişim konusunda konularında iletişim kurmaktadır. Daha sonra en çok üzerinde durulan konu ise “meslek ve meslek elemanları”dır. Liste iletişimde meslek derneklerine ilişkin konular ve meslek elemanlarının özlük hakları da önemli bir yer tutmaktadır. Kütüphanecilik ve bilgilibilim hizmetleri (%6,6), diğer kütüphanecilik ve bilgilibilim konuları, bilginin düzenlenmesi ve erişimi (%4,1) ile kütüphanecilik ve bilgilibilim eğitimi (%1,7) konularının oranının düşük olduğu görülmektedir. Listede mesleğin özünde yer alan teknik konular (kütüphanelerarası işbirliği, bilgi erişim, kataloglama vb.) üzerinde yeterince durulduğunu söylemek güçtür.

Listede gerçekleşen iletişimin zamana göre nasıl bir gelişim gösterdiğini saptamak amacıyla dörder yıllık dilimler halinde mesajların konularının dağılımı belirlenmiş ve bulgular Şekil 3’te verilmiştir. Şekil 3’te her konunun belirtilenen dönem içindeki toplam mesaja göre oranını (%) gösteren değerler sunulmaktadır. Görüldüğü üzere konusuz mesajların oranında dönemlere göre düşüş gözlenmektedir ve 2011-2014 dönemine gelindiğinde, konusuz mesajların oranı %23 olmuştur. Meslek ve meslek elemanları, kütüphanecilik ve bilgilibilim eğitimi, kütüphanecilik ve bilgilibilim hizmetleri, bilginin düzenlenmesi ve erişimi ile bilimsel ve mesleki iletişim konularındaki mesajların

dönemlere göre dağılımı ise düzenli olarak artış ya da azalış göstermemektedir. Dönemsel olarak mesajların dağılımı dengesizdir. Diğer kütüphanecilik ve bilgilendirme konularındaki mesajların oranı ise 2003-2006 döneminden itibaren düzenli olarak (%2-%4-%10) artmıştır. Listede kütüphanecilik ve bilgilendirme alanıyla ilgili konular üzerine gerçekleşen iletişimin payı zaman içinde artış göstermiştir. Öte yandan belirtilen bütün dönemlerde listeye en yüksek oranda bilimsel ve mesleki iletişim konulu mesajlar gönderilmiştir. 2003-2006 arası dönemde mesajların %40'ı bilimsel ve mesleki iletişim konusundayken 2007-2010 arası dönemde %37'si ve 2011-2014 döneminde ise %43'ü bu konudur. Listenin ilk zamanlarında olduğu gibi günümüzde de iletişimin büyük oranda bilimsel ve mesleki iletişim konusu üzerinde odaklandığı görülmektedir. Kuşkusuz bunda geçmişten günümüze mesleki konferans ve toplantı etkinliklerinin artışı da etkili olmuştur. Zira mesleki konferans haberleri bilimsel ve mesleki iletişimin temel konularından birini oluşturmaktadır.

Şekil 3. Mesaj konularının yıllık dilimlere göre dağılımı

Konusuz mesajlar hariç tutularak konu içeren mesajların konuları ve gönderim amaçlarına göre dağılımı belirlenmiş ve veriler Tablo 6 ve 7'de sunulmuştur.

Tablo 6. Mesaj konularının gönderim amaçlarına göre dağılımı I

Mesaj konuları	İnisiyatifli	%	Dönüşlü	%	Toplam
Mesleki sorunlar	11	4,7	2	0,9	13
Dernek çalışmaları	16	6,8	8	3,4	24
Kütüphanecilik ve bilgilendirme eğitimi	6	2,6	0	0,0	6
Kütüphanelerarası işbirliği	2	0,9	2	0,9	4
Koleksiyon	10	4,3	1	0,4	11
Kütüphane binaları ve donanım	2	0,9	0	0,0	2
Kütüphane yönetimi ve planlaması	3	1,3	2	0,9	5
Kütüphane otomasyonu	2	0,9	0	0,0	2
Kataloglama	2	0,9	1	0,4	3
Bilgi erişim	1	0,4	2	0,9	3
Veri tabanları	7	3,0	1	0,4	8
Bilimsel ve mesleki yayıncılık	20	8,5	1	0,4	21
Atıf analizi çalışmaları	1	0,4	0	0,0	1
Bilimsel ve mesleki iletişimin diğer yönleri	107	45,7	7	3,0	114
Diğer kütüphanecilik ve bilgilendirme konuları	16	6,8	1	0,4	17
Toplam	206	88,0	28	12,0	234

Hatırlanacağı üzere mesajların büyük çoğunluğu (%86) iletişimi başlatıcı özelliğe sahipti. Benzer bir durum konulu mesajlar için de geçerlidir. Tablo 6 verilerine göre mesajların büyük bir çoğunluğunun (%88) inisiyatifli olduğu görülmektedir. Konu gruplarına göre bakıldığında da tablo değişmemektedir. Bütün konu gruplarındaki mesajlar çok büyük çoğunlukla inisiyatiflidir. Dönüşlü mesajların oranı ise çok düşük düzeydedir. Buna göre yalnızca konulu mesajlar dikkate alındığında da liste iletişimi inisiyatif yoğunluklu bir yapıdadır. Liste iletişiminde iletişimi başlatıcı nitelikte mesajlar önemli bir yere sahiptir.

Tablo 7. Mesaj konularının gönderim amaçlarına göre dağılımı II

Mesaj konuları	Bilgi isteme	%	Tartışma	%	Bilgi aktarımı	%	Toplam
Mesleki sorunlar	0	0,0	1	0,4	12	5,1	13
Dernek çalışmaları	0	0,0	4	1,7	20	8,5	24
Kütüphanecilik ve bilgilendirme eğitimi	0	0,0	0	0,0	6	2,6	6
Kütüphanelerarası işbirliği	0	0,0	0	0,0	4	1,7	4
Koleksiyon	1	0,4	0	0,0	10	4,3	11
Kütüphane binaları ve donanım	0	0,0	0	0,0	2	0,9	2
Kütüphane yönetimi ve planlaması	0	0,0	0	0,0	5	2,1	5
Kütüphane otomasyonu	0	0,0	0	0,0	2	0,9	2
Kataloglama	1	0,4	0	0,0	2	0,9	3
Bilgi erişim	1	0,4	1	0,4	1	0,4	3
Veri tabanları	1	0,4	1	0,4	6	2,6	8
Bilimsel ve mesleki yayıncılık	1	0,4	0	0,0	20	8,5	21
Atıf analizi çalışmaları	0	0,0	0	0,0	1	0,4	1
Bilimsel iletişimin diğer yönleri	3	1,3	111	47,4	0	0,0	114
Diğer kütüphanecilik konuları	0	0,0	2	0,9	15	6,4	17
Toplam	8	3,4	120	51,2	106	45,2	234

Daha önce listeye gönderilen bütün mesajlar amaçlarına göre belirlenmişti ve mesajların çoğunluğunun (%93,3) bilgi aktarım amaçlı olduğu görülmüştü. Konu içeren mesajların gönderim amaçlarına göre dağılımı ise farklılık göstermektedir. Konulu mesajlar en çok tartışma amaçlı gönderilmiş olup (%51,2), bunu bilgi aktarımı amaçlı mesajlar (%45,2) izlemektedir. Bilgi isteme amaçlı mesajlar ise çok az sayıdadır (%3,4). Mesajların yarısının tartışma amaçlı olması mesleki konularda aktif ve katılımcı bir iletişime işaret etmektedir. Bunun yanında listede büyük oranda bilgi aktarımı amaçlı iletişimin gerçekleştiği de görülmektedir. Bu bakımdan üyelerin listeyi bilgi gereksiniminin karşılanmasında önemli bir araç olarak gördüğü ve etkin olarak bilgi paylaşımında bulunmayı tercih ettiği söylenebilir.

Listedeki iletişimin niteliğinin belirlenmesinde konusuz mesajların da belirlenmesi önemli görüldüğünden bu dağılım Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Konusuz mesajların dağılımı

Tanımlama	n	%
Sosyal etkinlikler	33	28,94
Kutlama	30	26,31
Vefat	40	35,08
İlgisiz	11	9,64
Toplam	114	100

Listeye gönderilen ve mesleki bir konu içermeyen mesajlar arasında vefat ve taziye amaçlı mesajların oranı en yüksektir (%35,8). Gezi, tiyatro vb. sosyal etkinliklerle ilgili

mesajların oranı %28,94 iken bayram, görev değişikliği, emeklilik vb. kutlaması amaçlı mesajların oranı ise %26'31'dir. Listede mesleki konular dışında en çok vefat, sosyal etkinlik ve kutlama amaçlı iletişim gerçekleşmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Elektronik tartışma listeleri bilimsel ve mesleki iletişimde önemli bir unsurdur. ÜNAK-List kütüphanecilik alanında Türkiye'deki az sayıdaki tartışma listesi arasında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada ÜNAK-List'de gerçekleşen iletişimin niteliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Listeye gönderilen mesajların gönderildiği yıllara göre dağılımı düzensizdir.
- Mesajların en çok Kütüphane Haftası ve Yılbaşı kutlamalarının gerçekleştiği Mart ve Aralık ayında gönderildiği görülmektedir. Yaz aylarında ise tatil nedeniyle gönderim azalmaktadır.
- ÜNAK-List inisiyatif yoğunluklu bir mesaj dağılımına sahiptir.
- Listede gerçekleşen iletişim genel olarak özgün olup bilgi aktarımı amaçlıdır.
- Listede en çok bilimsel ve mesleki iletişim konusu üzerinde durulmaktadır.
- Konu içeren mesajların dönemlere göre dağılımı dengesizdir. Bununla birlikte listenin ilk zamanlarındaki gibi günümüzde de iletişim genel olarak bilimsel ve mesleki iletişim konusunda gerçekleşmektedir.
- Konu içeren mesajlar dikkate alındığında liste iletişiminde iletişimi başlatıcı (inisiyatifli) nitelikte mesajlar önemli bir yere sahiptir.
- Konulu mesajlar en çok tartışma ve bilgi aktarımı amaçlı olarak gönderilmiştir.
- Konu içermeyen mesajlar açısından iletişim en çok vefat, sosyal etkinlik ve kutlama amaçlı olarak gerçekleşmektedir.

ÜNAK-List'te gerçekleşen iletişimin yaklaşık üçte biri mesleki konularla ilgisizdir. Bu durum mesleki bir tartışma listesinin kuruluş amacına uygun değildir. Liste yöneticisi konu dışı mesajlar konusunda liste üyelerini uyarmalı ve bunları engellemelidir. Bununla birlikte konu dışı mesajların çokluğu üyelerin sosyal konulardaki iletişim gereksinimini de ortaya koymuştur. Bu amaç için yalnızca bu konuların konuşulabileceği bir tartışma listesi kurulabilir. Ayrıca, tartışma listesi yerine bir forum kurularak herkesin ilgisini çeken konuyla ilgilenmesi de sağlanabilir.

Kaynakça

ALA Mailing List Service. (2014). 5 Nisan 2014 tarihinde <http://lists.ala.org/www> adresinden erişildi.

Ankos-ae Bilgi Sayfası. (2014). 1 Nisan 2014 tarihinde http://mail.ankos.gen.tr/mailman/listinfo/ankos-ae_ankos.gen.tr adresinden erişildi.

Bellack, A.A. ve diğerleri (1966). *The language of the classroom*. New York: Teachers College Press.

Berman, Y. (1996). Discussion groups in the Internet as sources of information: the case of social work. *Aslib Proceedings*, 48(2), 31-36.

Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: teknikler ve örnek çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Butler, J. (1995). Scholarly resources on the Internet. *Campus-wide Information Systems*, 12(3), 51–52.
- Gould, S. (1998). “Apologies for cross-posting”: a brief look at Internet discussion lists in interlibrary loan and document delivery. *Interlending & Document Supply*, 26(1), 21–24.
- Gökdere, M. (2013). *Bilimsel araştırma teknikleri*. <http://muratgokdere.net/forstudents/bil.aras.tek.ppt> adresinden erişildi.
- Heisler, J.M. ve Crabill, S.L. (2006). Who are “stinkybug” and “Packerfan4”? Email pseudonyms and participants’ perceptions of demography, productivity, and personality. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(1), 114–135. doi:10.1111/j.1083-6101.2006.00317.x
- Jarvelin, K. ve Vakkari, P. (1990). Content analysis of research articles in library and information science. *Library and Information Science Research*, 12, 395–421.
- Karabulut, D. (2010). *Bilgisayara dayalı iletişim: KUTUP-L tartışma listesinin bibliyometrik analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- KUTUP-L Bilgi Sayfası. (2014). 1 Nisan 2014 tarihinde <https://mailman.metu.edu.tr/mailman/listinfo/kutup-l> adresinden erişildi.
- LIBREF-L (2014). 5 Nisan 2014 tarihinde <http://www.lsoft.com/scripts/wl.exe?SL1=LIBREF-L&H=LISTSERV.KENT.EDU> adresinden erişildi.
- Nicklas, E.W. (2002). *The Trombone-L e-mail discussion list: an analysis of its users and content*. Yayınlanmamış doktora tezi, The University of Missouri.
- PACS-L. (2006). (Public-Access Computer Systems List). 5 Nisan 2014 tarihinde <http://epress.lib.uh.edu/pacsl/pacsl.html> adresinden erişildi.
- Piburn, M.D. ve Middleton, J.A. (1997). Listserv as journal: computer-based reflection in a program for pre-service mathematics and science teachers. *International Conference on Science, Mathematics and Technology Education (Hanoi, Vietnam, January 6-9, 1997)*.
- PUBLIB Electronic Discussion List: General Information. (2014). 5 Nisan 2014 tarihinde http://www.webjunction.org/documents/webjunction/PubLib_Overview.html adresinden erişildi.
- Sloan, B. (2006). Electronic discussion lists. *Journal of Library Administration*, 44(3-4), 203-225. doi:10.1300/J111v44n03_16
- Şeker, S. ve Düzyol, G. (2011). Content analysis of ACRL Blog. Y. Tonta, U. Al, P. L. Erdoğan ve A. A. Baptista (Eds.), *Digital Publishing and Mobile Technologies Proceedings. 15th International Conference on Electronic Publishing* içinde (s. 139-149). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*. Ş.H. Akalın ve diğerleri (Eds.), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkiye-Okul Kütüphanecileri listesi.. - Yahoo Groups. (2000). 1 Nisan 2014 tarihinde https://groups.yahoo.com/neo/groups/okul_kutuphanecileri/info adresinden erişildi.
- UNAK Listesi - Yahoo Groups. (2014). 25 Mart 2014 tarihinde <https://groups.yahoo.com/neo/groups/unak/info> adresinden erişildi.
- ÜNAK. (2013). Tüzük. 25 Mart 2014 tarihinde <http://www.unak.org.tr/tr/hakkinda/tuzuk> adresinden erişildi.
- Web4Lib Electronic Discussion. (2014). 5 Nisan 2014 tarihinde <http://web4lib.org/> adresinden erişildi.

Sosyal Kuramların Bilginin Düzenlenmesine Sunduğu Yaklaşımlar

Tülay Fenerci

Ankara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara.

Tulay.Fenerci@ankara.edu.tr

Öz: Modern çağ, Rönesans'ın simgelediği erken modern dönem, aydınlanmanın simgelediği modernite ve modernite eleştirisinin yapıldığı modernizm dönemlerini kapsayan uzun bir süreçtir. Modernitenin temel paradigması pozitivizm, sosyal bilimlerin giderek disiplinlere ayrıştığı 19. yüzyılda eleştiriye uğramış ve bilimin yöntemlerinin, sosyal olguların irdelenmesinde yetersiz kaldığını ileri süren birçok paradigma geliştirmiştir. Söz konusu paradigmalar ışığında ortaya konan sosyal kuramlar, özellikle her toplumun kendi kültürü(değerleri, normları vb) olduğu, tarihsel olgunun tekilliği, toplumsal olayların neden-sonuç ilişkisi içinde ele alınamayacağı, anlam-eylem bağıntısı içinde ele alınması gerektiğini öne sürmeleri bakımından önemlidir. Nitekim 19. yüzyıl Avrupa'sında ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan farklı sosyal sorunlar, farklı toplumsal yapı ve kültür, kütüphanecilik alanında derme yönetimi ve alan dışında bibliyografik düzenleme bağlamında farklı ele alınmış ve farklı sonuçlar doğurmuştur. Öte yandan günümüzde post modern olarak adlandırılan yeni bir süreç içinde bulunmaktayız. Yeni sürecin toplumsal yaşamda yarattığı değişimleri doğru okuyabilmek ve değişimi doğru yönetebilmek için geçmişin hangi paradigmalarının nasıl değiştiğini anlamak gereklidir. Bu bakımdan Modernizm döneminde öne sürülen paradigmalara bakmak, yeni süreçte toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikleri, ortaya çıkan yeni etkileşim biçimlerini ve çeşitlenen gereksinimleri anlamada ve bilginin düzenlenmesi ile bağlantılandırmada bize yeni açılımlar sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Modernizm, kütüphanecilik, sosyal kuramlar.

Giriş

Özünde kütüphaneci olan bizler, geçmişten günümüze yaptığımız işi ifade eden kütüphaneci, dokümantalist, enformasyon uzmanı, bilgi profesyoneli, bilgi ve belge yöneticisi gibi çeşitli terimlerle kimliğimizi ortaya koyduk. Ne var ki kendimize atfettiğimiz söz konusu unvanlar, bir yandan sahip olduğumuz bilgi ve becerilerin kapsamının genişlediğine ve çeşitlendiğine işaret ederken bir yandan da kimlik bunalımına yol açıyor. Alanımıza özgü ontolojik ve epistemolojik sorunlar bir yana bunalımın bize, ülkemize özgü yanları da var. Yerel sorunlarımız eğitim-araştırma ve uygulama alanlarımız arasında ve toplumla ilişkilerimizde gerilim yaratıyor. Gerilimin, bir yönüyle faaliyetlerimize dayalı örgütlenmelerin kurumsallaşamaması, örgütsel yapılarımızın kendilerini gerçekleştireceği koşullara sürekli yapılan müdahaleler ve istihdam alanımızı düzenleyecek mevzuat eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Diğer yönüyle de enformasyon ve iletişim teknolojilerinin bilgiye erişim açısından sunduğu olanakların toplumla ilişkilerimizde tehdit oluşturduğu ileri sürülebilir.

İşte bu noktada bir an durup kendimize sormamız gereken bazı sorularımız olduğunu düşünüyorum. Kütüphaneciler olarak bizler bu coğrafyada önemli işler gerçekleştirmiş ve yadsınamayacak başarılar elde etmiş olmamıza rağmen acaba uğraş alanımızı ve doğal olarak bilgi ve becerilerimizi etkileyen ve bu hususları değişime zorlayan dış kuvvetlerin neler olduğu konusunda doğru saptamalar yapabiliyor muyuz; bu kuvvetlerin yarattığı etkilere ne anlam yüklüyoruz? Çünkü günümüzde yaşam biçimimizi, iş görme yöntemlerimizi, örgütsel yapılarımızı değiştirmeye/dönüştürmeye niyetli bir başka süreç içindeyiz. Post modernizm olarak adlandırılan ve bizim yeni hissetmeye başladığımız bu sürecin, kendinden önceki modern çağın hangi paradigmalarını değiştirme iddiasında olduğunu anlayabilmek, modernizmin etkisi altında formal eğitime ve disiplinler yapıya kavuşmuş olan alanımızı ve dolayısıyla bizi nasıl etkileyeceğine dair algı, biliş ve anlayış oluşturabilmek bakımından önemlidir. Böyle bir çaba, disiplinimizin kuramsal yönünü zenginleştirecek ve uygulama alanımıza bakışımızda operasyonel boyutu yalnız saf ve biçimsel yönüyle değil, başka perspektiflerle görebilme, kavrayabilme ve anlamlandırabilme açısından bize fırsatlar sunacaktır. Nihayetinde ise bu yaklaşımla oluşacak benlik, yukarıda andığımız bunalım yaratan sorunlarla baş etmede bizi daha güçlü kılacaktır.

Bu yazıda modern çağın temel paradigmalarının neler olduğu ve bunlara hangi eleştirilerin getirildiği kısaca ortaya konacak; Bunların Paul Otlet'in bilginin düzenlenmesine getirdiği bakış açısı ile alanımıza olan yansımaları arasında bağ kurulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda yazı, yeni bir kavrayış ve anlama durumuna geçmeyi sağlamayı amaçlayan bir denemedir.

Modernite/Modernleşme ve Modernizm

İnsan, hem doğanın parçası olarak biyolojik bir varlık (homo sapiens), hem de kendi yarattığı topluluğun bir unsuru olarak sosyal bir varlıktır (human being). Sınırlarını belirlediği uzam üzerinde insanoğlu, birlikte yaşamın etkileşimi içinde oluşturduğu eylemler, deneyimler, değerler, normlar, ürettiği nesneler (teknolojik veya estetik) semboller, kurumlar (soyut/somut) temelinde toplumlar ve kültürler inşa eder. İnsanın doğayı, doğa ile ilişkisini, bir özne durumunda kendini (biyolojik bir varlık mı olduğu, akıl-bedenden mi oluştuğu, psikolojik bir varlık mı olduğu gibi) ve toplumu, toplum-yönetim erki ilişkisini sorgulaması modern çağ olarak adlandırdığımız dönemde yoğun biçimde gerçekleşmiştir. Modern çağ hem sorgulamanın gerçekleştiği hem de varılan yargıların eleştiriye tabi tutulduğu bir süreçtir. Bu sebeptendir ki modern çağ modernite ve geç modernite dönemi (ya da modernizm) olarak ele alınmaktadır.

Modernite/modernleşme ile modernizm kavramları, çoğu zaman modernleşme sürecini ifade etmek için modern çağ ile eş anlamlı olarak, bazen de birbirlerinin yerine geçecek biçimde kullanılmaktadır. Moderniteyi zaman bağlamına oturtmaya çalışan *Friedrich Theodor Vischer (1807-1887)*, *modernitenin başlangıcını Ortaçağ'dan kopuştan, 1600'li yıllardan alır ve 1850'lere, tarih kavrayışının değiştiği yıllara kadar getirir*. Bilinç değişikliğini izleyen ve yaklaşık 1950'lere kadar uzanan dönem ise modernizm ya da geç modernite olarak görülmektedir (Zima, 2010, s. 6). Giddens da modernitenin Avrupa'da yaklaşık 17. yüzyılda ortaya çıktığını ve zamanla tüm dünyaya yayılan bir toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimine işaret ettiğini düşünmektedir (Giddens, 2004, s. 11).

Harrison (1991, s. 1) ise aslında bir modernleşme teorisinin bulunmadığını, bu terimin daha çok çeşitli perspektifler için kullanılan bir kısaltma olduğunu ve bu perspektiflerin sosyolojik geleneklerden ve klasik sosyolojiden yola çıkılarak oluşturulduğunu söylemektedir.

Öte yandan Rodrigues ve Garrat (2001, s. 12), modernizmin egemen olduğu dönemi, geleneksel ve klasik sözcüklerinden ayrılışın yaşanmaya başladığı 1910'dan 1960'lı 1970'li yıllara kadar olan dönem şeklinde tanımlar. Yazarlar modernizmin kültürel temellerine ilişkin verdikleri kronolojide modernizmin başlangıcını ilerleme fikrine karşı çıkışın başladığı 1890'lara tarihler. Diğer yandan modernitenin önemli buluşlarına ilişkin sundukları kronoloji 1843-1928 yıllarını kapsar. Görüldüğü üzere modernite ve modernizmin tarihlenmesi konusunda farklı saptamalar vardır. Bu nedenle bu olguları süreç olarak görüp geçişi yaklaşık olarak değerlendirmekte yarar vardır.

Genel anlamda gelenek ile karşıtlık ve ondan kopuş; bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamındaki dönüşüm ya da değişimi olarak nitelendirilebileceğimiz moderniteyi karakterize eden özellikler: Bireycilik, sekülerleşme ile Ortaçağ düşünce tarzından uzaklaşma, bilimsel devrimler, teknoloji, akıl çağı ve aydınlanmadır. *Modern akılcı bilim, kesin gerçeklere ulaşma hedefiyle kurulmuş ve vizyonunu ideal bir toplum tasarımıyla birleştirerek genişletmiş olması nedeniyle, modernist yaklaşımda toplum bir "oluş" biçimi olarak değil akılcı bir "tasarım" olarak değerlendirilmiştir... Bu tasarımda tarih, devamlı iyiye ve mükemmelleşmeye doğru evrimsel bir yöneliş olarak yorumlanır. Modernleşme süreci içinde, tarihin bütün tortuları atılır ve akıl ve bilimin süzgecinde sürekli bir aydınlanmaya doğru gidilir...* (Gültekin, 2007, s. 82).

Modernizm ise modernitenin kendini eleştiri dönemidir. Bu dönemde modernitenin gerçek/doğru kavrayışı, aydınlanma akılcılığının ilerleme, toplumu düzenleme ve kontrol fikri eleştiriye maruz kalmış ve bilimin otoritesinden şüphe duyulmaya başlanmıştır.

Modern çağa ilişkin bu saptamayı yaptıktan sonra bu dönemde geliştirilen sosyal teorilere bakmak gerekir. Çünkü söz konusu teoriler, sosyal bilimlerin epistemolojik temellerini ve metodolojilerini etkilemiş, bir kısmının da alanımıza yansımaları olmuştur. Bu bakımdan anılan teorilerin en belirgin olan ve daha sonra eleştiriye uğrayan paradigmaları biz kütüphaneciler için de önemlidir.

Sosyal Kuramlar

Sosyoloji terimini bulan ve sosyal bilimlerin gelişmesinde öncü rol oynayan August Comte (1798-1857) ortaya attığı pozitivist paradigma ile bilimin (doğa bilimleri) yöntemlerinin tarih, siyaset, ekonomi ve ahlakla birleştirilmesi yoluyla toplumun nasıl yapılandırılacağı ve yönetilebileceğinin daha iyi anlaşılacağını ileri sürmüştür. Kurum, örf, hukuk vb. unsurları insanlığın toplumsal gelişim ve zihinsel evriminin somut kanıtları olarak değerlendirmiş ve bu ilerlemenin izlerini bilim ve felsefe tarihinde sürmüştür (Alkan ve Fenerci, 2012, s. 296).

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan bilim dalları (sosyoloji, ekonomi, siyaset, antropoloji, eğitim, tarih vb.) ile giderek kapsamı genişleyen sosyal bilimlerdeki egemen pozitivist paradigma, modernite döneminin ürünüdür ve 1850'lerden sonra yani modernizm döneminde sosyal bilimlerde epistemolojik ve metodolojik açıdan sorunlu

görülmesi sebebi ile yoğun eleştiriye uğramıştır. Pozitivizm ve ona yönelik eleştiriler, çeşitli yaklaşımlarla kategorize edilmektedir. Örneğin: Bütünsel bir yaklaşımla modernleşme kuramları ve sosyal kuramlar olarak, dönemsel yaklaşımla modern-post modern veya değişimi yansıtan biçimde pozitivizm-anti pozitivizm, yapısalcı kuramlar-yorumlayıcı yaklaşımlar, gerçekçilik-görelilik veya metodolojik açıdan niceliksel-niteliksel gibi.

Aslında kuramların anılan biçimlerde farklı kategorize edilmesi, temelde doğa bilimleri ve sosyal bilimlerde gerçek/doğru nedir; neyi bilebiliriz; nasıl biliyoruz gibi sorulara yanıt bulmaya çalışan, sorgulama ve araştırmada yönlendirici rol oynayan farklı perspektif/paradigmalardan kaynaklanmaktadır. Biz bu paradigmaları kütüphaneciliğin evrelerini geleneksel, modern ve çağdaş(ya da post modern) olarak niteleyebilmek için modernizm ve post modernizm paradigmaları olarak kategorize etmenin uygun olacağını düşünüyoruz. Böylelikle kütüphanecilik eğitiminin School of Library Economy (1887) ile Columbia Üniversitesi'nde verilmeye başlamasının neden Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), mesleklerin akademik birimler olarak yükseköğretime taşındığı döneme rastladığını ve kütüphane bilimi araştırmaları yapmak üzere kurulan Graduate Library School (1928)'un yine ABD'de neden sosyal bilimlerin bilim dalları olarak giderek üniversitelerde konumlandığı yıllarda sosyal bilim araştırmalarının yürütülmesi misyonu verilmiş Chicago Üniversitesi'nde başlatıldığını daha iyi anlamlandırabiliriz. Bu bağlamda, kütüphanecilik eğitimi ve kütüphane bilimi açısından alanımıza ilişkin ilkleri, modern kütüphaneciliği başlatan unsurlar olarak görebilir ve kütüphaneciliğin modern evresinin modernizmin paradigmaları etkisinde şekillendiğini ileri sürebiliriz.

Modernizm Paradigmaları

Pozitivizm

Gerçeklik algısı realist, gerçekçidir. Gerçek nesneldir ve ölçülebilir; bağlamdan bağımsızdır; indirgemeci ve deterministtir. Bizim dışımızda, bizden bağımsız olan gerçekliği ancak nesnellikle bilebiliriz. Nesnellik bizi doğru bilgiye götürür. Metodoloji olarak deneyi, niceliksel yöntemleri kullanır.

Bilim felsefesi, doğanın gözlemlenmesini esas alır; doğada olaylar tekrarlar nitelikte olup ardışıktır; bilimin amacı olguların oluş sebebini değil, olaylar arasındaki sabit ilişkilerin yasalarını bulmaktır, bu anlamda neden-sonuç ilişkisine dayanır. Determinist ve genelleycidir. Bilimsel yöntem, ispatlı düşünce tarzıdır. Comte, bilimin pratik yaşamın gereksinimlerinden doğduğunu, her bilimin karşılığı olan bir zanaattan doğduğunu, o nedenle faydacı olduğunu söylemekle beraber uygulamaya dayalı ampirik bilginin gözlemi aşamayacağını ve kuramsal bilgi katılmayınca bunun alenilikten öteye gidemeyeceğini savunmuştur. Bunun yanı sıra bilimin insanlığın kolektif eseri olduğunu, sağduyunun insan aklının düşünebileceği bütün konulara yayılması gerektiğini ve bu nedenle herkese elverişli olması ve işbirliğine dayanması gerektiğini ileri sürmüştür (bkz. Alkan ve Fenerci, 2012, s. 296-302).

19. yüzyılın ikinci yarısında Comte'un toplumsal düzenin sağlanması ve yaşanan fikir karmaşası karşısında duyduğu kaygıyı birçok kişi yaşamaktadır. Hançerlioğlu durumu şöyle tasvir eder (1977, s. 316-317): *“1850’lerde hemen bütün Avrupa’da yeni bir toplum düzeni üzerine tasarılar üretilmekte ve fikirler geliştirilmektedir. Dünyanın*

bütün toplumcu düşünce adamları Paris'te toplanır. Arnold Ruge başına topladığı yurttaşlarıyla birlikte toplumcu bir dergi çıkarmaktadır... Her kafadan bir ses çıkmakta her düşünür kendine özgü bir tasarı önermektedir. Hepsi toplumun yeniden ve ekonomik açıdan düzenlenmesini istemektedir”.

Pozitivizm Eleştirileri

Pozitivizmden kopuşu ifade etse de onunla benzer yanları bulunmaktadır. Gerçek/doğru konusundaki inanç, bizim dışımızda bir gerçekliğin olduğunu kabul eder ancak bunun tam olarak yakalanamayacağını ve mutlak doğrunun bulunmadığını, doğru bilinenin yanlışlanabileceğini ileri sürer. Niceliksel ve niteliksel yöntemleri birlikte kullanır.

Heinrich Rickert (1863-1936) ve Wilhelm Dilthey (1833-1911)'nin pozitivizm eleştirisi bilimlerin yasa ve kültür bilimleri olarak ayrılmasına dayanır. Çünkü bu düşünürler ve diğer eleştirmenler Comte'un aksine toplumsal düzeni sağlayan yasaların olmadığı, doğa bilimlerin yöntemlerinin toplum incelemeleri için yetersiz kaldığı, görüşündedirler. Yasa bilimlerinde incelenen olgular tekrarlanan bir düzen sergiler, genellenebilir ve yasalara varılabilir. Kültür bilimlerinde tarih anlayışı çizgisel olarak görülemez. Tarihsel olgu tektir ve kendi bütünlüğü içinde ele alınıp tekrarlanmalıdır. Tarih tekileştirici, felsefe genelleştiricidir (Erbaş,1992, s. 160).

Her toplumun kendine özgü normları, simgeleri, sembolleri ve değerleri olduğundan yasa bilimlerinin genelleyciliği toplumlar için uygulanamaz. Toplumsal düzen ele alınan temel sorundur. Toplumsal olaylar neden-sonuç ilişkisi içinde ele alınamaz; anlam-eylem bağıntısı içinde ele alınmalıdır. Toplumlara özgü değerlerin anlaşılması önemlidir; çünkü bunlar toplum ve zaman bağlamında değişir. O nedenle kültür bilimleri değer bağımlı ve anlamaya yönelik hareket etmelidir. Toplumsal tarihsel alan insanlık tarafından oluşturulmuştur. Doğa ve toplum bilimleri arasındaki fark, açıklama ve anlamadır (Hira, 2000, s. 86).

Max Weber (1864-1920), nesnellik anlayışına karşı çıkmış, yorumlayıcı sosyolojiyi getirmiş ve anlam yorumlamasının, aktörlerin özel niyetleriyle sınırlandırılmasını savunmuştur. (Hira, 2000, s. 87). Yorumcu paradigmanın temel özellikleri: *Sübjektif olma, anlama, bireylerin anlam dünyalarını öne çıkarma, sosyal dünyayı anlama, karşılıklı etkileşim ve karşılıklı biçimlendirme, değer yüklü olma vb.* 'dir (Can, 2005, s. 9).

Yorumlayıcı yaklaşımlar, sosyal bilimcinin toplumu dışarıdan gözlemleyen değil, onun içinde olması gerektiğine inanır. Dolayısıyla pozitivizmin bilgiyi elde etme yöntemine karşı çıkar, buna karşılık fenomolojik sosyoloji ve toplumsal eylem yaklaşımını sunar. Fenomolojik sosyoloji ise etnometodoloji ve sembolik etkileşimcilik olarak iki koldan gelişmiştir.

Birinci ve ikinci dünya savaşları arasındaki dönemde ortaya çıkan eleştirel kuramın ya da bir başka ifadeyle Frankfurt Okulu'nun simge isimlerinden Horkheimer (1895-1973)'ın, pozitivizme yönelttiği en temel eleştiri, pozitivizmin toplumsal yaşamın kavramsallaştırılmasını ve anlaşılmasını sağlamada yetersiz kalması ve yanlış yönlendirmesidir (Hira, 2000, s. 90). Oysa sosyolojinin yöntemleri kendi nesnelere uygun olmalıdır. Nesneler ise kendinden menkul anlam taşımazlar, özne ile girdiği diyalektik ilişki ile bir anlam kazanır (Hira, 2000, s. 90). Dolayısıyla gerçeklik, özne ile

nesnenin diyalektik biçimde birleşmiş olduğu praksis aracılığı ile yaratılır. Eleştirel kuramın bir başka temsilcisi Jurgen Habermas (1929-) da çizgisel olmayan tarih anlayışını benimseyenlerdendir. Ne kadar sosyal yapı varsa o kadar tarihsel yapı olduğunu, tarihsel dönüşümün sosyal yapılar ve onun bileşenleri arasındaki ilişkinin dönüşümü olduğunu ileri sürerek ilerleme fikrine karşı çıkar. Ayrıca pozitivistmin toplum tasarısı fikrine de katılmaz; sosyal bilimlerin topluma yön veren bir teknolojik araç gibi görülmemesi gerektiğini, sosyal bilimlerin toplumu anlamaya yönelik çalışmalar yapması gerektiğini savunur. Bu doğrultuda doğa bilimlerinin nesnellik anlayışının sosyal bilimlere aktarılamayacağını çünkü sosyal bilimlerin önceden yorumlanmış oluşumlar evreniyle ilgilendiğini düşünmektedir (Hira, 2000, s. 90).

Weber'in öne sürdüğü yorumlayıcı yaklaşımların ve yöntem tartışmalarının bir uzantısı olarak Edmund Husserl (1859-1938) tarafından ortaya atılan fenomenolojik sosyoloji, "şeyler"nin içinde gizli olan özün bilgisine ulaşmaya çalışan bir yöntemdir (F Fenomenolojik Sosyoloji, 2015). İnceleme nesnesi doğrudan nesnel gerçeklik değil, fakat insanın bu gerçeklikle ilişkiye girerken kullandığı bilinç sürecidir. Bu süreç yasalarla genellenemez ve doğa bilimlerinin yöntemleri ile kavranamaz. Oysa pozitivism, inceleme nesnesinin insan bilincinin dışında olduğunu varsaymakta, insan bilincinin dışsal olmadığını ve bilinci yapılandıranın yaşam dünyası olduğunu göz ardı etmektedir.

Weber, insan eyleminin öznel olarak yüklenen anlamlarla belirlendiğini söyler. Anlamlandırmanın iki yönlü olduğunu ileri sürer, aktörün zihninde geçen, öznel anlamlandırması ve günlük yaşam dünyasında başkalarının değer yargılarına göre gerçekleşen anlamlandırma. Weber, sosyolojinin sorununun hem bu anlamlandırma süreçlerinin hem de farklı kişilerce sağduyu dünyasının nasıl gerçekleştiğini bilmek olarak betimler. Berger ve Luckman (Berger ve Luckmann 1967'den aktaran Erbaş, 161-165; Eberle, 1992, s. 493, 494) ise "gündelik yaşam gerçekliğini yönlendiren bilgi, nasıl çözülür?" sorusuna yanıt arar. Gündelik yaşamın bireyler için subjektif anlam taşıdığını ama gerçekliğin, birbirine karşıt olmayan nesnel ve öznel yönlerinin bulunduğunu söylerler. Gündelik yaşam, diğer insanlarla paylaşılan ve diğer insanlarla etkileşimde bulunulan bir dünyadır.

Gündelik yaşamın gerçekliği ifadelendirme (signification) yoluyla ve dil aracılığı ile nesne haline getirilir. Dil aynı zamanda deneyim ve anlam birikiminin sonraki kuşaklara objektif bir nesne olarak aktarılmasını sağlar. Dilin nesne haline getirilmesi sonucu gündelik yaşamda bir toplumsal bilgi stoku oluşur (social stock of knowledge). Gündelik yaşamda etkileşim, bu bilgi stokunun etkisi altında gerçekleşir. Bunun yanı sıra gündelik yaşam gerçekliği çok boyutludur. Toplumda insan çevresi ile etkileşim içindedir. Çevre yalnız doğal değildir, toplumsal kültürel düzeni de kapsar. O halde kişiyi anlamak, sosyal çevre bağlamından (social context) bağımsız düşünülmemelidir. (Erbaş, 1992, s. 162).

Weber'in anlama ve Talcott Parsons (1902-1979)'ın toplumsal eylem kuramından etkilenen Harold Garfinkel (1917-2011) etnometodolojiyi geliştirir. Buna göre, insanlar içinde bulundukları/yaşadıkları kültürel sistemlerin etkisiyle davranışlarına yön verirler ve kültürel sistemler tarafından şartlandırılırlar (Cuff, Sharrock, ve Francis, 1990, s. 1). Burada etno, bireylerin erişebileceği ortak bilgi birikimini ifade eder. Metodoloji ise

öznenin toplumsal dünyayı anlaması ve anlamı iletmesini sağlayan stratejileri ifade eder (Hira, 2000, s. 90).

Toplumsal düzen, bireyin dışında olan bir gerçeklik değil, bireylerin kendi kültürlerini yansıtan toplumsal normlar ve değerler aracılığı ile içselleştirdikleri bir gerçekliktir. Dolayısıyla insan, karşılaştığı durum ve eylemi, anlamlandırmaya ve düzenlemeye çalışır. Sosyoloji gündelik yaşamı ihmal etmiştir. Etnometodoloji bu faaliyetlerin kendi başına fenomenler olduğunu vurgular. Anlam, bağlama bağlıdır; Garfinkel bu düşüncesini dizinsellik terimi ile ifade eder. *Dizinsellik bir dildeki herhangi bir sözcük ya da kavramın net, kapsamlı bir tanımı olmadığını, anlamın başka sözcüklere ve bu sözcüklerin dile getirdiği bağlama gönderme yaparak çıkarılabildiğini söyler* (Marshall, 1999, s. 217'den aktaran Hira, 2000, s. 91). Eylem çözümlemesinde anlam göz ardı edilmemelidir. Her eylem, başka bağlamlarda izleri görülebilecek tarihe sahiptir. Bu kişilerin daha önce katılmamış oldukları eylemler için de geçerlidir. Garfinkel etnometodoloji kuramlarının yaşamı anlamaya yönelik olduğunu oysa pozitivistlerin her şeyi ölçmeye çalıştıklarını fakat bir şey anlamadıklarını ifade eder.

Fenomolojik sosyolojinin sembolik etkileşimcilik olarak gelişen bir diğer dalı, sosyal yaşamı, insan davranışlarını ve etkileşimlerini anlayanın ve yorumlamanın gerekliliğinden yola çıkar ve pozitivist eğilimi, sosyal yaşamın karmaşıklığını bilimsel yöntemlere indirgemeye çalıştığı için eleştirir.

Sembolik etkileşimciliğin öncü ismi George Herbert Mead (1863-1931) sosyolog, psikolog, felsefeci ve aynı zamanda Chicago Üniversitesinin tanınmış pragmatistlerindedir. Michigan Üniversitesindeyken tanıştığı John Dewey'nin eğitim kuramına ilgi duymuş ancak daha sonra kendi fikirlerini geliştirmiştir. Onun psikoloji kuramı, akıl, öz benlik (self) ve toplum unsurlarına dayanır. Akıl ve benlik, organizmalar arasında işaretlerle gerçekleşen iletişim sürecinden çıkar; dil bir iletişim sembolüdür; dil olmadan akıl ve düşünce olmaz (Sembolik Etkileşimcilik, 2015).

Mead'in öğrencisi Herbert Blumer (1900-1987) klasik toplumbilimcilerin bireyi edilgen görmesine karşı çıkar; tam tersi bireyi aktif bir unsur olarak ön plana çıkarır ve toplumu, aktörler arasındaki ilişki ve etkileşim bütünü olarak değerlendirir. Birey, sayısız etkinler içerisinde farklı nesneleri kendisine göre tanımlamakta, onlara anlam yüklemekte ve vardığı yargıya dayanarak karar vermektedir. Sembollere dayanarak etkileşimde bulunma ya da yorumlamadan kastedilen budur (George Herbert Mead, 2015).

Grup yaşamını yaratan ve ayakta tutan kurallar değildir; yapısalcılar normların bireyin davranışını etkilediğini ve bireyin toplumun bir ürünü olduğunu söylerken Blumer, bireylerin bu normlara uygun davrandığını ve etkileşimin yapıdan önce geldiğini ileri sürer. Bir başka deyişle sembolik etkileşimcilik toplumsal yapının bireylerin etkileşimi ile şekillendiğini, bireylerin ise etkileşim sürecinde anlamlandırmayı etkileşimde bulunduğu nesnelerin kendisi için taşıdığı anlama göre gerçekleştirdiğini, anlam ve değer nesneden nesneye değiştiğini, dolayısıyla nesnenin anlamının sosyal bir ürün olduğunu yani nesnenin kendi içinde bulunan bir şey olmadığını, bireylerin eylemlerini böyle belirlediğini sosyologların bireyin eylemlerini sosyal norm ve kurallara indirgememesi gerektiğini savunmaktadır.

Sembolik etkileşimciliğin ilkeleri: İnsan düşünebilir. Düşünme kapasitesi, sosyal etkileşimle şekillenir. Anamlar ve semboller, sosyal etkileşim aracılığı ile öğrenilir;

düşünürken bunlarla alıştırma yapılır. Bu anlam ve semboller, farklı insan eylemi ve etkileşimine temel oluşturur ve insanı değiştirme kapasitesi kendileri ile etkileşim kabiliyetine bağlıdır. Etkileşimler toplumu oluşturur. Blumer'e göre toplum makro yapılardan oluşur ama toplumun özü, mikro yapılarda saklıdır. Bu anlamda kültür ve sosyal düzen gibi sistemleri inkâr etmez ve sosyal yapıların eylemlerimizi etkilediğini ama belirleyici olmadığını ifade eder (Herbert Blumer, 2015).

Post Modernizm

Post modernizm Jean François Lyotard (1924-1998)'ın 1984'te ortaya attığı bir terimdir. Gelişini etnometodoloji ve sembolik etkileşimciliğin ayak sesleri ile duyurmuştur. Post modern düşünce, mutlak doğru yoktur diyerek aklın saltanatını, diğer bilgi türlerine ilgi duyarak da bilimin otoritesini sarsmaktadır. Post modernizm, modernitenin ve onun meta anlatısı olan aydınlanmanın ilerleme fikrine karşı geliştirilen bir eleştiridir. Metafizik, ideoloji, anlatı, gelenek gibi diğer bilgi türlerinin önem kazandığı bu düşüncede anılan bilgi türlerinin geçerlilik ölçütleri farklıdır; bunlar bilgiyi pazar bilgisi yapabilmekte ve satılmak için üretilmektedir. Lyotard, bilimin, ulus devletin kendi gücünü korumak için kullandığı ve üniversite ile bu gücü kurumsallaştırdığını öne sürerek bilimin otoritesini sorgular. Bilimsel bilgi, Ona göre öncelikle bir söylem türüdür (The Postmodern Condition, 2015).

Lyotard'a göre bilginin konumu değişmiştir ve 1950'lerden sonra post modern duruma göre kendini yeniden inşa etmektedir. O halde bilginin yeni durumlarına yanıt veren yeni bir epistemoloji geliştirilmesi gerekir. Dil, yalnız bir araç değil, insanların dünyayı anlamalarını sağlayan biricik çerçevedir. Gerçeklik aynı anda çeşitli anlamlara sahip olabilir. Bu ise gerçekliğin farklılaşp çoğalması anlamına gelir (Hira, 2000, s. 93).

Post modern düşüncenin temsilcilerinden Paul Karl Feyerabend (1924-1994) ise “bilimsel yöntem diye bir şey yoktur ” der. Her proje, her kuram, kendi içinde ve ele aldığı süreçlere uyarlanmış standartlarla değerlendirilmelidir. Bir diğer post modern düşünür Thomas Kuhn (1922-1996), “*ilerleme, kültürel gecikme olmadığı zaman bir anlam ifade edebilir. Aksi halde tek boyutlu bir ilerleme olur ki, bu da yabancılaşıma problemi yaratır*” der.

Kuhn, aynı zamanda bilimsel kuramların birer paradigma olduğunu ve karşılaştırma olanağı sunan modeller olarak görülmesinin daha uygun olacağını, dolayısıyla bunların doğru yanlış olarak nitelendirilmesinden ziyade, olayla karşılaştırma için kullanışlı olup olmadığına bakmak gerektiğini savunur (Hira, 2000, s. 93, 94).

Paradigmalar ve Kütüphanecilik

Yazının önceki bölümlerinde ele alınan sosyal kuramlar, giderek disiplinlerine ayrışan sosyal bilimlerin ve sosyal bilim kapsamında konumlandırılan kütüphaneciliğin, disiplinler olma sürecindeki paradigma değişikliklerini görmemiz açısından katkı sağlayıcı niteliktedir. Bunun yanı sıra ele alınan dönemde bilim, sanat ve teknoloji bakımından da yoğun değişim ve hareketlilik yaşanmıştır. Dönemin ruhunu yansıtan özellikleri Buckland, verimlilik, daha iyi tasarım ve bilimsel yönetim olarak özetler (2007, s. 3). Söz konusu özellikler, Avrupa'da ortaya çıkan ve bilginin düzenlenmesinde yeni bir hareket olan dokümantasyonda da kendini gösterir. Buckland'a göre,

dokümantasyon, Otlet ve Briet tarafından sosyal ilerleme için modernist bir sistem olarak görülmüştür (Day, 2001'den aktaran Buckland, 2007, s. 2).

Bilginin Düzenlenmesi

19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da bilim insanlarının bilgiye ulaşmak ve bilgi alış verişinde bulunmak üzere gerçekleştirdikleri faaliyetlerin yoğunluk kazandığı görülür. Kendi bilim alanlarında kurdukları topluluklar çevresinde toplanan bu insanların, düzenledikleri kongreler yoluyla bilgi paylaşımında bulundukları ve bilimsel literatüre erişme konusunu tartıştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, 1889 Matematik Bilimleri Bibliyografyası Kongresi, 1894 Uluslararası Uygulamalı Kimya Kongresi'nin ardından Brüksel'de Uluslararası Kimya Literatürü Bürosu'nun kurulması, yine aynı yıl aynı yerde Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün kurulması, 1895'te Zürih Uluslararası Zooloji Kongresi'nin toplanması, Uluslararası Coğrafi Bilimler Kongresi'nde coğrafya bibliyografyasının ele alınması, Fransa'da Association Française pour L'Avancement des Sciences'in bibliyografya problemleri üzerine çalışması ve bunun yanı sıra ABD'de The American Association for the Advancement of Science'in bir botanik bibliyografya bürosu kurması vb. (Rayward, 1975, s. 63).

Bunun yanı sıra, endüstriyel alanda uygulamalı bilimler ve mühendislikteki ilerlemeler, büyük firmaların ortaya çıkışı, askeri teknolojik yenilikler, New York'taki Kodak Araştırma Laboratuvarı gibi uygulamalı araştırmaların gerçekleştirildiği büyük laboratuvarların kurulması ve Britanya'daki endüstriyel araştırma kuruluşları ağı örneğinde olduğu gibi örgütlü bilim etkinliklerinin artması dikkat çekici gelişmelerdir. (Buckland, 2007, s. 5)

Dolayısıyla bilimin kuramsal ve uygulama alanlarının genişlediği, bilimsel bilginin üretim merkezlerinin çoğaldığı, buna bağlı olarak birçok bilim alanında örgütlenmeye gidildiği, bilim insanlarının bilimsel kongreler ve bibliyografyalar yoluyla bilimsel iletişimi gerçekleştirmeye çalıştığı aynı zamanda alanlarında literatüre ulaşma sorunu yaşadıkları ve bu sorunun çözümüne yönelik bir arayış içinde oldukları söylenebilir. Kongreler ve bibliyografyalar yoluyla gerçekleştirilen bilimsel iletişim aynı zamanda bu faaliyetlerin uluslararası hale geldiğinin de kanıtıdır. Bu noktada şöyle bir saptama yapılabilir:

- Bilimsel bilginin üretildiği odaklar çoğalmış ve bilimsel bilgi üretimi artmıştır,
- Üretilen bilgiden haberdar olma ve bilgiye ulaşma sorunu ortaya çıkmıştır,
- Kitapçı katalogları ve kütüphane kataloglarının, belki genel konulu ve seçici olmalarından belki de toplu katalogların hazırlanma sürecinin uzun olmasından dolayı, kütüphanelerin literatürden haberdar olma ve onu elde etme talebine yanıt veremedikleri anlaşılmaktadır; bu anlamda bibliyografya konu odaklı bir erişim aracı olarak tercih edilmiş ve kütüphaneyi dışlayarak ilgili toplulukların faaliyetlerinden biri olarak yürütülmüştür.

Öte yandan sosyal alanda da toplum-devlet ilişkilerini inceleyen, toplum düzeninin nasıl sağlanacağı, vatandaşlık haklarının nasıl düzenleneceği vb. yöndeki sorulara yanıt arayan çalışmaların yürütüldüğü bir takım kuruluşların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kuruluşlardan biri, 1891 yılında Brüksel'de kurulan *Societe des Etudes Sociales et Politiques*'tir. Kuruluşun, bir de bibliyografya merkezi bulunmaktadı (Rayward, 1975, s. 33). Bir başka kuruluş, Nouvelle Universite de Bruxelles (1894) açılan *Yüksek*

Çalışmalar Enstitüsü'dür. Bu enstitünün amacı bütün insan etkinliği alanlarında, endüstriyel üretimden yasaların geliştirilmesine, toplumların siyasi örgütlenmelerinde pozitif bilginin daha önemli hale gelmesi sonucu bütün entelektüel alanın sentezinin zorunlu hale gelmesi ve bu nedenle sentezlenmiş bilginin toplanmasıdır. Enstitü bunu kolaylaştırmayı hedeflemektedir (Rayward, 1975, s. 39). O tarihlerde sosyal bilimlerde yöntem tartışması vardır. Pozitivistler, doğa bilimlerinin nesnelliğinin sosyal bilimlerde de olması gerektiğini ve dolayısıyla aynı yöntemlerin her iki bilim alanı için de kullanılabileceğini iddia etmektedirler (Lowy, 2010).

Çalışmalarına bibliyografya alanında Societe des Etudes Sociales et Politiques'te başlayan ve daha sonra bu çalışmalarına dokümantasyon (enformasyonun depolanması ve erişimini kapsayan ve bilginin yeniden üretilmesini sağlayan işlemler bütünü) adıyla yeni bir kavramsal içerik katan Paul Otlet'in saptamaları sosyal bilim alanında da benzer literatür sorununun yaşandığını göstermektedir.

Otlet, gözlemlerine dayanarak Avrupa'da sosyal bilim literatüründe bir dağınıklık ve entelektüel bir anarşi yaşandığını, her yerde yeni fikirlerin ortaya çıktığını ama bu fikirlerin ya çok genel ya da çelişkili olduğunu söylemiş ve bunları, henüz bir eyleme rehberlik edemeyecek ölçüde karışık bulunduğunu belirtmiştir (Rayward, 1975, s. 25).

Otlet, 1891'de kurulan Topluluğun bibliyografya biriminde göreve başladığı zaman kendisi gibi hukukçu olan La Fontaine ile birlikte hukuk derlemesi üzerine çalışmıştır. 1893 yılında ikili, birimin adını "Uluslararası Sosyoloji Bibliyografya Enstitüsü" olarak değiştirmiştir. Bu ad değişikliği, işin kapsamının ve boyutunun da değiştiğinin göstergesidir. Enstitü'nün, 1894 yılında yayınlanan bildirisi, değişikliğin sebebini anlamamızı sağlar (Rayward, 1975, s. 33). Buna göre "bilim giderek enternasyonal hale gelmektedir... Araştırmaların koordinasyonu ve bu amaçla işbirliği önemli ve gereklidir". Bilimin uluslararası ve işbirliğine dayalı bir etkinlik olarak değerlendirildiği bu ifade, Comte'un kolektif bilim anlayışı ile örtüşmektedir. Araştırmaların koordinasyonuna yapılan vurgu ise araştırma alanına düzen sağlamayı amaçlayan pozitivist bir bakış açısidir. Bibliyografik düzenleme ise araştırma alanını denetim altında tutmaya yönelik bir araçtır.

Asıl ilginç açıklama *her kitap ve makale, belli bir bakış açısıyla parçalara ayrılabilir. Bu parçalar doğrudan kartlara yazılabilir veya göndermeler biçiminde kaydedilebilir. Dolayısıyla ilişkilendirilen kartlar, sistematik düzenlenebilir ve bir ansiklopedi veya bibliyografik bir repertuvar (veri tabanı) oluşturulabilir. Tıpkı yapay bir beyin gibi* ifadesindedir. Çünkü burada bibliyografik düzenleme için farklı bir yöntem sunmaktadır. Metnin nasıl parçalara/gerçeklere ayrılacağı belirsizliğini korusa da metnin parçalanması bilgiye hareketlilik getirmekte, metinlerin yeni kombinasyonlarla yeni biçimlerde bir araya gelmesini sağlamakta, çizgisel anlatıma dayalı metin formunu kırmakta (okumayı yazarın kurgusuna göre değil, okuyucunun kendi zihnine göre inşa ederek gerçekleştirmesi), göndermeler yoluyla bağlantılar kurulmasının önünü açmaktadır. Otlet, bu bibliyografik düzenleme biçimini monografik ilke terimi ile ifade eder. Otlet "metinleri farklı bakış açıları ile parçalara ayırma" fikri ile makro düzeydeki düzenlemeye (bilgi kaynaklarının) karşı mikro düzenlemeyi (fikirlerin) sunmaktadır.

Otlet önerdiği düzenleme yöntemiyle hem Aydınlanmanın ansiklopedi projesine hizmet etmekte hem de bilimsel bilginin bibliyografik repertuvarını oluşturmayı

hedeflemektedir (Buckland, 2007, s. 5). Aynı zamanda bu yaklaşıma dayalı düzenlemenin kâğıda dayalı bir enformasyon hizmeti sağladığını belirtmektedir.

Otlet, bibliyografik düzenleme için Melvil Dewey'nin geliştirmiş olduğu onlu sınıflama sistemini uygun bulur. Çünkü bu sistemde sınıflar/bölümler sayılarla ifade edilmekte ve rakamların sayılardaki konumları mantığın kurallarına göre üretilebilmektedir (Rayward 1994, s. 238). Bu özellik Otlet açısından hem düzenlemeye bilimsellik ve nesnellik katmakta hem de evrensel bir dil oluşturmaktadır.¹ Üzerinde çalıştığı ve uyarladığı sisteme *evrensel onlu sınıflama sistemi* der (Rayward, 1975, s. 43). Bu sistem hem dokümanların çeşitli formlarını birbirine bağlama özelliğe sahiptir hem de doğal dilin sınırlılıklarını ortadan kaldırmaktadır. Konu başlıklarının notasyonlarla ifade edilmesini sağlayan yapay bir dildir. Evrensel onlu sınıflama sistemi, Boolean AND aramasına olanak vermekte ve kavramlar arası sözdizimi ilişkileri için uygun bir gramer oluşturmaktadır (Buckland, 2007, s. 7).

Otlet, bibliyografik düzenleme için uluslararası merkezi bir ağ yapısı öngörmüştür. Bilgiler yerelden (ulusal kütüphaneler) merkeze gelecek, işlenecek ve dağıtım merkezden gerçekleşecektir. Bu amaçla Uluslararası Bibliyografya Ofisi (UBO)'ni repertuvarların hazırlanması ve Uluslararası Bibliyografya Enstitüsü'nü bibliyografik düzenlemeye ilişkin entelektüel çalışmaları yapmak üzere kurar (Rayward, 1975, s. 34, 19).² Otlet için UBE, insanlığın ilerlemesini ve işbirliğini (bilim adamları, yayıncılar, kütüphaneciler, bibliyografklar gibi) temsil etmekte ve enformasyon sağlama işlevini yerine getirmektedir. Ne var ki Otlet'in tasarladığı bu örgütlenme biçimi, tekelci ve otoriter olma eğilimi taşımaktadır.

Otlet, bilginin bütünlüğünü sağlamaya çalışmaktadır. O nedenle bibliyografyanın insan bilgisinin tüm konularını kapsaması ve yanı sıra kuramsal ve uygulama yönünü yansıtmaması gerektiğine inanmakta, bu anlamda tasarısını evrensel olarak nitelemektedir. Bu doğrultuda bibliyografyaya dâhil edeceği kaynak türü (tüm broşür, kitap, makale vb.) yelpazesini de genişletmektedir. Paul Otlet, aslında bugünkü kavrayışımızla birbirine bağlı milyonlarca doküman, görsel, ses ve video dosyaları boyunca arama yapılabilen bir bilgisayar ağı sistemini tasvir etmektedir. Ağ yayıldıkça bireyler ve her tür kuruluş birbiriyle bağlanacaktır. Ağı, yerel kitapçılardan ve sınıflardan üniversitelere ve devlet kurumlarına kadar her birimi birleştiren bir yapı olarak görmektedir; bunu da dünya çapında (worldwide) bir ağ olarak adlandırmıştır (Write, 2014).

Ayrıca bir bibliyografin enformasyon kaynakları konusunda seçici davranamayacağını çünkü kullanıcının ne zaman hangi enformasyona gereksinim duyacağını bilmenin mümkün olmadığını iddia etmektedir. Bunun yanı sıra Otlet, yeni sınıflama sisteminin kütüphanelerin tüm düzenini değiştireceği yönünde özellikle kütüphanecilerden gelen eleştirilere karşılık bibliyografik sınıflamanın bilimlerin sınıflanmasından ayrı tutulması gerektiğini savunur (Rayward, 1975, s. 66, 67).

¹ Leibniz'in aklın otomatikleştirilmesi tasarısı, evrensel dil arayışına benzer....bu, yalnızca Avrupa'nın değil, tüm insan türünün birleşmesi için halkların yaklaşmasına katkıda bulunacaktır. Bunun yanı sıra düşünceden tasarruf etmek için bilgilerin sıkıştırılması projesi, çok girişli çizgisel bir mekan gibi tasarladığı dizin ve kataloglarda işlerlik kazanır (Mattelart, 2004, s. 12).

² Otlet'in kurduğu diğer kuruluşlar için bkz (Rayward, 1975).

Otlet dokümantasyonu dünya barışına katkı sağlayacak bir araç olarak görmüştür. Ona göre yaşamın doğasında kaos eğilimi vardır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çok sayıda bağımsız devlet çıkmıştır. Eğer bağımsızlık dayanışmaya dönüşmezse kargaşa olacaktır (Rieusset-Lemarié, 1997, s. 303). Dünya barışını önemseyen ve dayanışmayı bu anlamda önkoşul gören Otlet, uluslararası ilişkilerin, siyaset ve ekonomi dışında, uluslararası kuruluşlar aracılığı ile yürütüleceği bir uluslararası alan ve sivil toplum yaratılması gereğine inanmıştır. Bilginin düzenlenmesi yoluyla da insanlar fikir sahasının aktif parçaları haline gelebilecektir. Bu noktada uluslararası (UA) bir dokümantasyon organı önerir. İnsan bilgisinin bütün unsurlarının toplanacağı merkez: Mundenaum aynı zamanda insan bilgisinin ansiklopedisi ve entelektüel deposu olacaktır (Rieusset-Lemarié, 1997, s. 303). Mundenaum UA müze, UA arşiv, UA kütüphane ve UA katalogdan oluşacaktır.

Otlet'in hayal ettiği Mundaneum, uluslara dayalı dünya düzeninin entelektüel sinir merkezi olarak hizmet verecektir. Tüm kuruluşların birbirine bağlandığı böyle bir çevrede ulusal sınırlar belirsizleşecek ve savaş nedenleri elimine edilecektir; insanlık işbirliği içinde daha aydınlanmış ve uyumlu bir duruma doğru işbirliği yapacaktır (Write, 2014). Otlet, UA iletişim ve enformasyon bilimi açısından öncü nitelikli bir dünya merkezinden Mundaneum'dan söz etmiştir. Bilgiye UA düzeyde ulaşmayı sağlamanın gerekliliğine inanmış, bunun demokratik ve aktif bir UA kamuoyunun yaratılması için gerekli olduğunu düşünmüştür. Böyle bir UA işbirliği olmadan enformasyon düzenlemesinin etkili olamayacağını düşünmüştür.

20. Yüzyılın teknolojik gelişmelerinden mikro fotoğrafçılık, bilginin depolanması ve reprografi, basılı doküman ya da çizimlerin kopyalama ve çoğaltılması için yeni olanaklar sunmuştur. Bu teknolojilerdeki potansiyeli fark eden Paul Otlet (1868-1944) 1906'da Wilhelm Oswald ile monografik ilkenin standart mikrofişte kullanımını önermiştir. Otlet, mikrofişi kitabın yerine geçen değil, kâğıt kodeksin biçimsel evrimi olarak görmüştür. 1925'te Otlet ve Belçikalı Robert Goldschmidt (1877-1935) kolay imal edilebilen mikrofotografik bir kütüphane tasvir etmişlerdir. Cep boyutundaki bu mikrofilm kütüphane, her biri 350 sayfadan oluşan 18.750 cilt kitabı depolayabilmektedir (Buckland, 2007, s. 5).

Belçikalı Otlet'in 19. yüzyılın sonunda sosyal bilimler bağlamında başlattığı bibliyografya çalışmaları kısa bir süre sonra bibliyografik düzenlemenin enformasyon hizmetleri ile bütünleşmesiyle dokümantasyona dönüşmüş ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Öte yandan Almanya'da Martin Schrettinger (1772-1851) kütüphane bilimi terimini kullanan (1808) ilk isimdir (Dilek, 1991, s. 10). Frieberg Üniversitesi Kütüphane Müdürü Dr. F. Rullmann 1874'te kütüphanecilerin yetiştirilmesi sorununu irdeleyen ve bir eğitim programı öneren kişi olmuştur (Lynch, 2008, s. 934).

Kütüphane bilimi terimi ilk kez Avrupa'da dile getirilmiş olmasına ve kütüphanecilerin eğitimi sorununa yine Avrupa'da değinilmiş olmasına rağmen eğitim ve araştırmanın ilk kez Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de hayata geçirilmesi dikkat çekicidir. Bu durum birkaç açıdan değerlendirilebilir.

ABD'de iç savaş (1861-65) sonrası başlatılan eğitim reformu açısından bakıldığında halk kütüphanesi hareketinin eğitim reformunun bir parçası olarak başladığı görülür. Buradaki anlayış: Sıradan adam, nitelikli kitap okumayla ilgilenirse toplumsal düzen daha kolay sağlanır. Akılcı, bilgilenmiş seçmen demokrasi için esas unsurdur. 1876'da

halk kütüphaneleri üzerine gerçekleştirilen saha araştırmasında Freiberg Üniversitesi Kütüphane Müdürü Dr. Rullmann'ın 1874'te dile getirdiği kütüphanecilerin eğitimi sorunu ve eğitim programına yönelik önerilere yer verilmiş, Schrettinger'in kütüphane okulu kurulması fikrine (1834) atıf yapılmıştır (Lynch, 2008, s. 934). Amerikan üniversitelerinin gelişiminde ve ruhunda her zaman etkili olmuş Alman üniversite modelinde kütüphanenin oynadığı rol bilinmektedir (Harvard'ın 1636'da kuruluşundan itibaren kütüphane Amerikan üniversitesinin bir parçasıdır). Dolayısıyla Alman üniversitesinden gelen bu öneriler, Amerikalı kütüphanecileri etkilemiştir (Rudolph, 1990; Lynch, 1998'den aktaran, Lynch, 2008, s. 934). Bununla beraber Lynch, Amerikan üniversitelerindeki kütüphanecilerin kütüphanelerini yönetme bilgisine sahip olduğunu ve bu yönde bir sorun yaşamadıklarını; dermelerini yönetmek için sınıflama sistemleri geliştirdiklerini ama giderek büyüyen halk kütüphaneleri hareketine bağlı olarak sayıları artan halk kütüphanelerinde kütüphane yönetme sorunu ortaya çıktığını; bu nedenle kütüphanecilerin eğitiminin, özellikle halk kütüphaneleri sorunları bağlamında ele alındığını ifade eder (Lynch, 2008, s. 935, 936). Philadelphia Konferansının ve American Library Association (ALA)'nın kurulmasının aynı yıla rastlaması ilginçtir. Toplantının amacı: Kütüphanelere ilgiyi artırmak, kütüphaneciler arasında işbirliğini başlatmak, kütüphane hizmetlerini geliştirip kitapların yararını artırmaktır. ALA 1879'da kendine bir düstur belirler: En iyi okumayı, en yüksek oranda, en az maliyetle sağlamak. Amaç, Amerikan kütüphanesini düzenli, aydınlanmış, eğitilmiş ve bilgilenmiş bir vatandaşlık için bir güç unsuru haline getirmektir (Wiegand, 1999, s. 3).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde yükseköğretimdeki yeni düzenlemeler (yeni programların açılması, seçmeli ders sistemi, doktora programları gibi) doğrultusunda mesleki faaliyetler profesyonelleşme hareketi doğrultusunda yükseköğretime taşınır. 1887'de Columbia Üniversitesinde ilk kütüphanecilik okulu (School of Library Economy) kurulur. Başlangıçtaki kütüphanecilik programları, akademik ve halk kütüphanelerine bağlı olarak uygulama deneyimi ve söz konusu kütüphanelerin dermelerine yönelik bilgi kazandırma eğilimlidir (Richardson, 2010, s. 1). Kütüphaneciler, eğer halka iyi kalitede okuma sağarlarsa ve güncel konularla ilgili olarak güvenilir bilgi danışmanlığı yaparlarsa bunun kaçınılmaz olarak ulusun ilerlemesine ve toplumsal düzene katkı sağlayacağına inanmışlardır (Wiegand, 1999 s. 3,4). ALA'nın 1893 Chicago konferansında, ALA başkanı Dewey ve ALA liderleri, en iyi okumayı sağlamayı kütüphane inancı/bağlılığı, kütüphane ruhuyla güdülen bir ideoloji olarak gördüklerinden, "daha fazla sayıda ve en az maliyetle" ilkesine yönelmişlerdir (Wiegand, 1999, s. 4). 1918'de ise ALA, başlangıçtaki en iyi okumayı sağlama ilkesini değiştirerek "kütüphanede en uygun materyali sağlama ilkesini benimser. Bu da danışma hizmetleri yanında okuyucunun eğitim/bilgi düzeyini dikkate alan okuyucu rehberliği hizmetini gündeme getirir.

Richardson (2010, s. 1), Dewey'nin etkisiyle kütüphane tekniklerinde verimliliği sağlamak amacıyla "ekonomi" vurgusunun yapıldığını, Taylor ve McCarthy'nin etkisiyle de bilimsel yönetim ve verimlilik kültürünün alana girdiğini ifade etmektedir. ALA/Dewey, yıllarca bütün ülkedeki kütüphanelere merkezi sistemleri uyarlamaya çalışmıştır. Örneğin: Kütüphane yönetimi için verimliliği sağlamak ve yararlılığı artırmak bakımından ortak bir sınıflama tablosu, tekbiçim konu başlıkları vb.

“Öğrenme arzusunda olan herkes kendini eğiterek başarılı olabilir” ilkesini benimseyen ve ABD dâhil dünyanın birçok yerinde halk kütüphanesi binaları inşa ederek halk kütüphanelerinin yaygınlaşmasına katkıda bulunan ve kütüphanecilik okullarına destek sağlayan Andrew Carnegie’nin Vakfı, C.C. Williamson’dan bir rapor hazırlamasını talep eder (Richardson, 2010, s. 1). Rapor, kütüphanelerdeki işlerin uzmanlık gerektiren ve gerektirmeyeler olarak tanımlarının yapılmasına yönelik değerlendirmeler içermekte, eğitimin standartlaşması önerisini sunmakta ve üniversitelerde eğitimin verilmesinden yüksek ünvanlı ve eğitim tecrübesi olan akademisyenlerin sorumlu olmasını öne sürmektedir. Wiliamson’ın bu önerilerinin Amerikan Üniversiteler Derneğince kabul gördüğü ve standart olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle 1928’de Chicago üniversitesinde Graduate Library School kurulmuştur. Amaç uygulama için öğrenci yetiştiren diğer okullardan farklı olarak doktora derecesi vermek, araştırmaya yoğunlaşmaktır. Bu üniversitenin seçilme nedeni ise Chicago üniversitesinin sosyal bilimleri daha bilimsel kılmak için niceliksel araştırmalara ağırlık vermesi bu konuda ülkede liderlik etmesidir (Wiegand, 1999, s. 10). Sosyal düşüncenin sosyal bilimlere dönüşmesi, ABD’de 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve Birinci Dünya Savaşı sonunda profesyonel ve seküler sosyal bilim disiplinleri olarak doruk noktasına ulaşmıştır (Bershady, 1991, s. 75).

Okulun akademik kadrosu, kütüphane biliminin kuramsal temelleri için gerekli görülen güçlü bir araştırma programını desteklemeleri bakımından oturaklı bilimsel disiplinlerden oluşturuldu. Bu bağlamda John Dewey’nin felsefesi GLS üzerinde en etkili olan felsefeydi ve onun bilimsel eseri “eğitim biliminin kaynakları” GLS’de okunması zorunlu bir kaynaktı. Sonunda da Pierce Butler tarafından kütüphane bilimine dönüştürüldü (Zandonade, 2004, s. 815).

GLS’de başlangıçta amaç okumanın bilimsel incelemesini yapmaktır. Bunun için sosyoloji ve eğitimin yöntemlerinden yararlanılır. Daha sonra halk kütüphanelerindeki kullanıcıların okuma türünden (roman) uzaklaşan araştırmaların odağı, enformasyon ve danışma hizmetlerine kayar. GLS’nin dekanlarından Douglas Waples, lisansüstü dersler için araştırma yöntemlerini diğer bilim dallarından alır. Tarih (kitap, küt, matbaa), psikoloji (okuyucu, onun bilgi arama davranışı), sosyoloji (toplumun gereksinim analizleri ve bu doğrultuda derme oluşturma) (Richardson, 2010, s. 3). 1930’ların ortasından sonlarına doğru, metodoloji konusundaki farklılaşma disiplini nicelikçiler ve nitelikçiler olarak iki kampa böler. Pierce Buttler, alanın yalnız ölçülebilir yönüne odaklanmanın hümanistik yönün göz ardı edilmesine yol açan dar bir görüş olduğunu dile getirir. 1940-1950 yılları arasında ise hümanistik yanın iyice kaybolduğundan şikâyet eder. Fikirlerin yerini olguların aldığını, alanın entelektüellikten tamamen uzaklaştığını ve faydacılığın sadeliğinde kaybolduğunu düşünmektedir (Richardson, 2010, s. 5).

Bershady, 1930’lu yıllarda Amerikan sosyolojisini meşgul eden başlıca sorunların genç ve çocuk suçları, gençlik çeteleri, göç politikası, ırk ilişkileri, getto ve varoşlar sorunları vb. olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Amerikalıların sosyal sorunların çözümünde pragmatik davrandığını, Almanların doğrudan ampirik göstergeleri olmayan kuramlarını yalnızca felsefe olarak gördüğünü ve bilimsel kabul etmediğini ifade eder (Bershady, 1991, s. 68). Avrupalı sosyologların çalışmaları ancak onlar İkinci Dünya Savaşı döneminde ABD’ye göç ettikten, metinlerinin çevirileri yapıldıktan sonra önem kazanmıştır (Bershady, 1991, s. 69).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD’de hükümet, Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Ofisi kurar. Ofisin başında Vannevar Bush vardır. Bush ve ona bağlı çalışan 6000 bilim adamının en büyük kaygısı bilimsel ve teknik enformasyonun denetimidir (Wiegand, 1999, s. 14).

Bu bilim adamları yeni teknolojilerin bibliyografik denetimde kullanılabilirliği üzerine çalışır. Bush’un bilimsel enformasyon olarak kavramsallaştırdığı bibliyografik denetim ve erişim birlikteliği kısa zamanda imtiyazlı bir hale gelir. Bush, federal fonlardan yararlanarak (geleneksel kütüphanelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamadığını düşünen bilim insanlarını da arkasına alarak) bilim enformasyonu merkezleri ve öz çıkarma servislerini kurarlar. Wiegand (1999, s. 15) enformasyon biliminin bu çabalardan doğduğunu ve tıp, istihbarat askeri, siyasal diğer alanlarla kısa sürede kaynaştığını belirtir.

1950’lerde, ABD’de hükümetin ve endüstrinin üniversitelere fon aktarması ile kampüsler hareketlenir. ARGE fonlarından pay alma konusunda rekabet şiddetlenir. Üniversiteler ile işletmeler ve endüstri kuruluşları arasında ortaklıklar kurulur. Ancak bu hareketlilik üniversitelerde akademik, araştırmacı ayırımını tetikler (Wiegand, 1999, s. 14).

Chicago kadrosundan olan Jesse Shera da yeni teknolojilerin kütüphanelerde kullanılmasından yana olanlardır. Bu teknolojilerin enformasyonun düzenlenmesinde kullanılmasına ilk kez tanıklık etmesi, Miami Üniversitesinde nüfus problemleri üzerine araştırmalar yapan Scripps Vakfı’nda çalıştığı (1928-1938) yıllara rastlar (Zandone, 2004, s. 815). Shera’nın GLS ile ilişkisi, doktora programına kayıt olması ile başlamıştır. Onun daha sonraki yıllarda geliştireceği sosyal epistemoloji projesine yönelik fikirlerinin oluşmasında, uzun yıllar “okumanın sosyal etkileri” üzerine çalışmış Waples’in etkisi olmuştur (Zandone, 2004, s. 815). Onu Chicago Üniversitesindeki yıllarında etkileyen başka isimler de olmuştur. Örneğin: John Dewey’nin epistemoloji ve Karl Mannheim’ın bilginin gelişen sosyolojisi gibi felsefi fikirleri Onu etkilemiştir (Zandone, 2004, s. 815). İnsan düşüncesi ile düşüncenin ortaya çıktığı sosyal bağlam arasındaki ilişkiyi ve egemen fikirlerin toplum üzerindeki etkilerini inceleyen bilgi sosyolojisi, özellikle bilginin sosyal etkileşim süreçleri içinde irdelenmesi için yeni bir alan açması bakımından önemlidir. Shera, Margaret Egan ile birlikte geliştirdiği sosyal epistemoloji konusundaki fikirlerini 1950’de GLS’nin bibliyografik düzenleme üzerine gerçekleştirilen 15. yıl konferansında duyurur. Shera’ya göre bilimlerin sınıflanması tarihsel olarak incelenirse, bilginin düzenlemesi çabalarının, ait oldukları dönemin sosyal epistemolojisi ile hangi kapsam ve boyutta ilişkili olduğu görülebilir (Shera ve Egan, 1951, s. 82’den aktaran Zandone, 2004, s. 816). Zandone’ye göre Shera burada sosyal epistemolojiyi tartışmamakta fakat daha çok “sembolik/sembollerle etkileşimcilik”i savunmaktadır. Onun sosyal epistemoloji üzerine ilk geniş çalışması Margaret E. Egan ile ortaklaşa yazdığı, "foundations of a theory of bibliography" (Egan ve Shera, 1952)’dir. Bu çalışmada iletişim kuramının bir parçası olarak “grafik iletişimi” tartışmışlardır (Zandone, 2004, s. 818).

Shera’nın sosyal epistemoloji ile ilgili fikirlerini Zandone (2004, s. 820-822) şöyle özetler:

Beyin, enformasyondan yoksun kalırsa kötüleşir; (beyni enformasyondan yoksun bırakmamak için) enformasyon elde edilebilir kılınmalı ve bunun sürekliliği sağlanmalıdır; bilgi dil ile ifade edilir(dil bir semboldür); dil, sosyal etkileşim içinde oluşur, gelişir; sosyal dokuda düşüncenin üretimi, akışı, bütünleşmesi, tüketimine odaklanılmalıdır, bilgi-sosyal faaliyet etkileşiminin yeni bir sentezine gidilmelidir; (neden farklı düşünüyoruz ve buna rağmen nasıl toplumsal düşünceyi yaratıyoruz); bilginin doğası, yapısı ve entelektüel erişim araçları arasındaki ilişki yeterince incelenmemiştir; sosyal epistemoloji kendi kuramsal bilgi derlemine sahip olmalıdır; sosyal epistemoloji interdisipliner olmalı, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, linguistik, ekonomi, fizyoloji ve insan sinir sistemi, matematik ve enformasyon kuramı ile ilişkileri kurulmalıdır; sosyal epistemolojinin en pratik uygulamalarından biri kütüphanecilikte olacaktır; sosyal epistemoloji ile kütüphaneciliğin rolü arasında önemli bir benzeşim/akrabalık vardır; kütüphaneciliğin amacı insanlığın grafik kayıtlarını maksimum verimlilikle sosyal yararlanma noktasına getirmektir; kütüphanecinin bibliyografik ve enformasyon sistemleri, insanoğlunun kayıtlı bilgi kullanımına olabildiğince yakın biçimde yapılandırılmalıdır; kütüphanecinin dermesinin denetimi için kullandığı araç ve yöntemler, onun sınıflama tabloları, konu başlıkları, dizinler ve bibliyografik birimlerin konu analizi için diğer gereçlerdir; kütüphanecinin araçları bilginin çeşitli dalları arasında kalıcı veya göreceli kalıcı ilişkiler üzerine olan varsayımlara dayandırılmalıdır.

Değerlendirme

Modernite ve modernizm 17. yüzyılda Avrupa’da başlayarak tüm dünyaya yayılan bir toplumsal değişim, dönüşüm sürecidir. Buradaki kilit sözcük değişimdir. Değişim bilim felsefesi ve aydınlanmanın ilerleme fikri ile biçimlenen bir dönüşümü ifade eder. Toplum bir oluş değil, bir tasarım olarak ele alınmış ve bilimin yöntemlerinin toplumsal düzeni sağlama ve toplumu yönetmede kullanılabilirliği tartışılmıştır. Dolayısıyla modern sözcüğü “yeni”nin ötesinde yüklü bir anlama sahiptir. O nedenle mesleki gelişim evrelerimizi nitelemek için kullandığımız “geleneksel” ve “modern” gibi sözcükler, salt teknolojik yenilenmenin simgelediği bir geçiş olarak algılanmamalıdır.

Modernitenin eleştiri dönemi olarak görebileceğimiz modernizm döneminde, toplumsal yapı ve özelliklerin modernite paradigmaları ile incelenemeyeceğinin farkına varılmış ve giderek disiplinlere ayrılan sosyal bilimler bağlamında toplum çeşitli yönlerden incelemeye alınmıştır. Bu doğrultuda sürece bakıldığında, geliştirilen sosyal kuramların makro sosyolojiden mikro sosyolojiye kaydığı, genellemeler yapmanın ve yasalara varmanın mümkün olmadığı, ilerlemeci tarih anlayışının değiştiği gözlemlenebilmektedir.

Her toplumun kendi kültürü (değerleri, normları vb.) olduğu, tarihsel olgunun tekilliği, toplumsal olayların nede-sonuç ilişkisi içinde ele alınamayacağı, anlam-eylem bağıntısı içinde ele alınması gerektiği şeklindeki fikirlerin giderek daha güçlenen biçimde seslendirildiği görülmektedir.

Doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki farkı en çarpıcı biçimde “açıklama” ve “anlama” olarak ortaya koyan düşünürler bu doğrultuda genelleyici yasalara varmak yerine yorumlayıcı yaklaşımların benimsenmesi eğiliminde olmuşlardır. Dolayısıyla yapısalcı toplumsal düzen paradigmaları gözden düşmüş ve gündelik yaşamın gerçekliğinde inşa edilen ve etkileşime, eyleme ve anlamlandırmaya dayanan kuramlara yönelinmiştir. Söz konusu paradigma kayışı, bilimsel bilgi dışındaki bilgi türlerini de

dikkate alan ve bilgiyi yeni biçimlerde ele alan bir yönde yoluna devam etmektedir. Söz konusu paradigma kayışı, modernizm döneminde bir sosyal bilim disiplini olarak konumlandırılan “kütüphane bilimi”ni etkilemiş midir ya da nasıl etkilemiştir? Bu yazıda çok boyutlu ve derinlikli olan sorunun yanıtını bulmak yerine “bilginin düzenlenmesi” bağlamında bir yaklaşım sunulmaya çalışılmıştır.

Bilginin düzenlenmesine yönelik çabaların 19. yüzyılın sonlarına doğru arttığı gözlenir. Söz konusu çabaların nedenini yayınların salt nicelik artışı ve tür çeşitlenmesi yerine toplumsal yapıda oluşan yeni grupların yeni etkileşimlere girmesine dayandırırarak ortaya çıkan ve çeşitlenen gereksinimlerin bilgini düzenlenmesi ile bağlantısını kurabiliriz.

Bu noktada Paul Otlet’in ortaya koyduğu Evrensel Onlu Sınıflama Sistemi (EOSS) ve getirdiği monografik ilke işlevleri açısından bibliyografik düzenlemeye önemli katkılar sağlamış ve yeni bir boyut katmıştır. EOSS, bilginin evrensel bir dille ve çeşitli formlarıyla birlikte temsiline elveren, işbirliği ve dayanışmaya temel oluşturan, içerdiği bağlantılarla kullanıcının yeni bilgileri keşfetmesi olanağı sunan bir araç olarak sunulmuştur. Monografik ilke ise, mikro düzeyde bilginin düzenlenmesine elveren ve kullanıcının kendi gereksinimleri doğrultusunda kendi bilgisini inşa etmesini sağlayan bir açılım sunmuştur. Bilginin düzenlenmesine getirdiği bu yaklaşımlarına doküman tanımlamasını da eklediğimizde “toplumsal yaşamın etkileşimleriyle ortaya çıkan, kanıt değeri taşıyan tüm entelektüel ürünlerin aynı zamanda öğrenimle de bağlantısını kurmuştur.

Bilginin düzenlenmesini kurumsallaştırmak için önerdiği örgütsel ağ hiyerarşik merkeziyetçi ve otoriter eğilimli görülse de bilginin temsili konusundaki bakış açısı, anlam-eylem yaklaşımının izlerini taşımaktadır. Tıpkı Onu izlediği anlaşılan Shera’nın “her formda iletilen düşüncenin, bütün toplum dokusundaki üretiminin incelenmesi”ne yönelik görüşü gibi.

Avrupa’da ve ABD’de bilginin düzenlenmesindeki yaklaşımların (derme odaklı ve bilgi odaklı) farklı sosyal durumlar nedeniyle farklı biçimlerde geliştiği gözlemlenmektedir.

Bu yazıda son bölümün başlığı özellikle “sonuç” değil, değerlendirme olarak adlandırılmıştır. Bu noktada düşüncemiz, bir yargıya varmak değil, yeni yaklaşımların ve değerlendirmelerin üretilmesine vesile olmaktır.

Kaynakça

Alkan, N. ve Fenerci, T. (2012). Kütüphanecilikte pozitivist yaklaşımlar. F.Subaşıoğlu, O.G. Tamdoğan ve T. Fenerci (Eds.), *Bilgi Eksenli Kuram ve Uygulamalar Sorgulayıcı ve Çözümleyici Yaklaşımlar Sempozyumu Bildiriler* içinde (289-323). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Berger, P. ve Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality*. New York: Anchor Books.

Bershady, H.J. (1991). Practice against theory in American sociology: An exercise in the sociology of knowledge. R. Robertson ve B.S. Turner (Eds.), *Talcott Parsons: Theorist of modernity* içinde (s. 66-85). Newberry Park, California: University of Chicago.

Buckland, M. (2007). On the cultural and intellectual context of European Documentation in the early twentieth century. W. Boyd Rayward (Ed.), *European Modernism and the Information*

- Society: informing the present, understanding the past* içinde (s. 44-57). Aldershot, UK: Ashgate.
- Can, Y. (2005). Toplumsal yapı ve değişme kuramlarını paradigma temelli bir sınıflandırma denemesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 1-11.
- Cuff, E.C., Sharrock, W.W. ve Francis, D.W. (1990). Meaning and action: I, symbolic interactionism. (Çev. Ümit Tatlıcan). *Perspectives in Sociology* içinde (s. 166-192). 5 Haziran 2015 tarihinde <http://www.umittatlican.com/files/Etnometodoloji%20%28Cuff,%20Sharrock,%20Francis-1992%29.pdf> adresinden erişildi
- Day, R.E. (2001). *The modern invention of information: Discourse, invention, and power*. Carbondale, IL: Southern Illinois Press.
- Dilek, H. (1991). Kütüphanecilik biliminin kapsamı ve Türkiye’de durum. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eberle, T.S. (1992). A new paradigm for the sociology of knowledge: "the social construction of reality" after 25 years. *Schweizerische Zeitschrift für Soziologie*, 18(2), 493-502. 13 Temmuz 2015 tarihinde http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/2418/ssoar-1992-2-eberle-a_new_paradigm_for_the.pdf?sequence=1 adresinden erişildi.
- Egan, M.E. ve Shera, J.H. (1952). Foundations of a theory of bibliography. *Library Quarterly*, 22(2), 125-137.
- Erbaş, H. (1992). Sosyolojide fenomoloji. *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 14, 159-166.
- Fenomenolojik Sosyoloji*. (2015). 13 Temmuz 2015 tarihinde <http://sozriko.blogspot.com.tr/2015/01/fenomenolojik-sosyoloji.html> adresinden erişildi.
- George Herbert Mead*. (2015). 13 Temmuz 2015 tarihinde <http://sozriko.blogspot.com.tr/2015/01/george-herbert-mead.html> adresinden erişildi.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gültekin, M. (2007). Charles Baudelaire ve modernizm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 82-94.
- Hançerlioğlu, O. (1977). *Düşünce tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harrison, D. (1991). *The sociology of modernization and development*. London: Routledge.
- Herbert Blumer*. (2015). 13 Temmuz 2015 tarihinde <http://sozriko.blogspot.com.tr/2015/01/herbert-blumer.html> adresinden erişildi.
- Hira, İ. (2000). Sosyal bilimler: Yasa koyucu tasarımdan yorumcu tasarıma. *Bilgi*, 3, 81-96.
- Lowy, M. (2010). Bilim ve devrim: Sosyal bilimlerde nesnellik ve sınıfsal bakış açısı. (Çev. Uraz Aydın). 5 Haziran 2013 tarihinde <http://www.yeniyo.org/bilim-ve-devrim-sosyal-bilimlerde-nesnellik-ve-sinifsal-bakis-acisi/> adresinden erişildi.
- Lynch, B. (2008). Library education: Its past, present and future. *Library Trends*, 56(4), 931-953.
- Lynch, B.P. (1998). The development of the academic library in American higher education and the role of the academic librarian. T.F. Mech ve G.B. McCabe (Eds.), *Leadership and academic librarians* içinde (s. 3-21). Westport, CT: Greenwood Press.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Mattelat, A. (2004). *Bilgi toplumunun tarihi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık

- Rayward, B.W. (1975). The universe of information: The work of Paul Otlet for Documentation. Moscow. International Federation for Documentation by the All-Union Institute for Scientific and Technical Information (VINITI) of the USSR Academy of Sciences. 5 Haziran 2015 tarihinde <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/651/THE%20UNIVERSE%20OF%20INFORMATION.txt?sequence%5Cu003d3> adresinden erişildi.
- Rayward, B.W. (1994). Visions of Xanadu: Paul Otlet (1868-1944) and hypertext. *Journal of the American Society for Information Science*, 45(4), 235-250.
- Richardson, J.V. (2010). Encyclopedia of library and information sciences (3. bs.). Los Angeles: Taylor & Francis.
- Rieusset-Lemarié, I (1997). P. Otlet's Mundenaum and the International Perspective in the History of Documentation and Information Science. *Journal of the American Society for Information Science*, 48(4), 301-309.
- Rodrigues, C. ve Garrat, C. (2001). *Introducing modernism*. Malta: Gutenberg Press.
- Rudolph, F. (1990). *The American College & University: A history*. Athens, GA: University of Georgia Press.
- Sembolik Etkileşimcilik. (2015). 13 Temmuz 2015 tarihinde <http://sozriko.blogspot.com.tr/2015/01/sembolik-etkilesimcilik.html> adresinden erişildi.
- Shera, J.H. ve Egan, M.E. (Eds.). (1951). *Bibliographic organization. Papers presented before the Fifteenth Annual Conference of the Graduate Library School, July 24–29, 1950*. Chicago: University of Chicago Press.
- The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. (2015). 13 Temmuz 2015 tarihinde <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/lyotard.htm> adresinden erişildi.
- Wiegand, W.A. (1999). Tunnel vision and blind spots: What the past tells us about the present; Reflections on the twentieth century history of American librarianship. *The Library Quarterly*, 69(1), 1-32.
- Write, A. (2014). *Cataloging the World: Paul Otlet and the birth of information age*. 5 Haziran 2015 tarihinde www.catalogingtheworld.com adresinden erişildi.
- Zandonade, T. (2004). Social epistemology from Jesse Shera to Steve Fuller. *Library Trends*, 52(4), 810-832.
- Zima, P.V. (2010). *Modern/postmodern: Society, philosophy, literature*. Tübingen: Continuum International Publishing Group.

Bilgi, Ekonomi, Kriz...

Nesrin İnce

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İdare Merkezi. nesrin.ince@tcmb.gov.tr

Öz: Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, içinde yaşadığımız yüzyılda toplumsal ve ekonomik yapılarda köklü dönüşümlere neden olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoğun kullanımıyla, bir taraftan daha önceki yüzyılda ekonomik girdiler olarak kabul edilen emek ve sermayenin yerini alan bilgi, bilgi yoğun sektörlerin ortaya çıkmasına, diğer yandan hızla genişleyen ve küreselleşen bir finans ağının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Son elli yılda ekonomistlerin yaptıkları araştırmaların temelini de bilgi kavramı oluşturmuştur. Yapılan araştırmalarda, bilginin ekonomik karar verme sürecinin en önemli unsuru olduğu vurgulanırken, 1990'lı yıllardan günümüze kadar yaşanan finansal krizlerin en önemli nedenlerinden birinin finansal yapılardaki gelişme ve değişimlerin yanı sıra, finansal kurumlar ve finansal sistemin değerlendirilmesinde ortaya çıkan bilgi boşluklarının olduğu kabul edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bilgi ekonomisi, finansal piyasalar, kriz.

Giriş

Bilgi kavramı, son birkaç yüzyıldan beri toplumsal ve ekonomik araştırmaların temelinde yer almıştır. Son yirmi yılda internet ve mobil teknolojilerindeki gelişmeler bilgi ve verinin oluşturulması, aktarılması, iletişimi ve paylaşımındaki yöntemleri dönüştürerek, bilginin geleneksel yöntemlere göre daha fazla tüketilen ve daha uygun maliyetle iletilen bir metaya dönüşmesine neden olmuştur.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki bu gelişmeler, toplumun tüm katmanlarının birbiri ile olan iletişimlerini sağlamanın yanı sıra, katılımcılık ve ekonomik kalkınma, verimlilik artışı, inovasyon, işgücü ve büyümeye olan katkıları bakımından da önem taşımaktadır. Bir taraftan bu teknolojilerin yoğun kullanımıyla artık bilgi yoğun sektörlerden bahsedilirken diğer taraftan hızla genişleyen ve küreselleşen bir finans ağı ve bilginin “kendisinin” ürün gibi kabul gördüğü bir dönem geçirmekteyiz.

İçinde yaşadığımız bu yüzyıldaki yapısal dönüşümlerin temeli olan teknolojik gelişmeler, bilgiye dayalı ekonomi, bilgi tabanlı ekonomi, yeni ekonomi, sayısal ekonomi gibi kavramların da yaygın olarak kullanıldığı, ama temelde bilgi ekonomisi olarak adlandırılan ekonomik yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bilgi ekonomisi, bilginin üretimi ve kullanımının, bireysel ve toplumsal refahın artırılmasında en önemli unsur olduğu ekonomik bir yapıdır. OECD, üretim ve dağıtımında bilginin yoğun olarak kullanıldığı ekonomik yapıyı bilgi ekonomisi olarak tanımlamaktadır (OECD, 1996, s. 7).

Ekonomik Bir Değer Olarak Bilgi

Ekonomi biliminin ilk görevi, üretimin, işsizliğin, fiyatların ve benzer ekonomik olayların davranışını tanımlayarak aralarındaki ilişkileri saptamaktır (Hançerlioğlu, 1986, s. 78-79).

Bilginin ekonomik büyüme modelleri açısından taşıdığı önem, 18. ve 19. yüzyıl düşünce tarihinin en önemli konularından biri olmuştur. Ekonomistler, yaptıkları araştırmalarda genellikle bilginin, ekonomik teoriler içerisindeki rolü üzerinde durmuşlardır. Bilgi ile ilgili ilk görüşler, bilginin bir mal olduğu yönündedir. Ekonomik bir değer olarak bilginin ele alınışı 1960'lı yıllarda Fritz Machlup ile başlamıştır.

Machlup (1962), bilgiyi sanayi sonrası topluma geçişle birlikte ele almış ve bilginin ekonomik boyutuyla ilgilenmiştir. Machlup'a göre, bilgi transfer edilebilme, kullanılabilme ve katma değer eklenebilme özelliklerine sahip olduğu için ekonomik bir mal olarak kabul edilir.

Klasik iktisadın öncüsü olan Adam Smith, piyasaları şekillendiren 'bilgi'yi kuramının en önemli unsuru olarak ele almıştır (Reid, 1989).

Avusturya'lı teorisyenlerden Hayek, toplumu oluşturan bireylerin sahip oldukları bilgi hakkında iktisatçıların yaptıkları varsayımlar üzerinde durarak, toplumun farklı üyelerinin sahip olduğu bilgiye ilişkin varsayımların ve önermelerin iktisadî analizde oynadığı rolün ne olduğunu ve iktisadi bir analizin gerçek dünya hakkında ne kadar bilgi sağladığını, verilerin sürekli olarak değiştiği bir dünyada herkesin farklı bilgi parçalarına sahip olması durumunda bu bilgi parçaları arasındaki eşgüdümün nasıl sağlandığını sorgulamıştır.

Hayek, ekonomik açıdan önem taşıyan bilginin büyük kısmını “zaman ve durum” bilgisi olarak nitelendirmektedir. Piyasadaki çeşitli koşulların bilgisi çoğunlukla kısa süreli, geçici, hemen eskiye niteliğe sahip bir bilgidir (Oğuz, 1999).

Hayek'in “duruma ilişkin bilgi” (relevant knowledge) olarak adlandırdığı bilgi ise, bireylerin uygulamada bir şeyleri yapabilme becerisini içermektedir. Piyasa ekonomisi içerisinde karar vermeye yönelik bilgi, inançları, bekleyişleri, tecrübeleri içermektedir ve ekonomik faaliyetlerin temelinde bu bilgi bulunmaktadır. Ekonomik unsurların karar alırken kullandıkları bu bilgiler, parçalara bölünerek ekonominin geneline dağılmıştır (Yay, 1993).

Schumpeter, Romer ve Lucas da ekonomik büyüme modelleri üzerine yaptıkları araştırmalarda bilgi ve bilgiye sahip olan insan kaynaklarını, üretim faktörü olarak büyümeye yaptıkları katkı bakımından ele almışlardır (Aghion, 2005).

Günümüze geldiğimizde Stiglitz ve Sassen gibi araştırmacıların da bilgiyi her türlü ekonomik ve toplumsal gelişmelerin merkezinde ele aldıkları görülmektedir.

Küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisinde üretim biçimleri, üretim araçları ve teknolojik gelişmelerin sosyolojik boyutuyla ilgili araştırmalar yapan Sassen, bilgiyi, ekonomik sermayenin bilgiye erişimdeki rolü ve bilginin ekonomik çıktıların oluşumundaki rolü bağlamında ele alırken, küresel ekonomik dünyada iki türlü bilginin önemli olduğu vurgulamaktadır. Sassen'e göre birincisi borsa kapanış fiyatları, banka iflas bilgileri gibi teknolojinin bu kadar geliştiği günümüzde erişimin de çok kolay

olduğu standart bilgi/veri olurken, diğeri küresel bağlantıların sosyal altyapılarını da düşünmemizi gerektirecek birden fazla bileşenden oluşan üretim bilgisidir ve toplumsal kalkınmada rekabet avantajı yaratan bu bilgidir (Sassen, 2002). Stiglitz'in de araştırmalarında, bilginin ekonomik karar verme sürecinin her aşamasında en önemli unsur olduğunu vurguladığı görülmektedir (Stiglitz, 2001).

Kriz ve Bilgi

Bilginin ekonomik karar verme sürecinin en önemli bileşeni olduğunun artık bütün araştırmacılar tarafından kabul gördüğü yaşamakta olduğumuz dönemde, bireyleri olduğu kadar ulusları da yakından ilgilendiren bir başka önemli kavram ise kriz'dir. Ekonomik krizler, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü ya da döviz piyasasındaki fiyat ve / veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir. Bir diğer tanıma göre ekonomik kriz, ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan, ülke ekonomisini zora sokacak sonuçlar ortaya çıkaran piyasa dalgalanmalardır. 1990'lı yıllardan günümüze kadar dünya ekonomisi üç önemli uluslararası finansal kriz yaşamıştır.

Araştırmalar, finansal krizlerin, finansal sektörlerdeki etkinliklerin işleyişini etkileyecek beklenmedik durumların ortaya çıkması sonucunda oluştuğu ve çok sayıda değişkenin krizlere neden olduğunu ortaya koymaktadır. Küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların gelişmesi ve buna bağlı olarak türev ürün piyasalarındaki çeşitlilik, mal ve finans piyasalarında yaşanan serbestlikler ile internet ve özellikle mobil teknolojilerindeki hızlı gelişmeler bu krizlerde itici güç olmuştur.

Gelinen noktada, küresel finansal krizin ortaya çıkışında, finansal kurumlar ve finansal sistemin değerlendirilmesinde bilgi erişiminden ve bilgi kullanımından kaynaklanan eksik bilgi ve bilgi boşluklarının en önemli unsur olduğu anlaşılmıştır (IMF, 2009).

Finansal piyasalarda karar almaya temel oluşturacak bilginin her zaman tam ve doğru olarak elde edilememesi ve tarafların farklı bilgiye sahip olmaları piyasaların işleyişinde sorunlara ve aksaklıklara yol açmaktadır. Piyasalarda bilginin her zaman herkese eşit şekilde ulaşmaması piyasaların işleyişini aksatmaktadır. Bu durum piyasalardaki eksik bilgiden kaynaklanan farklı uygulamalar nedeniyle ekonomideki başarısızlıkların ve krizlerin önemli açıklayıcısı olarak kabul edilmektedir. Asimetrik bilginin geçerli olduğu durumlarda etkileşim içerisinde bulunan ekonomik taraflardan daha çok bilgiye sahip olan taraf haksız bir üstünlük kazanmaktadır. Finansal piyasaların etkinliği, piyasadaki aktörlerin piyasanın işleyişi hakkındaki bilgilere aynı ölçüde sahip olma şartına bağlanmaktadır.

Yanlış algılama teorisi olarak da adlandırılan ve Milton Friedman'a kadar uzanan eksik bilgi teorisi, tam rekabetçi bir ekonomide eksik bilgilenmenin konjonktürel dalgalanmalara neden olacağını açıklanmaktadır. Kenneth Arrow (1959) eksik ve sınırlı bilginin belirsizliğe neden olabileceğini bunun da tam rekabet ortamında kaçınılmaz olarak piyasa başarısızlığı sonucunu doğuracağını belirtmiştir. Mishkin ise bilginin erişilebilir olmaması, erişilen bilginin yetersiz olması ya da bilginin herkese açık olmaması durumunu, krizleri tetikleyen bir unsur olarak ele almıştır (Mishkin, 1996).

Sonuç

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi, içinde yaşadığı sistemle uyumlu olabilmesi için bilgiye ihtiyacı vardır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni rekabet unsurları bugüne kadar var olan yapıları değiştirerek ekonomi için yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Günümüzde reel ekonominin yani üretimin temel girdisi bilgidir. Bu nedenle bilgi ekonomisi olarak adlandırılan günümüz ekonomik yapısında, bilgiye uygun zaman ve şekilde erişebilenin daha çok kazandığı, rekabette daha üstün bir konuma geçtiği tartışılmaz bir gerçektir.

Teknolojik gelişmelerin bilgiye erişimde yer ve zaman kısıtını ortadan kaldırması gibi birçok avantajı sağlamasının yanı sıra, beraberinde bilgiye erişim sorununu da getirdiği bir gerçektir. Bu kadar fazla bilgi içinden gerekli olanı seçerek zamanında erişebilmek, özellikle bilginin anlık olarak değiştiği finans sektöründe oldukça önem kazanmıştır.

1990'lı yıllardan günümüze kadar dünya ekonomisinin karşı karşıya kaldığı finansal krizler sonrasında yapılan araştırmalarda, küresel finansal krizin ortaya çıkışında, finansal kurumlar ve finansal sistemin değerlendirilmesinde, bilgi erişiminden ve bilgi kullanımından kaynaklanan eksik bilgi ve bilgi boşluklarının en önemli unsur olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Aghion, P. (2005). *Handbook of economic growth*. Amsterdam: Elseiver.
- Arrow, K. (1959). Functions of a theory of behaviour under uncertainty. *Metroeconomica*, 11(1-2), 12-20.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Ekonomi sözlüğü*. Gözden geçirilmiş 6. bs. İstanbul: Remzi.
- IMF. (2009). Addressing information gaps. *IMF Staff Position Note* 2009/6.
- Machlup, F. (1962). *The production and distribution of knowledge in the United States*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Mishkin, F.S. (1996). *Understanding financial crisis: A developing country perspective*. NBER WP 5600. 18 Haziran 2015 tarihinde <http://www.ppge.ufrgs.br/giacomo/arquivos/ecop26/mishkin-1996.pdf> adresinden erişildi.
- OECD. (1996). *The knowledge based economy*. 20 Nisan 2015 tarihinde <http://www.oecd.org/dataoecd/51/8/1913021.pdf> adresinden erişildi.
- Oğuz, F. (1999). Hayek'in pratik bilgi anlayışına kısa bir yorum. *Liberal Düşünce*, 4(16), 99-103.
- Reid, G. (1989). *Classical economic growth: An analysis in the tradition of Adam Smith*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sassen, S. (2002). *Globalization and its discontents*. New York: Routledge.
- Stiglitz, J. (2001). *Information and the change in the paradigm in economics: Nobel Prize Lecture*. New York: Columbia University.
- Yay, T. (1993). *F.A. Hayek'te iktisadi düşünce: Hayek ve Keynes/Keynesciler tartışması*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

İlk Meslekler ve Kütüphanecilik Mesleği¹

Hasan S. Keseroğlu

Kastamonu Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Kastamonu
hasankeseroglu@gmail.com

Öz: Meslek, belirli bir eğitimle kazanılan bilgi ve beceri yanında en az üniversite düzeyinde öğrenim görme ve bu alanda geçimi sağlama işidir. Kişinin özgür ve kendine yetesiye yaşamak için her zaman bir mesleğe gereksinimi vardır. Çalışmanın amacı, meslekleri ortaya çıkış sırasına göre düzenlemeye çalışmak ve sıralamada kütüphane ve arşivlerde çalışanların (kütüphanecilerin) yerini belirlemek olacaktır. Kapsam tarihöncesi dönemden Mısır Mezopotamya uygarlıklarına ve Yunan mitolojisine kadar meslek ve mesleklere ilişkin kaynakları içine almaktadır. Betimleme yöntemiyle ele alınan çalışmanın hipotezi, kütüphane ve arşivcilerin ataları yazıcılardır (burada muhasebeciler) biçiminde belirlenmiştir. En temel bulgular ise insanın şaşırtıcı el becerisi ve yeteneğinin on binlerce yıl öncesinde, pek çok meslekten önce ortaya çıkmış olmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Meslekler, arşivciler tarihi, kütüphaneciler tarihi.

Giriş

Aklı başında hiçbir yönetim uzmanlık gerektiren alanlara meslek dışı kişileri -hekim yerine avukat, ulusal bilim politikası yapılan yere hayvanat bahçesi müdürü ya da ulusal banka başına su altı yaşam konusundaki uzmanı- atamaz. Böylesi bir durum yadırganacağı gibi gülünç de olur. Dahası, yaşadığımız çağda bilim ve bilimsel disiplinler oldukça çok ayrıntılı araştırma noktalarında çalışır duruma gelmiş, disiplinler başka disiplinlerle ortak çalışma alanları oluşturmaya başlamış, bir konuda uzmanlık, üniversitelerin ilgili bölümlerini bitirme ötesinde yüksek lisans, doktora çalışmalarını gerekli kılar olmuştur. 2015 Türkiye'sinin kütüphanecilik mesleği ve meslek elemanlarının durumunu kısaca özetlersek, meslek yasası bulunmayan, Ulusal Kütüphane ve Kütüphaneler Genel Müdürlüğü gibi önemli kurum ve önemli konumlarda çalışanların da ağırlıklı olarak meslek dışı kişilerden oluşturulduğu bir dönemi yaşadığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz. Meslek yanında ülke adına da hem yadırganacak hem de utanılacak bir durumdur bu!

Bu çalışmanın amacı, mesleklerin nasıl ve ne sırada ortaya çıkmış olabileceğini, bu meslekler içinde kütüphane ve arşivcilerin yerinin ne olduğunu, nasıl uygulandığını anlamak olacaktır. Konunun ağırlıklı olarak tarihöncesi dönemi kapsamı nedeniyle, arkeolojik bulgular ve bunların değerlendirilmesi yanında ilk yazılı belgeler çalışmanın temel kaynaklarını oluşturacaktır. Çalışma Yunan mitolojisi ile sonlanmaktadır.

İnsanlığın ilk mesleği ne olmuş olabilir? Böyle bir soruya karşılık vermeden meslek kavramı ile bugün ne anlamak gerektiğine açıklık getirmeliyiz. Türkçe sözlük (Türk Dil Kurumu, 2014) mesleği “Belli bir eğitim ile kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı,

¹ 50. Kütüphane Haftası'nda Kırklareli'nde sunulan bildirinin yeniden düzenlenip, genişletilmiş biçimidir.

insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan iş” biçiminde tanımlıyor. Özetlemek gerekirse bir meslek;

- Belirli bir eğitim,
- Bu eğitimle kazanılan sistemli bilgi,
- Yararlı mal ya da hizmet üretimi
- Yapılanlar karşılığında para kazanmayı gerektiriyor.

Ama tarihöncesi dönemde meslek(ler)e ilişkin bir yaklaşımda, yukarıda sıralanan özellikleri aramak anlamlı olamaz. Bunun için seçilecek yol, olası mesleğe bağlı olan kişinin yalnız o işi yapması; eğer avcı-toplayıcı konumunda yaşıyorsa, bu duruma katılmaması, kendi mesleğini sürdürmesi koşulu gerekmektedir. Ayrıca, göz ardı etmememiz gereken bir temel özellik de “tarihöncesi insanın imgelem etkinliği, modern toplumların insanından farklı olarak, *mitolojik bir boyuta da sahipti*[r]...dinsel geleneklerde karşımıza çıkacak çok sayıda doğaüstü varlık ve mitolojik olay büyük olasılıkla taş devrinin <keşifleri>ni temsil etmektedir” (Eliade, 2012, s. 53) yaklaşımıdır.

Çok uzun bir süre avcı-toplayıcı olmanın ötesine geçemeyen insanın yaşaması her canlı gibi beslenmesine bağlıdır. Bunun tek yolu da doğanın ona sunduklarını avlanarak ya da toplayarak bir biçimde elde etmesidir. Bunlar hem et hem de sebze-meyve diyebileceğimiz bitkilere dir. Barınma ve dinlenme araları yaban yaşamdaki her canlı gibi içinde tehlikeleri taşır. İşte burada avcılığı yanında güçsüzlüğünün yarattığı korunma güdüsü ile doğanın örnekliği savaşçılığını çıkarır ortaya. Bilek gücü ve bedensel özellikleri olarak insan pek çok yaban hayvandan daha zayıftır. Başlangıçta geliştirdiği el taşı ve ona bağladığı bir parça sap ile oluşturduğu balta, insanın bir milyon yıllık gücü olmuştur. Ardından geliştirip 30-50.000 yıl boyunca kullanacağı teknik ok, yay ve mızrak olacaktır. Bu teknik gelişme insanın doğada diğer canlılar karşısındaki yerini ayrıcalıklı kılacaktır. Yaşayıp, ayakta kalmak için sürekli savaşım içinde olan insan avcılık ve savaşçılığını birlikte geliştirmiştir. Savaşçılık, insanın doğaya hâkim olma kaygısının yarattığı doğal bir nitelik iken, yerleşik yaşamın ardından başlı başına bir meslek durumuna gelmiştir.

Tarihöncesi Meslekler

“Ne kadar ilkel olursa olsun, dinsiz ve büyüsüz halk yoktur” (Malinowski, 2000, s. 7) saptaması; yaptığı iş ile ilgilenmek dışında bir işe gereksinim duymayan ve bu iş ile geçimini sağlayan ilk meslek *büyücülük* olmalıdır, anlayışına götürmektedir bizi! Burada avcılık ve savaşçılığı doğadaki her canlının yaşadığını göz önüne alarak, ilk mesleğin “büyücülük” olduğunu söyleyebiliriz.

“Büyü”, sözcük olarak “Uygur metinlerinde hikmet, hâkim, doğaüstü güç, *büğü biliglig*, hikmetli, bilgeli anlamlarına geliyor. Ayrıca Uygur hükümdarlarına verilen bir unvan. III. Uygur hükümdarı (759-780) *büğü kahn* diye anılır... Aynı hükümdar bir de *tengri ilig*, *bilge kagan* ve *tengriken* ünvanlarıyla geçer. Böylece *büğü=tengri*, *bilge=tengriken* birbirine eşit oluyor” (And, 1974, s. 26). “Anlam bilim bakımından bil-kökünden türetilen sözcükler Uygurcada *büğü* ile eş anlamlıdır: Bilge [= hikmet], bilig [=bilgi, doğaüstü güç, bilgi, bilinç] gibi (And, 1974, s. 28-29). Bilgi, Uygurlarda ve Orta Asya’da büyü, doğaüstü güç, oyun oynayan biçiminde nitelendiriliyor (Keseroğlu, 2005, s. 300).

Günümüz sözlüklerinde büyü sözcüğüne eşanlamli olarak sihir ve tılsım da kullanılıyor. Arapça ‘sihr’den gelen sihirin ikinci anlamı “büyü kadar etkili şey fetanlık”tır. Üçüncü anlamı da ‘şiiir ve güzel söz söyleme gibi insanı bağlayan sanattır. Arapça olan tılsım ise, çare, olağanüstü etki anlamına gelir (Örnek, 2000, s. 134). Büyü, bugün anladığımız anlamda içinde hile taşımaz. Örneğin büyü yapan tatlı suda avlanmaya gidenler için ayin yapmazken, açık denizde avlanmak için gidenlere ayin yapar; kişi ekili tarlasının doğal felaketler ya da yaban hayvanlarca verimsiz duruma getirilmesinde nedeni büyüde değil kendi hatalarında aramaktadır (Levi Strauss, 1984, s. 237). Büyücü, dener, sınar, uygular. Bu açıdan bilim adamlarının öncülleri olarak nitelenirler (Ronan, 2003, s. 6). Büyünün “İlkel bilim, bilimin doğmasına kaynaklık ettiği” (Örnek, 2000, s. 135) görüşü de bu yaklaşımı destekler. Topluluğun sorunlarına umar yaratmada sınavan, deneyen, bu bilgilerini geleceğe aktarmak için yollar arayan, oynayan, karnından ses çıkaran büyücülerin bir diğeri adı da şaman, hekim ya da hekim şamanlardır. Tarihöncesinin günümüze gelen pek çok uygulaması, tören ve dansları yanında kullandığımız kimi ilaçlarda da bu kesimin ürünleri gözlenebilmektedir. Bir adı da büyücü hekim olan büyücüler denemek, sınamak ve sağaltmak açısından hekimlik mesleğinin öncülleri sayılırlar.

Büyücülük insanların yerleşik yaşama geçip, tapınaklar yapmaları ve tapınaklarda yeni bir güç olan rahiplerin (yazıcılar) yerini almasıyla belirli bölgelerde ortadan kalkar. Örneğin İÖ. 2350 yılında hazırlanan Urukagina Reformlarıyla büyücülük yapanların öldürüleceği (Sumer, 1989, s. 24) belirtilir.

İnsanın, Ortataşçağından (mezolitik) Eskitaşçağına (paleolitik) geçmesi, buzulların havanın ısınmaya başlamasıyla erimesi ve insanın mağaralardan dışarı çıkarak ayrı yerlere gitmesi, toprakla da uğraşması, onun avcılığı bıraktığı anlamına gelmez. Bu değişim toprağını yaban yaşama karşı koruması yanında, ilk askeri örgütlenmeleri de öne çıkarır (Eliade, 2012, s. 54). Avcılık, yerleşik düzene geçmekle bitmez, tarım yanında 2 milyon yıllık bu gelenek her zaman sürer ve kurban olayı da “avcının avını öldürmesinin yinelenmesi” (Eliade, 2012, s. 54) biçiminde değerlendirilir. Kurban olayı, özellikle de insanın kurban edilmesi, mitolojide ve tek tanrılı dinlerde, 1500’lere kadar Orta ve Güney Amerika’nın Olmec, Maya, Aztek ve İnka uygarlıklarında (Ronan, 2003, s. 51-63) sık rastlanan bir durumdur.

Yerleşik düzene geçiş; başka bir söyleyişle buğdaygillerin ekimi ve hayvanların evcilleştirilmesi çömlekçilik üretiminden önce gelmektedir (Eliade, 2012, s. 55). Yerleşik düzenlerin en temel ve kaçınılmaz özelliği olarak belirlenen çömlek (yemek yapımı aracı olarak) olmadan yaşanması, avcılığın bir yandan sürdüğünü ortaya çıkarır. Ama bu dönem, bir başka köklü değişimi, ataerkil yapıdan anaerkil yapıya geçişi yaratacak; yaşamın “özünü ve kutsallığını kemik ve kan temsil ederken, artık bu değerleri sperm ve kan temsil edecek... Kadın ve dişiliğin değerleri ilk sıraya geçer. Kadınlar bitkilerin evcilleştirilmesinde belirli rol oynadıkları için, ekili tarlaların sahipleri olurlar, bu da onların toplumsal konumunu yükseltir, koca eşinin evinde oturmak durumunda kalır (Eliade, 2012, s. 58). Ancak, tarlaların zarar görmesi pek çok mitolojik dramlar biçiminde yansımalar neden olur (Eliade, 2012, s. 59).

Yerleşik yaşamda ava katılmayan kadınla bahçecilik, bitki, meyve yetiştiriciliği (bahçıvanlık) mesleği gelişir. İnsanlık tarihinde, özellikle antropologların çalışmalarında bitkilerin insan sağlığı açısından önemi her zaman öne çıkarılmış bir durumdur. Ayrıca

ilk reçete olarak belirlenen Sumer tabletinde (Kramer, 1990, s. 50-53) mineraller yanında bitkilerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda, sebze ve meyve yetiştiriciliğinin, doğanın sunduğu bitkilerin insan sağaltımı için de kullanıldığı, bunların da kadınlar tarafından daha iyi tanındığı göz ardı edilemez.

İnsanın olduğu her yerde doğumların var olduğu göz önüne alındığında; ebelik mesleğinin en az büyüclük kadar geçmişinin olduğunu söylemek olanaklıdır.

İnsanın gelişmesinde ateşin bulgulanmasının olağanüstü bir yeri vardır ve günümüzden dört yüz bin yıl önce homo Erectus'un bulgulanıldığı ileri sürülmektedir. "Ateş gençliğin ve kanın simgesidir, ateşin renkleri yakuttur, sinabar'dır, törenlerde boyanmak için kullanılan kırmızı toprak boyası ve demir filizidir. Prometheus ateşi tanıtarak insana can ve yaşam vermiş, onu yarı tanrılaştırmıştı -tanrılar da bu yüzden onu cezalandırmışlardı" (Bronowski, 1975, s. 125). Ateşin bulgulanması teknik açıdan pekçok araç gerecin geliştirilmesine olanak sağlarken; insanın beslenmesi ve tat alma duyusuna katkı sağlayacak, ağız ve diş yapısını değiştirecektir.

Sanatçı İnsan

İnsanın elini kullanma yeteneği, elleriyle doğaya tutunması, doğayı aşma yolları araması en az beynini kullanma becerisi kadar önemlidir. Bilinen en eski mağara resimleri "dışa uzanmış beyin" olarak nitelenen ellerin bir ürünüdür. El becerilerinin tarihi mağara duvarlarına çizilen resimlere, İÖ. 39.000'lere kadar uzanır (Avrupanın en eski, 2015). Yine insanın kemikler üstüne kertikler yaparak saymaya çalıştığı ilk hesap makinaları 20-35.000 yıl kadar geriye gider (Ifrah, 2005, s. 11). Mağara duvarı resimleri bir iletişim aracı olup, o günkü av ya da o yöredeki hayvanları betimlerken; figüratif betimlemeler Aurignac kültürü'nde İÖ. 35-22.000'lerde; Venüs heykelleri Gravette kültürü İÖ. 28-22.000'lerde pişmiş kilden yapılmış heykeller (Schmidt, 2006, s. 271; Childe, 2014, s. 54-55) olarak karşımıza çıkar. İÖ. 10.000'lerde Anadolu'nun taş ustaları ve yontu ustaları, Göbeklitepe'de dinsel tören alanı olarak tasarlanmış bir alanı; bugün bilinen dünyanın en eski tapınağını yaratırlar.

Gerek arkeolojik kazı bulguları, gerek günümüze kadar gelen örneklerde en görkemli yapılar tapınak ve saray olarak karşımıza çıkıyor. Bu konuda tasarımcıların yapı ve yapımdan önce ayrıntılı düşünceler geliştirdiklerini yadsıyamayız. Göbeklitepe'nin en tipik özelliklerinden birisi de henüz kap-kaçak, çanak çömlek yokken dinsel tören alanı olarak tasarlanıp, yaratılmış olmasıdır. Göbeklitepe aynı zamanda bugüne kadar bildiğimiz bir anlayışı kökünden değiştirmiştir. Önceki anlayış: *tarım - yerleşik yaşam - din - tapınak - kent* iken, Göbeklitepe'den sonra *yerleşik yaşam - din - tapınak - tarım - kent* biçiminde değişir. Bu aynı zamanda uygarlık tarihlerinde yazılı olanların da değişmesidir (Göbeklitepe, 2014).

Göbeklitepe, meslekler açısından çok önemli soru imleri ortaya çıkarmaktadır. Bu 13 sütunlu ve yirmi kadar olduğu belirlenen tapınak alanlarını tasarlamak, mimari olarak belirlemek; 10-15 tonluk taşları taşıyıp, hiçbir metal araç yokken çok başarılı kabartmalar yapmak neleri ortaya koymaktadır? (bkz. Resim 1 ve Resim 2). Böylesine ustaca sanat yapıtları, mağara resimlerinde gözlenen ustalığın bu kez kabartma yontularda yansımasıdır. Ayrıca, ilkel topluluklarda belirlenen totem, totemin kabile içindeki yeri ve ona ilişkin yasakların (tabu) belirlenmesi büyücü (büyücü hekim)

tarafından saptanırken, Göbeklitepe’de yalnız dinsel törenlere bağlı oluşturulan alanın bir tasarımcısı olması gerekmektedir. Böylesi tasarımcının bugünkü karşılığı mimardır.

Resim 1. Göbeklitepe (Wikipedia, 2015)

Resim 2. Göbeklitepe (Wikipedia, 2015)

İÖ. 1750’lerde hazırlanan Hammurabi Yasalarında (Madde 228-232 arası) mimarlığın bir meslek olduğuna ilişkin bilgiler görebiliyoruz² (Sumer, 1989, s. 207).

Bu durumda ilk meslek saydığımız büyücüler, ebeler, savaşçı gruplar, sebze meyve yetiştiricileri resim sanatçıları (ressamlar) mimarlar, taşustaları izlemektedir. Göbeklitepe buluntuları öncelikle bir “kültürel devrimi”i (Göbeklitepe, 2014) gösterir. Göbeklitepe’den binlerce yıl önce mağara duvarlarına resim yapan insan bu becerisini, sürekli geliştirmiş gibi görünmektedir. Bu resim ile yontu sanatındaki beceri, günlük yaşamın yalnız avlanmak ve toplamak üstüne kurulmadığını, yaşanan çevre koşullarının temel gereksinimlerini karşılayacak yeterlilikte olduğunu ve sanatsal etkinliklere de zaman ayrılabilmesini göstermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi insanlık tarihinin en görkemli yapıları saraylar ile tapınaklar olmuştur. Bu oluşum doğal olarak tapınaklar için rahip ve rahibeleri; saraylar için de kral ya da prensleri var etmiştir. Dinsel inanç tapınakların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tapınak ile sarayların ve genellikle kent devlet olarak kurulan düzende kent duvarlarının yapımı en azından bir mimar, taş ustası, yontucu, ressam, işçiler ile kullanılacak malzemeleri gerektirmektedir. Bu malzemeler nasıl sağlanmış ve çalışanların giderleri nasıl karşılanmış olabilir? Saray ya da tapınak adına köleler de

² Göbeklitepe’den 7500 yıl sonra Mısır piramitleri yapılmıştır. 8500 yıl sonra mimarlık kavramı yasalarda geçmiştir.

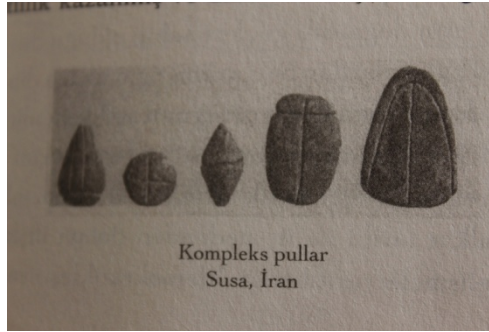
gönüllü insanlar da çalışmış olsa en azından bu insanların beslenmelerini sağlamak gerekmektedir. Childe (2014, s. 108) bu soruya, yiyecek fazlası artı ürün bulunmuş olacağını belirterek yanıt vermiştir.

Artı Ürünün Kaynağı Ne/ler Olabilir? Nerelerde, Nasıl Saklanabilir?

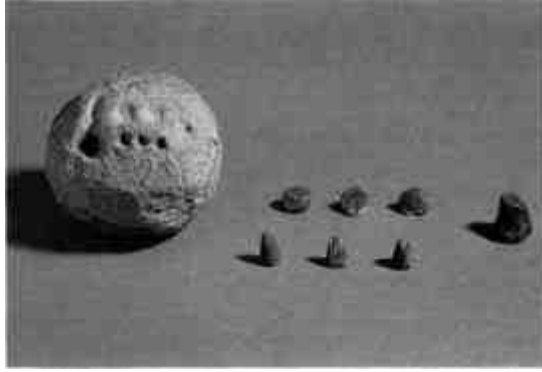
Tapınaklar için ister köleler çalıştırılmış ister kutsal adına gönüllü çalışılmış olsun; tapınakların geniş arazileri ve bunların gelirleri yanında yazı öncesi dönemde tapınak adına vergi alındığı ve armağan karşılığı tapınak fahişelerinin çalıştığı bilinmektedir (Sumer, 1989; Çığ, 1997, s. 107-109; Engels, 2010, s. 80-81; Conner, 2012, s. 78). Tapınakların en temel gelirleri; ticaretin yanı sıra tarım ve hayvancılığa bağlı vergiler ile tapınak fahişeleri kanalıyla sağlanan armağanlar olmuştur.

Sumerler İÖ. 4500’lerde kurulmuş ve yazıyı İÖ. 3600-3200’lerde bulgulamışlardır. 900-1300 yıl arasında yaşamın sürmesi, kaçınılmaz olarak bir örgüt ve devlet düzenini gerektirmektedir. Kurulan kent devletlerde kutsala ilişkin tapınak ile yönetici için sarayın kaynağı vergiye dayalı olacaksa; vergi veren tüccar, ticaretle ilgilenen bir kesimin olması gerekir. Sumerlerde meslekler, yazı öncesi ve sonrası da içinde şu başlıklar altında sınıflandırılmaktadır: “Çiftçi, bahçıvan, çoban, aşçı, çamaşırıcı, beyazlatıcı, çiyneyici (keçe yapmak için), demirci, marangoz, çilingir, berber, dokumacı, saraç, kunduracı, kamış örücü, çanak çömlekçi, duvarcı, gemici, ince un öğütücü, kaba un öğütücü, sığır besleyici, parfümcü, malt çıkarıcı, meyhaneci, yağ sıkıcı, kümes hayvanı yetiştiricisi, kuyumcu, heykeltıraş, taş yontucu, kâtip, arşivci, hekim, hâkim, kadastrocu, fal bakıcı, sihir yapıcı, mühür kazıyıcısı, işlemeli dokumacılık, mozayikçilik, emayecilik, müzisyenlik gibi” (Çığ, 2012, s. 129).

İşte bu dönemde tapınaklar günlük vergilerini almış, bu vergileri yazı öncesi calculi (hesaptaşları) kullanarak izlemişlerdir (bkz. Resim 3 ve Resim 4).

Resim 3. Calculi (hesap taşları). (Kaynak: Conner, 2012, s. 79).

Resim 4. Calculi (hesap taşları). (Kaynak: <http://www.karahana.com/karadeniz-forum/index.php?topic=16551.0>)

Somut varlıkların izlendiği taş ve minik killerden yapılan hesap taşları vergi miktarı yanında sayıyı da içermektedir. Conner'ın (2012, s. 78) deyişiyle tapınaklarda bu hesap işlerine bakan binlerce kişi, “bir ordu” olarak muhasebeciler (rahipler) çalışmaktadır. Çalışan bu grup resim yazıdan hece yazısına geçerek yazıyı bulgulamışlardır. Tapınak girdi ve çıktıların hesabı yazının bulgulanmasıyla belgelerin düzenini de gerektirmiştir diyebiliriz. Çünkü yalnız matematiksel olarak tapınak bütçesine girdi çıktı yanında, kimlerden nelerin alındığı, ne kadar alındığını da izleme olanağı kazanılmıştır. Ticari kayıtlarda çivi yazısının kullanıldığını bulgulayan “Schamandt-Besserat araştırmalarında, ürettikleri ve takas ettikleri ürünlerinin kayıtlarını tutabilmek için, yazmayı bilmeyen bu insanların, sattıkları ürünleri resmeden kilden pulların [calculi] kullanıldığı bir hesaplama sistemi oluşturduklarını göstermiştir. Binlerce yıl içinde bu semboller değişe değişe, kil tabletler üzerinde, yazı olarak fark edilebilecek üçgen şekilli sembollerden oluşan çivi yazısına dönüşmüştür” (Conner, 2012, s. 76).

Çığ (2012, s. 164), Sümer tapınak fahişesi olarak çalışmanın 20 sınıfa ayrıldığını, tapınak fahişeliğine kötü gözle bakılmadığını, diğer kadınlardan ayırmak için başlarını örtmeleri gerektiğini belirtir. Para için kendini verme dinsel bir eylem olarak başlar (Engels, 2010, s. 80-81). Fahişelik değişik kültürlerde Aşk Tanrıçasının tapınağında yapılan eylemdir: Korent'te Aphrodit Tapınağı köleleri, Hindistan Bayader (dansöz) kadınları, Milatta tapınağında kendilerini yılda bir kez vermek zorunda olan Babil kadınları, Küçük Asya'da aileler özgür aşk yaşaması için Anaitis tapınağına yolladıkları kızları (Engels, 2010, s. 61). Tapınak fahişeliği Hititlilerde de görülür. Tapınaklarda sır denen şarkıcı kadınlar, Kar-Kıd (harimtu) denen ‘tapınak fahişeleri’ bulunmaktadır (Alp, 2001, s. 149).

Buna göre Sümer'de tapınakların yapımı inşaat malzemesi ile malzemelerini gerekli kılarken, tapınaklar rahipler ile fahişeleri öne çıkarmaktadır. Rahipler vergi ve gelir kollarını belirlemekte; fahişeler önemli girdi sermayesi özelliği kazanmaktadır.

Mezopotamya kültürü ürünü olarak İÖ. 2350-1400 arasında hazırlanan Sümer, Babil ve Asur yasalarında ayrıca pek çok mesleği görebiliyoruz. Yasa metinlerine (Sumer, 1989, s. 24-276) dayanarak bu dönemin mesleklerini aşağıdaki biçimde sıralayabiliriz:

Urnkagina Reformları (Sumer, 1989, s. 24-29): Gemicilik, çobanlık, balıkçılık, rahip vergilerini taşıyan görevli, yargıçlık, mühür kazıcılık, bira yapımcısı / meyhaneci kadın.

Meyhanecilik yalnız kadınlar tarafından yapılmakta ve bu meslek anadan kızına geçmektedir. Hemen bütün yasalarda meyhanecilik ya da bira yapıcılığı “kadın” kavramıyla birlikte anılmaktadır.

Urnammu Yasaları (Sumer, 1989, s. 37-43): Ticaret, Taşımacılık.

Lipit-İştâr Yasaları (Sumer, 1989, s. 60-71): Vali, müfettişlik, bahçıvanlık, hırsızlık, fahişelik (tapınak ve sokak), yargıcılık.

Esnunna Yasaları (Sumer, 1989, s. 79-85): Gemi kiralamak, harmancılık, tarla sürücülük, tüccarlık, emanetçilik, bilginlik, hancılık.

Hammurabi Yasaları (Sumer, 1989, s. 181-217): Askerlik, balıkçılık, vergi yükümlülüğü, ayak satıcılığı (“eğer bir tüccar, bir ayak satıcısına alışveriş için gümüş verirse...”, veterinerlik, mimarlık, dokumacılık, mühür kazıcılık, kuyumculuk, demircilik, marangozluk, dericilik, hasırcılık, yapı ustalığı.

Orta Asur Yasaları (Sumer, 1989, s. 246-259): Büyücülük, dellallık, kent yazıcılığı.

Ammi-Şaduqa Fermanı (Sumer, 1989, s. 266-270): Hammallık.

Madencilik

Bir de demirin, madenin işlenmesi dönemi var. “Madenci, tıpkı demirci ya da ondan önce çömlekçi gibi, bir ‘ateş efendisi’dir. Maddeyi bir halden diğerine ateş aracılığı ile geçirir. Üstelik madenci, mucizevi denecek kadar kısa bir sürede maden filizlerinin ‘büyümesi’ni hızlandırır, onları ‘olgun’laştırır. Demir, ‘daha hızlı yapmanın olduğu kadar, doğada zaten var olandan farklı bir şey yapmanın da bir yolu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle arkaik toplumlarda demirciler ve dökümcüler, şamanların, hekimlerin ve büyücülerin yanı sıra, ‘ateşin efendileri’ olma gibi bir üne sahiptir. Ama madenin farklı ve çelişkili değerler içeren niteliği -hem kutsal hem de ‘şeytani’ güçlerle yüklüdür-madencilere ve demircilere de geçer. Bunlara hem çok saygı gösterilir hem de onlardan korkulur, toplumun uzağında tutulur, hatta hor görülür (Eliade, 2012, s. 71). İlk işlenen maden olan bakır İÖ. 5000’lerde İran ve Afganistan’da, Bronz İÖ. 3800’lerde Orta Doğu’da kullanılmaya başlar. Bakırın yaygın kullanımı da İÖ. 1500’lerde Karadeniz’de Hititlerle gerçekleşir (Bronowski, 1975, s. 125-131).

Yunan mitolojisinde metale bağlı soylar belirlenmiştir: Metal kullanımına ilişkin doğru bir sıralama (soylar - çağlar mythosu):

- Altın soy (Kronos çağı)
- Gümüş soy (Zeus’un toprağa gömdüğü yaratıklar)
- Tunç soy (Demir çağı öncesi savaşçılar)
- Kahramanlar soyu (Zeus yarı tanrıları yaratır)
- Demir soyu (gündüz çalışır, didinir; geceleri kıvranırlar) (Erhat, 1972, s. 353-354).

Afrika’da demircinin ateşle uğraşması onun büyüsel güç sahibi olduğu inancını pekiştirir. Bu nedenle demirciye şef, büyülu figür yapıcısı olarak bakılır. Demircinin karısı da çanak çömlek işlerini yönetir. Bantularda demircilere saygı, Senegal’de küçümseme gözlenir (Örnek, 2000, s. 158). Tutum ne olursa olsun insan madeni eritmeyi, karışımını oluşturmaya başarmış, taş yerine metalle bağlantılı adlarla anılma durumuna gelmiştir.

Yazı ve Kütüphaneci

Yazı, yukarıda belirlendiği gibi ticari kaygılarla öne çıkarak sembollere bağlı olarak geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, arşiv ve kütüphanecilerin ilk örneklerinin yazının bulgulanması ardından ortaya çıktıklarını ve bu kişilerin; muhasebecilerin yalnız hesap kaygısı ile uğraştığı işlerin belgelerinin kimlere ait olduğunu belirlemek ve bu belgelerin belirli bir düzende tutulup, düzenlenmesi gibi işlevleri yüklendiğini gösterir.

Yazının bulgulanması ardından üreyen ve çoğalan belgelerin düzenlenme işi tapınaklardaki yazıcılar (rahipler) tarafından yürütülür. İÖ. 1100 yıllarında, Mezopotamya’da bir baba oğluna, “Yazı yazmayı iyi öğren, öyle ki kendini ağır bedensel işlerden kurtarmış olasan ve ünlü yöneticiler katına yükselesin. Yazmasını bilen kaba ve sıradan işler görmez; emir verir, yönetir. Kızgın fırınların ağzında metal işçilerini gördüm, parmakları timsahları andırıyordu. Bunlar balık döküntüsü gibi kokarlar. Hiçbir demirciyi yetkili bir mevkide, hiçbir dökümcüyü elçilik işinde gördüğümü hatırlamıyorum (Mason, 2001, s. 15; Yıldırım, 2003, s. 20-21). Anlaşılabileceği gibi yazıcılık mesleği insanları kaba ve zahmetli işlerden uzak tutmaktadır. Örneğin ölen bir firavun için piramit içindeki ‘ölüler kitabı’nı hazırlayan yazıcılar ile piramite taş taşıyanlar arasında işin zahmeti açısından ciddi bir ayırım olması gerekir. Yazıyı bilmek ve bu yönde beceriyi geliştirmek, dönemin hemen bütün belirli mesleklerine sahip olabilmek anlamı taşımaktadır. Yazıcı olmak rahiplikle eşanlamlı ve ağır bedensel bir emek gerektirmeden yapılan işleri yapmak demektir.

Yazı kutsaldır, yazının bir tanrısı vardır ve sıradan insanların işi değildir. Görev yerleri tapınaklardır. Yazıcılık işi yapanların bir adı da *rahiptir*. Günlük gereksinimlere bağlı ve artık ezber yeteneği ve becerisini aşan kayıt önplana çıkmakta; tablet ya da papirüslerin depolandığı yerlerin adı “tablet/ler evi” olmak yanında “*ruhun evi*” olmak gibi doğal gereksinimleri aşan bir kimlik özelliği kazanmaktadır. Çünkü yalnız ekonomik kayıtlar değil insan duygu ve düşünceleri de burada yer almaktadır. İlk kütüphane kavramının Eski Yunancaya bağlı (Library’de de aynı durum geçerlidir) biblion/bublion theke (papirüs) sapının özü ile bağlantılı olsa da “*ruhun evi*” olarak anılması, başka bir boyutunu daha çıkarır karşımıza.

"Arşiv memuru" veya "Kütüphaneci" diye özel bir isim yoktur. Bunların işlerini "Başkâtip" veya bizzat kâtipler görmekte idiler. Kâtipler sosyal yüksek bir sınıf idiler, bilgileri ve mevkileri çok defa babadan oğula intikal ediyordu. Bunların yetişmesi, Babil çivi yazısını bilmelerine bağlı idi. Bunların yanında kral sarayında ve kült işlerinde çalışan daha az önemli "Tahta tablet kâtipleri" de vardı" (Otten, 1961, s. 211). Yazıcılar arasında da mesleki statüler bulunmaktadır: “Tahta tablet kâtiplerinde ise durum tamamen başkadır. Bunlar sosyal mevki bakımından sofracılar ve nalbantlarla aynı ehemmiyette idiler. Bunların alış verişiyle uğraştıklarını "Mutfak evinin tahta tablet kâtibî" gibi veya bir mahkeme zaptındaki tahta tablet kâtibî Huzzia'nın: "Bana mühürlenmiş olarak verilen eşyalar..." tarzındaki kayıtlar göstermektedir" (Otten, 1961, s. 209).

Meslekler babadan oğula geçer. Afrika’da belli bir işin bütünüyle bir ailenin yakınlarının tekelinde olduğu görülür. Bundan dolayı çocuklar aile işini öğrenmekle yükümlüdür (Frazer, 1992’den aktaran Örnek, 2000, s. 159). Papua Yeni Gine’de maske yapımı babadan oğula geçer. Baba mesleğini oğlu ya da yeğenine öğretir. (Örnek, 2000,

s. 159). Eski Mısır'da kütüphanecilik mesleğinin babadan oğula geçtiği anlaşılmaktadır (Baysal, 1991, s. 30). Yukarıda belirlendiği gibi Mezopotamya kültüründe meyhane işletme kadın işidir ve anadan kızına geçer. Aynı özellik ebelik mesleğinde de geçerli olmalıdır.

Yunan mitolojisinde bilgili olmak, bu bilgiyi gerekli yerde anımsamak için “bellek tanrıçaları” (Musalar) vardır. Musaların oluru olmadan; örneğin Agemonnon'un Truva'ya savaşmaya çıkacağı gemilerin adlarını saymak olanaklı değildir. Hesiodos (aktaran Erhat, 1972, s. 5), Perses'e öğüt verirken “Çünkü Musa'lar öğretiler bana / söylenmezi dile getiren ezgiler söylemesini” der.

Hemen her mitolojide tanrı ya da tanrıçaların görevleri belirlenmiş, belirlenen görevler sınırında hareket alanı sunulmuştur. “Zeus baba tahtına oturur oturmaz / Başladı her tanrıya bir şeref payı vermeye, / Devletin katlarını önem sırasına koymaya”. Örneğin birisinin bir başkasına âşık olması ya da nefret etmesi kesinlikle Apollon değil Eros'un oklarını gerektirir. Sümerlilerde toprağı sağlıklı ekip biçmek öncelikle “kazma” ve “saban” tanrılarının oluru gerektirir.

Mitoloji kaynakların hemen hemen bütününde “bilgi ve bilgelik” tanrı ve tanrıçalarının varlığı çıkar karşımıza. Mezopotamya'da Enki (Ea), Hititte A'as - bilgelik tanrısı, Polinezya: Anulap, büyü ve bilgi tanrısı, Yunan mitolojisinde Athena.

Bilgi ve bilgili olmak önemlidir. Toplumlar zeki insanlar yanında bilgili olanları da ön plana çıkarıp saygın kimliğini yüklemişlerdir. Pythagoras ile sayılara yüklenen anlam; yedi bilgiler olarak tanınan kişileri, bilgi donanımlarına duyulan saygıdan dolayı öne çıkarmıştır. Yedi uyurlar Hristiyanlığı yüceltenlerdir. Ifrah (1997, s. 127) Hindistan'da sayıların bir anlama karşılık geldiğini, yedi sayısının da bilgeliği, atları, dağları, okyanusları temsil ettiğini belirtir.

Kütüphane ve arşiv sorumluluğu üstlenen kişilerin, ilk örneklerinden bu yana bilgi ve bilgiğe yatkın, yakın ya da bilgi kişiler olduklarını görürüz. Tarihteki ilk kütüphane adlı yapıtın içeriği de dönemine ilişkin hemen her konuda (mitler) bilgi içeren ansiklopedi nitelikli, Apollodorus'un olduğu düşünülen “Biblioteca - Kütüphane” (Apollodorus of Athens, 2015) adlı yapıttır.

Sonuç

İlk mesleklerin ortaya çıkışında ölçüt; kişinin, avcı-toplayıcılık gibi herkesin yaptığı dışında yaşamını sürdürmek amacıyla yaptığı işi olmasıdır. Başlangıçta herkes avcı-toplayıcı konumundayken, değişik olanı sınavı, deneyen büyücüler olmuştur. Büyücü topluluğun hemen her sorununda öncü, topluluğun çıkar ve yararına olanı deneyen, sınavan bir görev üstlenmiştir. Büyücünün en temel özelliği insanın doğaya uyumu, doğanın insanlaştırılması yönündeki becerileri olmuştur. İnsan-doğa çatışmasından insan-insan çatışmasına geçiş savaşçı grupları ortaya çıkarmıştır. İnsanın varoluşuyla doğurganlığı sonucu ebeliğin bir meslek özelliği kazanma olasılığı da ön plana çıkarılabilir.

Hem bitki yetiştiriciliği hem de ateşin keşfi, ikisi de hem toplumsal düzenleri ciddi biçimde değiştirmiş hem de mesleklerin gelişimini tetiklemiştir.

Arkeolojik bulgularla günışığına çıkarılan iz ve objelerde bizleri şaşırtan en büyük özellik sanatsal yapılarda karşımıza çıkmasıdır. El becerisi yanında estetik kaygı güden sanatsal çalışmalar (mağara duvar resimleri, yontular); tarımsal devrimden önce kültürel devrim mi olmuştur? sorusunu akla getirecek denli güçlüdür.

Yerleşik yaşam, coğrafi alanın sunduğu olanaklara bağlı olarak ticareti başlatır. Ticaret, kent devletlerin yönetimi adına vergi düşüncesini gerektirir. İlk kurulan kentler tapınaklar, kent surları ve saraylarıyla ortaya çıkar. Bunların yapımı ya da yaptırılması toplanan vergi ve tapınaklar adına bedenlerini veren fahişelerin yarattığı artı ürünler kanalıyla gerçekleşir. Tapınakların ortaya çıkmasında henüz yazı bulgulanmamış olsa da elde edilen gelirleri toplayan ve giderleri hesaplayan muhasebeci (rahip) diyebileceğimiz bir grup bulunmaktadır. Bu grup sayesinde resim yazıdan hece yazısına dönüş bulgulanacak, soyut olanlar da artık bir belge durumuna dönüşecektir. Arşiv ve kütüphaneler de kent tapınaklarında biriken yazılı/resmi nitelikli belgelerin düzenleme gereksinimiyle ortaya çıkmış, bunu duygu ve düşünceleri içeren yazılı belgeler izlemiştir.

Pek çok mesleğin babadan oğula ya da anadan kızına geçtiğini biliyoruz. Kütüphanecilik mesleği de babadan oğula geçen bir meslek olmuştur.

Kaynakça

- Alp, S. (2001). *Hitit çağında Anadolu: Çivi yazılı hiyeroglif yazılı kaynaklar*. Ankara: Tübitak
- And, M. (1974). *Oyun ve bugü: Türk kültüründe oyun kavramı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Apollodorus of Athens. (2015). 8 Nisan 2015 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Apollodorus_of_Athens adresinden erişildi.
- Avrupa'nın en eski duvar resimleri bulundu. 8 Nisan 2015 tarihinde <http://evrimhaberleri.com/2013/09/17/avrupanın-en-eski-magara-resimleri-bulundu/> adresinden erişildi.
- Baysal, J. (1991). *Kitap ve kütüphane tarihine giriş*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Bronowski, J. (1975). *İnsanın yücelişi*. (çev. Filiz Ofluoğlu). İstanbul: Milliyet.
- Childe, G. (2014). *Tarihte neler oldu?* (6. bs.). (çev. Aleedin Şenel, Mete Tunçay). İstanbul: Kırmızı.
- Conner, C.D. (2012). *Halkın bilim tarihi: madenciler, ebeler ve "basit tamirciler*. (2. bs.). Ankara: Tübitak.
- Çığ, M.İ. (2012). *Uygarlığın kökeni Sumerliler 2*. (3. bs.). İstanbul: Kaynak.
- Eliade, M. (2012). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi*. (1. c.). İstanbul: Kalcı.
- Engels, F. (2010). *Ailenin özel mülkiyetin, devletin kökeni*. (2. bs.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Erhat, A. (1972). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Frazer, J.G. (1992). *Altın dal: dinin ve folklörün kökenleri*. (2. c.) (çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Payel.
- Göbeklitepe. (2014). 10 Nisan 2015 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=IDXTmCwAETM> adresinden erişildi.
- Ifrah, G. (1997). *Sıfırın gücü*. (2. bs.). (çev. Kurtuluş Dinçer). Ankara: Tübitak.

- Keseroğlu, H.S. (2005). Kütüphanenin tözü: Tarih öncesi dönemde bilgi. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(3), 297-307.
- Kramer, S.N. (1990). *Tarih Sumer'de başlar*. (çev. Muazzez İlmiye Çığ). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Levi-Strauss, C. (1984). *Yaban düşünce*. (çev. Tahsin Yücel). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, bilim ve din*. (2. bs.). (çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Mason, S.F. (2001). *Bilimler tarihi*. (çev. Umur Daybelge). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Otten, H. (1961). Eski şarkta kütüphaneler. *DTCF Dergisi*, 19(3-4), 201-211
- Örnek, S.V. (2000). *İlkelerde din, büyü, sanat, efsane*. (4. bs.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ronan, C. A. (2003). *Bilim tarihi: Dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi*, (çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun). Ankara: Tübitak.
- Schmidt, K. (2006). *Taş çağı avcılarının gizemli kutsal alanı Göbeklitepe: En eski tapınağı yapanlar*, (çev. Rüstem Aslan). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı. (1989). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (2014). Meslek. Güncel Türkçe Sözlük. 1 Mart 2014 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5312520aa40816.77771406 adresinden erişildi.
- Wikipedia. (2015). Göbeklitepe. 5 Haziran 2015 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6beklitepe> adresinden erişildi.
- Yıldırım, C. (2003). *Bilim tarihi* (8. bs). İstanbul: Remzi.

Yönetimde Etik Değerler: Bilgi Merkezleri Açısından Bir Değerlendirme¹

Ümit Konya

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul.
uko@istanbul.edu.tr

Nilgün Atay

İstanbul Ticaret Odası, İstanbul nilgun.atay@ito.org.tr

Öz: Etik kavramı, uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte üzerinde halen tartışmalar devam etmektedir. Öncelikli olarak felsefecilerin ilgi alanı iken günümüzde her alandan akademisyenin konuya dâhil olduğu görülmektedir. Özellikle iş etiği açısından farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Yönetim etiği, yönetimde etik ilkeleri konu alır. Genel olarak yönetim etiği, yönetimde (sosyal) dürüstlük, güven, doğruluk, saygı, adaletlilik, (iş) büyüme, pazarlama ve reklam, ırk, cinsiyet, disiplin, bütünsellik, kişisel sorumluluk, kârlılık, kalite, saygı, güvenlik, sosyal sorumluluk, takım çalışması, çatışma vb. gibi konuları inceler ve amacı da bu konuları, yöneticiden personele kurumdaki herkese uygulatabilmektir. Bu çalışmada bilgi-belge yönetimi açısından etik kavramı algısı incelenecek ve üniversite kütüphanesi çalışanlarının etik konusuna yaklaşımları belirlenmeye çalışılacaktır. Araştırmada verilerin değerlendirilmesinde Neumann ve Reichel (1979)'ın geliştirdikleri “İş Etiğine Yönelik Tutumlar Ölçeği” (ATBEQ) kullanılmıştır. İstanbul'daki üniversite kütüphanelerinde çalışan kütüphanecilere yönelik yapılan araştırma sonucunda etik algı düzeyinin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Etik, iş etiği, yönetsel etik.

Giriş

Etik gerek bireyler gerekse kurumların davranış biçimlerini etkileyen önemli bir kavramdır ve geçmişten günümüze değişen toplumların bakış açılarına bağlı olarak farklı anlamlar yüklenmiştir. Etik insanın bireysel ve toplumsal yaşamdaki ahlaksal davranışları ile ilgili sorunları inceler. Ayrıca ahlak konusu üzerinde düşünerek, onun kurallarını araştırma ve belli yasalara ulaşma çabası da etik olarak tanımlanabilmektedir. Kâr amacı güden-gütmeyen, teknoloji-emek yoğun, hizmet-ürün üreten her işletme için etik kavramı işlerin doğru ve istikrarlı yapılması açısından önem arz etmektedir. Özel kurumlarda olduğu gibi devlet kurumlarının da etik kurallara uyması kamunun güvenliği açısından önemlidir. Ancak bir devlet için geçerli bir etik kural başka bir devlet için geçerli olmayabilir. Dünya üzerindeki birçok ülke farklı etik kurallar uygulayabilir. Bunun nedeni etiğin yapısından kaynaklanan farklı kültürlere sahip toplum ve devlet arasındaki siyasi ve sosyal ilişkilerdir (Luk, 2012, s. 363).

¹ Kastamonu Üniversitesi Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Sempozyumu Etik: Kuram ve Uygulama 3-5 Eylül 2014'de sunulan bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir.

Bir işletme olarak kabul edilen kütüphanelerin de iş etiği ve yönetsel etik kavramları açısından değerlendirilmeleri kaçınılmazdır. İş etiği, örgütlerde, işe yönelik amaçlar ve bunlara ulaşmak için gerçekleştirilen faaliyetler, görev ve sorumluluklar ile örgüt üyelerinin takındığı tutum ve davranışları araştıran; bunları iyi, kötü, doğru ve yanlış şeklinde tanımlayan sistematik bir düşünce topluluğudur (Bolat ve Seymen, 2003, s. 69). İş etiği, uygulamalı bir ahlak bilgisidir ve iş hayatında karşılaşılan tüm ahlaki sorunları incelemektedir (Arslan, 2005, s. 4). Yönetsel etik ise yönetimde etik ilkeleri konu alır. Yönetim süreci sürekli olarak, başkalarını yakından ilgilendiren ve etkileyen kararlar almayı, karar ve politikaları herkesin yararına olacak şekilde kullanmayı, örgütsel ve bireysel gereksinimlerin karşılanmasını, çatışmaların birey ve örgütlerin yararına olacak şekilde çözümlendirilmesini, örgütte yapılması gereken işlerin çalışanlara adil olarak dağıtılmasını, çalışanların yansız olarak değerlendirilmesi, vb. konuları içerir (Kaplan, 2009, s. 345). Yönetim etiği araçları yargı, adalet, saygı, sorumluluk, sahiplenmek, kurumsal uygulamada özerklik ve örgütsel güvenin artmasına yardımcı olur (Puçëtaité ve Lämsä, 2008, s. 383). Yönetsel etik özellikle halka hizmet amaçlayan kamu yönetiminde, kamu gücünün keyfi kullanımının önleyerek bir denge unsuru olmayı amaçlar (Kılavuz, 2002, s. 255).

Etik Kavramı

Etik kavramını tanımlamak kolay olmamakla birlikte birçok bilim adamı bu konu üzerinde çalışmıştır (Uğuz, 2012, s. 179). Etik Aristo'ya göre insanın günlük yaşamından yararlı ve başarılı olacak davranışların keşfidir (Daly ve Mattilla, 2007). Etik sözcüğü Yunanca *ethos* (karakter, alışkanlık, töre) anlamına gelir ve Aristoteles'ten bu yana felsefi bir disiplin adıdır (Özgener, 2002, s. 5). Latince davranış, alışkanlık anlamında olan *morality*'dir. Türkçede ise; Arapça'dan *hulk* kelimesinden türemiş olan ahlak anlamına gelmektedir (Taş, Bingöl ve Cebeci, 2005, s. 84). Felsefenin bir dalı olarak düşünülen etik konusunun kökleri 2500 yıl öncesine kadar uzanmaktadır (Yılmaz ve Çevik, 2011, s. 165). Kısaca ahlak felsefesi olarak da bilinen etik, ahlaki davranış eylem ve yargıları ilgilendiren bir konu olarak felsefe ve bilimin önemli bir parçası ve sistematik bir çalışma alanı olmuştur. Etik tartışmalarının temel konusu, insan eylemlerini ahlaki bakımdan irdelemektir (Kaplan, 2009, s. 344).

Etik belirli durumlarda ne yapılması gerektiğini söylemez, yalnız değerlendirmeler için gereksinim duyulan eylem ve değerlere ilişkin bilgiler ortaya koyar. Etik tartışmalarının temel konusu, insanın eylemlerini ahlâkî bakımdan değerli ya da değersiz kılanın ne olduğudur (Tepe, 1998, s. 64). Toplumda zaman zaman etik dışı davranışların varlığı bilinmektedir. Son yıllarda iş etiği kavramı içinde etik dışı davranış içeren çok önemli yazıların varlığı bilinmektedir. Bu tür çalışmalar eleştirel yönetim araştırmaları ve iş etiği kavramları başlığı altında incelenmektedir. (Prasad ve Mills, 2010, s. 228)

Yönetim Etiği

İyi yönetim önemli ölçüde estetiksel bir yaklaşımdır. Ancak güncel yönetim tanımlarında yönetimin estetiksel bir yaklaşım olduğuna karşı çıkanlar da vardır. Bu konu “nasıl bilmek” ve “neyi bilmek” kavramları ile dengelenmektedir. Çünkü iyi yönetim, etik yönetimdir (Brady, 1986, s. 343). Etik yönetsel değerler için önemlidir. Örneğin, kamu yönetiminde etik; kuralları, standartları, ahlakı, doğru ve yanlışları ve

dürüstlük kavramlarını düzenler (Luk, 2012, s. 362). Yönetim etiği yönetimde etik ilkeler konusunu ele alır. Yönetim süreklilik, güven ve sorumluluk gerektiren bir yapıya sahip olduğu için dürüstlük, güven, doğruluk, saygı, vb. konular bu kavram içinde değerlendirilebilir (Kaplan, 2009, s. 345). Academy of Management etik konusundaki standartları insan ilişkileri, bireysellik ve güvenlik, kamu ifadesi, araştırma ve yayın başlıkları altında incelemektedir (Academy of Management, 2011, s. 1301). Etik yönetim sistemi örgüte güveni azaltan ve etik sorunları sürdüren bireysel tutum ve davranış biçimlerin değiştirilmesine yardımcı olur (Puçetaité ve Lämssä, 2008, s. 382). Bir kurumdaki yöneticilerin bireysel davranışları onların çalıştıkları kurumun etiğine uygun olarak değerleri benimsediklerini, kurum içinde titizlikle uyguladıklarını gösterir (Price ve Walt, 2013, s. 430). Bu konuda genel geçer kavramlar aşağıda özetlenmiştir:

- Yönetim süreci, başkalarını yakından ilgilendiren ve etkileyen kararlar almayı;
- Karar ve politikaları herkesin yararına olacak şekilde uygulamayı;
- Örgütsel ve bireysel gereksinimlerin karşılanmasını;
- Çatışmaların örgüt ve bireylerin yararını gözeterek şekilde çözülmesini;
- Örgütte yapılması gereken görevlerin iş görenlere eşit olarak dağıtılmasını;
- Emeğin değerinin verilmesini;
- İş görenlerin yansız olarak değerlendirilmesini;
- Örgütün kaynaklarının bir kişi ya da grup için değil örgütsel amaçları gerçekleştirmek için kullanılmasını;
- Hakların ve sorumlulukların eşit olarak paylaşımını gerektirir.

İş görenlerin davranışlarına yön veren ve iyi-kötü, doğru-yanlış ayırımının kişiye görecelikten çok, evrensel kabul gören ölçütlere göre belirlenmesinde etik ilkeler çok önemli bir işlev görmektedir. Yönetim etiği, yönetimde etik ilkeleri konu alır. Genel olarak yönetim etiği, yönetimde (sosyal) dürüstlük, güven, doğruluk, saygı, adaletlilik, (iş) büyüme, pazarlama ve reklam, ırk, cinsiyet, disiplin, bütünsellik, kişisel sorumluluk, karlılık, kalite, saygı, güvenlik, sosyal sorumluluk, takım çalışması, çatışma vb. gibi konuları ele alır ve amacı da bu konuları, yöneticiden personele kurumdaki herkese uygulatabilmektir. Yönetim etik, özellikle halka hizmeti amaçlayan kamu yönetiminde, kamu gücünün keyfi kullanımını önleyerek bir denge unsuru olmayı amaçlar. Bu yönü ile de yönetim etiği, şirket ya da kurumun güvenilirliğinin ve saygınlığının korunduğu bir olgu olarak karsımıza çıkar. Bu da yönetim etik kavramının en belirgin amaçlarından birini oluşturur. Yönetim etiği kavramının gerek kamu gerekse özel sektör için öneminin her geçen gün arttığı söylenebilir.

Araştırma Serim

Türkiye’de 2014 yılı Eylül ayı itibariyle 104 devlet ve 71 vakıf olmak üzere 175 üniversite vardır. Bu üniversitelerin 47’si (%23,9) İstanbul’dadır. İstanbul’daki 9 üniversite (%19,1) devlet, 38 üniversite ise (%80,1) bir vakfa bağlı olarak hizmet vermektedir. İstanbul’daki üniversite kütüphanelerinde çalışan sayısı ise 481’dir.² Bu nedenle çalışmamızda örnek kitle olarak İstanbul’daki devlet ve vakıf üniversiteleri seçilmiştir.

² Kütüphane çalışanları sayısını belirlemek için web sayfası taraması ve kütüphaneler ile doğrudan görüşme yapılmıştır.

Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Deneklere açık ve kapalı uçlu sorular elektronik ortamda yöneltilmiş ve kurumlara telefon edilerek anket formlarının doldurulup geri dönüşü sağlanmıştır. Ankette kullanılan sorular ise Neuman ve Reichel tarafından geliştirilen (1979) “İş Etiğine Yönelik Tutumlar” (Attitude Towards Business Ethics Questionnaire-ATBEQ) ölçeğinden uyarlanmıştır. Kullanılan ölçeğe ilişkin bir pilot çalışma yapıp ölçekte kullanılan bazı ifadelerin anlaşılmadığı ve boş bırakıldığı belirlenip 25 soru ile uygulama gerçekleştirilmiştir. Kütüphanecilerin 1. Kesinlikle Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle katılıyorum yanıtlarını kapsayan etik algıları beşli Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçekte yer alan sorular etik kavramı, kurum kültürü, kurumsal değerler, çıkar çatışmaları, etik sorumluluklar, iş stratejileri, iş ahlakı, iş bölümü, yasallık, vb. konuları kapsamaktadır.

Üniversite kütüphanelerine gönderilen 481 anket formundan 83’ü (%17,3) geri dönmüştür. Anket formlarının doldurulmasına yönelik tüm ikna etme girişimlerine karşın geri dönüş öngörüldüğü kadar fazla gerçekleşmemiştir. Ancak yine de geri dönüş oranı genel kitle hakkında bilgi verici niteliktedir.

Veri Analizi

Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan deneklerin %42’si (35 kişi) kadın, %58’i (48 kişi) ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %34’ü 20-29 arası yaş grubundan (28 kişi), %47’si 30-39 arası yaş grubundan (38 kişi) oluşurken, %49’u (41 kişi) evlidir. Katılımcıların %60’ı (50 kişi) lisans, %34’ü (28 kişi) yüksek lisans, %5’i (4 kişi) doktora eğitimi alırken yalnızca bir kişi ön lisans eğitimi almıştır. Araştırma için verilen sorulara adı geçen eğitim düzeyleri dışında yanıt alınamamıştır. Araştırmaya katılanların %29’u devlet, %71’i ise vakıf üniversitesi kütüphanelerinde çalışmaktadır. Devlete bağlı kütüphanelerde çalışan kütüphanecilerin daha az sayıda dönüş yaptıkları gözlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik bilgiler

Özellik		%	Özellik		%
Yaş	20-29	34	Üniversite	Devlet	29
	30-39	47		Vakıf	71
	40-49	16		Toplam	100
	50-	4			
	Toplam	100			
Cinsiyet	K	42	Görevi	Kütüphaneci	49
	E	58		Sorumlu	15
	Toplam	100		Yönetici	19
				Uzman	10
				Diğer	7
				Toplam	100
Öğrenim Durumu	Ön lisans	1	Medeni Durum	Evli	49
	Lisans	60		Bekâr	51
	Y. Lisans	34		Toplam	100
	Doktora	5			
	Toplam	100			

Ölçekte Yer Alan İfadelerin Analiz Özetleri

Araştırmaya katılan deneklerin ifade derecelerinin yüzdeleri incelendiğinde (bkz. Tablo 2) kütüphanecilerin büyük bir çoğunluğunun bazı ifadeleri onaylamadıkları belirlenmiştir.

Tablo 2. İş etiğine yönelik tutum ölçeği soruları ve alınan yanıt oranları

1. Kesinlikle katılmıyorum	2	3	4	5	
4. Katılıyorum 5. Kesinlikle katılıyorum	%	%	%	%	
İşletmeciliğin tek etik tarafı para kazanmaktır	48,2	36,1	7,7	4,0	4,0
İşinde başarılı olan bir kişinin etik sorunlar hakkında endişelenmesine gerek yoktur.	2,4	21,7	31,3	43,4	1,2
Çalışan herkes farkında olsun ya da olmasın etik kurallara uygun bir şekilde hareket eder	39,8	26,5	19,3	10,8	3,6
Yasalara uyarсан, etiğe de uymuş olursun.	14,5	36,1	21,7	20,5	7,2
İş etiği genel olarak insanların davranışlarıyla beklentileri arasındaki düzenleme sistemidir.	15,7	45,8	14,5	18,1	6,0
İşletme kararları ahlak felsefesiyle ilgili olmayıp, gerçekçi bir takım ekonomik tutum ve davranışları içerir	2,4	21,7	31,3	43,4	1,2
Etik değerler iş dünyası için anlamsızdır.	13,3	31,3	10,8	32,5	12,0
İş etiği halkla ilişkilerle ilgili bir kavramdır	49,4	31,3	6,0	8,4	4,8
Kamuoyunun iş dünyasına olan güveni henüz fazla gelişmemiştir	1,2	15,7	27,7	45,8	9,6
Bugünün iş dünyası ile geçmişteki arasında bir fark yoktur	28,9	45,8	14,5	10,8	0,0
Rekabet edebilirlik ve karlılık birbirinden bağımsız değerlerdir	8,4	30,1	21,7	32,5	7,2
Bir tüketici olarak, araba sigortası talep ederken, hasara bakmaksızın en fazlasını almaya çalışırım	28,9	34,9	27,7	6,0	2,4
Süpermarkette alışveriş yaparken fiyat etiketlerini ve paketleri değiştirmek uygundur	74,7	18,1	1,2	4,8	1,2
Bir çalışan olarak büro malzemelerini eve götürürüm; bu kimseye zarar vermez	73,5	22,9	1,2	0,0	2,4
Bir çalışan, kendisinin yoğun ve iyi bir şekilde çalıştığını, ama diğerlerinin kendisine nazaran daha hızlı bir ilerleme gösterdiğini ve buna rağmen sarf ettiği çabaların karşılığını en sonunda hak ederek alacağını ileri sürmektedir. Evet, kendisi çok yoğun çalışmaktadır, ancak gerçekçi değildir	2,4	25,3	21,7	39,8	10,8
İşletmelerde alınan her bir karar için şu soru sorulmalıdır: “Acaba kar sağlayabilir mi?” Eğer cevap “evet” ise, o zaman buna uygun olarak hareket etmek gerekir. Eğer cevap “hayır” ise bu boş bir zaman kaybı demektir	16,9	26,5	16,9	32,5	7,2
Doğru ve kişisel sorumluluklara sahip olmayı, koşulsuz sevgi ve bağlılığa tercih ederim	9,6	19,3	13,3	43,4	14,5
Hasta olduğum günleri hak ettiğim tatil günleri olarak görürüm	24,1	24,1	15,7	26,5	9,6
Çalışan maaşları arz-talep yasalarına göre belirlenmelidir	15,7	30,1	25,3	21,7	7,2
Belirli bir hedefiniz varsa ona ulaşmak için gereken her şey yerine getirilmelidir	22,9	27,7	10,8	22,9	15,7
İş dünyasında iyi olan bir kişi başarılı bir işadamdır.	25,3	34,9	21,7	15,7	2,4
Gerçek anlamda etik öncelikli olarak kişisel çıkarları düşünmeyi gerektirir	51,8	42,2	4,8	0,0	1,2
Fedakârlık yapmak etik değildir	21,7	36,1	19,3	12,0	10,8
Bir kişiyi işine ve kararlarına göre yargılayabilirsiniz.	27,7	37,3	18,1	15,7	1,2
İnsan ürettiğinden fazlasını tüketmemelidir.	10,8	9,6	24,1	26,5	28,9

Araştırmada özetle aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır:

- “İşletmeciliğin etik tarafı para kazanmaktır” ifadesine katılımcıların büyük çoğunluğu (%84,3) katılmadıklarını belirtmişlerdir.
- “Yasalara uyarсан, etiğe de uymuş olursun” ifadesinin ise tüm seçeneklerde eşit oranda tercih edildiği görülmüştür.
- “Etik değerler iş dünyası için anlamsızdır” ifadesine katılımcılar büyük oranda katılıyorum (%44,6) şeklinde yaklaşmışlardır.
- “İş etiği halkla ilişkilerle ilgili bir kavramdır” ifadesi için katılımcıların %80,7’si bu görüşe katılmadıklarını belirtmişlerdir.

- “Süpermarkette alışveriş yaparken fiyat etiketlerini ve paketleri değiştirmek uygundur” ifadesine ise katılımcıların büyük çoğunluğu (%90,0) katılmadıklarını belirtmişlerdir.
- “Bir çalışan olarak büro malzemelerini eve götürürüm; bu kimseye zarar vermez” için kesinlikle katılmıyorum seçeneği üzerinde yoğunlaşmıştır.
- “Bugünün iş dünyası ile geçmiş arasında fark yoktur” ifadesine tamamen katılıyorum yanıtı veren bulunmamaktadır. Diğer yanıtlar ise eşit oranda dağılım göstermiştir.
- “Hasta olduğum günleri hak ettiğim tatil günleri olarak görürüm” şeklindeki ifadeye de katılımcılar eşit şekilde yaklaşmışlardır.
- “Çalışanların ücretleri arz-talep yasasına göre belirlenmelidir” ifadesine verilen yanıtların eşit oranda dağılım gösterdiği saptanmıştır.
- “Gerçek anlamda etik öncelikli olarak kişisel çıkarları düşünmeyi gerektirir” ifadesine deneklerin katılmadıkları gözlenmiştir.

Sonuç

Araştırma soruları durum saptamaya göre hazırlanmıştır. Anket verileri değerlendirildiğinde üniversite kütüphanecilerinin yönetimde etik ilkelerini benimsedikleri görülmektedir. Ancak bazı sorulara verilen yanıt oranlarındaki dengeli dağılım yönetim etiği konusunda hizmet içi eğitim faaliyetlerine ağırlık verilmesinin yararlı olabileceğini göstermektedir. Bu konuda bireysel ve kurumsal davranışların önemi üzerine çalışmalar yapılması yararlı olacaktır.

Etik konusunda uygulama ve teori arasındaki farkın kapatılabilmesi için yasalar ve kurum içi kurallarla iş görenlere gerekli bilgilerin aktarılması ve denetlenmesi gereklidir. Toplumda var olan yazılı ve yazılı olmayan kuralların genel toplum davranışı açısından önemli olduğu unutulmamalıdır. Özellikle yönetimde dürüstlük, güvenilirlik, saygınlık, vb. kavramların önemi vurgulanmalıdır. Aksi takdirde yönetimde görülen etik dışı davranışlar adam kayırma, yolsuzluk, görevden kaçmak, görevi ihmal, vb. yaklaşımlar toplumun kuruma bakış açısını olumsuz etkileyecektir.

Etik konusunda halen bölümlerimizde verilmekte olan derslerin eğitim öğretim programında devam etmesi ve geliştirilmesi öğrencilerin gelecekte iş etiğine yönelik doğru kararlar almasına yardımcı olacaktır. Ayrıca öğrencilerin etik konusunda daha duyarlı olmalarını sağlayabilecektir.

Bilginin gücü günümüzde tartışılmaz bir gerçektir. Kütüphaneler bilgi gereksinimi olanları bilgi ile buluşturan kurumlardır. Bu noktada iki önemli yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Birincisi, kütüphanecilerin bilgiye ulaştırma etiği, ikincisi ise bilgi sahibi olanların bilgiyi kullanma etiği. Kütüphaneciler, kullanıcıları bilgiye erişirme davranışlarını kişisel inanç ve görüşleri ile karıştırmadıkları, düşünce özgürlüğünden yana tavrı aldıkları, telif haklarına uygun davrandıkları, yönetsel ilişkilerinde çıkarıcı davranmadıkları, kurum içi-dışı bilgi paylaşımında etik davrandıkları sürece doğru bir iş yapmış olacaklardır.

Bilgi sahibi olanların ise etik kurallara uygun davranışları hem bireylerin hem de toplumların huzurlu ve başarılı bir toplumda yaşanmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Academy of Management. (2011). Code of ethics. *Academy of Management Journal*, 54(6), 1299-1306.
- Arslan, M. (2005). *İş ve meslek ahlakı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bolat, T. ve Seymen, O.A. (2003). Örgütlerde iş etiğinin yerleştirilmesinde dönüşümcü liderlik tarzı'nın etkileri üzerine bir değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(9), 59-85.
- Brady, F.N. (1986). Aesthetic components of management ethics. *Academy of Management Review*, 11(2), 377-344.
- Daly, S.P. ve Matilla, M.M. (2007) Darwin and ethics: Using natural selection to understand ethical business and organizational behavior, *Electronic Journal of Business Ethics and Organizational Studies*, 12(2). 7 Temmuz 2015 tarihinde http://ejbo.jyu.fi/articles/0501_1 adresinden erişildi.
- Kaplan, Ç. (2009). Kamu yönetiminde etik ve kamu çalışanlarının etik kavramını algılayışları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 343-366.
- Kılavuz, R. (2002). Yönetisel etik ve halkın yönetisel etik oluşumuna etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 254-260.
- Luk, S.C.Y. (2012). Questions ethics in public sector management: the case study of Hong Kong. *Public Personnel Management*, 41(2), 378.
- Özgener, Ş. (2002). İmalat sanayi işletmelerindeki kamu ve özel sektör yöneticilerinin iş ahlakına ilişkin tutumları. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(1), 175-199.
- Prasad, A. ve Mills, A.J. (2010) Critical management studies and business ethics: A synthesis and three research trajectories for the coming decade. *Journal of Business Ethics*, 94(2), 227-237.
- Price, G. ve Walt, A. (2013) Changes attitudes towards business ethics held by former South American business management students. *Journal of Business Ethics*, 113(3), 429-440.
- Pučetaité, R. ve Lämsä, A. (2008). Advancing organizational trust in a post-socialist context: Role of ethics management tools. *Economics and Management*. 13, 381-389.
- Taş, H., Bingöl, S. ve Cebeci, E. (2005). Etik, etik mühendislik ve etik kavramının tarihsel gelişimi. *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Bildiriler Kitabı*, içinde (s. 83-86).
- Tepe, H. (1998). Yüzyılımızın dönemecinde etikten beklenenler ve etiğin durumu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 59-69.
- Uğuz, Ş. (2012). İş etiği ve üniversite öğrencilerinin etik algılarını ölçmeye yönelik bir çalışma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 177-187.
- Yılmaz, A. ve Çevik, H. (2011). Yöneticilerin iş etiği yaklaşımlarının incelenmesi: Bir organize sanayi bölgesinde uygulama. *Journal of Administrative Sciences*, 9(2), 161-189.

Bilgi ve Belge Yönetimi Öğrencilerinin Bilgi Okuryazarlığı Becerileri

Serap Kurbanoglu

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
kurbanogluserap@gmail.com

Güleda Doğan

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
guledaduzyol@gmail.com

Öz: Yaşam boyu öğrenmenin temelini oluşturan bilgi okuryazarlığı becerileri tüm toplum bireyleri için gerekli becerilerdir. Söz konusu becerilerin diğer bireylere bu alanda hizmet ve eğitim verme sorumluluğunu taşıyan bilgi profesyonelleri için önemi çok daha büyüktür. Geleceğin bilgi profesyonelleri olan Bilgi ve Belge Yönetimi (BBY) öğrencilerinin eğitimleri süresince bilgi okuryazarlığı becerileriyle donanmaları beklenmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki BBY öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı becerileri zorlandıkları bilgi problemi çözme aşamaları aracılığıyla saptanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Hacettepe, Ankara, İstanbul, Marmara ve Erzurum üniversiteleri BBY bölümlerindeki lisans ve lisansüstü öğrencilerine bir anket uygulanmıştır. Bulgular BBY öğrencilerinin bazı temel bilgi okuryazarlığı becerilerinin gelişmesiyle ilgili problemler olduğunu göstermektedir. Kişisel değerlendirme ötesinde ek ölçümler yapıldıktan sonra programlardaki eksiklerin giderilmesine yönelik önlemler alınmasında fayda görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bilgi okuryazarlığı becerileri, bilgi ve belge yönetimi öğrencileri, kütüphanecilik öğrencileri.

Giriş

Bilgi ve Belge Yönetimi (BBY) öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı becerilerinin değerlendirilmesi gelecekte hizmet verirken ve kullanıcılarını eğitirken ihtiyaç duyacakları donanımaya sahip olup olmadıklarını anlamak açısından önem taşımaktadır. Literatür incelendiğinde BBY öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı becerilerini sorgulayan araştırmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla 18 ülkeyi kapsayan uluslararası bir çalışma yürütülmüştür.¹ Söz konusu çalışma karşılaştırmalı verilerden hareket ederek BBY eğitime yönelik bazı öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu makalenin yazarları JELIS'te yayımlanacak olan uluslararası çalışmaya Türkiye verileri ile katkıda bulunmuştur. Uluslararası çalışmada sadece Hacettepe Üniversitesi BBY Bölümü lisans öğrencilerinin verilerine yer verilirken bu makalede Hacettepe Üniversitesi yanı sıra Ankara, İstanbul, Marmara ve Erzurum Üniversiteleri BBY bölümlerinin hem lisans hem de lisansüstü öğrencilerine ait verilere yer verilecektir. Söz konusu verilerin ülkemizdeki BBY eğitim

¹ Saunders, L. ve diğerleri. *Information behaviors and information literacy skills of LIS students: An international perspective*. JELIS'te yayımlanacak.

programlarının geliştirilmesine yönelik bazı yararlı bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatürde bilgi okuryazarlığı üzerine yapılmış çok sayıda çalışma vardır. Burada sadece bu çalışmayı yakından ilgilendiren *The Project Information Literacy*² (PIL)'den ve BBY öğrencileri ile kütüphanecilere yönelik yapılmış bilgi okuryazarlığı çalışmalarından söz edilecektir. PIL 2008 yılından beri devam eden, ABD'de üniversite öğrencilerinin araştırma alışkanlıklarını sorgulayan geniş kapsamlı bir projedir (Head, 2015a, 2015b, 2013, 2012; Head ve Eisenberg, 2011, 2010a, 2010b, 2009a, 2009b). Geniş kitleleri hedef alan proje kapsamında öğrencilerin araştırma tutumları, bilgi arama davranışları ve bilgi okuryazarlığı beceri düzeyleri saptanmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla çok sayıda anket geliştirilmiş ve araştırma sonuçları raporlanarak yayımlanmıştır. Bu çalışmada PIL anketlerinden biri uyarlanarak kullanılmıştır (Head ve Eisenberg, 2010b).

Farklı yaş, disiplin ve meslek gruplarının bilgi okuryazarlığı becerileri en çok araştırılan konulardandır. Ancak kütüphanecilerin ve BBY öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı becerileri üzerine yürütülmüş araştırmaların son derece sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Tan, Gorman ve Singh (2012), çalışmalarında Malezya'da okul kütüphanecilerinin çoğunluğunun bilgi okuryazarlığı becerileri konusunda kendilerine çok güvenmediklerini ortaya koymuştur. Türkiye'de BBY öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı özyeterlik algıları üzerinde yürütülen bir çalışma öğrencilerin bilgi okuryazarlığı becerilerine yönelik görevleri yerine getirirken kendilerini yeterli hissettiklerini ve özyeterlik algılarının eğitim hayatları boyunca giderek yükseldiğini ortaya koymaktadır (Kurbanoğlu, 2003). Conway'ın (2011) çalışması Avustralya'da BBY öğrencilerinin temel bilgi okuryazarlığı becerileri konusunda bazı problemleri olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada lisans öğrencilerinin özellikle bilgi ihtiyacını tanımlarken, bilgi kaynaklarının amaç, kapsam ve probleme uygunluğu konularında karar verirken zorlandıkları saptanmıştır. Brezilya'da BBY öğrencileri üzerinde yürütülen bir çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Campello ve Abreu, 2005). Çalışmada araştırmanın başlangıç aşamaları olan konu seçimi ve sınırlandırması konularında öğrencilerin zorlandıkları belirlenmiş ve geleceğin kütüphanecilerinin kendilerinden beklenen düzeyde tarama yapabilecek yetkinlikte yetişmedikleri saptamasında bulunulmuştur. BBY öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı becerileri konusunda yapılan en kapsamlı ve uluslararası nitelikteki çalışma yukarıda sözü edilen çalışmadır. Bu çalışma kapsamında yer alan 18 ülkeye ait verilerin bir kısmı ülke bazında ayrı ayrı yayımlanmıştır (Boustany, 2013; Blumer, Hügi, Schneider ve Bekavac, 2013; Hebrang Grgić ve Špiranec, 2013; Krakowska, 2013; Rudzionienė, 2013; Terra, 2014; Koltay ve Varga, 2013; Todorova ve Peteva 2013). Ülkeler arasında bazı benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da görülmektedir. Araştırmaya başlangıç aşaması tüm ülkelerde öğrencilerin en çok zorlandıkları aşamalar arasındadır.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki BBY öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı becerileri konusundaki yeterliliklerini araştırmaktır. Bu amaçla öğrencilerin bilgi problemi çözme aşamalarının hangilerinde zorlandıkları saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca öğrencilerin

² Proje hakkında ayrıntılı bilgi web sayfasından (<http://projectinfoil.org>) elde edilebilir.

bilgi okuryazarlığı becerilerinde öğrenim gördükleri üniversite, not ortalaması, düzey gibi etkenlere göre fark olup olmadığı da sorgulanmıştır. Veriler web üzerinden yönetilen bir anket aracılığıyla beş farklı üniversitedeki (Hacettepe, Ankara, İstanbul, Marmara ve Erzurum) BBY bölümlerinden toplanmıştır. Araştırmacının yürütüldüğü 2012-2013 akademik yılında en azından lisans eğitiminin her düzeyinde öğrencisi olan bölümler araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmaya katılan öğrenci sayısı toplam 501'dir. Ankete katılım gönüllülük bazında gerçekleşmiştir. Anket, gerekli izinler alındıktan sonra PIL araştırmasında kullanılan anketin³ (Head ve Eisenberg, 2010b) kütüphanecilik alanına adapte edilmesi ile oluşturulmuştur. Orijinal anket ders odaklı ve günlük bilgi odaklı olmak üzere iki bölümden oluşurken bu araştırma kapsamında sadece ders odaklı bilgi okuryazarlığı becerileri ele alınmış, dolayısıyla anketin sadece birinci bölümü uyarlanarak kullanılmıştır. Anket Türkçeye çevrilirken olabildiğince aslına sadık kalmaya çalışılmıştır. Anketin geniş kitleler üzerinde kullanılmış olması, geçerlik ve güvenilirliğin test edilmiş olması ve sonuçta karşılaştırılabilir sonuçlar elde edilecek olması avantaj olarak görülmüştür. Uyarlamalar minimum düzeyde tutulduğundan (veri tabanlarından söz edilirken örneklerin alandan verilmesi gibi) ayrıca geçerlik, güvenilirlik çalışması yapılmamıştır. Diğer anket çalışmalarında olduğu gibi elde edilen veriler katılımcıların kişisel değerlendirmelerine dayanmaktadır.

Bulgular

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 501 öğrencinin üniversiteye göre dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur. Büyük bir çoğunluğu %47 (235 öğrenci) Hacettepe Üniversitesi BBY Bölümünden gelmektedir. Hacettepe'yi %25 (126 öğrenci) ile İstanbul Üniversitesi BBY Bölümü izlemektedir. En düşük katılım %3 (14 öğrenci) ile Marmara Üniversitesi BBY Bölümünden olmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların kayıtlı olduğu üniversite		
Üniversite	n	%
Hacettepe	235	46,9
İstanbul	126	25,1
Ankara	68	13,6
Atatürk	58	11,6
Marmara	14	2,8
Toplam	501	100,0

Katılımcıların büyük çoğunluğunu (%92, 459 kişi) lisans öğrencileri oluşturmaktadır, %4'ü (22 kişi) yüksek lisans, %3'ü (15 kişi) doktora öğrencisidir. Bu kategorilere girmeyen %1'lik kısmın hazırlık öğrencisi, af veya artık yıl öğrencisi olduğu tahmin edilmektedir. Lisans öğrencilerinin sınıflar arası dağılımında ağırlık birinci sınıflardadır (%30, 148 kişi). Bunu yaklaşık %22 (sırasıyla 111 ve 108 kişi) ile üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri izlemektedir. En düşük katılım yaklaşık %18 (92 kişi) ile ikinci sınıflardan olmuştur (bkz. Tablo 2).

³ http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_fall2010_survey_fullreport1.pdf adresinden elde edilebilir.

Tablo 2. Katılımcıların düzeyi

Düzye	n	%
Birinci sınıf	148	29,5
İkinci sınıf	92	18,4
Üçüncü sınıf	111	22,2
Dördüncü sınıf	108	21,6
Yüksek Lisans	22	4,4
Doktora	15	3,0
Diğer	5	1,0
Toplam	501	100,1

Not: Yuvarlama hatasından dolayı satır yüzdesindeki toplam %100'den farklıdır.

Bilgi okuryazarlığı becerilerinin gelişimi ile akademik başarı arasında bir ilişki olabileceği düşünülerek öğrencilerin not ortalamaları da sorulmuştur. Not ortalaması belli olmayan birinci sınıf öğrencileri (148 kişi) bu soruyu yanıtlamadığı için yüzdelere soruyu yanıtlayan 353 kişi üzerinden alınmıştır. Öğrencilerin yarısından fazlasının (%56, 198 kişi) not ortalaması 2,1 ile 3,0 arasındadır. Not ortalaması 3'ün üzerinde 120 (%34) öğrenci, 2 ve 2'nin altında 35 (%10) öğrenci vardır. Çoğunluğun ortalama bir başarı düzeyi olduğu söylenebilir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Katılımcıların akademik ortalaması

Akademik ortalama	n	%
1,4 ve altı	3	0,8
1,5 – 2,0	32	9,1
2,1 – 2,5	87	24,6
2,6 – 3,0	111	31,4
3,1 – 3,5	90	25,5
3,6 – 4,0	30	8,5
Toplam	353	99,9

Not: Yuvarlama hatasından dolayı satır yüzdesindeki toplam %100'den farklıdır.

Öğrencilerin %82'si (413 kişi) 18 ile 23 yaşları arasındadır. Veriler lisans düzeyi öğrencilerinin sayısı ile uyumlu görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık %74'ü kadın, %26'sı ise erkektir.

Bilgi Okuryazarlığı Becerileriyle İlgili Bulgular

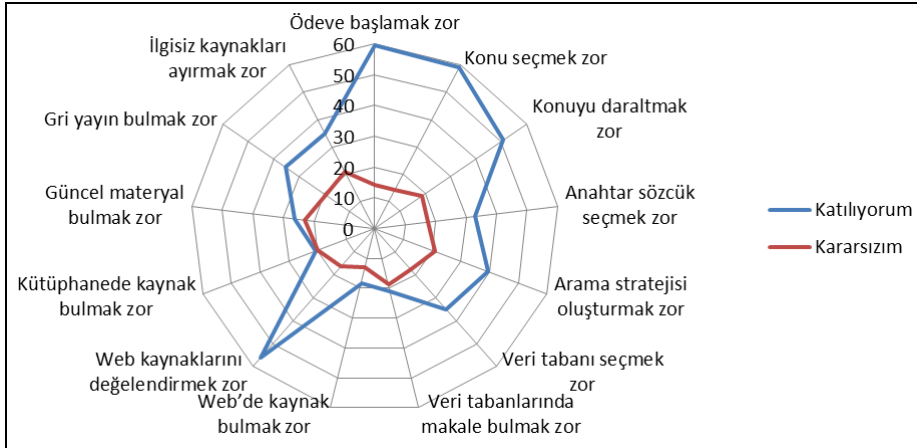
Öğrencilerin bilgi okuryazarlığı becerileri derslerle ilgili yaptıkları ödevler/araştırmalar kapsamında bilgi problemi çözme aşamaları açısından ele alınarak sorgulanmıştır. Öğrencilerden ödev başlama ve ödevi yapma aşamalarında gerçekleştirdikleri görevleri zor bulup bulmadıklarını 5'li likert ölçeği üzerinde (kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum, kesinlikle katılmıyorum) belirtmeleri istenmiştir. Özellikle birinci sınıf öğrencilerinin söz konusu alanlarda tecrübeleri olmayabileceği dikkate alınarak likert ölçeği üzerinde bir seçim yapmaya zorlamamak için ayrıca "bu konuda tecrübem yok" seçeneği de sunulmuştur. Bu çalışma kapsamında değerlendirme yapılırken kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum seçenekleri birleştirilerek radar grafiklerde sunulmuştur. Değerlendirmelerde kararsızım (ne katılıyorum ne de

katılmıyorum) seçeneği ile ilgili verilerden de söz edildiği için kararsızım seçeneğine ilişkin değerlere de radar grafiklerde yer verilmiştir.⁴

Eldeki bulgulara göre öğrencilerin yarıdan fazlası ödevde başlama (%60, 299 kişi), konu seçme (%59, 296 kişi), konuyu daraltma (%51, 254 kişi) ve bir web sayfasının güvenilirliğine karar verme (%56, 281 kişi) konularında zorlandıklarını belirtmiştir. Söz konusu eylemlerin zorluğu konusunda kararsız kalanların oranı ise %14 ile %19 arasında değişmektedir (bkz. Şekil 1). Başlangıç, konu seçimi ve sınırlandırması aşamalarında zorlanma sadece tüm disiplinlerdeki öğrenciler üzerinde yürütülen PIL (Head ve Eisenberg, 2010b) bulgularıyla değil aynı zamanda BBY öğrencileri üzerinde yürütülen çalışmalardan gerek Conway'ın (2011) gerekse Campello ve Abreu'nun (2005) bulgularıyla örtüşmektedir.

Arama stratejisi oluşturmak (%40, 198 kişi), araştırma konusuna ve ihtiyaca uygun veri tabanı seçmek (%35, 176 kişi), anahtar sözcük seçmek (%33, 165 kişi), gri yayın (tez, rapor, vb. kaynaklar) bulmak (%35, 176 kişi), arama sonucunda erişilen kaynaklardan ilgisiz olanları ayıklamak (%35, 175 kişi) öğrencilerin yaklaşık üçte birinin zorlandığını belirttiği aşamalardır. Söz konusu görevlerin zorluğu konusunda kararsız kalanların oranı ise %17 ile %21 arasında değişmektedir (bkz. Şekil 1).

Güncel materyal bulmak (%26, 131 kişi), kütüphanede kaynak bulmak (%21, 103 kişi), veri tabanlarında makale bulmak (%21, 106 kişi) öğrencilerin en az zorlandıkları görevler olarak görülmektedir. Bu konularda zorlananların oranı %20 ile %25 arasındadır. Web'de kaynak bulmak (%18, 91 kişi) öğrencilerin en az zorlandığı adım olarak görülmektedir (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Ödevde başlama ile ilgili görevlerde zorlanma durumu

Eldeki bulguların değerlendirilmesinde demografik verilerle olan ilişkinin de yardımcı olacağı düşünülerek ki-kare ilişki testi değerlerine bakılmıştır. Marmara Üniversitesi'nden araştırmaya katılan öğrenci sayısının azlığı ve likert ölçeği yanı sıra

⁴ Siyah-beyaz formatta radar grafiği okumak zorlaştığı için kesinlikle katılmıyorum+katılmıyorum toplam değerlerine grafiklerde yer verilmemiştir. Kesinlikle katılıyorum+katılıyorum değerleri ile kararsızım değerlerinin toplamının bu konuda yeterli bilgi sağladığı düşünülmektedir.

sunulan “tecrübem yok” seçeneğine verilen yanıtların azlığı dikkate alınarak ki-kare testine ilişkin hesaplardan çıkarılmaları uygun bulunmuştur.

Eğitim görülen üniversiteye göre öğrencilerin konuyu daraltma ($p=0,028$), anahtar sözcük seçme ($p=0,014$), arama stratejisi oluşturma ($p=0,025$), veri tabanı seçme ($p=0,001$), veri tabanlarında makale bulma ($p=0,000$), Web’de kaynak bulma ($p=0,000$), Web kaynaklarını değerlendirme ($p=0,000$), kütüphanede kaynak bulma ($p=0,037$), güncel materyal bulma ($p=0,000$), gri yayın bulma ($p=0,007$) becerileri %95 güven düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılıklar bölümlerin eğitim programlarından kaynaklanabileceği gibi söz konusu bölümlerden araştırmaya katılan öğrencilerin düzeylerinden de kaynaklanıyor olabilir.

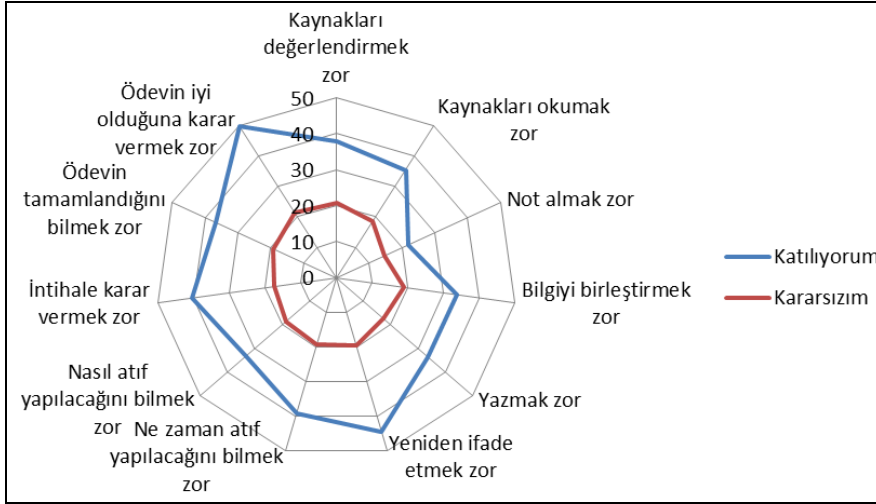
Öğrenci düzeyinin dolayısıyla bilgi okuryazarlığı ile ilgili konulardaki birikiminin (bilgi ve tecrübe) bilgi problemi çözme aşamalarında fark yaratması beklenir. Öğrenci düzeyine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösteren ($p<0,05$) görevler şu şekilde saptanmıştır: Konu seçme ($p=0,024$), veri tabanı seçme ($p=0,000$), veri tabanlarında makale bulma ($p=0,000$), Web’de kaynak bulma ($p=0,034$), Web kaynaklarını değerlendirme ($p=0,015$), gri yayın bulma ($p=0,000$), arama sonucunda erişilen ilgisiz kaynakları ayıklama ($p=0,038$). Özellikle veri tabanları ile ilgili konuların müfredatta ileri yıllarda yer alması ve öğrencilerin ileri sınıflarda bu kaynakları kullanmalarının beklenmesi (gerek derslerde gerekse stajlarda) söz konusu farkı yaratan unsurlar arasında değerlendirilebilir. Web kaynaklarını değerlendirme, veri tabanı seçme, veri tabanında makale bulma ve gri yayın bulma hem eğitim görülen üniversiteye hem de düzeye göre istatistiksel açıdan anlamlı fark gösteren görevlerdir.

Öğrencilerin akademik başarı düzeyinin bilgi okuryazarlığı becerileri açısından farklılık yaratabileceği düşünülmüştür. Akademik ortalamalar 2,5 ve altı ile 2,5 üstü olarak birleştirilerek iki grup halinde değerlendirildiğinde ödev başlama ($p=0,009$), konuyu seçme ($p=0,026$) ve arama stratejisi oluşturma ($p=0,011$) becerilerinin ortalamaya göre %95 güven düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Literatürdeki diğer çalışmalarda da problemli olarak saptanan ödev/araştırmaya başlama ve konu seçme aşamalarında akademik ortalamanın olumlu yönde etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Ödev yaparken öğrencilerin yarısı (%50, 250 kişi) ödevin iyi olup olmadığına karar vermekte zorlandığını belirtmiştir. Kullandıkları kaynaklardan elde ettikleri iyi ifade edilmiş bilgiyi yeniden ifade etmek (kendi ifadelerini kullanarak yeniden yazmak) öğrencilerin %45’i (223 kişi) tarafından zor bulunurken, %40’ı (202 kişi) neyin intihal kapsamına girdiğini değerlendirmekte zorlandığını belirtmiştir. Kararsızlarla birlikte bu oranlar %50’yi aşmaktadır.

Öğrencilerin üçte birinden fazlası ne zaman atıf yapılması gerektiğine karar vermekte (%39, 197 kişi), elde ettiği kaynakları değerlendirmekte (%38, 190 kişi), ödevin tamamlanıp tamamlanmadığına karar vermekte (%37, 185 kişi), kaynakları okumakta (%36, 178 kişi), farklı kaynaklardan elde edilen bilgiyi birleştirmekte (%34, 169 kişi), ödevi yazmakta (%34, 169 kişi) ve kaynaklara atıf yapmakta (%33, 166 kişi) zorlandığını belirtmiştir. %17 ile %21 arasında değişen kararsızlarla birlikte bu oranlar %50’ye ulaşmaktadır. Öğrencilerin bu grupta en az zorlandıkları aşama not almak olarak görünmektedir (%20, 110 kişi). Burada sözü geçen okuma ve yazma temel okuryazarlık becerileri olmasına rağmen, öğrencilerin okuduğundan anlam çıkarma,

okuduğu metin içinden ilgili bilgiyi ayırma ve kendi sözcükleri ile yeniden ifade ederek akademik yazım kuralları çerçevesinde aktarma aşamalarında zorlandıkları anlaşılmaktadır.

Şekil 2. Ödev yapma ile ilgili görevlerde zorlanma durumu

Ödev yapma aşamasında eğitim görülen üniversiteye göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösteren ($p<0,05$) görevler kaynakları değerlendirmek ($p=0,024$), kaynakları okumak ($p=0,001$), bilgiyi yeniden ifade etmek ($p=0,000$), ne zaman atıf yapılacağını bilmek ($p=0,000$), nasıl atıf yapılacağını bilmek ($p=0,002$), intihale karar vermek ($p=0,002$) ve ödevin iyi olduğuna karar vermektir ($p=0,001$).

Öğrencilerin düzeyine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösteren ($p<0,05$) konular ise kaynakları değerlendirmek ($p=0,017$), farklı kaynaklardan elde edilen bilgiyi birleştirmek ($p=0,004$), ne zaman atıf yapılacağını bilmek ($p=0,000$), nasıl atıf yapılacağını bilmek ($p=0,000$) ve intihale karar vermektir ($p=0,000$).

Öğrencilerin akademik ortalamaları (2,5 ve altı ile 2,5 üstü) ile bilgi problemi çözme aşamalarındaki zorlanma durumları arasında ilişki saptanmıştır. İstatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösteren ($p<0,05$) konular şu şekilde belirlenmiştir: Kaynakların değerlendirilmesi ($p=0,005$), kaynakları okumak ($p=0,004$), farklı kaynaklardan edinilen bilgiyi birleştirmek ($p=0,001$), yazmak ($p=0,016$), yeniden ifade etmek ($p=0,002$), ne zaman atıf yapacağını bilmek ($p=0,020$), nasıl atıf yapacağını bilmek ($p=0,000$), ödevin tamamlandığını bilmek ($p=0,024$), ödevin iyi olup olmadığına karar vermek ($p=0,001$).

İntihal ve atıf, düzeye, eğitim görülen üniversiteye ve akademik ortalamaya göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösteren konulardır.

Sonuç ve Öneriler

Bilgi okuryazarlığı becerileri yaşamboyu öğrenmeyi zorunlu kılan bilgi çağında tüm toplum bireyleri için gerekli becerilerdir. Ancak diğer bireylere bu alanda hizmet ve eğitim verme sorumluluğunu taşıyan bilgi profesyonelleri ve dolayısıyla geleceğin bilgi profesyonelleri olacak BBY öğrencileri için önemi çok daha büyüktür. Bilgi

okuryazarlığı becerileri BBY öğrencilerinin eğitim ve kişisel yaşamlarında olduğu kadar mesleki yaşamlarında da başarının temel anahtarıdır. Bu nedenle BBY öğrencilerinin söz konusu becerilerle donanmış olarak üniversiteden mezun olduklarından emin olmak gerekmektedir.

Bu çalışmada BBY öğrencilerinin zorlandıkları bilgi problemi çözme aşamaları saptanmaya çalışılmıştır. Bilgi okuryazarlığının temelini oluşturan bilgi problemi çözme aşamalarından hangilerinde öğrencilerin sıkıntı yaşadıklarının bilinmesi BBY müfredatlarını oluşturan ve BBY bölümlerinde ders veren öğretim üye ve elemanlarına fayda sağlayacaktır.

Bilgi problemi çözme aşamaları ödevlere uygulandığında elde edilen bir dizi görevden yola çıkılarak hazırlanan anketlerden elde edilen bulgulara göre öğrencilerin en az yarısı ödevde başlama, konu seçme, konuyu daraltma, bir web sayfasının güvenilirliğine karar verme ve tamamlandığında ödevin iyi olup olmadığına karar verme aşamalarında zorlandıklarını belirtmiştir. Söz konusu görevlerin zorluğu konusunda kararsız kalanlar da dikkate alınınca bu oran daha da (%10 ile %20 arasında) yükselmektedir. Başlangıç, konu seçimi ve sınırlandırması aşamalarının literatürdeki diğer çalışmalarda da problemli olduğu görülmektedir (Conway, 2011; Campello ve Abreu, 2005; Head ve Eisenberg, 2010b; Saunders ve diğerleri, yayımlanacak). Bu durum alana ve konuya tam hâkim olmamaktan dolayıyla problemleri saptayamamaktan kaynaklanabileceği gibi öğrencilerin ortaöğretimden getirdikleri alışkanlıklar ve becerilerle de ilişkili olabilir. Yapılan testler konu seçme ile düzey ve akademik ortalama, ödevde başlama ile akademik ortalama, konuyu daraltmak ile öğrencinin eğitim gördüğü üniversite arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum müfredata, öğrencinin düzeyine ve not ortalamasına göre söz konusu aşamalarda zorlanma durumunun değiştiğine işaret etmektedir.

Tamamlandığında bir ödevin iyi olup olmadığına karar verememe ile üniversite ve not ortalaması arasında da ilişki saptanmıştır. Bu durum beklentiler ve değerlendirme ölçütleri konusunda öğrencilerin yeterince bilgilendirilmemesinden kaynaklanıyor olabileceği gibi öğrencinin konuyla ve dersle yeterince ilgilenmemesi ile de ilişkilendirilebilir. Bu sorunun aşılabilmesi için öğretim üyelerinin ödevle birlikte değerlendirme rubriklerini öğrencilerle paylaşımlarında fayda olabilir.

Öğrencilerin yarısından fazlasının web kaynaklarının güvenilirliğine karar verme konusunda zorlanması üzerinde durulması gereken bir konu gibi görünmektedir. Eğitim görülen üniversite ve düzeyle ilişki saptanmıştır. Ancak eldeki sayının bu konuda bilgisiz olabilecekleri düşünülen birinci sınıf öğrencilerinin sayısının çok ötesinde olması birinci sınıftan sonra bile öğrencilerin bu konuda sıkıntı yaşadıklarını göstermektedir. Özellikle web kaynaklarını kullanma eğilimleri göz önüne alındığında öğrencilere birinci sınıfa başlar başlamaz bu konuda eğitim verilmesinin yerinde olacağı görülmektedir.

Bilgiyi kendi cümleleriyle ifade etmek, arama stratejisi oluşturmak, elde ettiği kaynakları değerlendirmek, ne zaman atıf yapılması gerektiğine karar vermek, neyin intihal kapsamına girdiğini değerlendirmek ve ödevin tamamlanıp tamamlanmadığına karar vermek öğrencilerin yarıya yakını (yaklaşık %40, kararsızlar eklendiğinde bu oran yarıyı geçmektedir) tarafından zor bulunan görevlerdir. Bilgiyi kendi cümleleriyle ifade etmek, atıf ve intihal birbirleriyle yakından ilişkili konulardır. Her üçünün de öğrencinin

eğitim aldığı kurum ile ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca bilgiyi yeniden ifade etmek ve atıf ile not ortalaması arasında, intihal ve atıf ile öğrenci düzeyi arasında ilişki vardır. Kaynak değerlendirmenin her üç değişkenle de ilişkisi vardır. Arama stratejisi, üniversite ve not ortalaması ile ilişkiliyken ödevin tamamlandığına karar verme becerisi not ortalaması ile ilişkili bulunmuştur. Arama stratejisi ve kaynak değerlendirme dışında kalan konuların öğrencilerin zaten bilmesi veya kendi kendilerine öğrenmeleri gereken konular olduğu düşünülerek derslerde yer verilmemesi durumu söz konusu olabilir. Bulgular bu konuların eğer dersler kapsamında ele alınmıyorsa ele alınmalarının ve ilgili becerilerin gelişmesi için öğrencilerin bu becerileri kullanmalarını gerektirecek fırsatlar yaratılmasının yerinde olacağını göstermektedir.

Araştırma konusuna ve ihtiyaca uygun veri tabanı seçmek, anahtar sözcük belirlemek, gri yayın (tez, rapor, vb. kaynaklar) bulmak, arama sonucunda erişilen kaynaklardan ilgisiz olanları ayıklamak, kaynakları okumak, farklı kaynaklardan elde edilen bilgiyi birleştirmek, ödevi yazmak ve kaynaklara atıf yapmak öğrencilerin yaklaşık üçte birinin zorlandığını belirttiği aşamalarıdır. %17 ile %21 arasında değişen kararsızlarla birlikte bu oranlar %50'ye ulaşmaktadır. Anahtar sözcük seçme ile üniversite, veri tabanı seçme ve gri yayın bulma ile üniversite ve düzey, kaynakları okuma (anlamlandırma) ile üniversite ve ortalama, nasıl atıf yapılacağını bilme ile üniversite, düzey ve ortalama, farklı kaynaklardan elde edilen bilgiyi birleştirme ile düzey ve ortalama, ilgisiz sonuçların ayıklanması ile düzey, yazma ile ortalama arasında ilişki saptanmıştır. Bilgi profesyonelleri açısından son derece önemli olan söz konusu beceriler açısından programların gözden geçirilmesinde ve öğrencilerin ortaöğretimden getirdikleri düşünülen temel bazı beceriler konusunda ölçümler yapıp varsa açıklarının kapatılması için önlem alınmasında fayda olabilir.

Öğrencilerin en az zorlandıkları görevler (%30'un altında) ise güncel materyal bulmak, Web'de kaynak bulmak, kütüphanede kaynak bulmak, veri tabanlarında makale bulmak ve not almak olarak görülmektedir. Dijital yerliler olarak tanımladığımız öğrencilerin Web'de kaynak bulmak konusunda zorlanmaması beklenen bir durumdur ve sevindiricidir. Ancak öğrencilerin web kaynaklarının değerlendirilmesi konusunda eşit derecede rahat olmadıklarını da göz ardı etmemek gerekir. Web'de kaynak bulmak ile güncel materyal bulmak birbirleriyle yakından ilişkili olarak değerlendirilebilir. Web'de kaynak bulmak ile üniversite ve öğrenci düzeyi arasında ilişki saptanmıştır. Kütüphanede kaynak bulmak ve güncel materyal bulmak ile üniversite arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır. Veri tabanında makale bulmak ile gerek üniversite gerekse düzey arasında ilişki saptanmıştır. Veri tabanı kullanırken zorlanan öğrenci sayısının veri tabanı ve anahtar sözcük seçerken (hangi veri tabanının konuya ve ihtiyaca uygun olacağına karar verirken) zorlanan öğrenci sayısından düşük olması ve arama stratejisi oluştururken zorlanan öğrenci sayısının hepsinden yüksek olması çelişkili bir durumdur.

Sonuç olarak BBY öğrencilerinin sahip olmaları beklenen temel bilgi okuryazarlığı becerilerinin gelişmesiyle ilgili bazı problemler olduğu görülmektedir. Kişisel değerlendirmelerden çelişkili olabilecek sonuçlar da elde edilebildiğinden öğrenci becerilerinin gerçek durumunu yansıtacak ölçümler yapılmasında ve buna uygun olarak gerekli önlemlerin alınmasında fayda vardır.

Kaynakça

- Blumer, E., Hügi, J., Schneider, R. ve Bekavac, B. (2013). LIS students' information literacy competencies in Switzerland: A case study. S. Kurbanoglu ve diğerleri (Ed.), *ECIL 2013, CCIS 397* içinde (s. 596-602). Heilderberg: Springer.
- Boustany, J. (2013). Information literacy skills of students at Paris Descartes University. S. Kurbanoglu ve diğerleri (Ed.), *ECIL 2013, CCIS 397* içinde (s. 588-595). Heilderberg: Springer.
- Campello, B. ve Abreu, V.L.F.G. (2005). Information literacy and the education of school librarians. *School Libraries Worldwide*, 11(1), 37-52.
- Conway, K. (2011). How prepared are students for post-graduate study? A comparison of the information literacy skills of commencing undergraduate and post-graduate information studies students at Curtin University. *Australian Academic & Research Libraries*, 42(2), 121-135. doi: 10.1080/00048623.2011.10722218
- Head, A J. (2013). *Learning the ropes: How freshmen conduct course research once they enter college: Project Information Literacy Research Report*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_2013_freshmenstudy_fullreport.pdf adresinden erişildi
- Head, A J. ve Eisenberg, M.B. (2009b). *Lessons learned: How college students seek information in the digital Age: Project Information Literacy Progress Report*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_fall2009_finalv_yr1_12_2009v2.pdf adresinden erişildi.
- Head, A.J. (2012). *Learning curve: How college graduates solve information problems once they join the workplace: Project Information Literacy Research Report*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_fall2012_workplacestudy_fullreport_revised.pdf adresinden erişildi.
- Head, A.J. (2015a). *Phase one: Trends from the lifelong learning interviews with recent graduates: Project Information Literacy Progress Report for the Lifelong Learning Study*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_lll_phase1.pdf adresinden erişildi.
- Head, A.J. (2015b). *Phase two: Trends from the lifelong learning online survey: Project Information Literacy Progress Report for the Lifelong Learning Study*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/PIL_LLL_phase2.pdf adresinden erişildi.
- Head, A.J. ve Eisenberg, M.B. (2009a). *Finding context: What today's college student say about conducting research in the digital age: Project Information Literacy Progress Report*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_progressreport_2_2009.pdf adresinden erişildi.
- Head, A.J. ve Eisenberg, M.B. (2010a). *Assigning inquiry: How handouts for research assignments guide today's college students: Project Information Literacy Progress Report*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_handout_study_finalv_july_2010.pdf adresinden erişildi.
- Head, A.J. ve Eisenberg, M.B. (2010b). *Truth be told: How college students evaluate and use information in the digital age: Project Information Literacy Progress Report*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_fall2010_survey_fullreport1.pdf adresinden erişildi.
- Head, A.J. ve Eisenberg, M.B. (2011). *Balancing act: How college students manage technology while in the library during crunch time: Project Information Literacy Research Report*. 3 Temmuz 2015 tarihinde http://projectinfolit.org/images/pdfs/pil_fall2011_techstudy_fullreport1.2.pdf adresinden erişildi.

- Hebrang Grgić, I. ve Špiranec, S. (2013). Information literacy of LIS students at the University of Zagreb: Pros or just average millennials. S. Kurbanoğlu ve diğerleri (Ed.), *ECIL 2013, CCIS 397* içinde (s. 580-587). Heilderberg: Springer.
- Koltay, T. ve Varga, K. (2013). Conceptions, ideas, what else? Information literacy in Hungary. S. Kurbanoğlu ve diğerleri (Ed.), *ECIL 2013, CCIS 397* içinde (s. 625-631). Heilderberg: Springer.
- Krakowska, M. (2013). Information literacy skills assessment of LIS students: A case study at the Jagiellonian University. S. Kurbanoğlu ve diğerleri (Ed.), *ECIL 2013, CCIS 397* içinde (s. 617-624). Heilderberg: Springer.
- Kurbanoğlu, S. (2003). Self-efficacy: A concept closely linked to information literacy and lifelong learning. *Journal of Documentation*, 59(6), 635-646.
<http://dx.doi.org/10.1108/00220410310506295>
- Rudžionienė, J. (2013). Information behaviour of university students: From today's information and communication student towards tomorrow's excellent information specialist. S. Kurbanoğlu ve diğerleri (Ed.), *ECIL 2013, CCIS 397* içinde (s. 603-609). Heilderberg: Springer.
- Saunders, L., Kurbanoğlu, S., Boustany, J., Doğan, G., Becker, P., Blumer, E., Chowdhury, S., Dobрева, M., Gendina, N., Hebrang-Grgić, I., Haddow, G., Koltay, T., Kortelainen, T., Krakowska, M., Majid, S., Mezhova, M., Repanovici, A., Rudžionienė, J., Schneider, R., Terra, A. L., Todorova, T. Y. (yayımlanacak). *Information Behaviors and Information Literacy Skills of LIS Students: An International Perspective. JELIS*.
- Tan, S., Gorman, G. ve Singh, D. (2012). Information literacy competencies among school librarians in Malaysia. *LIBRI: International Journal of Libraries and Information Services*, 62(1), 98-107. doi: 10.1515/libri-2012-0007
- Terra, A.L. (2014). Information literacy skills of Portuguese LIS students: Some topics on evaluation of resources credibility. S. Kurbanoğlu ve diğerleri (Ed.), *ECIL 2014, CCIS 492* içinde (s. 752-762). Heilderberg: Springer.
- Todorova, T. ve Peteva, I. (2013). Information literacy competency of LIS students in SULSIT with a special focus on intellectual property. S. Kurbanoğlu ve diğerleri (Ed.), *ECIL 2013, CCIS 397* içinde (s. 610-616). Heilderberg: Springer.

7/24 Kütüphane Hizmetinin Kullanıcı İstatistiklerine Yansıması

Mesut Kurulgan

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yunus Emre Kampüsü Eskişehir.
mkurulgan@anadolu.edu.tr

Öz: Kütüphane hizmetlerinin 7/24'e çıkarılması konusu, son on yıldır, üniversite kütüphanecilerinin gündemini oldukça meşgul etmektedir. Bunun en önemli nedeni, özellikle sınav dönemlerinde, kütüphane hizmetlerinin kesintisiz olarak verilmesine yönelik öğrencilerden gelen yoğun taleptir. Kullanıcı odaklı bir yönetim tarzını ilke edinen Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, konuyla ilgili dünyadaki gelişmeleri ve öğrenci beklentilerini de dikkate alarak 7/24 uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi hizmet saatlerinin 7/24'e çıkarılması uygulamasının kullanıcı (kütüphane hizmetlerinden yararlanma) istatistiklerine yansımaları irdelemektir. Kütüphane kullanıcı istatistiklerinden yola çıkılarak oluşturulan bu çalışma sonunda, 7/24 sisteminin başlatılmasıyla birlikte kullanıcı farkındalığının arttığı ve kütüphane hizmetlerinden daha fazla yararlandıkları saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kütüphane çalışma saatleri, kütüphane açılış saatleri, 7/24 hizmet anlayışı, üniversite kütüphaneleri, kullanıcı istatistikleri.

Giriş

Çağdaş üniversiteler, öğrencilerinin mesleki, entelektüel ve estetik şekillenmelerine ortam sağlayan, insan ve doğanın çözülmemiş sorunlarını aydınlatan ve bilimin sınırlarını zorlayıcı çalışmalar yürüten eğitim, öğretim ve araştırma kurumlarıdır (Çakın, 1998, s. 37). Bu kurumların küresel rakiplerle rekabet edebilmesi için kütüphanelerinin çağın gereklerine uygun bir alt yapıyla donatılması, en azından kendi alanlarında üretilen bilgiye erişebilecek ve bu ürünü haftanın yedi günü yirmi dört saat (7/24) kullanıcılarının hizmetine sunabilecek olanaklara sahip olması gerekir (Yükseköğretim Kurulu, 2014, s. 1). Bu durum da kaçınılmaz olarak, bilgi kaynaklarının bilinçli plan ve program çerçevesinde sağlandığı, düzenlendiği ve onlardan en üst düzeyde yararın elde edilmesi için hizmetlerin üretildiği, 7/24 hizmet sunulan modern mekânlara sahip kütüphane kurumunu gündeme getirmektedir (Çakın, 1983, s. 62; Yükseköğretim Kurulu, 2014, s. 2).

Kütüphanelerin açık olduğu saatler konusu, ilk kez, 1996 yılında IFLA tarafından yayımlanan “Ölçüm Kalitesi: Akademik Kütüphanelerde Performans Ölçümü Uluslararası Rehberi” kitabı arasında yer almıştır. Kitap 2007 yılında “Ölçüm Kalitesi: Kütüphanelerde Performans Ölçümü” adıyla tekrar basılmış ve konu “kullanıcı istekleri ile karşılaştırıldığında açık olduğu saatler” maddesi ile tekrar ele alınmıştır (Kakırman-Yıldız, 2010, s. 160-161). “Kaynaklar ve Altyapı” maddesi altında incelenen bu ölçüt; kütüphanenin mevcut açık olduğu saat dilimlerinin, kullanıcıların olmasını arzu ettiği saat dilimlerine olan oranını gösterir. Kütüphanenin açık olduğu saatler, genel olarak, kullanıcıların haftanın yedi gününde danışma, ödünç ve çalışma salonlarından

yararlanma gibi temel hizmetleri aldıkları saatleri ifade etmektedir (Poll ve Boekhorst, 2007, s. 55). Gerek mali, gerekse insan kaynaklarının yetersizliğinden dolayı, kütüphanenin hizmet verdiği saatler ile kullanıcıların açık olmasını istediği saatler arasında fark vardır. Bir kütüphane çevrimiçi olarak 24 saat hizmet veriyor olsa bile, kullanıcı bilgi kaynağını ödünç almak ya da kütüphanede yararlanmak için kütüphanenin, haftanın her günü açık olmasını ister. Kütüphaneler bu ölçüt kapsamında geleneksel ve modern anket yöntemlerini kullanarak hizmet verme gün ve saatlerini belirleyebilirler. Dolayısıyla bu ölçüt kütüphaneler için büyük önem taşımaktadır (Kakırman-Yıldız, 2010, s. 166).

Kütüphane hizmetlerinin 7/24'e çıkarılması konusu, özellikle son on yıldır üniversite kütüphanecilerinin gündemini oldukça meşgul etmektedir. Bunun en önemli nedeni, özellikle sınav zamanlarında kütüphane hizmetlerinin kesintisiz olarak verilmesine yönelik öğrencilerden gelen yoğun taleptir (Chant, 2013, s. 18; Engel, Womack ve Ellis, 2002, s. 95-96). Delaney (2002, s. 20-22) makalesinde, kullanıcıların internet üzerinden elektronik kaynaklara 7/24 erişim istekleri kadar, gerçek ortamdaki geleneksel yayınlara da kesintisiz ulaşmak konusunda yoğun taleplerinin olduğundan söz etmektedir. Yazara göre; "kütüphaneye sanal ortamdan erişim, kullanıcılar arasında yaygın olmasına karşın, onların gereksinimlerini tam olarak karşılamamaktadır". Buradan hareketle kütüphanelerde hizmetlerin gerçek ortamda 7/24 yaklaşımıyla verilmesi gereksiniminin olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi hizmet saatlerinin 7/24'e çıkarılması uygulamasının kullanıcı (kütüphane hizmetlerinden yararlanma) istatistiklerine yansımaları ölçmeyi amaçlamaktadır.

Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

1958 yılında Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin kurulmasıyla birlikte oluşturulan Kütüphane, 124 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname'nin 33. Maddesinde belirtilen görevleri, 9 Haziran 1980 tarih ve 17012 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren yönetmelik çerçevesinde yürütmektedir.

1994 yılı Mayıs ayında Yunus Emre Kampüsü'ndeki yeni binasına taşınan Kütüphane, kurulduğu günden itibaren her zaman kullanıcı memnuniyetini en üst düzeyde tutmayı hedefleyerek hizmetlerini yürütmektedir. Bölgede etkin bir araştırma merkezi konumunda olan Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi, sadece kendi öğrenci, öğretim elemanı ve çalışanlarına değil, aynı zamanda Eskişehir'de bulunan Osmangazi Üniversitesi öğrenci ve öğretim elemanlarına, şehir halkının tamamına ve civar şehirlerdeki araştırmacılara da hizmet vermektedir (Tarihçe, 2015).

1.150 kişilik oturma kapasitesine sahip Kütüphane binasının kapladığı toplam alan 12.330 m²'dir. Kütüphane dermesi, basılı ve elektronik kaynaklar bakımından oldukça zengindir. 2014 yılı sonu itibarıyla, basılı dermede yaklaşık olarak 300.000 kitap bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, elektronik olarak 67 farklı veri tabanına erişim sağlanmaktadır. Kütüphane dermesinin kaynak türlerine göre dağılımı Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Dermenin yayın türlerine göre dağılımı (2014)

Tür	N	Tür	N
Kitap	296.255	Proje	744
E-kitap	163.808	Yazma eser	18
Veri tabanı	67	CD-ROM	5.771
E-dergi	54.332	Slayt	259
Dergi (ciltli)	40.888	Ses kaydı	2.847
Tez	5.834	Video kaset	348
Müzik notası	3.080	Plak	5
Mikrofiş	6.802	VCD	227
Mikroform-rulo	1.167	DVD	1.098
Rapor	818	Bilgisayar kütüğü	1.477

Anadolu Üniversitesi personeli ve öğrencileri üniversite kimlikleriyle ödünç materyal alabilirler. Anadolu Üniversitesi personeli olmayan kullanıcılar ise; başvuruları Rektörlük tarafından onaylandıktan sonra “Dış Kullanıcı” statüsünde ödünç kaynak alabilmektedir. Danışma kaynakları, süreli yayınların ciltlenmemiş sayıları, yayımlanmamış tezler ve ayrıık kitaplar dışındaki tüm yayınlar belirlenen kurallar çerçevesinde ödünç verilmektedir.

Akademisyenler bir defada 20 yayını bir ay süreyle; öğrenciler, aynı anda yedi yayını 15 gün süreyle; dış kullanıcı statüsündeki kullanıcılar ise, iki adet yayını 15 günlüğüne ödünç alabilmektedir.

14 Ağustos 2014 tarihi itibarıyla kütüphanenin yeniden yapılanması (re-engineering) konusu gündeme gelmiş ve konuyla ilgili Bilgi ve Belge Yönetimi (Kütüphanecilik) Doçenti bir koordinatör atanmıştır. Yeniden yapılandırma sürecinde öncelikle kütüphanenin organizasyon yapısı etkin hale getirilerek iş akışı daha verimli hale getirilmiş ve 7/24 hizmeti (8 Ekim 2014) ile tablet bilgisayar ödünç verme hizmeti (28 Kasım 2014) başlatılmıştır. 8 Ekim 2014 tarihine kadar; uzman, genel idari hizmetler, yardımcı hizmetler, daimi işçi ve şirket işçisi kadrolarındaki 34 personel ve 40 yarı zamanlı öğrenciyle hizmet veren kütüphane, anılan tarihten sonra 7/24 sistemine geçilmesi nedeniyle, kadrosuna gece vardiyasında çalışan 20 geçici işçiyi de katarak yoluna devam etmektedir.

Anadolu Üniversitesi, Merkez Kütüphanesi 7/24 sisteminde danışma, rezerve (ayrıık materyaller), süreli yayınlar, ödünç, fotokopi ve çalışma salonlarından yararlanıma gibi temel hizmetler yer almaktadır. Anılan projenin aşamaları;

- Özellikle lisans ve lisansüstü öğrencileri olmak üzere tüm kullanıcılardan, Rektörlük ve kütüphane e-postası yoluyla, kütüphane hizmetlerinin 7/24 verilmesine ilişkin yoğun talebin gelmesi,
- Sistemin başlatılmasına yönelik Rektör ile görüşülerek onayının alınması,
- Sistemin yurtiçi ve yurtdışı uygulama örneklerinin incelenmesi,
- Kütüphanenin yapısına uygun bir sistemin tasarlanması,
- Sistemin fizibilite etüdünün yapılması (ekonomik, teknik, finansal, yasal ve örgütsel),
- Fizibilite raporunun hazırlanması,
- Değerlendirme ve uygulama biçiminde gerçekleşmiştir.

7/24 Kütüphane Hizmetine İlişkin Kullanıcı İstatistikleri

Çağımızın mevcut ekonomik koşullarında, kütüphane kaynaklarına ilişkin kullanım kanıtlarını göstermek etkin bir yönetimin temel ögesi olarak değerlendirilebilir. İster “kullanım başına maliyet” biçiminde maddi olarak, isterse de üniversitenin eğitim, öğretim ve araştırması üzerindeki etkisi açısından hesaplınsın, dermenin nasıl kullanıldığını gösteren kanıt olmadan, kütüphanenin yatırım yaptığı kaynakların değerinin belirlenmesi oldukça zordur. Bu nedenle kullanım istatistikleri, akademik birimler ve/veya üniversitenin tepe yönetimi gibi kütüphane paydaşlarına sağladıkları katkının değerini göstermesi açısından kütüphane yöneticilerinin gereksinim duyduğu analizlerin önemli bir bölümünü destekler (Conyers, 2010, s. 2). Buradan hareketle, Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’nin 7/24 sistemine ilişkin kullanıcı istatistiklerini, bir önceki dönemle karşılaştırmalı olarak, incelemekte yarar görülmektedir. Aşağıda 7/24 sisteminin uygulamaya konulduğu 8 Ekim 2014 tarihinden sonraki yedi aylık dönemdeki kullanıcı sayısı ile bir önceki yılın aynı dönemindeki kullanıcı sayısını karşılaştırabilmek adına Tablo 2 ve Tablo 3 oluşturulmuştur.

Tablo 2. Ziyaretçi sayısı (2013-2014 dönemi)
(8 Ekim 2013-30 Nisan 2014)

Aylar/Saatler	08:30-18:00	18:00-22:00	Toplam
Ekim’13	39.846	9.528	49.374
Kasım’13	80.262	30.348	110.610
Aralık’13	64.122	25.750	89.872
Ocak’14	74.618	32.928	107.546
Şubat’14	30.846	10.516	41.362
Mart’14	74.754	30.938	105.692
Nisan’14	93.170	46.028	139.198
Toplam	450.666	183.994	643.654

Tablo 3’e göre, 7/24 sisteminin uygulamaya konulduğu 8 Ekim 2014 tarihinden sonraki ziyaretçi sayısında, önceki döneme (Tablo 2) oranla, %59’luk bir artışın olduğu görülmektedir. Tablo dikkatle incelendiğinde; anılan artışın sadece ilave edilen gece saatlerinden kaynaklanmadığı, gündüz saatlerinde de kullanım sayısının arttığı görülmektedir. Buradan hareketle, 7/24 hizmet uygulamasının kütüphane farkındalığını artırarak önemli bir katma değer oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 3. Ziyaretçi sayısı (2014-2015 dönemi)
(8 Ekim 2014-30 Nisan 2015)

Aylar/Saatler	08:30-18:00	18:00-24:00	24:00-08:30	Toplam
Ekim’14	67.096	20.824	3.172	91.092
Kasım’14	106.961	68.201	12.043	187.205
Aralık’14	90.086	55.227	7.849	156.553
Ocak’15	82.159	50.104	11.382	143.645
Şubat’15	55.256	24.133	4.696	84.085
Mart’15	118.701	66.729	14.545	199.975
Nisan’15	99.056	48.670	13.137	160.863
Toplam	619.315	333.888	66.824	1.023.418

Bilindiği gibi kütüphaneler, ödünç verme istatistiklerinden yararlanmak suretiyle ödünç verme ve derme geliştirme politikalarını belirleyip daha işlevsel dermelere sahip olabilirler (Al ve Soydaş, 2011, s. 236). Bundan dolayı yöneticiler için büyük anlam taşıyan ödünç verme istatistikleri önemli veri kaynaklarındandır. Tablo 4'teki verilere bakıldığı zaman, 7/24 hizmet sürecinin başlatıldığı tarihten günümüze kadar olan ödünç hizmeti sayısının, önceki döneme oranla, %42'lik bir artışın olduğu görülmektedir. Buradan hareketle kullanıcıların, 7/24 sistemiyle birlikte, kütüphaneden daha fazla bilgi kaynağı ödünç aldıkları söylenebilir.

Tablo 4. Ödünç alınan materyal sayısı (2013-2015 dönemi)

8 Ekim 2013-8 Nisan 2014		8 Ekim 2014-8 Nisan 2015	
Aylar	N	Aylar	N
Ekim'13	12.573	Ekim'14	19.560
Kasım'13	19.037	Kasım'14	23.813
Aralık'13	20.504	Aralık'14	26.104
Ocak'14	15.044	Ocak'15	16.507
Şubat'14	9.637	Şubat'15	13.792
Mart'14	19.517	Mart'15	24.284
Nisan'14	5.637	Nisan'15	20.959
Toplam	101.949	Toplam	145.019

Teknolojinin günümüzde geldiği son nokta, kütüphaneleri ödünç verme hizmetlerinde, kitap ya da kitap türü geleneksel bilgi kaynaklarının ötesine geçmeye zorlamaktadır (Zencir ve Yeşiltaş, 2013, s. 101). Bu düşünce ile Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi yönetimi, ödünç verdiği geleneksel yayımlara, 2014 yılında tablet bilgisayarları da (40 adet) eklemiş bulunmaktadır.

Tablo 5. Ödünç alınan tablet bilgisayar sayısı (2014-2015 dönemi)

Aylar	N
Aralık'14	260
Ocak'15	137
Şubat'15	397
Mart'15	134
Nisan'15	129
Toplam	1057

Tablo 5'te yer alan verilere göre tablet bilgisayar ödünç sayıları tahmin edilen sayıdan (ortalama her ay 300 adet) az olduğu belirlenmiştir. Sayının tahmin edilenden az gerçekleşmesinin nedeni olarak tablet bilgisayarların, teknik eleman yetersizliğinden dolayı, 7/24 ödünç verilmemesi söylenebilir.

Kütüphanede 7/24 hizmet uygulaması ile birlikte 75'er kişi kapasiteli iki adet sessiz çalışma salonu devreye girmiştir. Ayrıca günlük ve onbeş günlük kullanım süresine sahip toplam 11 adet karelden (bireysel çalışma odası) öğretim elemanlarının yanı sıra lisansüstü öğrenciler de yararlanmaya başlamıştır.

Tablo 6. Karel kullanım sayısı (2013-2015 dönemi)

8 Ekim 2013-8 Nisan 2014		8 Ekim 2014-8 Nisan 2015	
Aylar	N	Aylar	N
Ekim'13	64	Ekim'14	120
Kasım'13	64	Kasım'14	137
Aralık'13	76	Aralık'14	104
Ocak'14	66	Ocak'15	129
Şubat'14	60	Şubat'15	118
Mart'14	84	Mart'15	158
Nisan'14	127	Nisan'15	140
Toplam	541	Toplam	906

Tablo 6'ya göre; 7/24 sisteminin uygulamaya konulduğu 8 Ekim 2014 tarihinden sonraki karel kullanım sayısında, önceki döneme oranla, %67'lik bir artışın olduğu görülmektedir. Karel kullanım sayısındaki artışın kütüphane kullanım saatlerinin 7/24'e çıkarılması ve lisansüstü düzeyde öğrenim gören öğrencilerin de bu hizmetten yararlandırılmaya başlamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Kütüphane kullanıcılarına yönelik olarak, 7/24 hizmet uygulamasıyla birlikte, gece saat 12:00 ile 01:00 saatleri arasında sıcak çorba, çay ve kahve ikramı uygulaması başlatılmıştır.

Tablo 7. Çorba, çay ve kahve ikramından yararlanan kullanıcı sayısı

Aylar	N
Ekim'14	2.841
Kasım'14	11.561
Aralık'14	2.878
Ocak'15	16.189
Şubat'15	3.220
Mart'15	16.226
Nisan'15	9.365
Toplam	62.280

Tablo 7'ye bakıldığı zaman çorba, çay ve kahve ikramına yoğun bir ilginin olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Yorum

Bilindiği üzere üniversiteler, eğitim-araştırma gibi toplumsal kalkınmada oldukça önemli olan ve kütüphaneleri de bünyesinde barındıran hizmet kurumlarıdır. Önceleri “üniversitenin kalbi” olarak nitelendirilen üniversite kütüphanesi, günümüz bilgi toplumunda; “üniversitenin beyni” konumuna ulaşmıştır (Kurulgan, 2004, s. 43). Bağlı bulunduğu üniversite açısından etkin bir rol üstlenen kütüphane örgütü, kullanıcılarının memnuniyet düzeylerini artırabilmek için onların istek ve beklentilerini verimli olarak yerine getirmek durumundadır. Bu da kullanıcıların iyi tanınarak gereksinimlerinin etkin bir biçimde analiz edilmesi ile mümkündür (Kurulgan ve Yörü-Atıl, 2013, s. 133).

Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde 7/24 hizmet sürecinin başlatılmasının iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Kütüphane ve Kütüphanecilik Bilim yazınındaki çalışma sonuçlarının (Brannigan, 1988; National Library of Australia, 1993; Fox, 2000; Murr, 2001; Steele ve Walters, 2001; Crawford, 2002; Delaney, 2002; Engel, Womack ve Ellis, 2002; Chant, 2013) ortaya koyduğu “kütüphaneye sanal ortamdan erişim, kullanıcılar arasında yaygın olmasına karşın, onların gereksinimlerini tam olarak karşılamamaktadır” saptamasıdır. İkincisi ise; mekân olarak kütüphanenin 7/24 hizmet vermesine ilişkin kullanıcılardan gelen yoğun taleplerdir. Buradan hareketle araştırmanın amacı; kullanıcı odaklı olmayı ilke edinen Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde uygulamaya konulan 7/24 hizmetine ilişkin kullanıcı istatistiklerinin değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

Türkiye’de kamu ve vakıf üniversiteleri kapsamında, 7/24 hizmet veren yaklaşık 15 kütüphane bulunmaktadır. Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi de bu aileye 2014 yılında katılmıştır. Anadolu Üniversitesi Kütüphane Yönetimi’ne hizmet politikalarının değerlendirilmesi ve stratejik planların oluşturulması aşamalarında önemli katkı sağlayacağı düşünülen kullanıcı istatistiklerinin sonuçları şunlardır:

- Kütüphane kullanım sayısı, önceki döneme oranla 7/24 sistemine geçildikten sonra %59’luk bir artış görülmüştür. Veriler incelendiğinde; gerçekleşen artışın sadece ilave edilen gece saatlerinden kaynaklanmadığı, gündüz saatlerinde de bariz bir yükselmenin olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, 7/24 hizmet uygulamasının kütüphane farkındalığını artırarak önemli bir katma değer oluşturduğu söylenebilir.
- Ödünç verme sayısında, önceki döneme oranla, %42’lik bir artış görülmüştür. Buradan hareketle kullanıcıların, 7/24 sistemiyle birlikte, kütüphaneden daha fazla bilgi kaynağı ödünç aldıkları söylenebilir.
- Kütüphane dermesinde bulunan 40 adet tablet bilgisayarı, beş aylık süreç içinde, toplam 1057 kullanıcı ödünç almıştır.
- Çalışma odalarının (karel) kullanım sayısında, önceki döneme oranla, %67’lik bir artış olmuştur.
- 7/24 hizmet sürecine koşut olarak verilen çorba, çay ve kahve ikramından yararlanan kullanıcı sayısı, yedi ayda, 62.280 olarak belirlenmiştir.

Sonuç olarak; Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’nin 8 Ekim 2014 tarihinde başlatmış olduğu 7/24 hizmet sürecinin, kullanıcı gözünde kütüphane farkındalığının oluşturularak kullanım alışkanlıklarının artırılmasında önemli bir mihenk taşı olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Al, U. ve Soydaş, İ. (2011). Koleksiyon yönetiminde ödünç verme istatistiklerinin kullanımı: Hacettepe Üniversitesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 12(2), 223-238.
- Brannigan, K. (1988). *Opening hours at the Tasmanian State Library*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Tazmanya Üniversitesi, Avustralya.
- Chant, I. (2013). Academic: USF Library again open 24 hours after student protest. *Library Journal*, 138(16), 18.

- Conyers, A. (2010). Usage statistics and online behaviour. G. Stone (Ed.), *The E-Resources Management Handbook* içinde (s. 2-12). UKSG. 2 Şubat 2015 tarihinde uksg.metapress.com/content/120087/?p=fc9c2b7af3344580a6e08f2a65b5f4bf&pi=0 adresinden erişildi.
- Crawford, J. (2002). A study of issues in administering library services to nursing studies students at Glasgow Caledonian University. *Health Information and Libraries Journal*, 19(2), 90-97.
- Çakın, İ. (1983). Üniversite-kütüphane ilişkisi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 32(2), 61-64.
- Çakın, İ. (1998). Üniversitelerimizin bilgiye erişim ortamları: Genel değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(Özel Sayı), 37-67.
- Delaney, M. (2002). Library access 24x7-the experience so far: Is it a myth or is it more of a reality?. *SCONUL Newsletter*, 26(Summer/Autumn), 20-22.
- Engel, D., Womack, K. ve Ellis, U. (2002). Opening a library 24 hours. *Journal of Library Administration*, 36(4), 95-108.
- Fox, A. (2000). The after-five syndrome: Library hours and services for the adult learner. *Reference Librarian*, 33(69/70), 119-126.
- Kakırman-Yıldız, A. (2010). Kütüphanelerde performans ölçümü: IFLA performans ölçütlerinin değerlendirilmesi. *Bilgi Dünyası*, 11(1), 155-169.
- Kurulgan, M. (2004). *Bilgi teknolojisinin üniversite kütüphanelerinde yönetim işlevleri üzerine etkileri ve Türkiye'deki uygulamaya ilişkin bir araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kurulgan, M. ve Yörü-Atıl, H. (2013). Erasmus öğrenci hareketliliği ile Anadolu Üniversitesi'ne gelen öğrencilerin memnuniyet düzeyleri. *Bilgi Dünyası*, 14(1), 114-140.
- Murr, C. (2001). Student satisfaction surveys at Kingston University 1993-2001: Comparison. *SCONUL Newsletter*, 24(Winter), 16-18.
- National Library of Australia. (1993). *Survey of opening hours*. Canberra: Document Supply Service.
- Poll, R. ve Boekhorst P. (2007). *Measuring quality: Performance measurement in libraries* (2. bs.). München: K.G. Saur.
- Steele, P.A. ve Walters, C. (2001). *Extended library hours*. Washington, D.C.: Association of Research Libraries.
- Tarihçe ve genel bilgiler*. (2015). 19 Şubat 2015 tarihinde <http://www.kdm.anadolu.edu.tr/hakkimizda.html> adresinden erişildi.
- Yükseköğretim Kurulu. (2014). *2023'e doğru Türkiye'de üniversite kütüphaneleri: Mevcut durum, sorunlar, standartlar ve çözüm önerileri*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu.
- Zencir, M. ve Yeşiltaş, K. (2013). Ödünç verme hizmetlerinde iPad: Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 14(1), 101-113.

Zamansal ve Uzamsal Tanımlamalara Dayalı Bilgi Erişim Sistemlerinin Değerlendirilmesi

Özgür Külçü

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
kulcu@hacettepe.edu.tr

Tolga Çakmak

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
tcakmak@hacettepe.edu.tr

Şahika Eroğlu

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
sahikaeroglu@hacettepe.edu.tr

Öz: Bilgi erişim sistemlerine yönelik gelişmeler, bilgi nesnelerinin çok yönlü olarak tanımlanmasına ve kullanıcılara sunulmasına olanak tanıyan bilgi yönetimi platformlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Zamansal ve uzamsal verilerin tanımlama alanlarına eklenmesi, bilgi erişim sistemlerinde bilgi nesnelerinin zaman ve mekân ilişkilerini de yansıtacak bir şekilde sunulabilmesini olanaklı hale getirmiştir. Bu doğrultuda çalışmada bilgi erişim sistemlerinin gelişim evrelerini özetleyerek zamansal ve uzamsal verilerin bu sistemlerde kullanımının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Belirlenen amaç çerçevesinde bilgi sistemleri, dijital kütüphaneler, bilgi erişim sistemleri ve modelleri, coğrafi bilgi sistemleri, zamansal ve uzamsal veri yapıları literatüre bağlı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise zamansal ve uzamsal veriye dayalı olarak bilgi nesnelerini sunan platformların yapıları genel özellikleri ile sunulmuştur. Zamansal ve uzamsal verilerin özellikle kültürel miras nesneleri açısından önem taşıdığı ve bu verilere dayalı tanımlamalar sayesinde belirli bir dönemin özelliklerini dahi yansıtabilecek verilerin sunulabildiği ve bilgi erişim sistemlerinin veriyi farklı etkileşimlere olanak verecek şekilde gelişim gösterdiği görülmüştür. Sonuç olarak çalışmamızda ele alınan örneklerden de hareketle zamansal ve uzamsal verileri içeren bilgi erişim sistemlerinin, bilgi nesnelerinin kültürel mirası, belirli bir dönemi veya yeri, yaşayışı ve kültürü görselleştiren araçlar olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bilgi profesyonellerinin bilgi nesnelerini tanımlamaya yönelik görevlerinin de giderek bilginin kendisini tanımlamaya doğru geliştiği çalışmamızda ele alınan bir diğer sonuç olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Bilgi erişim sistemleri, zamansal ve uzamsal veriler, coğrafi bilgi sistemleri, bilginin düzenlenmesi.

Giriş

Bilgi ve belge yönetimi hizmetlerinin temelini oluşturan bilgi erişim sistemleri, formatı ve özellikleri ne olursa olsun nesnelerin diğer nesnelerle ilişkilerini de göz önüne alınarak tanımlanmasına yönelik süreçleri kapsamaktadır. İçerik tanımlama sistemleri genel işleyiş olarak bilgi kaynakları içerisindeki bilgiyi harmanlama ve sınıflandırmaya

yönelmektedir. Bu çerçevede kullanılan tanımlama standartları, sınıflama sistemleri, indeksleme ve dosyalama uygulamaları, kaynağın kendinde korunan ya da hapsolan bilginin açığa çıkarılarak bilgi erişimin etkinliğinde rol oynamaktadırlar. Bilgiyi kaynaktan özgürleştirmek ya da korunduğu duvarlardan ait olduğu yere taşımak ilk bakışta karmaşık bir işlemler bütünü olarak nitelendirilebilmektedir. Bununla birlikte evrensel ya da faset yapıdaki sınıflama modellerinin ve doğrusal tanımlama yapılarının yerine çok boyutlu tanımlama kavramını tartışmak gerekliliği ortaya çıkmakta; sanal yaşamın gerçek yaşamla iç içe geçmeye başladığı günümüzde söz konusu kavramları tartışmak o kadar da uzak bir konu olarak görülmemektedir.

Elindeki sihirli bir küreye dokunan çocuk yer kürenin herhangi bir yerinde aradığı şeye tam da olması gereken yerde ve zamanda sadece işaret ve başparmaklarını kullanarak erişebiliyor. Dünyanın bilgisine erişmek, zamanın içerisinde yolculuk yaparak, hatta görerek ve hissederek. Bu kütüphane düşü ne kadar uzak!

Günümüzde coğrafi bilgi sistemleri, dijital haritalar, atlaslar, gazetteerlar yaşamımızın ayrılmaz bir parçası haline dönüşmektedir. Taşınabilir hale gelen yönlendirme (navigasyon) uygulamaları, Google Earth, Google Maps, Yandex Haritalar gibi platformlar yaygınlığını giderek artırmaktadır. Arama motorlarında, rezervasyon sitelerindeki bilgiler kadar haritalara ne kadar çok başvurur olduk! Bilgi, gelişen teknolojiler ve değişen gereksinimler çerçevesinde istemimiz dışında uzamsal ortamlara taşınıyor. Bu noktada çalışmamız, günlük yaşamımızı etkileyen bu gelişmeler bir başka ifadeyle bilgi erişimin yeni boyutları, bilgi ve belge yönetimi alanında ne kadar hissediliyor, konuya ilişkin neler yapılıyor sorularına yanıt aramak üzere gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda sunulan verilerden de izlenebileceği gibi, özellikle kültür mirası niteliğindeki kaynakların olması gereken yerde ve zamanı yansıtan, coğrafi bilgi sistemleri üzerinde, zamansal ve uzamsal tanımlamalara dayalı olarak erişim sağlamaya yönelik geliştirilen bilgi sistemleri alanın geleceğine ışık tutmaktadır.

Bilgi Sistemleri, Bilgi Teknolojileri ve Dijital Kütüphaneler

Bilgi hizmetleri, bilgi merkezlerinin bulundukları toplumun değişim ve dönüşüm süreçlerine katkı sağlamalarında öne çıkan unsurlardır. Değişen kullanıcı beklentileri ve gelişen teknolojilere dayalı olarak geliştirilen bu hizmetler, bilgi merkezlerinin yalnızca binalarıyla sınırlı kalmayıp, zaman ve mekândan bağımsız bir boyuta taşınmasına, daha geniş kitlelere ulaşmalarına yönelik fırsatlar yaratmıştır. Günümüzde kütüphaneler bulundurdıkları fiziksel koleksiyonlardan öte kullanıcı taleplerinin ne kadar karşılandığı ölçüsünde değerlendirilmektedir. Bu durum bilgi merkezlerinin değerlendirilmesine yönelik yaklaşımları da etkilemiş, kullanıcı beklentilerinin karşılanma düzeyi, bilgi merkezlerinin mekânsal olarak kullanımını içeren ölçümlerin yanı sıra yapılandırılan bilgi sistemlerinin kullanım sıklıklarına yönelik raporlarla da belirlenmektedir. Bu çerçevede elektronik ortam üzerinden verilen hizmetlerle birlikte çeşitli formatlarda (metin, ses, görüntü ve video gibi) bilgiler de, depolanıp erişilebilir ve değişik formatlara dönüştürülebilir bir hal almıştır (Mayega, 2008). İnternetin gelişmesiyle birlikte bilgi küresel anlamda kolayca dağıtımı sağlanan bir meta olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kapsamda internetin evrensel olma özelliği sayesinde isteyen herkesin en az düzeyde donanım ve yazılım maliyetiyle yazar, yayıncı ya da tüketici olarak bu platforma eşit olarak katılabildiği vurgulanmıştır (Lagoze ve Fielding, 1998). Bilginin elektronik formatlarda üretilmesi ve mevcut basılı bilgilerin söz konusu formatlara

dönüştürebilmesiyle birlikte bilgi merkezleri de elektronik ortamda hizmet sunmaya başlamışlardır. Bu kapsamda ortaya çıkan dijital kütüphane kavramı literatürde elektronik ortamdaki bilgiye erişimi sağlamak amacıyla kurumlara bağlantı sağlayan, telif haklarını koruyan, erişim fiyatlarını belirleyen bir kurum, firma ya da ofis, elektronik olarak erişilebilir dermesi bulunan ve herhangi bir yerden erişilebilen, internet erişimi ve CD-ROM dermesi bulunan bir kütüphane (McGinty, 2001) olarak tanımlanmaktadır. Dijital kütüphanelerin ortaya çıkmasında iki önemli özellik dikkati çekmektedir. Bu özellikler kullanıcı odaklı bir mimariye sahip olmaları ve dijital bilgi ile ilgili erişimin sağlanmasının yanı sıra iletişim, işbirliği ve etkileşim sağlamak amacını da taşımalarıdır. Söz edilen özellikleriyle modern bir dijital kütüphanenin değişik formatlardaki içerik ürünlerinin dağıtımı, paylaşımı işbirliği ve etkileşim olanaklarıyla kullanıcıların entelektüel faaliyetlerinin merkezi olarak konumlandığı belirtilmiştir (Chowdhury, 2010).

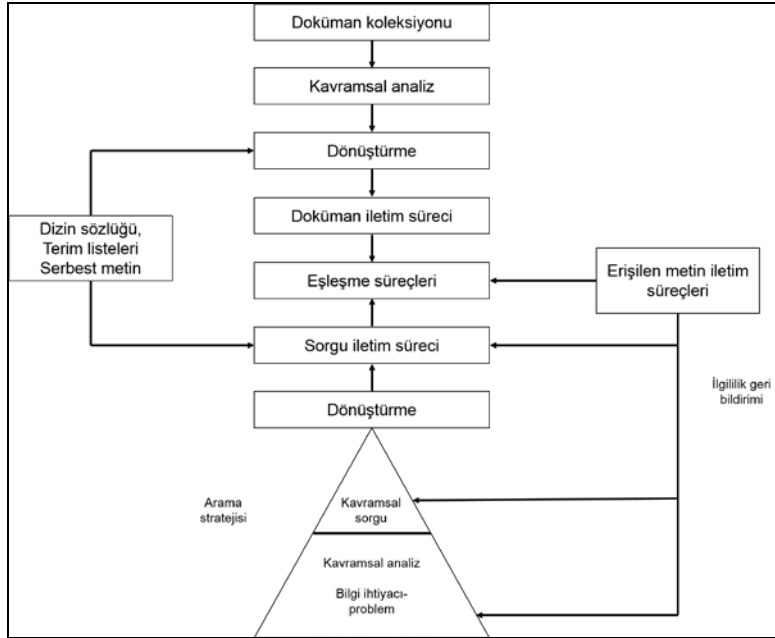
Bilgi Erişim Sistemleri ve Modelleri

Hızlı bilgi artışının etkisi ve dijital kütüphane yaklaşımlarıyla birlikte bilgi erişim bilginin paylaşılmasında ve kullanımında öne çıkan bir konu olmuştur. Ayrıca bilgi erişimin temel amaç olarak kullanıcıların bilgi ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsadığı dile getirilmekte; kullanıcıların ihtiyaç duydukları bilgilere yönelik ifadelerin bilgi sistemleri tarafından algılanarak sonuçların üretilmesini kapsayan süreçler bütünü yansıttığı belirtilmektedir (Information Retrieval, 2015; Liu, Gu, Peng ve Cheng, 2010).

Bilgi erişimin amacı kullanıcıların bilgi ihtiyaçlarını karşılayacak metin tabanlı ve metin tabanlı olmayan bilgi kaynaklarının sağlanması olarak tanımlanmakta; kullanıcıların bilgi ihtiyaçlarını erişim mekanizmasının algılayabileceği bir şekilde formüle etmelerine dayanmaktadır (Raman, Chaurasiya ve Venkatesan, 2011). Bir başka bakış açısına göre ise bilgi erişimin konusu, genel olarak veri tabanlarında ya da XML tabanlı dosyalar aracılığıyla düzenlenmiş ya da depolanmış olan bilginin açığa çıkarılması ile ilgili süreçler, modeller ve tekniklerle ilgili bir konu olarak da açıklanmaktadır (Baeza-Yates ve Ribeiro-Neto, 1999). Bu süreçlerde genel olarak anahtar kelime tabanlı bir yapı üzerinden kullanıcıların girmiş oldukları metin tabanlı bilgilerin eşleştirilmesi esasına dayanan bilgi erişim sistemlerinin kullanıldığı bilinmektedir (Liu, Gu, Peng ve Cheng, 2010; Khan, 2014). Ancak bu sistemlerin çeşitli açılardan sınırlılıklarının olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda kelime eşleştirmeye dayanan bilgi erişim sistemlerinin genel sınırlılıklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kullanıcıların bilgi gereksinimlerini anahtar kelimeler kullanarak formüle etmelerinin ardından erişim sağlanan içerik yalnızca bilgi erişim sistemi tarafından yeniden düzenlenen modele göre eşleştirilir ve kullanıcıya sunulan sonuçlar bu eşleştirme ile sınırlıdır.
- Kullanıcılara yalnızca limitli bir şekilde anahtar kelime kullanımı ya da sorgu oluşturma olanağı sağlanır. Bu kapsamda doğal dille eşleştirme teknikleri anlam bilimsel ilişkilendirmeyi sağlamasına rağmen arama sonuçlarının genişletilebildiğinin göz önüne alınması gereklidir.
- Kelime eşleştirme tabanlı sistemler yapıları gereği doğal dilin özellikleri ve kullanılan terminoloji ile sınırlıdır. Bu noktada bilgi erişim hizmeti sağlayıcıları ya da hizmet talep eden kullanıcıların terminoloji seçimleri erişim isabetini duyarlık ve anma açılarından düşürebilir (Jones ve Dumais, 1986; Korfhage, 1997; Larson, 1996).

Bilgi erişim sistemleri ile ilgili çalışmalar incelendiğinde konunun teknik açıdan bir dizi süreci ve bu süreçlerin etkin yönetimini içerdiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim çeşitli çalışmalarda, bilgi erişim sistemlerinin genel işleyiş yapısının modellendiği görülmektedir. Bu çalışmalar çerçevesinde bilgi erişim süreçlerini Şekil 1'deki gibi görselleştirmek mümkündür.

Şekil 1. Bilgi erişim süreci (Hua, 2009)

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi kullanıcının bilgi ihtiyacını ifade etmesiyle başlayan ve tanımlama işlemleri gerçekleştirilmiş olan koleksiyon ile etkileşimi kullanıcının sorgusu ile koleksiyonda yapılan tanımlama arasındaki eşleşmeye bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu noktadan hareketle genel olarak bilgi erişim sistemlerinde kullanıcı sorgusunun doğrulanması ve yeniden formüle edilmesi aşamaları aynı zamanda kullanıcı ihtiyacının makinelerce yorumlanmasını da sağladığını söyleyebiliriz (Shaw, Burgin ve Howell, 1997).

Bilgi erişim konusuyla ilgili olarak süreç yönetiminin yanı sıra bilgi erişimin etkililiğini artırmayı hedefleyen modellerin de geliştirildiği görülmekte; bu modelleri çeşitli özelliklerine göre sınıflayan çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu doğrultuda genel olarak bilgi erişim modellerine baktığımızda aşağıdaki gibi bir gruplamanın yapıldığı dikkati çekmektedir (Hua, 2009; Khan, 2014):

- Bütünsel-Teorik Modeller (Set-theoretic models): Bilgi erişimde kullanılacak olan kaynakların kelimeler ya da kelime grupları olarak görülmesi mantığına dayanan modellerdir. Bu kapsamda yer alan bilgi erişim modelleri standart ve genişletilmiş boolean modeli ile bulanık erişim (fuzzy retrieval) modelidir.
- Cebirsel Modeller (Algebraic models): Bu kapsamda yer alan bilgi erişim modellerinde bilgi kaynakları ve kullanıcı sorguları vektörler, matrisler ve veri

grupları ile temsil edilir. Bilgi erişim sürecinde ise sorgu vektörü ile bilgi kaynaklarına yönelik vektörler arasındaki benzerlikler ağırlıklandırılarak kullanıcılara sunulur. Cebirsel modeller kapsamında yer alan bilgi erişim modelleri vektör uzayı modeli, genelleştirilmiş vektör uzayı modeli, konu tabanlı vektör uzayı modeli, genişletilmiş boolean modeli, gizli anlambilimsel dizinleme modelidir.

- Olasılık modelleri: Olasılık modelleri, bilgi kaynağının erişimine yönelik işleme süreçlerini çıkarımlara dayanarak gerçekleştirir. Kullanıcı sorgularıyla eşleşmeler ise olasılıklar olarak hesaplanır. Bu modellerde Bayes teoremi gibi olasılık teorileri yoğunlukla kullanılmaktadır. Bu bölümde BM25 Modeli, dil modelleri gibi modeller yer almaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde bilgi erişim sistemlerinin ve modellerinin bilgi nesnelerinin konum bilgilerini kapsayan coğrafik ontolojileri de içerecek şekilde gelişim gösterdiği ve dikkati çekmektedir. Bu bağlamda özellikle uzaysal verilerin kullanımı ve bu veriler arasındaki ilişkilendirmenin coğrafik bilgi sistemleri ve coğrafik bilgi erişim sistemleri çerçevesinde ön plana çıktığı görülmektedir.

Coğrafik Bilgi ve Coğrafik Bilgi Erişim Sistemleri

Coğrafik bilgi erişim konusu hızlı ilerleyen bir konu olmakla birlikte coğrafik ölçütlere göre ilişkilendirme sağlayarak metinsel dokümanların erişimini sağlayan bir mekanizmayı öne çıkarmaktadır (Martins ve Calado, 2010). Coğrafik bilgi birçok formatta bulunabilme özelliği taşıyan bir bilgi türüdür. Bu formatlar kartografik materyaller, görseller, haritalar ve metinler olabilir. Bu farklılıkla birlikte coğrafik bilgiyi içeren bilgi kaynaklarının erişilebilirliği kütüphane ve bilgilimciler ile uzaysal coğrafik tanımlamaya yönelik çalışmalar yapanlar tarafından farklı uygulamalara yönelik olarak çalışılmaktadır. Teknolojinin de etkisiyle hızlı bir gelişim gösteren coğrafik bilgi ve uzaktan algılama sistemleri ile elde edilen verilerin bilgi erişim sistemlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dikkati çekmektedir.

Kullanıcı etkileşiminde, kurumsal işleyişte ve bilgi kaynaklarının ayrıntılı olarak tanımlanarak bilgi erişim olanaklarının güçlendirilmesinde önemli bir etkisi olan coğrafik bilgi sistemlerinin tasarımı 1990'ların başından bu yana tartışılan bir konu olmuştur. Coğrafik bilgi sistemleri yapı olarak koordinatlara dayanan bir yapı taşımakla birlikte dokümanların coğrafik özelliklerinin yönetimini tam olarak sağlayan ve geometrik nesneleri de içeren koordinat sistemlerini içermektedir (Cai, 2002).

Coğrafik bilgi sistemlerinde uzaysal verilerin kullanılmasıyla oluşturulan coğrafik bilgi sistemleri, grafik arayüzler açısından birçok çalışmada analiz edilmektedir. Bu bağlamda kimi çalışmalarda coğrafik bilgi sistemlerinin grafik arayüzlerinin karmaşık bir yapıda olduğu dile getirilmekte; kullanıcılara çok fazla fonksiyonun tek bir ekranda sunulduğu platformların oluşturulduğu üzerinde durulmaktadır (Ferreira, 1992). Bu konuya paralel olarak coğrafik bilgi sistemlerinin kullanıcı arayüzleri, o sistemin ekonomik açıdan başarılı olması ya da olmamasında en belirleyici etken olarak nitelendirilmektedir (Frank, 1992).

Yerel kültürel miras koleksiyonları tanımlanırken çoğunlukla tarihi özellikleri ve yer aldıkları bölgeler ile ilgili unsurlar göz önüne alınmaktadır (Christian, Patrick ve Christopher, 2006). Coğrafik bilgi sistemleri, kültürel miras ürünlerinin coğrafik konumlarına yönelik tanımlamalar konusunda geleneksel ilişkisel veri tabanı yapılarında çok fazla kullanılmayan uzaysal tanımlama işlemlerini yüksek düzeyde

kapsamaktadır. Günümüzde bilgi erişim araçları olarak kullanılan arama motorlarının yapısı ise kullanıcı sorguları ile dokümanlar arasındaki birebir eşleştirme mantığına dayanmaktadır. Bu doğrultuda bilgi erişim sistemlerinin geleneksel işlevlerinin konumla ilgili erişimi sağlama boyutunda etkisizleştiğini gözlemlemek mümkündür (Clementini, Sharma ve Egenhofer, 1994). Bu doğrultuda koordinat verisi tabanlı coğrafik bilgi sistemlerinin ve metin tabanlı bilgi erişim sistemlerinin birleştirilecek yaklaşımları içeren vektör uzayı modeli ile coğrafik tanımlama bilgisini içeren modeller üzerinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Diğer yandan dijital kütüphanelerde gerçekleştirilen arama sorgularının beşte ikilik bir bölümünün coğrafik tanımlama bilgisi içerdiği de çalışmalarda belirtilmektedir. Konum bilgilerinin bilgi erişim için kullanımlarında yer adlarının farklı hecenelişleri ve kullanımlarından da kaynaklanan sorunların yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra kullanıcıların bilgi erişimde kullandıkları sorguları inceleyen çeşitli analizlerin ise kullanıcıların yoğun (beşte iki ve %20 gibi oranlarla) bir şekilde coğrafik terimlerden faydalanarak arama sorgusu oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Christian, Patrick ve Christopher, 2006; Sanderson ve Kohler, 2004).

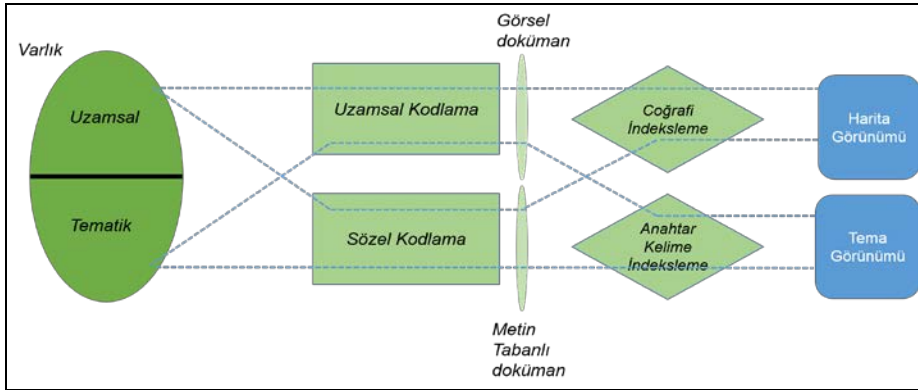
“Yeryüzünden belirli uzaklıkta, atmosferde veya uzayda hareket eden platformlara yerleştirilmiş ölçüm aletleri aracılığıyla, objelerle fiziksel temasa geçilmeden, yeryüzünün doğal ve yapay objeleri hakkında bilgi alma ve bunları değerlendirme tekniği” olarak ifade edilen uzaktan algılama sistemleri coğrafik bilgi özelliği taşıyan uzaysal verilerin hızlı ve kolay bir şekilde üretilmesine olanak vermektedir (Liu, Gu, Peng ve Cheng, 2010). Günümüz teknolojileri sayesinde coğrafik bilgi erişim sistemleri koleksiyonların analizinden farklı olarak yazarların ya da içerik oluşturanların içerikle ilgili konum bilgilerini tanımlamaları, doğrulamaları ve diğer kullanıcılar tarafından keşfedilebilir bir yapıyı kurmalarına imkân verdiğini söylemek mümkündür. Bu durumun oluşmasında geliştirilen mobil uygulamaların da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle bu verilerin giderek büyük veriye dönüştüğü ve beraberinde bilgi erişim sistemleri açısından bir takım problemlere neden olduğu ifade edilerek bu verilerin işlenmesinin daha karmaşık bir hale geldiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan “Konuma dayalı gözlemler ile elde edilen grafik ve grafik-olmayan bilgilerin toplanması, saklanması, işlenmesi, kullanıcıya sunulması işlevlerini bütünlük içerisinde gerçekleştiren bilgi erişim mekanizmaları” olarak tanımlanan coğrafi bilgi sistemleri ise kelime eşleştirme tabanlı uygulamalara ek olarak bilgi erişim yapısına farklı özellikler kazandırmaktadır (Yomralioğlu, 2000). Bu özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Uzaysal bilginin görselleştirilmesi,
- Bilginin harita ve coğrafik tabanlı web platformlarında sunulurken kullanıcılara çok yönlü bir içerik ortamının sunulması,
- Kullanıcı makine etkileşiminin artırılması,
- Konumsal tanımlama ve bilgi işlemede doğruluk ve etkinliğin sağlanması,
- Değişik yerlerden gelen veriler aynı ortamda depolanabilmesi,
- Farklı tip bilgilerin aynı analizlerde kullanılabilmesi.

Koordinat tabanlı dizinleme ve erişim coğrafik bilgi ile ilgili olarak birçok avantaj sağlamaktadır. Bu avantajlar arasında uzaysal dizinleme ile dokümanlar için kesin doğruluk içeren dizin yapıları oluşturulur. Özellikle iyi tanımlanmış ve herhangi bir değişiklik içermeyecek bir yapıya sahip olan bu sistemler bilgi erişimin etkililiğinde de

öne çıkan mekanizmalar olarak görülmektedir. Kullanıcılara interaktif bir etkileşim ortamının sunulmasında etkili olmaktadır (Laurini ve Milleret-Raffort, 1990).

Coğrafi bilgi erişim sistemleri genel olarak coğrafi bilgi içeren bilgi kaynaklara erişimin sağlanmasını temel alır. Coğrafi bilgi erişim kavramının kapsam olarak bilgi erişim kavramının özelleşmiş bir alanını içermekte; geleneksel anlamda bilgi erişim unsurlarına ek olarak uzaysal ve coğrafi tabanlı dizinleme ve erişimi temel alan bir yaklaşıma odaklanmaktadır. Bu kapsamda coğrafi bilgi erişim sistemlerinin yapısı ve işleyişini yansıtan örneklerden biri olan GeoVSM modelini aşağıdaki şekildeki betimlemek mümkündür.

Şekil 2. Coğrafi bilgi sistemleri yapısı - GeoVSM modeli (Cai, 2002)

Şekil 2’de resmedilen ve bilgi erişim prensipleri doğrultusunda coğrafi bilgi erişimi güçlendirmeyi hedefleyen GeoVSM modelinde de görüldüğü gibi coğrafi bilgi erişim sistemleri işleyiş açısından bilgi varlıklarını iki bileşen aracılığıyla erişime sunmaktadır. Bu bileşenler; konum ya da koordinat bilgisi ve metinsel bilgidir. Bu bileşenlerde konum bilgisi, bilgi kaynağının yerini ve boyutunu gösterirken, metinsel bilgi içeren alanlarda bilgi kaynağını tanımlamada kullanılan kelime ve kelime grupları yer almaktadır.

Bilgi ve Belge Yönetimi Alanında Coğrafi Bilgi Sistemleri

Günümüzde coğrafi veriler bilim adamlarından, şehir plancılarına, kanun yapıcılardan, yöneticilere uzanan birçok alanda çok önemli kaynaklardır. Bu kapsamda dijital elektronik teknolojilerin (örneğin, uydu teknolojileri, GPS - Global Positioning System, dijital kameralar gibi) artmasıyla birlikte coğrafi verilerin sunumuna ve erişimine yönelik imkânlar da etkisini artırmaktadır. Aynı zamanda bilgisayar yazılım ve donanım teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler çok miktarda bulunan coğrafi veri setlerinin analizi ve korunmasına yönelik yeteneklerimizi artırarak sürdürmektedir. Bu kapsamda meydana gelen gelişmelerle birlikte coğrafi veri setlerinin ekonomik politik ve sosyal değerine yönelik farkındalık artmaktadır. Bu süreçte dijital kütüphaneler ortaya çıkan coğrafi koleksiyonlarını artırmanın yanı sıra mevcut koleksiyonlarına yönelik coğrafi erişim yöntemlerini geliştirerek hizmetlerine katma değer sağlamaktadırlar (Larson ve Frontiera, 2004). Coğrafi arayüzler birçok dijital kütüphane için doğal ölçeklenebilir bir

görselleştirme sağlamaktadırlar. Belgelerin alana özel ontolojileri veya otomatik kümelemeleri birçok durumda üretken tarama araçları yaratmak amacıyla olsa da gerçekte zaman çizelgeleri ile birlikte kullanılan dünya haritaları geniş alanlara yönelik bilgi yerleşimlerini ifade etmekte kullanışlı araçlar olarak bilinmektedir. Bu bağlamda dijital kütüphane belgelerinin içerikleri coğrafi olarak anlamlandırıldığında kullanıcılar bir belgenin veya koleksiyonun kapsamını ve odak noktasını daha iyi kavrayabilmektedirler. Bunun yanı sıra dijital bir metnin herhangi bir yerinde geçen coğrafi yerler hakkında görsel bilgiler edinmek kullanıcılara daha iyi anlama olanağı sunmaktadır (Smith ve Crane, 2001). Bilgiye dayalı ekonomilerde, coğrafi bilginin etkin kullanımı kritik öneme sahiptir. Temelde coğrafi bilgi kullanımı konuya ilişkin uzmanlarca sınırlıyken günümüzde coğrafi verilerin yönetimine yönelik teknolojik araçlarla birlikte kullanımı daha geniş alanlara yayılmıştır (örneğin, Oracle, DB2, MySQL, PostgreSQL). Zamansal veri altyapıları coğrafi veri ve üstverilerini barındıran verileri keşfetmeyi ve değerlendirmeyi sağlayan ve verilere erişim yöntemleri sunan yapılarıdır. Bilgi nesnelerinin toplanması organizasyonu ve sunumunu dijital ortamlarda sağlayan dijital kütüphaneler zamansal veri altyapıları ile birlikte bilgi nesnelerine yönelik geleneksel erişim yöntemlerinin ötesine geçerek (büyük ölçüde yazar, konu anahtar kelime ile olan) kaynaklara coğrafi erişim sağlayarak geleneksel dijital kütüphane uygulamalarını tamamlamaktadırlar (Reid, Higgins, Medyckyj-Scott ve Robson, 2004). Günümüzde neredeyse bütün araştırmacılar ve kullanıcılar çalışmalarını desteklemek ve iş süreçlerini geliştirmek açısından uzamsal tanımlamalardan yararlanmaktadırlar. Bu bağlamda uzamsal veri kullanımı dünyanın coğrafi tanımlamalarından bir şehirdeki yangın yardım noktalarına kadar değişik varyasyonlarda kullanılmaktadır. Bu çerçevede yapılan çalışmalarda verilerin neredeyse %80'inin uzamsal karakterlerinin olduğu vurgulanmıştır (Kacmar, Hruska, Lacher, Jue, Koontz, Gluck ve Weibel, 1994). Birçok dijital kütüphane verilerini geliştirirken ve tasarlarken uydu fotoğrafları, harita resimleri ve diğer kartografik materyallerden yararlanmaktadırlar.

Global Spatial Data Infrastructure Association (GSDI)'a göre uzamsal(spatial) veri altyapısı uzamsal verilere erişim sağlamak amacıyla kullanılan ilgili teknolojik politik ve kurumsal düzenlemeleri içeren altyapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu veriler dünya üzerinde varolmalarının yanı sıra herhangi bir coğrafi bilgi sisteminin temel bileşenleri olarak açıklanmaktadır. Bu kapsamda coğrafi bilgi sistemleri de uzamsal verinin sağlandığı, depolandığı, kontrol ve analiz edilerek kullanıma sunulduğu sistemler olarak tanımlanmaktadır (Béjar, Nogueras-Iso, Latre, Muro-Medrano ve Zarazaga-Soria, 2009). Bu çerçevede telekomünikasyon ağlarının özellikle internetin gelişmesi ile birlikte birçok verinin olduğu gibi uzamsal verilerinde dijital ortamlarda genişlediği bilinmektedir. Bu süreçlerde gelişen coğrafi tanımlamalarla birlikte dijital kütüphanelerde hizmetlerini bu doğrultuda geliştirerek kullanıcılara katma değer hizmetler sağlamışlardır. Dijital ortamlardaki verilere artan bağımlılıkla birlikte bu verilere doğru erişim ihtiyacı metadata ve katalog ihtiyaçlarını artırmıştır.

Zamansal ve Uzamsal Tanımlama Modelleri

Uzamsal (Geospatial) Metadata

Genel olarak açık ya da örtük (explicit or implicit) coğrafi uzantılara sahip objelere uygulanabilen uzamsal metadata ayrıca coğrafi (geographic) metadata olarak da

bilinmektedir. Yerkürede yüzeyler ve üzerindeki pozisyonlarla ilgilidir. Bu objeler doğrudan coğrafi bilgi sistemlerinde depolanır ya da sadece metadataları bu sistemler üzerinde yer alır. ISO'nun ISO/TC 211 komitesi tarafından hazırlanan ISO, 19115 Coğrafi Bilgi – Metadata (Geographic Information – Metadata) (ISO 19115 Geographic Information – Metadata, 2003) alana ilişki standardı oluşturmaktadır. ISO 19115 coğrafi verilerin boyutları, kalitesiz, zamansal ve uzamsal şemaları, uzamsal referansları ve dijital coğrafi verilerin yayımını tanımlar. Her ne kadar standart ağırlıklı olarak dijital objeler üzerine odaklansa da harita, grafik ve ilgili diğer metin tabanlı dokümanlar üzerinde de uygulanabileceğinden söz edilmektedir.

ABD Federal Coğrafi Veri Komitesi (U.S. FGDC - Federal Geographic Data Committee) uzamsal metadata'yı aşağıdaki gibi tanımlamaktadır.

“Metadata kayıtları veri ve bilgi kaynaklarının temel karakterlerini alan genelde XML formatında şekil bulan bir bilgi dosyasıdır. Kaynaklara yönelik kim, ne zaman, nerede, niçin ve nasıl sorularına yanıt verir. Uzamsal metadata, örneğin, Coğrafi Bilgi Sistemlerindeki dosyalar, uzamsal veri tabanları ve dünyaya ilişkin imajlar gibi coğrafi dijital kaynaklarının dokümantasyonunda kullanılır. Coğrafi metadata kayıtları temel katalog kayıtlarından başlık, özet, yayım tarihini; coğrafi unsurlardan coğrafi uzantı ve projeksiyon bilgisi; veri tabanı unsurlarından Öznitelik Etiket Tanımları (*Attribute Label Definitions*) ve Öznitelik Alan Değerlerini (*Attribute Domain Values*) içerir (FGDC - Federal Geographic Data Committee, 2006).

Uzamsal Metadatanın Gelişimi

1980'li yıllarla birlikte başta NASA olmak üzere ulusal ve uluslararası kuruluşları uzamsal verileri toplamaya ve bu verilere etkili erişim için çeşitli tanımlama modelleri kullanmaya başlamışlardır. Bu çerçevede NASA, DIF adlı bir metadata standardını 1987'de yayımlamıştır. 1994'de, FGDC'de kendi geliştirdiği uzamsal metadata standardını kullanmaya başlamıştır. 1996 yılında Avustralya'da Uzamsal Bilgi Konseyi (The Spatial Information Council of Australia ilk uzamsal metadata standardını yayımlamıştır. ISO'nun coğrafi bilgi sistemleri üzerine uzman komitesi ISO/TC 211 1992-2002 yılları arasında uluslararası uzamsal metadata standardı geliştirmek üzere kullanılan standartları incelemiş ve 2003 yılında ISO 19115 Coğrafi Bilgi- Metadata standardının ilk sürümünü yayımlamıştır. İlerleyen yıllarda bölgesel ve uluslararası kuruluşlar ISO 19115'i uzamsal bilgi kaynaklarının tanımlanması üzerine temel standart olarak benimsemeye başlamışlardır. İnternet teknolojilerinin ve XML türü veri formatlarının popüler olmaya başlamasıyla Web üzerinden coğrafi verilerin paylaşımı kolaylaşmıştır. Bu çerçevede 2004 yılında Açık Uzamsal Konsorsiyum (The Open Geospatial Consortium) güncel sürümü 3.1. olan Coğrafi İşaretleme Dilini (Geography Markup Language, GML) yayımlamıştır. GML coğrafi özellikleri ve yazışma metadata unsurlarını tanımlayan bir XML grameridir. 2000'li yıllarla birlikte semantik web gelişimiyle semantik uzamsal metadata unsurlarını tanımlamaya yönelik ontolojik çalışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır. ISO 19115 standardına bağlı olarak Coğrafi Bilgi Metadata XML şemaları ISO 19139 adıyla yayımlanmıştır. ISO 19139, ISO 19115 için metadata kayıt formatıdır ve XML içinde uzamsal metadata verilerinin tanımlanması, geçerliliği ve değişimi için hazırlanmış bir uygulama şeması sağlamaktadır.

Uzamsal Metadata Araçları

Coğrafi bilgi sistemlerinde yer alan kaynaklara yönelik metadata görüntüleme ve düzenleme hizmeti veren aşağıda örnekleri verildiği gibi birçok ücretsiz ve ticari çözüm bulunmaktadır. Bu araçlar;

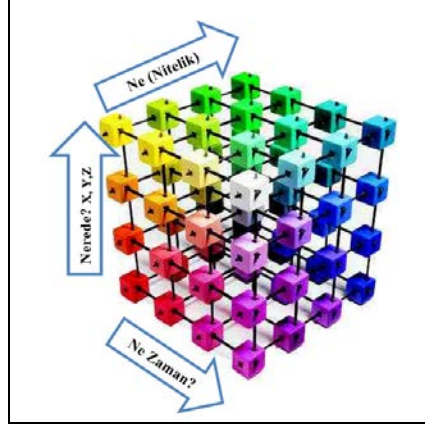
- ESRI'nin ArcGIS Desktop'u, SOCET GXP, Autodesk'in AutoCAD Map 3D uygulaması ve Intergraph's GeoMedia uygulamaları uzamsal metadata geliştirmek için araçlar arasında yer almaktadır.
- GIS Inventory web tabanlı ücretsiz bir uygulama olarak uzamsal metadata geliştirmek için basit bir arayüz sunmaktadır. Katılımcılar profillerini oluşturduktan sonra bir anket uygulamasına benzer ara yüz üzerinde süreci tamamlayarak kaynaklarını tanımlayabilmektedirler. GIS Inventory, Dijital Uzamsal Metadata için Federal İçerik Standardına (Federal Content Standard for Digital Geospatial Metadata (CSDGM)) uyumlu metadata üretmektedir.
- GeoNetwork Opensource uzamsal metadatanın yönetimi ve yayımı için ücretsiz ve kapsamlı bir açık kaynak yazılımıdır. Yazılım Açık Kaynak Uzamsal Vakfı'nın (Open Source Geospatial Foundation) çalışmalarıyla geliştirilmiştir.
- GeoCat Bridge uzamsal metadatanın düzenlenmesi, geçerliliği ve yayımına GeoNetwork üzerinden olanak sağlayan bir yazılımdır. Yayım ve harita hizmetleri GeoServer üzerinden yapılmaktadır.
- Pycsw Python'da yazılan OGC CSW sunucu uygulamasıdır. Pycsw bütünüyle OpenGIS katalog hizmeti spesifikasyonlarına uyumludur.

Uzamsal metadata geliştirmeye yönelik diğer açık kaynak yazılımlar arasında CATMDEdit, terraCatalog, ArcCatalog, ArcGIS Server Portal yer almaktadır (Geospatial metadata, 2015).

Kütüphane ve bilgi bilim alanında zamansal ve uzamsal metadata sistemleri geliştirmeye yönelik araştırmalar yürütülmüştür. Örneğin, Chen ve Grunwald çalışmalarında (2005), çevre ile ilgili içeriği olan dijital kütüphaneler için bir zamansal ve uzamsal metadata modeli geliştirmeye yönelmişlerdir. Çalışmalarında geçmişten geleceğe topolojide ve yeryüzünde konuya ilişkin değişimleri daha rahat izleyebilmek için geliştirilen model, özellikle insan aktivitelerinin çevre üzerinde yarattığı etkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu çerçevede çevresel dijital kütüphane için zamansal ve uzamsal indeksleme, görselleştirme, jeoistatistik (geostatistic) teknikleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Çevresel dijital kütüphanelere içerik genel olarak uydu fotoğrafları ve imajları, harita imajları, kartografik materyallerden gelmektedir. Bu içeriğin depolanması, yayımı, taranması, erişimi ve kullanımının etkinleştirilmesi için uzman sistemlerin kullanımı son derece önemli görülmektedir (Hicks ve Tochtermann, 1998). Ancak genellikle bu tür içeriğin heterojen yapısı sistem geliştirmeyi güçleştiren en önemli etkenler arasında sayılmaktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) içerisinde zamansal ve uzamsal modeller yüksek çözünürlüklü uzaktan tarama sistemleri, dijital yükseklik modellemeleri, dijital GPS ve geo-istatistik, açık zamansal ve uzamsal ekolojik peyzaj modellemesi gibi ileri teknoloji uygulamalarına dayanmaktadır. Ancak konu üzerine otomatik sistemler ve elçi sistemlerin doğruluğu ve kullanılabilirliği üzerine tartışmalar devam etmektedir (Chen ve Grunwald, 2005, s. 1235).

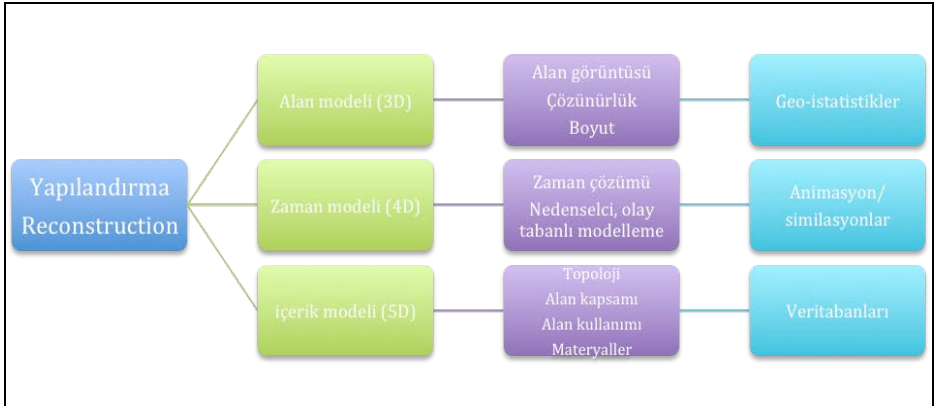
Zamansal ve Uzamsal Veri Modelleri

Genel olarak coğrafi, uzay-zaman veri modeli nerede (uzayda), ne zaman (zamanda), ne (nitelik) bilgilerine dayanır. Bu çerçevede uzamsal veri modellerinde farklı boyutların olduğunu söylemek mümkündür (bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Uzay-zaman veri modeli (Abraham ve Roddick, 1999)

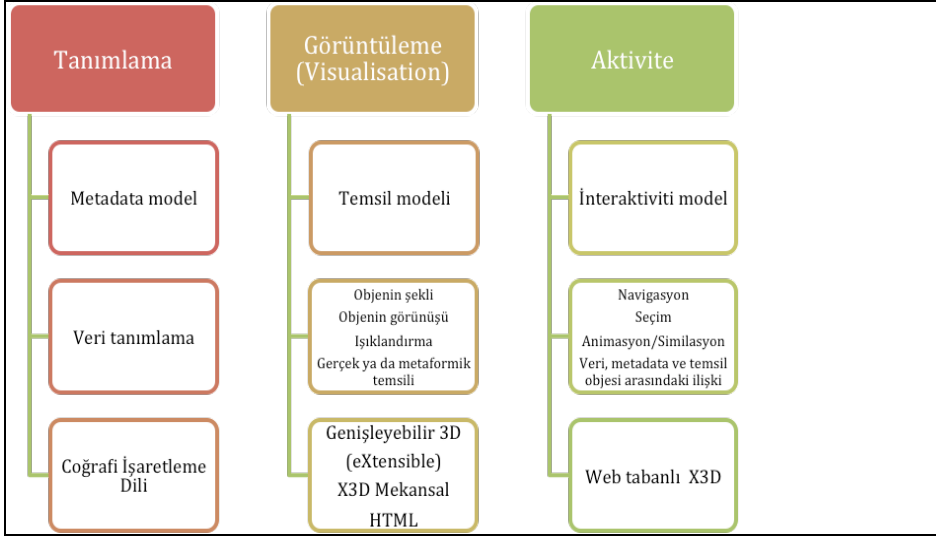
Uzamsal verilerin boyutlarını gösteren Şekil 3'ü inceleyecek olursak, uzam-zaman veri modellerinde bu boyutların doğruya doğru (x: eastward), batıya doğru (y: northward), aşağı doğru (z: downward) olarak belirtildiği anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra zaman, modelde dördüncü boyutu oluştururken niteliğin süreci de (attribute relegating) beşinci boyutu oluşturmaktadır (Chen ve Grunwald, 2005, s. 1236). Bu noktadan hareketle zamansal ve uzamsal verilere sahip olan bilgi erişim sistemlerinin tasarım süreçlerinde çeşitli özelliklerin bulunması gerektiği ortaya çıkmaktadır (bkz. Şekil 4).

Şekil 4. Zamansal ve uzamsal özellikler taşıyan çok boyutlu bilgi erişim sistemlerinin tasarım süreçlerinde yer alan özellikler

Diğer yandan söz konusu bilgi erişim sistemlerinin gelişen teknolojiler doğrultusunda masaüstü uygulamalardan çok web tabanlı olarak yapılandırılması gerekliliği ortaya

çıkıştır. Web üzerinden hizmet veren bilgi erişim sistemlerinin aynı zamanda mobil platformlara uyumluluk sağlayacak yapılarda tasarlandığı bilinmektedir. Bu çerçevede Şekil 5'te web tabanlı coğrafi bilgi erişim sistemlerinde içeriğin yapılandırılmasına yönelik temel unsurlar gösterilmektedir.

Şekil 5. Web tabanlı coğrafi bilgi sistemlerinde içeriğin yapılandırılması (Chen ve Grunwald, 2005, s. 1241).

Tanımlama, görüntüleme ve aktivite basamaklarını kapsayan web tabanlı bilgi erişim sistemlerine yönelik içerik yapılandırma işlemlerinin ardından bir diğer bölümünü ise geliştirilen sistemin değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede değerlendirme çalışmalarında kullanılabilecek genel bilgiler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Zamansal ve uzamsal bilgi sistemlerinin değerlendirilmesi (Chen ve Grunwald, 2005, s. 1246)

Hedef	Kriter	Yapısal analiz	Değerlendirme aracı
Teknolojinin nasıl kullanıldığını değerlendirmesi	Bilgi içeriği ve teknoloji kullanımı	Yapısal analiz	Anket ya da analiz modelleri
Erişim hızı ve etkinliğinin analizi	Bilgiye erişim zamanı	Sistemle diğer benzeri sistemlerin ve arama motorlarının karşılaştırılması	Yapısal deneyimsel
Uygulamalı çalışmaların algının pekiştirilmesine katkısının araştırılması	İki ve üç boyutlu görüntüleme	İki ve üç boyutlu sunumların etki değerlerinin analizi	Laboratuvar ya da tanımlanmış bilgisayarlarda deneysel çalışmalar

Bilginin anlamı ve açıklaması çoğu zaman bilgi içeriğindeki zaman ve uzama bağlıdır. Ayrıca zamanın bilgiyi çeşitli yönlerden etkileyebildiğini ortaya koyan çalışmaların literatürde yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu yönler tanımlar, adlar, terimlerin anlamları, semantik, erişim hakları, yasalar ve politikalar, veri modelleri, formatlar ve bunlara ait metadata olarak belirtilmiştir. Uzam da zaman kadar bilgi üzerine etki yaratabilmektedir. Bu çerçevede zamana ve uzama ait bilgilerin elde edilmesi bilginin doğru anlaşılması ve etkin kullanımı için son derece önemlidir. Diğer yandan ne burada dile getirilen zaman kavramı sadece bilginin üretildiği ya da elektronik ortamda değiştirildiği zamanı ne de uzam kavramı sadece bilginin üretildiği yeri tanımlamaktadır. Zaman ve uzam kavramları genel tanımların ötesinde ele alınmak durumundadır. Örneğin, Suudi Arabistan ya da Çine ait bir haberi doğru anlamak için zaman içerisinde belirli bir noktada ilgili kültürü, toplumsal ve politik yapıyı, insanları ve onların davranışlarını da doğru anlamak gerekir. Benzer biçimde bir resmi, mimari tasarımı ya da edebiyat eserini doğru anlamak için ilgili zamansal ve uzamsal referansları da doğru okumak gerekir (Chowdhury, 2010, s. 218). Zamana ve uzama dayalı fasetler oluşturma çalışmaları özellikle konu sınıflaması ve indeksleme kapsamında, bilgi biliminde uzunca yıllardır çalışılan bir alandır. Örneğin, Ranganathan'ın 1933 yılında yayımlanan Kolon Sınıflama Şeması beş temel kategoriyi daha da önemlisi zaman ve uzam fasetlerini içeriyordu (Ranganathan, 1989). Farradane'in ilişkili indeksleme şeması (relational indexing schema) da (1962) zaman ve uzamsal boyutlar üzerinde durmaktadır. Literatürde dijital içeriğin açıklanmasında zamanın üzerinde duran pek çok çalışma yer almaktadır (Mestl ve diğerleri, 2009; Klein ve diğerleri, 2002; Santos ve Staab, 2003).

Özellikle kültürel miras kapsamındaki kaynaklar zaman ve yer bilgileri ile birlikte ele alınmak durumundadır. İlgili kaynaklara erişimi etkinleştirmek için geliştirilecek tanımlama modellerinde zaman ve yer bilgilerinin önemli bir yer vardır. Yapılan araştırmalara göre toplam taramaların beşte biri uzamsal içerikli taramalarla ilgilidir (Sallaberry, Marquesuzaa ve Etcheverry, 2008, s. 102).

Zamansal ve Uzamsal Bilgi Erişim Olanakları Sunan Örnek Uygulamalar

Elektronik Kültürel Atlas İnisiyatifi Projesi (The Electronic Cultural Atlas Initiative (ECAI))

Elektronik Kültürel Atlas İnisiyatifi Projesi (The Electronic Cultural Atlas Initiative (ECAI)), bir ağlaşmış dijital atlas oluşturmak, bunun için gerekli araçlar, dinamik dijital haritalar geliştirmek üzerine standartlar belirlemek amacıyla dünya çapında önemli bilim adamları tarafından, başlatılmış bir projedir. 1997 yılında Prof. Lewis Lancaster tarafından Kalifornia Üniversitesi Berkeley'de başlatılmıştır Eş başkanlığını Prof. Dr. Michael Buckland'ın yürüttüğü ECAI çerçevesinde elde edilen sonuçlara ilişkin yılda iki kez uluslararası toplantılar düzenlenmektedir.

ECAI çerçevesinde dijital ortamda dağınık veri setlerinin yönetimine yönelik takas Clearinghouse programı, 1998 yılında Sidney Üniversitesi Arkeolojik Hesaplama Laboratuvarlarında geliştirilmiştir (The Archaeological Computing Laboratory at the University of Sydney). Sistem ACL'nin TimeMap yazılımını kullanmaktadır.

ECAI kütüphaneler, müzeler, arşivler, tarih ve insanlık bilimlerindeki araştırmacılar tarafından oluşturulmuş ağ ortamındaki yüzlerce proje içeriğine ortak erişimi hedeflemektedir. Bu çerçevede günümüze kadar aşağıdaki sistemler geliştirilmiştir.

- The Cultural Atlas Portal: Portal aracılığıyla bir Web Sitesi ve Gogle Earth Tarayıcısından yararlanılarak küresel olarak geliştirilmiş kültürel atlas örneklerine bağlantılar kurulabilmektedir.
- The ECAI Clearinghouse: ECAI Clearinghouse zaman ve mekânsal veri setlerinden (spatio-temporal datasets) oluşan bir koleksiyon ve ECAI'ye bağlı TimeMap harita alanlarından (mapspaces) oluşan bir sisteme dayanmaktadır. Her ikisi arasındaki ilişki metaveri takası (clearinghouse) çerçevesinde sağlanmaktadır.

Bu portal yardımıyla aşağıdakiler taranabilmektedir:

- Yaklaşık 300 ilişkili proje, Related Project List üzerinden
- Özellikle geniş ölçekli zaman ve mekânla ilişkili projeler (Featured Projects),

ECAI çerçevesindeki araştırmalar temel olarak Coğrafi Bilgi Sistemleri ve bununla ilişkili uzaysal verilere (spatial data), dağıtık mimariye (distributed architecture), insanı bilimler kapsamındaki içeriğin yönetimine, atlas içeriğinin geliştirilmesine odaklanmaktadır.¹

UNESCO ICOMOS İpek Yolları Projesi

22 Haziran 2014 tarihinde UNESCO Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi (ICOMOS: International Council on Monuments and Sites) tarafından tamamlanan İpek Yolları (Silk Roads) Projesi Çinin orta bölümlerinden Asya'nın önemli bir bölümüne kadar yaklaşık 5000km'lik hat üzerinde kültür mirası niteliğindeki kaynaklara geliştirilen elektronik atlas üzerinden erişim sağlayan bir platform niteliği taşımaktadır.

İpek Yolları Projesi 1988 yılında UNESCO tarafından İpek Yolunu kapsayan alandaki kültürel yayımları ortaya koyabilmek için başlatılan çalışmalara dayanmaktadır. Uzun soluklu araştırmalarda bir taraftan saha çalışmalarıyla kültürel miras kapsamındaki kaynakların envanterleri çıkarılmış diğer taraftan koordinat bilgileriyle yer üzerindeki konumları tanımlanmıştır. Araştırmalar UNESCO'nun öncülüğünde öncelikle Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı kapsamış, ardından Türkiye Çin ve Suriye 'de araştırmalar kapsamında yer almıştır. Proje kapsamında günümüze kadar İpek Yolu üzerinde 1400'ün üzerinde site ve bu sitelerde yer alan binlerce anıt, kültür mirası niteliğindeki obje tanımlanmıştır. Bu sitelere ait ayrıntılı bilgilere, yerküre üzerindeki konumlarına zaman çizelgesi üzerinden erişmek mümkündür.

İpek Yolları projesinde uzamsal bilgilere etkin erişimine yönelik platform geliştirme çalışmalarında ESRI ArcGIS yazılım programı kullanılmıştır. Program taranmış haritaların, görüntülerin, topografik arazi modellerinin, koordinat verilerinin ve lineer rota tanımlarının kombinasyonuna olanak tanımıştır. Çalışmaların sürdüğü program geliştirme faaliyetleri kapsamında ArcGIS Explorer üzerinden içeriklere erişim

¹ Ayrıntılı bilgi için <http://www.ecai.org/>

sağlanırken Google Earth üzerinden erişim çalışmaları da tamamlanmıştır (Williams, 2014, s. 139).

GeoDia Projesi

Koordinat verilerine yönelik tanımlamalardan faydalanılarak geliştirilmiş sistemlerden biri olan GeoDia projesi The University of Texas'da geliştirilmiş bir projedir. Projenin genel amaçlarından biri Akdeniz kültürü ile ilgilenen bireyler için eğitim ve öğretim aracının oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda geliştirilen bilgi erişim sistemiyle de zamansal ve uzamsal veriler kullanılarak ilgili bölgede insanların üretmiş oldukları ve onların yaşayışlarını gösteren materyaller bibliyografik tanımlamalarla birlikte sunulmuştur. Sistem genel olarak bilgiyi üç boyutlu olarak düzenlemekte; kültür, zaman ve ilişkilendirmesini tek bir arayüz üzerinden yansıtmaktadır.

Veri yapısı olarak iki temel unsurun tanımlamalarda dikkate alındığı ifade edilmektedir. Bu unsurlar;

- İnsan aktiviteleri sonucunda kalıcı izlerin bırakıldığı bölgeler, yerler veya şehirler,
- Geçmişte herhangi bir zamanda belirli bir yerde ya da coğrafik bir konumda yaşanmış olaylardır.

Sistem arayüzünde bu bilgilerden yerler, şehirler ve bölgeler zaman çizelgesi üzerinde çubuklarla ifade edilirken olaylar noktalarla görselleştirilmiştir. Sistem istatistikleri açısından incelendiğinde ise 153 bölgenin, 1073 dönemin ve 2312 görselin tanımlandığı dikkati çekmektedir.

Dünya Dijital Kütüphanesi (World Digital Library)

Bilgi kaynaklarını uzamsal ve tarihi yer adları açısından tanımlayan bir başka sistem ise World Digital Library olarak bilinen Dünya Dijital Kütüphanesi'dir. Kongre kütüphanesi tarafından geliştirilen, UNESCO tarafından desteklenen ve çok dilli bir yapıyı kullanıcılara sunan bu sistemde 193 ülkeden 11.244 materyal bulunmakta ve bu materyallerin zaman aralıkları M.Ö. 1200 ile M.S. 2000 arasını kapsamaktadır.

GeoDia projesinde olduğu gibi kültürel öge, zaman ve mekânsal tanımlamaların verildiği tanımlamalarda ayrıca yeni bir boyut olarak "Listen to this page" özelliği ile tanımlamaların sesli olarak kullanıcılara aktarılması da sağlanmaktadır. Proje ile genel olarak amaçlananlar ise uluslar ve kültürler arası anlayışı güçlendirmek, Internet üzerinden erişilebilen kültürel içeriğin çeşitlenmesini ve genişletilmesini sağlamak, eğitimcilere, akademisyenlere ve genel olarak ihtiyaç duyanlara kaynak sağlama ve ülkeler arasındaki dijital bölünmeyi azaltmak olarak belirtilmiştir.

Wikipedia

Coğrafik koordinat verilerinin kullanıldığı sistemler arasında kullanıcılarca üretilen içerik ürünlerini sergileyen sistemlerin de olduğu dikkati çekmektedir. Bu sistemlerden biri olan Wikipedia'da 4 milyondan fazla ansiklopedik bilginin yer aldığı belirtilmektedir. Bu bilgiler arasında coğrafik yer adları ve konum verilerinin tutulduğu bölümler ise önemli bir yer tutmaktadır.

Ülkelerin yanı sıra coğrafik yer adlarını ve bölgelere yönelik tanımlamalar, tarihi yer adları ve farklı kullanımlarla birlikte verilmekte; diğer açık veri kaynaklarıyla

ilişkilendirmeler de sağlanarak konum verilerine yönelik ayrıntılı tanımlamalar yapılmaktadır.

UNESCO Dünya Belleği E- Kültür Mirası Programı

Dünya Belleği Programı ve e-Mirası (Memory of the World Program and e-Heritage) UNESCO tarafından insanlığın belgesel mirasını ihmal, zaman ve iklim koşulları ile kasıtlı yıkımlara karşı korumak için başlatılan bir girişimdir. Tüm dünyada değerli arşivlerin, kütüphane ve bireysel koleksiyonların gelecek kuşaklar adına korunması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede dağınık halde bulunan belgesel mirasın bir araya toplanarak erişiminin artırılması hedeflenmektedir. 1992 yılında başlayan program ile zamansal ve kültürel sınırlılıkların aşılaraq dünya üzerinde kültür, dil ve insan çeşitlilikleri yansıtılmak istenmektedir. Dünya kültür ve doğal mirasının korunmasından sorumlu olan UNESCO kültür mirasın önemli bileşenlerinden birisi olan belgesel mirasın korunması adına bu girişimi oluşturarak sayısallaştırma ve koruma programlarını başlatmıştır.

Bu kapsamda projeye dâhil olan eserler geliştirilen ara yüz aracılığı ile kullanıcılara sunulmaktadır. Program arayüzünde yayınlanan eserlere yönelik zamansal mekânsal tanımlamalara yer verilmiştir.

Amerikan Belleği Programı (American Memory Program)

Amerikan Belleği Programı 1990’da başlayan bir dijitalleştirme projesidir. Amerikan Kongre Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan kitaplar, videolar, filmler, ses kayıtları ve fotoğraflar proje kapsamında dijitalleştirilmeye başlanarak internetin de gelişmesiyle birlikte paylaşıma açılması sağlanmıştır. 1996 yılından sonar Kongre Kütüphanesi Amerikan tarihine yönelik diğer kurumlarda bulunan koleksiyonlarında program kapsamında dijitalleştirilerek kullanıma sunmuştur. Bu süreçte koleksiyonda 100’den fazla tematik koleksiyon ve 23 dijital koleksiyon hizmet vermektedir. Program arayüzü incelendiğinde koleksiyonda başlık, zaman aralıkları ve coğrafi tanımlamalar kapsamında aramalar yapılabildiği görülmektedir.

Sonuç

Gelişimin temel devinimi olan yeni bilgi, bilgiye ulaşmak için gerekli kaynakların ve olanakların artışıyla birlikte hızla çoğalmaktadır. Günümüzde bilgi her yerde ama çoğunlukla yapılandırılmamış bir konumda bulunmaktadır. Bu durum da bilgiyi yapılandırmaya yönelik sistemlerin ortaya çıkmasını bir gereklilik haline getirmiştir. Özellikle bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi ve farklı bilgi türlerinin kullanımına yönelik ihtiyaçlar, bilgi erişim sistemlerinin de çok yönlü bir yapıyla oluşturulmasını sağlamıştır. Söz konusu sistemler, kullanıcılara bilgi yığınları içerisinde ayıklanmış içerik ürünlerini doğru zamanda ve kapsamda, elden geldiğince çok yönlü ve farklı formatlarda sunabilecek bir yapıya gelmiştir. Bu kapsamda özellikle üstveri standartları ile birlikte hem coğrafi hem de uzamsal verileri bilgi kaynaklarıyla ilişkilendirerek sunan bilgi erişim sistemleri günümüzde öne çıkmaktadır. Bu durum da bilginin doğrusal tanımlama modelleriyle birlikte ele alınmasını ve bilgi erişim sistemlerinde de çok boyutlu tanımlamaya olanak verecek bir yapının oluşturulması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim günümüzdeki bilgi erişim sistemlerinde ve üstveri

standartlarında da bu çok yönlülüğün gerek eleman kısıtlayıcılarla gerekse yeni üstveri elemanlarıyla sağlandığı bilinmektedir.

Geçmişten günümüze bilgi ve belge yönetimi alanında bilgi kaynaklarının hatta giderek artan bilginin kendisinin tanımlanması, dizinlenmesi, bilgi erişim sistemlerinde yapılandırılması, etkin erişimi ve korunması temel akademik faaliyetler konuları arasında olagelmıştır. Temel veri giriş öğeleriyle birlikte bilginin ya da kaynağın ait olduğu ve/veya ihtiyaç duyulduğu noktada ve zamanda tanımlanabilmesi yeni olanaklar sağlamaktadır. Sanal ortamda bilginin dünyasında, zamanın içerisinde gezinti, daha anlamlı, bağlantılı ve yerinde erişim olanakları sağlamaktadır. Örneklerini çalışma içerisinde sunduğumuz bilgi erişim platformları da geleceğin kütüphaneleri, arşivleri ve müzeleri olarak nitelendirilebilirler. Bilgi profesyonelleri ne oranda bu sistemleri sahiplenir, araştırmalarını ilgili konular üzerine yönlendirir ve gelişmelerinde etkili roller üstlenirse o oranda değişimin parçası olmayı başarabileceklerdir. Sanal ortamda bilgi geleneksel ortamdaki gibi bir taşıyıcı araca bazen de bir aracıya ihtiyaç duymamaktadır. Bu çerçevede bilgi profesyonelleri araç olarak bilginin taşıyıcıları üzerine yoğunlaşan çalışmalardan bilginin kendisinin tanımlanması, düzenlenmesi, erişimine yönelebileceklerdir.

Kaynakça

- Baeza-Yates, R.A. ve Ribeiro-Neto B. A. (1999). *Modern information retrieval*. Edinburgh Gate: Addison Wesley.
- Béjar, R., Nogueras-Iso, J., Latre, M.A., Muro-Medrano P.R. ve Zarazaga-Soria, F.J. (2009). Digital Libraries as a Foundation of Spatial Data Infrastructures. *Handbook of Research on Digital Libraries Design, Development and Impact*. (s. 382-390). New York: Information Science Reference.
- Cai, G. (2002). GeoVSM: An integrated retrieval model for geographical information. M.J. Egenhofer, D.M. Mark (Eds.), *Geographical Information Lecture Notes on Computer Science 2478: Geographical Information Science: Second International Conference on GIScience* içinde (s. 65-79) Berlin: Springer Verlag.
- Chen, S.S. ve Grunwald, S. (2005). Spatial/temporal indexing and information visualization genre for environmental digital libraries. *Journal of Zhejiang University Science*, 6A(11), 1235-1248.
- Chowdhury, G. (2010). From digital libraries to digital preservation research: the importance of users and context. *Journal of Documentation*, 66(2), 207-223
- Christian, S., Patrick, E. ve Christopher, M. (2006). Information retrieval and visualization based on documents' geospatial semantics. R. Shmueli (Ed.), *International Conference on Information Technology: Research and Education, 2006. ITRE '06* içinde (s. 277-282). New Jersey: IEEE Communication Society.
- Clementini, E., Sharma, J. ve Egenhofer, M. J. (1994). Modeling topological spatial relations: strategies for query processing. *Computers and Graphics*, 18(6), 815-822.
- Ferreira, J. (1992). User interfaces for geographic information systems. D.M. Mark ve A.U. Frank (Eds.), *User Interfaces for Geographic Information Systems: Report of the Initiative 13 Specialist Meeting Technical Report 92-3* içinde (s. 63-66). Santa Barbara: National Center for Geographic Information and Analysis.
- FGDC. (2006). *Geospatial metadata*. 12 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.fgdc.gov/metadata> adresinden erişildi.

- Frank, A. (1992). Qualitative spatial reasoning about distances and directions in geographic space. *Journal of Visual Languages and Computing*, 3(4), 343-371.
- Geospatial metadata. (2015). 15 Ocak 2015 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Geospatial_metadata adresinden erişildi.
- Hicks, D. L. ve Tochtermann, K. (1998). Environmental digital library systems. The Use of Hypermedia in Environmental Applications, May 15-16. Ulm: German Computer Science Society
- Hua, J. (2009). Study on the performance measure of information retrieval models. Q. Luo (Ed.), *International Symposium on Intelligent Ubiquitous Computing and Education* içinde (s.436-439). Los Alamitos: IEEE Computer Society.
- Information Retrieval. (2015). 3 Nisan 2015 tarihinde http://en.wikipedia.org/wiki/Information_retrieval adresinden erişildi.
- ISO 19115. (2003). *Geographic Information - Metadata*. International Organization for Standardization (ISO), Geneva.
- ISO 19139. (2007). *Geographic Information - Metadata*. International Organization for Standardization (ISO), Geneva. 10 Mayıs 2015 tarihinde <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:ts:19139:ed-1:v1:en> adresinden erişildi.
- Jones, W.P. ve Dumais, S.T. (1986). The spatial metaphor for user interfaces: Experimental tests of reference by name versus loaction. *ACM Transactions on Office Information Systems* 4(1), 42-63
- Kacmar, C., Hruska, S., Lacher, C., Jue, D., Koontz, C., Gluck, M., ve Weibel, S. (1994). An architecture and operation model for a spatial digital library, J.L. Schnase, J.J. Leggett, R.K. Furuta ve T. Metcalfe (Eds.), *Proceedings of Digital Libraries '94* içinde (s. 156-162). Texas: Texas A&M University
- Khan, J.A. (2014). Comparative study of information retrieval models used in search engine. *International Conference on Advances in Engineering & Technology Research (ICAETR - 2014)* içinde (s.1-5). Los Alamitos: IEEE.
- Klein, M.C.A., Kiryakov, A., Ognyanov, D. ve Fensel, D. (2002). Finding and characterizing changes in ontologies. *Twenty-first International Conference on Conceptual Modeling* içinde (s. 79-89). Berlin: Springer.
- Korfhage, R.R. (1997). *Information storage and retrieval*. NewYork: Wiley.
- Lagoze, C. ve Fielding, D. (1998). Defining collections in distributed digital libraries, *D-Lib Magazine*, 18 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.dlib.org/dlib/november98/lagoze/11lagoze.html> adresinden erişildi.
- Larson R.R. ve Frontiera, P. (2004). Spatial ranking methods for geographic information retrieval (GIR) in digital libraries. *Research and Advanced Technology for Digital Libraries Lecture Notes in Computer Science* içinde (Cilt: 3232, s. 45-56). Switzerland: Springer.
- Larson, R.R. (1996). *Geographic information retrieval and spatial browsing*. 2 Nisan 2015 tarihinde <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/416/Larson.pdf?sequence=2> adresinden erişildi.
- Laurini, R. ve Milleret-Raffort, F. (1990). Towards intelligent geographic information systems. K.E. Brassel ve H. Kishimoto (Eds.), *Proceedings of the 4th International Symposium on Spatial Data Handling* içinde (s. 642-651) Ohio: The Ohio State University.
- Liu, W., Gu, H., Peng, C. ve Cheng, D. (2010). Ontology-based retrieval of geographic information. Y. Liu ve A. Chen (Eds.), *18th International Conference on Geoinformatics* içinde (s. 1-6). Pekin: IEEE.

- Martins, B. ve Calado, P. (2010). *Learning to rank for geographic information retrieval*. GIR '10 *Proceedings of the 6th Workshop on Geographic Information Retrieval* içinde. Zürih: ACM.
- Mayega, S. (2008). *Library information services in the digital age*. Fourth Shanghai International Library Forum (SILF 2008) konferansında sunulan bildiri, Shangai, China.
- McGinty, J. (2001). *Developing a digital library: scala requires partnership*. 19 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.ala.org/acrl/pa.../a11.html> adresinden erişildi.
- Raman, S., Chaurasiya, V.K. ve Venkatesen, S. (2012). Performance comparison of various information retrieval models used in search engines. *2012 International Conference on Communication, Information and Computing Technology Proceedings* içinde (s. 1-4) Mumbai: Sardar Patel Institute of Technology.
- Ranganathan, S.R. (1989). *Colon classification*. (7. bs.). M.A. Gopinath (Ed.), Bangalore: Ranganathan Endowment for Library Science.
- Reid, J.S., Higgins, C., Medyckyi, D. ve Robson, A. (2004). Spatial data infrastructures and digital Libraries paths to convergence. *D-Lib Magazine*, 10(5).
- Sallaberry, C. Marquesuzaa, C. ve Etcheverry, P. (2008). Spatial information management within digital libraries. *Journal of Digital Information Management*. 6(1), 102-117
- Sanderson, M. ve Kohler, J. (2004). *Analyzing geographic queries*. 4 Nisan 2015 tarihinde <http://www.geo.uzh.ch/~rsp/gir/abstracts/sanderson.pdf> adresinden erişildi.
- Santos, J. ve Staab, S. (2003). Engineering a complex ontology with time. *International Workshop on Ontologies and Distributed Systems*. Mexico: IJCAI
- Shaw, W. M., Burgin, R. ve Howell, P. (1997). Performance standards and evaluations in IR test collections: Cluster-based retrieval models. *Information Processing & Management*, 33(1), 1-14.
- Smith, D.A. ve Gregory, C. (2001). Disambiguating geographic names in a historical digital library. *Research and Advanced Technology for Digital Libraries Lecture Notes in Computer Science* içinde (Cilt: 2163, s. 127-136). Switzerland: Springer.
- Williams, T. (2014). *The silk roads: An ICOMOS thematic study*. Paris: ICOMOS.
- Yomralıoğlu, T. (2000). *Coğrafi bilgi sistemleri temel kavramlar ve uygulamalar*. İstanbul: Akademi Kitabevi.

Yaratıcı Kütüphanelerde Yenilikçi Bilgi Hizmetleri

H. İnci Önal

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
onal@hacettepe.edu.tr

Öz: *Çağdaş insanlara yaratıcı kütüphanelerde yenilikçi bilgi hizmetleri vermek son derece olağan ve alışılabilir hizmetler olarak düşünülür. Ancak bu durumun tersi olarak, ilgili ortamda eğer bir kütüphane yoksa ya da kütüphane kapatılmışsa, insanlar bu olumsuz durumu hemen fark edeceklerdir. Bilgi toplumlarında kütüphanelerin hizmetlerinde yenilik yönetimini başarıyla gerçekleştirdikleri ve yaşamı olumlu yönde etkiledikleri görülür. Bu çalışmada öncelikle yenilik yönetimiyle ilgili kavramlar ortaya konmuştur. Bilgi ve belge merkezlerinin kuruluş ve hizmet verme sürecini oluşturan temel unsurlar belirtilmiştir. Başarılı uygulamalar tanıtılmıştır. Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye'nin çağdaş gelişmeler, ulusal kararlar ve belgeler kapsamında yenilik yönetimine nasıl baktığı ortaya çıkarılmıştır. Bir başka deyişle yeniliklere yol açması beklenen ulusal belgeler, projeler ve kurumlar incelenmiştir. Kapsamlı değerlendirmelerle ve varılan sonuçlarla çalışmalarımız tamamlanmıştır.*

Anahtar Sözcükler: *Yenilikçi bilgi hizmetleri, yenilik yönetimi, yaratıcı kütüphaneler, bilgi ve belge merkezlerini kurma ve geliştirme.*

Giriş

Dünyamız pek çok alanda büyük ve hızlı değişimler yaşamaktadır. Yirminci yüzyılın başından sonuna büyük hızla devam eden, 21. yüzyıldan itibaren daha büyük hız kazanan değişimler, özellikle teknoloji, ekonomi ve haberleşme alanlarında kendini göstermektedir. Ulaşılan ilerlemeler beklentileri bile aşacak şekilde önemli ve görkemli olmuştur.

Bilgi toplumu olma hedefini benimseyen ülkeler sahip oldukları bütün kurum, kuruluş, örgüt, üniversite, işletme ve benzeri yönetsel organizasyonları oluşturan, hatta oluşturamayan insanlarıyla birlikte gelecekte de var olmak isterler. Kişisel nitelikleri geliştirmek, yenilikleri izlemek, üretmek, kullanmak, aktarmak, verimi etkilemek ve her alanda yenilikleri başarıyla yönetmek insanlığın geleceğini garanti altına alarak koruyan en önemli unsurlar arasındadır. Yaşam genellikle güzel olsa da, çoğu kez mutlulukları yaşamak üzere belirsizlikleri, karmaşıklıkları ve sorunları yenmek gerekir.

Bilgi ve belge hizmetlerini kapsayan çalışmalar yaşamın içinde gerçekleşmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde sürekli yenilikler yaşanmıştır. Kişisel bilgi gereksinimlerinden başlayarak kurumsal, bilimsel ve toplumsal bilgi gereksinimlerine kadar uzanan yapıda çeşitlenen bilgi hizmetleri sunulmuştur. Bilgi edinme ve araştırma gereksinimlerindeki değişiklikler her ortamda bilgi ve belgeye ulaşımı kolaylaştıracak yönetsel değişimlere yol açmıştır. Tarihsel sürece bakıldığında 1960'lı yıllardan bu yana büyük hız kazanan yenilik ve değişim çalışmaları kütüphanecilik ve arşivcilik alanında çeşitli soruları gündeme getirmiştir. Mesleki yayınlarda bilgi merkezlerinin yapıları, kullanıcı beklentileri, hizmet ortamları, bilgiyle birlikte onların yayınlandığı ortamlardaki çeşitlilik, sadece günlük sorunları çözmekle kalmayıp gelecekte de neler yapılması

gerektiğine yönlendirmiştir. Genellikle her araştırmanın değişime ve yeniliğe yol açması beklenmiştir.

Bu çalışmada öncelikle yenilik yönetimiyle ilgili kavramlar ortaya konmuştur. Bilgi ve belge merkezlerinin kuruluş ve hizmet verme sürecini oluşturan temel unsurlar belirtilmiştir. Başarılı uygulamalar tanıtılmıştır. Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye'nin çağdaş gelişmeler, ulusal kararlar ve belgeler kapsamında yenilik yönetimine nasıl baktığı ortaya çıkarılmıştır. Bir başka deyişle yeniliklere yol açması beklenen ulusal belgeler, projeler ve kurumlar incelenmiştir. Kapsamlı değerlendirmelerle ve varılan sonuçlarla çalışmalarımız tamamlanmıştır.

Yenilik Yönetimi Kavramları

Küresel rekabet ortamında başarılı olmak isteyen kurumlar yenilik yapmak zorundadır. Yenilik yönetimi yeni teknolojileri uygulamak, yaratıcılık, araştırmak, geliştirmek, keşfetmek, düşünceleri kazanca dönüştürmek ve buluşları hizmet ve ürünle bütünleştirmek kavramlarıyla ilişkilidir. Yenilik her kurumun uzun vadeli başarısı için hayati derecede önemlidir. Yenilik yönetimi anlayışına sahip olmakla kalmayıp, bu anlayışla teknolojik gelişmeleri izleyen, hizmet geliştiren, ürün hazırlayan ve bunları uygun pazarlama teknikleriyle sunanlar amaçlarını daha hızlı olarak gerçekleştireceklerdir. Yenilik yönetimi kurumun bütün bölümlerini ilgilendiren ve kurumun büyümesi için sürekli olarak yapılması gereken çalışmalar bütünüdür. Kurumsal amaçların uygun ve somut faydalara dönüştürülmesidir.

Yeni temel teknolojileri icat etmek değişik sürelerde çalışmayı gerektirir de, değişmeyen kural çalışmaların temelinde bilimsel araştırmaların yer almasıdır. Teknolojik yenilikler ve ekonomik gelişmeler kolay olmamakla birlikte erişilmez değildir. Önemli olan bütün çabaların başarıyla yönetilmesidir (Betz, 2010).

Bugün dijital bilgi ve iletişim teknolojisi mekân ve zamanın yok edilmesine kadar uzanan derin etkilerin yaratılmasını sağlamaktadır. Teknolojiler ne için tasarlanmış olursa olsunlar toplum, eğitim, kültür, yaşam, bilim, bireyler ve sayılamayacak kadar çok unsuru etkilemektedirler. Kişiler giderek yeni dijital teknolojileri örgün eğitim dışındaki yaşamlarında kullanmakta olup, bu onların deneyimlerini doğal ve yararlı hale getirmektedir. Yenilikler, kurumun iç ve dış yapısındaki değişimlere karşı tepkileri, hizmetleri etkilemeye yönelik kararları ve faaliyetleri olarak değerlendirilmektedir (Damanpour, 1991). Kurumsal yenilikler aynı zamanda, ilgili kurumun içeride ve dışarıda bağlantı içerisinde olduklarıyla bilgi alışverişine, öğrenme yeteneğine, iş verimliliğine ve kalitesine önemli katkı sağlayan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle yenilik kurumların performansına önemli kazanımlar sağlayacaktır. Kazanımlar aşağıda sayılan işlemler yapılarak gerçekleştirilebilir:

- Yönetim maliyetlerini düşürerek,
- İşlem ve işgücü maliyetlerini azaltarak,
- Hizmet alanlarını çeşitlendirerek,
- Çalışanların işyeri memnuniyetini artırarak,
- Çalışanların verimliliğini artırarak,
- Üretim süreçleriyle birlikte ürün ve hizmetlerin kalitesini iyileştirerek,
- Pazar payını koruyarak ve artırarak,

- Çevreyi koruyacak ve enerji tasarrufu sağlayacak önlemler olarak,
- Ürünlerin ve ortamın görsel çekiciliğini artırarak,
- Duyuru ve dağıtımı genişleterek (Demirci ve diğerleri, 2015; Oslo Manual, 2005; Uz Kurt, 2008, s. 94).

Yenilikçi kurumun bazı temel özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu özellikler arasında liderlik başta gelmektedir. Bunu kurumun yenilikçi vizyonu, yenilikçi örgüt yapısı ve yenilikçi bireylerden oluşan kurum çalışanlarının varlığı izlemektedir. Ayrıca kurumun eğitim ve gelişmeye verdiği önem, takım çalışmaları ve yaratıcı bir örgütsel iklimin varlığı gerekli olmaktadır. Yenilikçi çalışmaların başarıyla sonuçlanmasına katkıda bulunanlar arasında fikir üreticileri, denetleyiciler, dönüştürücüler, sponsorluk yapanlar ve proje yöneticileri girmektedir (Tidd, Bessant ve Pavitt, 2005, s. 502).

Yenilik, önemli ölçüde farklı bilgi yapılarının anlamlı olarak bir araya getirilmesiyle gerçekleşen süreç olarak görülmektedir. Yeniliğe esas oluşturacak bilgiler, daha önceki deneyimlerden, pazar ortamından, rakiplerden, teknolojiyle ilgili araştırmalardan, tartışmalardan ve transferlerden ortaya çıkabilecek açık ve henüz sözlü olarak ifade edilmemiş bilgilerden oluşmaktadır. Yenilik sürecinin etkili yönetimiyle kurum içinde ve dışında farklı kaynaklardan üretilen bilgiler anlamlı bir şekilde bir araya getirilmektedir. Sağlanan bilgiler bütünü önemli bir değere dönüştürülerek ortaya katma değeri yüksek yeni ürün, hizmet ve çözümlerin çıkması sağlanmaktadır (Tidd, Bessant ve Pavitt, 2005, s. 502).

Her bir kuruma önerilebilecek belirli bir yenilik yönetiminden söz etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü kurumların pazar yapısı, sektörü, bütçesi, mali kaynakları ve teknolojik altyapısı gibi özellikleri farklılık göstermektedir. Sayılan bu özellikleri dikkate alarak her bir kuruma özgü yenilik yönetimini geliştirmek daha doğru olacaktır. Bilgi ve belge merkezlerine yönelik kuruluş, hizmet verme ve yenilik yönetimi süreci de farklı olacaktır. Yenilikle ilgili bütün belirsizliklere rağmen bilgi ve belge merkezleri ayakta kalmak istiyorlarsa yenilik yönetimiyle ilgili stratejileri belirlemek zorundadırlar. Genel olarak sahip oldukları maddi kaynaklarına, manevi kaynaklarına, geçmişlerine, yönetim tutumlarına ve biraz da talihlerine bağlı olarak kurumlarına yönelik yöntemler ve izleyebilecekleri çeşitli alternatif stratejiler geliştirmelidirler.

Bilgi ve Belge Merkezlerinin Kuruluş ve Hizmet Verme Süreci

Hızla gelişen teknolojiler, kullanıcıların bilgi arama davranışları, bilgiye erişim yöntemleri, hizmet beklentileri bilgi ve belge merkezlerini doğrudan etkilemektedir. Bilgi ve belge merkezleri kurulurken ve hizmet verirken kullanıcıların gelmelerini beklemek yerine hizmetleri onların bulunduğu ortama taşımak yeniliklerin sadece biri olarak görülmektedir.

Genel olarak bilgi ve belge merkezlerinin kuruluş ve hizmet verme süreci kapsamında düşünülen unsurlar şunlardır:

Yasalar: Bilgi merkezlerinin var olmasını sağlayan üst kurallar ve yasal dayanaklardır.

Bilgi merkezi kurulacak kurumun kuralları: Kurumum özel kuralları ve yönetmelikleridir.

Kurum tarihi: Kurumun ortaya çıkmasını sağlayan kişiler, olaylar, çeşitli kurumlardır.

Çevre özellikleri: İstekler, gereksinimler, beklentiler, ortamın temel özellikleridir.

Kaynakları belirleme: Kullanılacak kaynakların saptanması ve nasıl kullanılacağına dair temel bilgilerin ortaya konulmasıdır.

Amaçlar: Çalışma amaçlarının belirlenmesi ve bunları gerçekleştirmek için uygulamaya geçilmesidir.

Mekân: Çalışma ortamının seçilmesi ve gereksinimler doğrultusunda yeni ortamlara geçilmesidir.

Koleksiyon: Hizmet amacına uygun basılı kitapları, elektronik kitapları, basılı dergileri, elektronik dergileri, görsel işitsel malzemeyi, veri tabanlarını kapsayan koleksiyon oluşturulması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesidir.

Özel koleksiyonlar: Sanat, müzik, nadir ve yazma eserler, özel konular, özörlörlörlere yönelik hazırlananlar, özel formlardaki bilgi kaynaklarını içeren özel koleksiyonların oluşturulmasıdır.

Koleksiyonun korunması: Bilgi kaynaklarının ve belgelerin korunmasını ve restorasyonunu içeren çalışmalar yapılmasıdır.

Bütçe: Maddi kaynakların sağlanmakla kalınmayıp, zamanla geliştirilmesidir.

Hizmetler: Okuyuculara yönelik ödünç verme, referans ve kütüphaneler arası işbirliği çalışmalarının gerçekleştirilmesidir. Sağlamayı, kataloglamayı, süreli yayın hizmetlerini, otomasyon çalışmalarını, fotokopi hizmetlerini kapsayan çalışmaların yürütölmesidir.

Personel: Tam zamanlı personelin, yarı zamanlı personelin, konu uzmanlarının, öğrencilerin, stajyerlerin, yurt dışından gelen kütüphanecilerin görevlendirilmesidir.

Personel gelişimi: Yüksek lisans ve doktora eğitimi ile birlikte yabancı dil, bilgisayar, teknoloji, hobi ve kişisel gelişim kurslarını kapsayan personel gelişiminin desteklenmesidir.

Okuyucular: Herkese hizmet amacıyla geniş kapsamlı çalışmaların sürdürölmesidir.

Hizmet verme saatleri: Amaçlar çerçevesinde en fazla hizmet saatine sahip olunmasıdır.

Sosyal ağların kullanımı: Gelişen Web teknolojilerinin olanaklarından yararlanmayı kapsamaktadır. Etkin hizmet verebilmek için sosyal ağlar aracılığıyla kütüphanelere erişmek ve sosyal ağlardaki alışkanlıkları kütüphanelerde uygulamak mümkündür. RSS besleyiciler, bloglar (günlükler), wiki'ler ve sosyal ağları kullanarak haberlerin sunulması, kullanıcıların kütüphane kaynakları için yorum yapabilmesi ve kütüphane personeli ile iletişim kurabilmesidir.

İşbirliği: Kütüphaneler arası personel değişimini, kaynak değişimini ve okuyucu hizmetleri sunmayı kapsayan çalışmalardır.

Yenilikçi hizmetler: Verimli, başarılı ve sorun çözümüne odaklanan hizmetleri kapsamaktadır.

Mesleki faaliyetler: Personelin ulusal ve uluslararası kapsamda eğitim odaklı mesleki faaliyetlere katılarak, gerektiğinde bu faaliyetleri bilgi merkezinde düzenlemesidir.

Toplantılar: Mesleki derneklerin, mesleki çalışma gruplarının ve eğitim kuruluşlarının toplantılarına katılarak mesleki bilgi ve görgünün geliştirilmesidir. Bunlar bilgi merkezlerinde yeniliklere yol açacaktır.

Mesleki kurumlarla ilişkiler: Mesleki derneklerle, mesleki çalışma gruplarıyla ve eğitim kuruluşlarıyla sürekli bağlantı kurulmasıdır.

Sosyal etkinlikler: Sanat, tiyatro, müzik günleriyle birlikte spor turnuvaları, geziler, yeni yıl partileri ve doğum günü partileri düzenleyerek kurumsal iletişimin güçlendirilmesidir.

Değerlendirme: Standart değerlendirme sistemlerine göre somut değerlendirmelerin yapılmasıdır.

Değişim ve gelişim: Değerlendirme sonucunda ortaya çıkması beklenen durumdur. Herkesin bu süreçte aktif olarak katılması beklenir.

Başarının sürekliliğinin sağlanması: Başarıda sonsuzluk vardır. Bilinende, yapılanda, başarıda ve çalışmalarda en iyinin hedeflenmesidir.

Bilgi merkezlerinin kuruluş ve hizmet verme süreci: Hiçbir zaman bitmeyen süreçtir. Her zaman yenilenir ve gelişir. Çağdaş gelişmelerin uygulanmasına büyük istek duyulur.

Bilgi ve belge merkezleri kurulurken, hizmet verirken, kullanıcı memnuniyeti hedeflenirken ve hizmet kalitesi değerlendirilirken aktif görevler yüklenmek gerekmektedir.

Bilgi Çağında Kütüphanelerin Yenilik Uygulamaları

Yaşadığımız bilgi çağının bilgi toplumu olduğu kabul edilen şehirlerinde kütüphanelerin yenilik uygulamaları dikkat çekicidir. Öncelikle bilgi toplumu olma özelliğini taşıyan şehirlerin özelliklerinin neler olacağını belirlemek gerekir. Bilgi toplumu şehirlerinin niteliklerini saptamak üzere öncelikle teorik değerlendirmeler yapılmıştır (Stock, 2011; Khveshchanka ve Mainka 2011; Linde ve Stock 2011; Mainka, Khveshchanka ve Stock 2011). Bilgi toplumu olmada şehirleşme derecesinin ölçümüyle elde edilen sonuçlar, ilgili yerde çalışanların meslek dağılımı, iş ortamlarının çeşitliliği, siyasi güvence, bilgi kullanımı, fiziksel ve dijital kütüphanelerin rolü, mimari doku, altyapılar, çağdaş yaşama sağlanan olanaklar, boş zamanı değerlendirme ortamları, Singapur gibi örnek bilgi toplumu olan şehirlerin niteliklerine benzerlik önem kazanmıştır (Mainka ve diğerleri, 2013; Robertson, 2000, s. 246).

Bilgi toplumu şehirlerinde nüfus miktarı önemli değildir. Şehrin her yerinde bulunma olarak adlandırılan hizmetleri sunmak üzere bilgi ve iletişim teknolojilerinin işlemesine yönelik önemli altyapılar sağlanmak zorundadır (Hwang, 2009).

Bilgi toplumu şehri yüksek yaşam kalitesi olan ‘yeşil’ bir şehirdir (Shapiro, 2006; Hollands, 2008). Burada üniversiteler ve bilim parkları gibi çeşitli bilgi kurumları, yaratıcılığı teşvik eden politikalar, gelişmiş insan kaynakları, bilgi toplumunun gereksinimlerini karşılayacak olanaklar ve diğer dünya şehirleriyle rekabet edebilmek için önemli alt yapılar inşa edilmiştir (Ergazakis, Metaxiotis ve Psarras, 2004; Florida, 2005; Glaeser, Scheinkman ve Shleifer, 1995). Bilgi toplumu şehirlerini bulabilmek için Mainka ve arkadaşları (2013) *Web of Science*, *Scopus*, *Google Scholar*, ve *Wiley Online Library*’de literatür taraması yaparak “Dünya Bilgi Toplumu Şehirleri” olarak belirtilen, Şekil 1’de yerleri gösterilen 31 şehirle ilgili 126 kaynak elde etmişlerdir.

Şekil 1. Dünya Bilgi Toplumu Şehirleri (Mainka ve diğerleri, 2013)

Şekil 1’de yer alan “Dünya Bilgi Toplumu Şehirleri” şunlardır: Amsterdam (Hollanda), Barselona (İspanya), Berlin (Almanya), Boston (ABD), Chicago (ABD), Dubai (BAE), Frankfurt (Almanya), Helsinki (Finlandiya), Hong Kong, Kuala Lumpur (Malezya), Londra (İngiltere), Los Angeles (ABD), Melbourne (Avustralya), Milano (İtalya), Montreal (Kanada), Münih (Almanya), New York (ABD), Paris (Fransa), Pekin (Çin), San Francisco (ABD), Sao Paulo (Brezilya), Seul (Güney Kore), Şanghay (Çin), Shenzhen (Çin), Singapur, Stockholm (İsveç), Sydney (Avustralya), Tokyo (Japonya), Toronto (Kanada), Vancouver (Kanada), Viyana (Avusturya).

“Dünya Bilgi Toplumu Şehirleri” kapsamında yer alan halk kütüphanelerinde verilen hizmetleri Nisan ve Haziran 2015 tarihleri arasında web adresleri aracılığı ile incelediğimizde saptadığımız yenilikçi bilgi hizmetleri şunlar olmuştur:

- Halka yönelik bilgi okuryazarlığı;
- Halkla ilişkiler;
- Kurumlar ve şirketlerle işbirliği;
- Kent hafıza merkezleri ve arşivleri;
- Eğlendirici ve dinlendirici faaliyetler;
- Geleneksel şarkı programları ve dans gösterileri;
- Yerel mirası dijital ortama aktarma;
- Müze ve arşivlerle ilişkileri güçlendirme;
- İnternet erişimi;
- Günlük yaşam içinde sağlanan mekân;
- Kesintisiz 24 saat verilen hizmetler;

- Akıllı telefon ya da dizüstü bilgisayar gibi aletleri alamayan kişilere bunları ödünç vermek;
- Yazarlar ya da film yönetmenleriyle tanışma;
- İnternet sitesi (ülkenin resmi dilinde ve İngilizce) oluşturma;
- Web-OPAC (ülkenin resmi dilinde ve İngilizce) sağlama;
- E-kaynaklar (e-gazeteler, e-kitaplar, dijital görüntüler, sesli kitaplar, müzik, e-dergiler, videolar, gazeteler, bibliyografik veri tabanları ve diğer e-kaynaklar) desteğiyle zenginleştirilen koleksiyon;
- Dijital kütüphane ara yüzü kullanımına yönelik öğretimler;
- Geniş kapsamlı ücretsiz hizmetler;
- Sağlık kuruluşlarını davet ederek tıbbi danışma hizmetleri vermek;
- Emeklileri kitap okumaları için eğitmek;
- Hizmet kılavuzları olarak nitelenebilen video kılavuzları, ekran görüntülü metin belgeleri (EGMB), sıkça sorulan sorular (SSS) listeleri hazırlamak;
- Halk kütüphanelerinde Skype mevcut değildir. Bunun yerine, başvuru hizmetlerinin diğer türleri e-mail, internet formları, kısa mesaj ve sohbet ya da anlık mesajlaşma kullanımlarına olanak tanımak;
- Toplantılar ve seminerler düzenlemek;
- Hayallerdeki kütüphane hizmetlerini ortaya çıkarmak;
- Yabancı dil öğretim programları düzenlemek;
- Çocuklar ve gençler için okuma listeleri hazırlamak;
- Sinema günleri organize etmek;
- Sosyal medya kullanımı (bloglar, Facebook, Twitter, Sina Weibo, Flickr, YouTube) için gerekenleri yapmak;
- Mobil cihazlar için uygulamalar;
- Çocuklar için öğrenme, bir araya gelme, ders çalışma ve oyun alanları;
- Gençlerin proje yapmalarına, sunum hazırlamalarına, özel uzmanlık araçlarını kullanmalarına ve oyun oynamalarına uygun ortamlar sağlamak;
- Ödünç alınan materyalleri mümkün olan her yerde iade etme imkânı;
- Kütüphanede yiyecek ve içecek ortamları;
- Simge yapıyı kütüphane mekânı olarak kullanma;
- Çekici, cazip ve rahat iç mekân tasarımı;
- Kütüphane içinde ve dışındaki her ortamın akılcı kullanımı;
- Yeşil kütüphane uygulamaları;
- Rehberli turlar, sergiler, kitap satış merkezleri, hediye satış ortamları gibi etkinlikleri kapsayan pazarlama programları;
- Pazarlama tekniklerinin kullanımı.

Yukarıda sayılan yenilikçi bilgi hizmetlerinin kapsamında çeşitlilik ve süreklilik mevcuttur.

Bilgi ve Belge Hizmetlerinde Yenilikleri Etkileyen Ulusal Belgeler ve Projeler

Türkiye'nin ulusal belgeler ve projeler kapsamında bilgi-belge hizmetlerinde yenilikçi hizmetlerin nasıl hayata geçirildiği incelenmiştir. Bilgi ve belge hizmetlerinde yenilikleri etkileyen ulusal belgeler ve projeler arasında şunlar bulunmaktadır:

Kalkınma Planları

Bilgi toplumu olma hedefine, kalkınma planları içerisinde ilk defa, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994) yer verilmiştir (DPT, 1990). Araştırmacı personel sayısının artırılması, ar-ge harcamalarının Gayri Safi Milli Hâsıla içinde yükseltilmesi, yazılım konusuna özellikle ağırlık verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (DPT, 1996) (1996-2000), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda hedeflenenlere ulaşılamadığı, sadece telekomünikasyon altyapısında belirli gelişmeler kaydedildiği belirtilmiştir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) da, bilgi toplumuna geçişi sağlamak üzere devletin yeniden yapılandırılması, bilim ve teknoloji yeteneğinin güçlendirilmesi, yeni teknolojilerin geliştirilmesi, altyapı hizmetlerinde etkinliğin artırılması, yeni malzemelerin geliştirilmesi ve ar-ge faaliyetlerinin desteklenmesi beklenmiştir (DPT, 2000). Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013), iletişim altyapılarının yaygınlaştırılacağı, Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010) kapsamında öngörülen eylemlerin hayata geçirileceği ifade edilmiştir (DPT, 2007). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin derslerde yaygın olarak kullanılması hedeflemiştir. Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018), iletişim hizmetleri kullanımının arttığından hareketle Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı çerçevesinde yürütülen birçok e-devlet projesinin hayata geçirildiği belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014). Yeniliklere yol açacak e-Devlet Kapısı uygulamaya alınarak yaklaşık 14 milyon kayıtlı kullanıcıya ulaşıldığı ifade edilmiştir.

E-Dönüşüm Türkiye Projesi

E-Dönüşüm Türkiye Projesinin koordinasyonu için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı görevlendirilmiş olup bu amaçla 2003 yılında DPT Müsteşarlığı bünyesinde Bilgi Toplumu Dairesi (BTD) ve sonra 3 Haziran 2011 tarihinde Kalkınma Bakanlığı kurulmuştur. Bu proje ile bilgi ve iletişim teknolojileri politikaları ve mevzuatının, öncelikle Avrupa Birliği kuralları çerçevesinde, vatandaşın, bilgi ve iletişim teknolojileri yardımıyla, kamusal alandaki karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaştırılmasına yol gösterecek başlıca e-Devlet proje ve uygulamaları şunlardır: e-Devlet Ana Kapısı, Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS), Kimlik Paylaşım Sistemi, Adres Kayıt Sistemi, Vergi Daireleri Otomasyonu Projesi (VEDOP I-II), Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Gümrük İdaresinin Modernizasyonu Projesi (GİMOP), Polis Bilgi Ağı (POLNET).

Bilgi Toplumu Stratejisi

Bilgi Toplumu Stratejisi'nde, vatandaşlar, işletmeler, kamu sektörü ve bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün mevcut durumları ve bilgi toplumuna dönüşme potansiyeli değerlendirilmiştir. TUBİTAK tarafından yürütülen Vizyon 2023 çalışmaları ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu kararları esas alınarak Ar-Ge ve yenilikçilik stratejileri bütünleştirilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Bilgi Toplumu İstatistikleri ve Yenilik Araştırması

TÜİK'in bilgi toplumu istatistikleri, girişimlerde ve hanelerde bilgi teknolojileri kullanımını ölçmeye odaklanmıştır. Bilgisayar ve internet kullanımı, web sitesi

sahipliği, hanelerde bilgisayar kullanımı, kadınların bilgisayar kullanımına yönelik teşvikler incelenmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, bilgi toplumu olma yolunda önemli bir gösterge olsa da, bilgi üretmek kritik unsurdur. Yeni bilgilerin kaynağı ar-ge faaliyetleridir.

Türkiye'nin Yenilik Sistemi ve Destekleyici Kurumlar

Türkiye'nin bilim, teknoloji ve yenilik alanında en üst düzeydeki politika belirleme organı Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK)'dur. 1983 yılında kurulan ve başkanlığını Başbakan'ın yaptığı Kurul'un amacı, bilim ve teknoloji alanındaki ar-ge politikalarının belirlenmesi, yönlendirilmesi ve eşgüdümün sağlanmasıdır. Bilim, teknoloji, yenilik politikalarını ve uygulama araçlarını ulusal düzeyde belirleyip yürürlüğe koyma, uygulama ve eşgüdümü sağlamakla görevli kamu kurumları olarak tanımlanan ve Başbakanın başkanlığında oluşturulan bu kurulun üyeleri şunlardır (Demirci ve diğerleri, 2015):

- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı
- Enerji ve Tabi Kaynakları Bakanı
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı
- Gümrük ve Ticaret Bakanı
- Maliye Bakanı
- Milli Eğitim Bakanı
- Milli Savunma Bakanı
- Sağlık Bakanı
- Orman ve Su İşleri Bakanı
- YÖK Başkanı ve YÖK'ün belirlediği bir üniversitenin seçeceği bir üye
- Hazine Müsteşarı
- Ekonomi Bakanlığı ve Kalkınma Bakanlığı Müsteşarları
- Türkiye Atom Enerji Kurumu Başkanı
- TÜBİTAK Başkanı ile bir yardımcısı
- TRT Genel Müdürü
- TOBB Başkanı

TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulunun aldığı kararları ilgili kuruluşlarca uygulanmasını izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını anılan Kurula aktarmakla sorumludur.

Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde gelişmiş ülkeler, bilgi toplumları olarak anılmakta; gelişme yarışındaki ülkeler de bilgi toplumu olmayı hedeflemektedir. Ülkeler, bilgi toplumuna dönüşebilmek için büyük çaba göstermektedir. İşbirliklerinden faydalanmaya çalışılmakta, girişimlerin, hanelerin bilgi teknolojilerinden faydalanma düzeyi arttırılmak için çalışılmaktadır. Eğitim ve ar-ge harcamaları, yenilikçi çabalar ve girişimler ekonomik açıdan olduğu kadar hukuki ve idari düzenlemelerle de desteklenmektedir. Talep ve gelir esnekliklerinin yüksek olduğu, bilgi yoğun ürünler üretebilmek, bilgi toplumuna dönüşmenin özünü oluşturmaktadır. Yenilik konusunda tarihten çıkarılabilecek sonuçlar şunlar olmuştur:

- Geleceğin teknolojik gereksinimlerine önceden uyum sağlamaya istekli olmak gereklidir;

- Örgün ve yaygın eğitimle yeniliğe duyarlılık yaratılmalıdır;
- Her alanda gözlem çalışmaları başlatır, ileri aşamalarda ayrıntılı bilgi kullanılmalıdır;
- Yenilikler yeni fırsatlar, başarılar ve beklentiler yaratır;
- Yenilikler uzun ve zorlu çalışmaları gerektirir;
- Yenilikleri ortaya çıkartan unsurların başında girişimcilik gelmektedir;
- Tahminden planlamaya geçilmelidir;
- Öngörme, yaratma ve uygulama işlemleri bilgiyle bütünleşmelidir;
- Bilimsel araştırmaların sonunda yeni temel teknolojilerin icat edilmesi mümkün olmaktadır.

Bilginin sıradan kullanıcısı değil de üreticisi olmak, ondan verim alabilmek ve onu rekabette bir avantaja dönüştürebilmek uzun bir süreçte dayanmaktadır. Bu süreçte kütüphanelerin çok önemli görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Bilgi toplumunda kütüphaneler örnek alanlardır. Halk kütüphaneleri, bilgi toplumu şehirlerinin akıla, bilgiye, yaratıcılığa ve dijital alt yapıya dayanan parçası olarak önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası düzeyde kabul gören 31 dünya bilgi toplumu şehrinin halk kütüphanelerine ait ana hizmetleri, kütüphanelerin web sayfalarından incelediğimizde “yaratıcı kütüphanelerde yenilikçi bilgi hizmetlerinin varlığı” ortaya çıkmıştır. Yaptığımız bu çalışmaya göre bilgi toplumunda yer alan örnek halk kütüphanelerinin iki ana hizmet alanı bulunmaktadır:

1. Kütüphaneler şehirdeki vatandaşlara, kurumlara, çevreden kişilere, uzaktan bağlantı kuranlarla birlikte bütün isteklere e-kaynaklar ve sosyal medya aracılığıyla iletişim kurmakla başlayan geniş kapsamlı dijital bilgi hizmetleri sunarlar.
2. Kütüphaneler öğrenme, çalışma, dinlenme, eğlenme ve verimli zaman geçirme amaçlı kendi ortamlarına gelen her kişiye, yetişkinlere, çocuklara ve özel gruplara ayırım yapmaksızın şehrin simgesi olan binadaki fiziki gerçek ortamlarda bilgi hizmetleri sunarlar.

Halk kütüphanelerinin dijital ve fiziksel yönlerinin uyum içinde çalışması beklenmektedir. Kütüphanelere giriş hem fiziksel binadaki ön giriş kapısından, hem de kütüphane web sitesinin ana sayfasından yapılmaktadır. Fiziksel hizmetler ve olanaklar, web sitesi tasarımıyla uyumludur. İlgili 31 bilgi toplumu şehrinin halk kütüphaneleri hizmetleri çalışmamızın “Bilgi Çağında Kütüphanelerin Yenilik Uygulamaları” bölümünde özetlenmiştir. Bu hizmetlerin verilmesindeki temel dayanaklar şunlardır:

- Tarih boyunca yapılanlar ve hedefler ortaya konmuştur.
- Liderlik kavramı uygulamaya geçmiştir.
- Başarılı örgüt kültürü yaratılmıştır.
- Örgüt içi dinamikler, güç ve politika hem içsel gücü artırmak, hem de başarılı hizmetler vermek üzere başarıyla kullanılmıştır.
- Kullanıcılarla iletişim kurulmuş, kütüphane hizmetleri fark edilir, görünür ve kullanılır olmuştur.
- Sosyal medya kullanımı hizmetlerin etkisini artırmıştır.
- Kütüphaneler arasında işbirliği sağlanmıştır ve ortak çalışmalar kolaylaştırılmıştır.

- Çalışma alanları genişletilmiş, iyileştirilmiş ve yeni alanlar kullanıma açılmıştır.
- Çocuk ve genç yetişkinler, özellikle Google, Wikipedia ve Facebook kullanıcısı olan yeni nesil kütüphaneye çekilerek bilgi yönetimi başarılı bir şekilde gerçekleştirilmektedir.
- Kütüphaneler yenilik yönetimini başarıyla gerçekleştirmeleri sonucunda markalaşmıştır.

Türkiye'nin bilgi hizmetlerinde yenilikleri etkileyen ulusal belgeler, projeler ve kurumlar çerçevesinde değerlendirmelerimiz aşağıdaki noktalarda toplanmaktadır:

- Kalkınma planları 1990 yılından itibaren yenilik yönetimini öne çıkartmaktadır. Ancak, bilgi ve belge hizmetlerini destekleyici maddelerin kalkınma planlarında önem kazanamaması kütüphanelerde kesintisiz, engelsiz ve kapsamlı bilgi erişimin sağlanmasına önemli etkisi olmamıştır.
- Fiziksel mekânlar gelişmiştir. Sanal ortamlar kullanılmaktadır. Yeni teknolojileri üretmek yerine satın alma ve aktarma tercih edilmektedir.
- Hizmetlerdeki yenilikler kullanıcıları etkilese de, toplumda kütüphaneler hakkında algılar ve farkındalık henüz yaratılamamıştır.
- E-Dönüşüm Türkiye Projesinin uygulanması kişileri hayatın her alanında yeniliklere ve teknoloji kullanımına alıştırmaya başlamıştır.
- TUBİTAK tarafından yürütülen Vizyon 2023 çalışmaları ve Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu kararları akademik ortamda yeni araştırma projelerinin gerçekleştirilmesine olanak tanımıştır.
- TÜİK'in bilgi toplumu istatistikleri ve araştırmaları toplumsal yapıyı tanımlayan durum saptaması yapmaktadır. Yenilik araştırmalarına yol açmaktadır.
- Türkiye'nin Yenilik Sistemini destekleyen kurumlar toplumun her kesimini bilgi kullanmaya özendirmekte ve yeniliklere yol açacak çalışmalar yapmaktadır.

“Bilgi” yaşamın ve teknolojinin gelişmesini sağlayan yenilik sürecinin önemli bir göstergesidir. Kütüphanelerin bilgiyi toplama, iletme ve koruma merkezi olduğu bilinen gerçektir. Yeniliklerin doğuş merkezi olan kütüphanelerde yenilik yönetiminin başarıyla gerçekleşmesi beklenir. Türkiye’de kütüphanelere yönelik sorunlar çok ve çeşitlidir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Araştırmaya ve değerlendirmelere önem verilmeye başlanması kütüphanelerin kaynaklarını, olanaklarını, mekânlarını ve hizmetlerini geliştirmede yardımcı olmuştur. Kütüphaneler sınırsız ortamlarda, tam zamanında, aynı anda ve her yerde teknoloji kullanımıyla bilgiye erişim ve hizmetlere ulaşım imkânı sunması yenilik yönetimiyle gerçekleşecektir. Yeniliklerle dolu gelecek gelmiştir.

Teşekkür

Sayın hocam “Prof. Dr. İrfan Çakın” kazandırdığı bilgilerle, kişiliğiyle ve değerleriyle yolumuzu aydınlatmıştır. Yaşamımdaki her akademik derecede danışmanım olarak beni yüreklendirmiştir. Değerli hocama verdiği emekler için teşekkür ediyor, nice sağlıklı ve mutlu yıllar geçirmesini diliyorum.

Kaynakça

- Betz, F. (2010). *Teknolojik yenilik yönetimi: Değişimle gelen rekabet avantajı*. P. Güran (Çev.). Ankara: TÜBİTAK.
- DPT. (1990). *Altıncı beş yıllık kalkınma planı (1990-1994)*. 8 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/qSUF6+plan6.pdf> adresinden erişildi.
- DPT. (1996). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000)*. 8 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf> adresinden erişildi.
- DPT. (2000). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2000-2005)*. 8 Temmuz 2015 tarihinde http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Sekizinci_Kalkinma_Plani.pdf adresinden erişildi.
- DPT. (2007). *Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı (2007-2013)*. 8 Temmuz 2015 tarihinde <https://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/kalkinma-planı-9-genel-kurul.pdf> adresinden erişildi.
- Damanpour, F. (1991). Organisational innovation: A Meta-analysis of effects of determinants and moderators. *Academy of Management Journal*, 34(3), 555-590.
- Demirci, A.E., Uz Kurt, C., Işık, N., Alutfekin, N., Göktepe, H. ve Akdeve, E. (2015). *Yenilik yönetimi*. 8 Temmuz 2015 tarihinde <http://ds.anadolu.edu.tr/eKitap/ISY203U.pdf> adresinden erişildi.
- Ergazakis, K., Metaxiotis, K. ve Psarras, J. (2004). Towards knowledge cities: Conceptual analysis and success stories. *Journal of Knowledge Management*, 8(5), 5-15.
- Florida, R.L. (2005). *Cities and the creative class*. New York, NY: Routledge.
- Glaeser, E.L., Scheinkman, J. ve Shleifer, A. (1995). Economic growth in a cross-section of cities. *Journal of Monetary Economics*, 36(1), 117-143.
- Hollands, R.G. (2008). Will the real smart city please stand up? *City*, 12(3), 303-320.
- Hwang, J.S. (2009). U-City. The Next paradigm of urban development. M. Foth (Ed.), *Handbook of Research on Urban Informatics* içinde (s. 367-378). Hershey, PA: Information Science Reference.
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu kalkınma planı (2014-2018)*. 8 Temmuz 2015 tarihinde https://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/10-kalkinma_plani.pdf adresinden erişildi.
- Khveshchanka, S. ve Mainka, A. (2011). Informational cities as urban centers of the knowledge era. S. Marini (Ed.), *My Ideal City. Scenarios for the European City of the 3rd Millennium* içinde (s. 117-122). Venice: Università Iuav di Venezia.
- Linde, F. ve Stock, W.G. (2011). *Information markets: A strategic guideline for the I-Commerce*. Berlin: De Gruyter Saur.
- Mainka, A., Hartmann, S., Orszulok, L., Peters, I. Stallmann, A ve Stock, W.G. (2013). Public libraries in the knowledge society: Core services of libraries in informational world cities. *Libri*, 63(4), 295-319.
- Mainka, A.S. Khveshchanka, S. ve Stock, W.G. (2011). *Dimensions of informational city research. digital cities 7 - Real World Experiences*. Brisbane: Australia. 11 Haziran 2015 tarihinde http://www.academia.edu/1263109/Dimensions_of_Informational_City_Research adresinden erişildi.
- Oslo Manual. (2005). *Guidelines for collecting and interpreting innovation data. OECD & Eurostat manual*. (Çev: TÜBİTAK, 2006, Oslo Kılavuzu, Yenilik verilerinin toplanması ve yorumlanması için ilkeler. 3. Baskı, Ankara).

- Robertson, S. (2000). The digital city's public library: Support for community building and knowledge sharing. *Lecture Notes in Computer Science*, 1765(2000), 246-260.
- Shapiro, J.M. (2006). Smart cities: Quality of life, productivity, and the growth effects of human capital. *Review of Economics and Statistics*, 88(2), 324-335.
- Stock, W.G. (2011). Informational cities: Analysis and construction of cities in the knowledge society. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(5), 963-986.
- Tidd, J., Bessant, J. ve Pavitt, K. (2005). *Managing innovation: Integrating technological, market and organizational change*. New York: Wiley.
- Uzkurt, C. (2008). *Pazarlamada değer yaratma aracı olarak yenilik yönetimi ve yenilikçi örgüt kültürü*. İstanbul: Beta.

Elektronik Kitap ve Gelişim Süreci¹

Işık Önder

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara. lightleader@gmail.com

Doğan Atılğan

Ankara Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. Ankara. atilgan@ankara.edu.tr

***Öz:** Elektronik yayıncılığın gelişmesiyle artan elektronik yayınların başlıcalarından biri olan "elektronik kitap (e-kitap)", ülkemizde de sıcak tartışmalara konu olmaktadır. Tartışmalar, yazarlar, yayıncılar ve kullanıcılar arasında e-kitapların hangi ihtiyaçları karşılayacağı ve yetersizlikleri hakkında yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada, e-kitabın ne olduğu, kronolojik olarak nasıl bir gelişim süreci gösterdiği, yazılım, biçim ve donanım bileşeninden oluşan e-kitap teknolojisi, özellikle telif haklarının korunmasına yönelik geliştirilen dijital hak yönetimi sistemleri ile e-kitap ve basılı kitap karşılaştırmaları yapılacaktır. E-kitapların tercih edilmesinin sağladığı avantajlar ve sunduğu kolaylıklar ile getirdiği dezavantajlar üzerinde durulacaktır.*

Anahtar Sözcükler: e-kitap, e-kitap okuyucular, e-kitap avantajları, e-kitap dezavantajları, e-kitap değerlendirme, kütüphanelerde e-kitap, e-kitap satışı, e-kitap yayıncısı, e-kitap veritabanları, e-kitap teknolojileri

Giriş

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim ve değişim özellikle yayın/yayıncılık sektöründe yeniliklere neden olmuş ve bu yenilikler elektronik yayın/elektronik yayıncılık kavramlarını doğurmuştur.

Özellikle 1980 sonrası basılı yayın fiyatlarıyla birlikte artan maliyetler ve geliştirildikçe giderek ucuzlayan teknolojinin sağladığı kolaylıklar nedeniyle kütüphaneler de elektronik yayınlara ilgi göstermeye başlamıştır. 1980’lerden 1990’ların sonuna dek kütüphanelerde elektronik dergiler kullanılmaya başlanmış, 2000’li yıllardan itibaren de kütüphaneler elektronik dergilerin yer aldığı veritabanlarına abone olmuşlardır. Günümüze gelindiğinde ise artık birçok kütüphane dermesinin çoğunluğunu elektronik kaynaklar oluşturmaktadır.

Elektronik dergilerden daha sonra kütüphanelere giren “elektronik kitap”lar da dünyada, özellikle 2000’li yılların başından itibaren büyük gelişim göstermiş ve kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu gelişimin önemli nedenlerinin başında; e-kitap kullanımının özellikle yayıncılık, eğitim ve bilgi hizmetleri alanlarında maliyetinin düşük olması gelmektedir. Bir başka önemli neden olarak da kullanıcılar açısından yer ve zaman tasarrufu sağlaması, her an erişilebilir olması ile sağlama kolaylıkları, yazarlar açısından da yayın ve yayım kolaylığı getirmesi söylenebilir.

¹ “Elektronik Kitap Olgusu ve Türkiye’de Durum” başlıklı yüksek lisans tezinden (Önder, 2010) üretilmiştir.

E-kitapların internet erişim zorunluluğu olmadan da okunabilmesi ve taşınabilir cihazlarla basılı kitap okuma zevkini veren yazılımların geliştirilmesi e-kitap kullanımını yaygınlaştırmış ve e-kitap endüstrisini geliştirmiştir. E-kitapların internette yayınlanmasıyla doğacak telif hakkı sorununa karşın da yazılımlar, protokoller ve lisanslar hazırlanmıştır. Ancak e-kitap kullanımının yaygınlaşması, geleneksel kitap okuma alışkanlıkları ve kitapla kurulan duygusal bağ nedeniyle toplumun farklı kesimlerinde e-kitap ve teknolojisi üzerine yapılan tartışmaları da arttırmıştır.

Elektronik Kitap Nedir?

UNESCO tarafından yapılan kitap tanımı Britannica’da, “kapakları hariç en az 49 sayfadan oluşan, süreli olmayan yayın” şeklindedir (Encyclopædia Britannica, 2015). Bu tanım dikkate alınırsa çok basit anlamda elektronik kitap, bu özellikleri taşıyan ve bunun yanı sıra yeni teknolojik özellikleriyle kullanıcıya çeşitli kolaylıklar sunan elektronik objedir.

Çeşitli kaynaklardan alınan farklı yorumlar değerlendirildiğinde,² elektronik kitabın ne olduğu; diğer elektronik metinlerden farkının; donanım mı, yazılım mı yoksa sadece içerik mi, ya da bunlardan birkaçının bileşimi mi olduğu konularında uzman çevrelerin ortak bir görüşe sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle literatürde bir kavram karmaşası yaşanmaktadır. Mevcut tanımlar ve ortak yönlerini değerlendirdiğimizde elektronik kitabın tanımıyla ilgili dört farklı görüşü saptamış bulunuyoruz. Buna göre;

- E-kitap, ekranı bulunan herhangi bir aygıtta ya da özel bir donanımda görüntülenebilen elektronik içeriktir.³
- Metnin e-kitap olabilmesi için metni zenginleştirici özellikler sağlayan bir yazılım gerekir.⁴
- E-kitap bir yazılım ve donanım bileşimidir. Bu özelliğiyle dijital kitaptan⁵ farklıdır.⁶
- E-kitap, elektronik metnin okunmasını sağlayan bir donanımdır.⁷

Tüm bu görüşlere yer vererek kavram karmaşası yaratmayacak yeni bir tanım yapacak olursak;

² Elektronik kitap; Weber ve Cavanaugh’un tanımına göre (2006) masaüstü bilgisayarlar, dizüstü bilgisayarlar/elde taşınabilen aletlerde (Personel Digital Assistant - PDA) görüntülenebilen ve resim, animasyon, ses, müzik, video ve hyperlinkleri içeren çoklu model özellikleri sağlayan elektronik yayındır. Armstrong, Edwards ve Lonsdale (2002, s. 217), inceledikleri araştırma raporları sonucunda e-kitap terimini şu şekilde tanımlamışlardır: “herhangi bir elektronik metnin -büyüklüğüne ve yapısına bakılmaksızın (süreli yayınlar da dahil) - ekranı bulunan herhangi bir aygıt için (elde taşınabilen veya masaüstü) elektronik (ya da optik) olarak hazır bulundurulmasıdır.” Balas’ın (2000) tanımına göre elektronik kitap, her bilgisayar sisteminde okunabilen elektronik metinden farklıdır. Okunabilmesi için özel bir yazılıma ihtiyaç vardır. Conaway’a göre (2003, s. 4-5) elektronik kitap hem geleneksel kitap özelliklerine benzetilerek hem de internet teknolojisiinden yararlanılarak hazırlanan, çeşitli tür monitörler, aygıtlar ve kişisel bilgisayarlarca görüntülenebilen, kitap içindeki ya da kitap koleksiyonu içindeki özel bilginin aranmasına izin veren elektronik biçimdeki kitaptır. Morgan’a (1999) göre, e-kitap özel tasarlanmış taşınabilir aletlerde elektronik verinin okunmasını sağlayan yazılım ve donanım kombinasyonudur. Lynch (1999) ve Terry’nin (1999) fikrine göre de elektronik kitap, içeriği ve görüntüleme teknolojisi (yazılım ve donanım) ile dijital kitaptan ayırt edilebilir olmalıdır.

³ Bu görüşü destekleyen tanımlar için bkz: Larson, 2007, s. 16; Dowdy, Parente ve Vesper (2001); Shiratuddin ve diğerleri (2003); Qari, 2005, s. 2-3; Armstrong, Edwards ve Lonsdale, 2002, s. 217; Ghos, 2004, s. 2-3).

⁴ Bu fikri destekleyenler için bkz: Qari, 2005, s. 2-3; Zivkovic, 2007, s. 137, Anuradha ve Usha, 2006, s.662, Conaway, 2003, s. 4-5.

⁵ E-kitap ile dijital kitap arasındaki fark, kitabı görüntülemek için özel bir yazılıma ihtiyaç duyulmamasıdır.

⁶ Bkz. Qari, 2005 s. 2-3; Roncaglia, 2003.

⁷ Bkz. Ghosh, 2004, s. 2.

“E-kitap ‘bir ya da birkaç basılı kitabın sayısallaştırılmasıyla elde edilen ya da bütünüyle elektronik ortamda üretilen bir içeriğin, bir masaüstü bilgisayar, ekranı bulunan herhangi bir elde taşınabilir aygıt veya özel tasarlanmış bir elektronik kitap okuyucu donanımda görüntülenebilir, erişilebilir, yayımlanabilir şekilde bulunan ve kullanılan yazılımla sağlanan zengin metin özellikleri ile (kitap ayracı ekleme, metin işaretleme, not alma gibi) geleneksel okuma sırasında yapılan işlevlerin de gerçekleştirilebildiği elektronik biçim’dir.” (Önder, 2010, s. 33)

Elektronik kitap, tanımdan da anlaşılacağı gibi, bir yazılım, içerik ve donanımdan oluşur. Kullanılan yazılım özellikle e-kitap okumak için geliştirilmiştir. Yazılım, geleneksel okuma alışkanlıklarının elektronik ortamda gerçekleşmesini sağlayan özelliklerinin (altını çizme, not alma, açıklamalar ekleme, kitap ayracı ekleme gibi) yanı sıra zenginleştirilmiş metin özelliklerini de (yazı tipi/boyutu değiştirme, sayfa stili/düzeni değiştirme, yazı rengi ve arkaplanını değiştirme, sesli okuma vb.) kapsar.

Elektronik Kitapların Gelişimi

Günümüzde kullanımı hızla artan elde taşınabilir cihazlar sayesinde (özellikle ipad, iphone ve android işlemcili cep bilgisayarları) internete her an erişim sağlayabilen kullanıcılar e-ticaret ve e-kitaplara olan ilgiyi de arttırmıştır.

1990’lı yıllar e-kitap endüstrisinin gelişme dönemi sayılabilir. Bu süreçte özellikle e-kitap okuyucu donanımları geliştirilmiştir. Çok sayıda yayınevi e-kitapların yeni bir yatırım olduğu düşüncesini paylaşa da bunun gelip geçici mi yoksa kalıcı mı olacağı endişesiyle piyasaya girip girmemekte tereddütler yaşamıştır. E-kitap sağlayıcı şirketler kurulmuş ve yayınevleri e-kitap satışını denemeye başlamıştır.

E-kitap teknolojisinin gelişiminde en hızlı dönem 2000’li yıllarla başlamaktadır. Bu dönemde ardı ardına e-kitap yazılımları ile donanımları geliştirilmiş ve e-kitap biçimleri çeşitlilik kazanmıştır. Ayrıca e-kitap kullanımının yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan telif hakkı sorununun çözümüne yönelik hukuki ve teknik çalışmalar da hızlanmıştır.

2000’li yıllardan günümüze e-kitap teknolojisindeki gelişmelere geçmeden önce, geçmişte bilgisayar teknolojisinde yaşanan bazı yeniliklerin e-kitapların gelişimine temel oluşturduğu bilinmektedir. Bu gelişmelerden bazıları şunlardır: (Önder, 2010, s. 46-47)

- 1945’de Vannevar Bush tarafından geliştirilen “Bush’s Memex” adlı mikrofilm tabanlı sanal aygıt kitap, fotoğraf ya da kayıtlar, hızlıca depolayan, yüksek hız ve esneklikte kayıtlara, elektronik kitabın doğuşuna zemin hazırlamıştır (Henke, 2001, s. 11; Doman, 2001, s. 7-8).
- 1968’de Alan Kay’ın adını verdiği ve Xerox Parc’ın ürettiği ilk kişisel dizüstü bilgisayarlardan biri olan “DynaBook” öğrencilerin kitaplara her yerden erişim sağlaması fikriyle geliştirilmiştir (Henke, 2001, s. 11; Doman, 2001, s. 9-10). Bu özelliği e-kitapların gelişimi süreci açısından önemlidir.
- E-kitap deyince ilk akla gelen ve e-kitapların başlangıcı sayılan proje “Project Gutenberg”dir. 1971 yılında Michael Hart’ın geliştirdiği projenin amacı, edebi alanda dünyaca tanınmış eserlere dünyanın her yerinden okuyucuların elektronik ortamda ve ücretsiz olarak erişebilmesini sağlamaktır (Project Gutenberg, 2008).
- 1973’te Ken Jenks, web sitesinden bir romanı satın almadan okuma imkanı veren “Mind Eye ePublishing” adlı projeyi başlattı (Caslon Analytics Publishing, 2008).

- 1980’li yıllarda özellikle PDA’ların (Personel Digital Asistant) geliştirilmesi, elektronik sözlükler, cdromlara veya disketlere yüklü hypertext metinlerin kullanılması elektronik kitap teknolojisine geçişin temellerini sağlamıştır.
- 1987’de Michael Joyce’in Afternoon isimli kitabı Eastgate Systems tarafından hypertext kurgu biçiminde diskette yayınlandı (Guardian, 2002).

1990’lara gelindiğinde; (Önder, 2010, s. 47-55)

- İlk e-kitap okuyuculardan Sony Data Discman 1991 yılında piyasaya çıktı (Doman, 2001, s. 12).
- 1993 yılında internet üzerinden e-kitap satışı için ilk web sitesi “BiblioBytes” kuruldu (Guardian, 2002). MIT İleri Teknoloji Enstitüsü’nde e-mürekkep teknolojisi çalışmaları başladı (Advameg, 2007).
- 1994’de PDF biçimli e-kitapların okunmasını sağlayan Adobe Acrobat Reader ilk kez pazarlandı. (Henke, 2001, s. 15) İlk e-kitap yayın şirketi “The Fiction Works” kuruldu (Guardian, 2002).
- 1995 yılında günümüzün sık kullanılan ücretsiz e-kitap sağlayıcılarından “Internet Public Library” projesi başladı (Internet Public Library, 2008).
- 1997’de ise isteğe bağlı yayıncılık (e-vanity) hizmetinin öncülerinden Xlibris kuruldu (Xlibris, 2008). E-kağıt ekran teknolojisinde lider sağlayıcı E-Ink Corporation, MIT’nin çalışmaları temel alınarak kuruldu (E Ink Corporation, 2008).

1990’lı yıllarda yaşanan bu gelişmeler e-kitap endüstrisinin taraflarını belirlemiştir. Yayıncılar, bu yeni teknolojiye uyum sağlamak konusunda girişimlerini başlatmıştır. 2000’li yıllar ise e-kitap teknolojisinde herşeyin çok çabuk tüketildiği bir dönem olmuştur. Henüz piyasaya çıkmadan üretimden kalkan e-kitap okuyucular, birçok kurumsal birleşme ve yeni açılan e-kitap satış mağazaları e-kitap endüstrisinde rekabeti arttırmıştır. 2007 yılından sonra Amazon’un Kindle’la yarattığı e-kitap fırtınası ile iPad, Anroid gibi tablet pc’lerin çıkışıyla başlayan e-kitap okuyucu ve tablet pc savaşları ise “e-kitaplar kitapları öldürecek mi” tartışmalarıyla birlikte halen devam etmektedir.

E-kitap teknolojisinde şimdiye dek yaşanan tüm bu gelişmelerle dijitalleşen hayat içinde kitaplar ve yayıncılık şekillenmiştir. E-kitap teknolojinin bileşenleri olarak yazılım, yazılıma bağlı olarak biçim ve kullanılan donanım tüketicilerden gelen talepler doğrultusunda büyük bir hızla güncellenmektedir. Bu bileşenler dışında tarafların haklarını korumak için (özellikle telif hakkı) dijital hak yönetimi adı verilen sistemler geliştirilmiştir.

Dijital Hak Yönetimi (DRM), elektronik ortama aktarılan ya da elektronik ortamda üretilen yayınların fikri haklarının korunması, izlenmesi ve kısıtlanmasıdır. Bir başka deyişle, bir e-kitabın yazarının ve/veya yayıncısının fikri haklarının hukuki olarak koruma altına alınması; yayının çoğaltılması ve paylaşılması halinde doğacak yeni haklarının takip edilmesi; yayının çoğaltılmasını, basılmasını ve izinsiz paylaşımını önleyici kısıtlamalar getirilmesi gibi yöntemleri olan ve teknik uygulamaları da kapsayan bir sistemdir. Dijital Haklar Yönetimi Sistemleri (Dijital Rights Management Systems), fikri mülkiyet üzerinde kontrol uygulanması için yazılım ve donanım veya her ikisi üzerinden kullanıcıyı erişim ve kullanımda sınırlandıran (zaman, ücret, içeriğe erişim, yazdırma, kopyalama vb.) bazı kurallar getirerek eser sahiplerinin telif haklarını korumayı amaçlar.

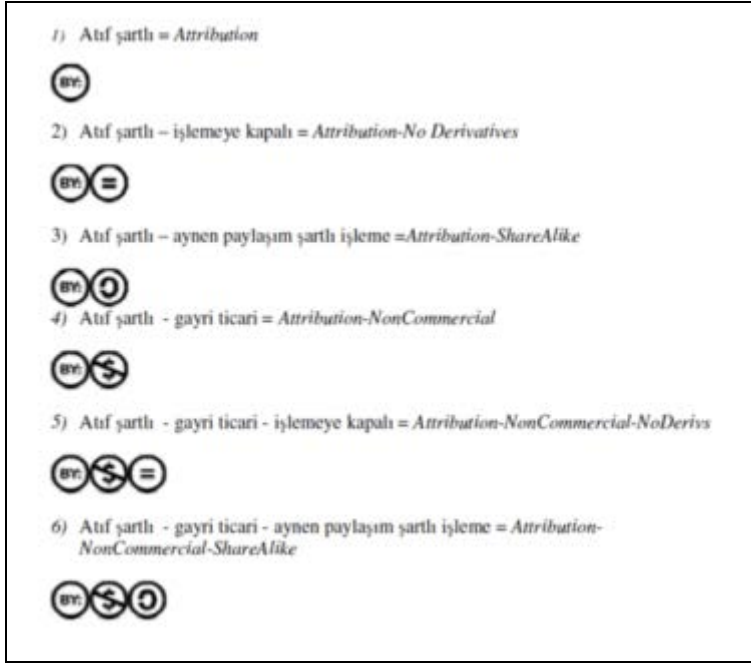
Elektronik kitaplar için bir DRM sisteminde yazarlar ve yayıncıların beklentilerini karşılayacak izinler şunlar olabilir: (Henke, 2001, s. 86)

- Satışları ve satın alan kullanıcıları takip edebilme,
- Eleştirmenler için sınırlı dağıtım ile inceleme kopyaları sağlama,
- Kullanıcılar için e-kitabı bir başka kullanıcıya ödünç verebilme,
- Kullanıcılar için silinen kitabı yenisiyle değiştirebilme,
- Yazdırma izni veya yasağı,
- E-kitabın bölümlerini kopyalama izni veya yasağı,
- Başlangıç ve bitiş tarihleriyle sınırlandırılmış kitabın bölümlerini ücretsiz görüntüleyen bir deneme-önizleme ile satın almadan önce inceleme,
- E-kitabın yeniden satılabilir olması izni veya yasağı,
- E-kitabın bağışlanabilir olması izni veya yasağı,
- E-kitabın çeşitli cihazlarda okunabilmesi veya bir cihazdan diğerine taşınabilmesi,
- E-kitabın kullanımını izlemek için yandakine benzer filigranlar (watermarks) ilâştirebilme.

Dijital hak yönetimi sistemlerinden başka elektronik yayınlarda telif haklarını daha esnek bir koruma anlayışı ve paylaşımı yaygınlaştırmayı amaçlayan bir düşünce olarak doğan “Creative Commons”da e-kitaplarla ilgili bazı düzenlemeler içermektedir.

Creative Commons (CC) 2001 yılında sanatçılara ve diğer tüm eser sahiplerine, yasaların kendilerine verdiği bazı hakları kamuya paylaşabilmelerine olanak vererek, özel olarak hazırlanmış telif lisansı sözleşmelerini tavsiye etmektedir. Creative Commons, telif haklarında “tüm hakları saklıdır” yerine “bazı hakları saklıdır” sloganıyla yola çıkmış ve özellikle elektronik yayınlarda eserlerin izinsiz kopyalanmasıyla yaşanan hukuki sorunlara farklı bir açıdan yaklaşmıştır. (Önder, 2010, s. 220)

CC telif lisansı ile kamuya sunulan eserler, ticari amaç dışında kullanımı destekleyerek internetin bir alışveriş kanalı yerine gerçek bir bilgi erişim platformu haline gelmesi yönünde tamamen bağımsız, gönüllü katkılardır (Bayamlioğlu, 2010). Creative Commons, açık kaynak kodu kullanılarak eserlerin yayımlanmasını ve eser sahiplerinin eserlerini diğer kişilerin kullanımına açabilmelerini sağlamaktadır. Creative Commons lisanslar dışında bazı işaret, etiket ve diğer belgeleri de içerir (Lisans kullanım şartlarını açıklayan semboller Şekil 1’de gösterilmektedir). Tüm lisans türleri, kullanıcıya eseri bedelsiz, münhasır olmayan ve sürekli (telif hakkı yürürlükte olduğu sürece) olarak kullanım hakkı verir. Her lisans eserin kopyalanmasına, derleme eserler içine alınmasına, dağıtılmasına, kamuya sunulmasına ve icrasına izin verir. 6 farklı lisans vardır. Bunlar eser sahibinin eserin ticari kullanımına izin verip vermediği, işlenmesine izin verilip verilmediği ya da ne kadar izin verildiği konularına açıklık getirmektedir. (Bayamlioğlu, 2010).

Şekil 1. Creative Commons sembolleri

Elektronik Kitabın Avantajları ve Dezavantajları

E-kitapların kullanımı okuyucular, eğitimciler, yazarlar, yayıncılar ve kütüphaneler için bazı kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca ekolojik olarak da bazı üstünlükleri bulunur. Ancak avantajlarının yanı sıra birtakım dezavantajları da vardır.

Avantajları:

- E-kitaplar, e-kitap okuyucuların yüksek bellek kapasitesi sayesinde binlerce hatta onbinlerce kitaplık bir kütüphaneyi yanınızda taşımaya olanak sağlar. E-kitap okuyucular, gelişen teknolojinin etkisiyle giderek daha hafif ve daha ince boyutlarda üretilmektedir. Böylelikle kullanıcılarına seyahatlerinde yer ve ağırlık açısından taşıma kolaylığı sağlar.
- E-kitaplar, görme engelliler için sesli okuma özelliğiyle kolaylık sağlar. Sesli e-kitapları dinlerken bir yandan günlük çalışmalarınızı da rahatça yapabilirsiniz. Ayrıca görme bozukluğu olan okuyucular için yazı boyutunda değişiklik yapmalarına da izin vererek gözlüksüz okuma kolaylığı da sağlar.
- E-kitaplar geliştirilen yazılımlar sayesinde yazı tipi, yazı boyutu, sayfa ayarları, renkler gibi biçimsel metin özelliklerini değiştirmenize izin verir. E-kitap okurken kitap üzerinde not alma, bir cümleyi ya da kelimeyi işaretleme, açıklamalar ekleme, kitap aracı kullanma gibi işlevleri gerçekleştirebilirsiniz. Ayrıca e-kitaplarda; işaretlediğiniz bölümler, eklediğiniz notlar ve açıklamalar arasında kolayca geçişler yapabilirsiniz.
- E-kitaplarla donanımların wireless özelliği sayesinde kitap okurken aklınıza takılan bir konuda internet üzerinden araştırma yapabilirsiniz. E-kitaplar okuyucuya en

güncel ve güncellenebilir bilgiyi sunar. İçerdiği hyperlinklerle, iletişim formlarıyla veya e-posta yoluyla okuyucunun yazarla doğrudan iletişim kurmasını sağlar.

- E-kitapları kütüphane, kitapçı veya herhangi bir yere gitmeksizin internet üzerinden 7 gün 24 saat satın alabilirsiniz. E-kitapların basım, dağıtım vb. ek masrafları olmadığından okuyucular e-kitapları daha uygun fiyata satın alabilir. Hatta Project Gutenberg ve çevrimiçi halk kütüphaneleri kanalıyla klasikler gibi telif hakkı olmayan e-kitaplara ücretsiz erişilebilir. E-kitaplar satın alındığında doğrudan e-kitap okuyucu cihaza ya da bilgisayarınıza yüklenebildiğinden postadan kaynaklanan zaman kaybı gibi aksaklıklar doğrudan ortadan kalkmaktadır. E-kitaplar isteğe bağlı olarak yazdırılabilir.
- E-kitaplar yazının yanı sıra ses, müzik, resim, video gibi çoklu ortam öğelerini de içerebilir. Okuyucular e-kitap okuyucu cihazlarla yalnızca kitap okumakla kalmaz, müzik dinleyebilir, hesap makinelerinden yararlanabilir, sunumlar hazırlayabilir, grafikler çizebilirler, oyun oynayabilirler.

Dezavantajları:

- E-kitapların, tüm teknolojik gelişmelere rağmen, basılı kitap okuma keyfini karşılayamadığı düşünülmektedir. Kitabın sayfasına dokunmak, kitabın kokusu gibi duygusal alışkanlıklarından vazgeçemeyenler e-kitaplara sıcak bakmamaktadır.
- E-kitap okuyucu donanımlar gelişen teknolojileriyle gerçeğe yakın bir çözünürlükte görüntü sağlasalar dahi özellikle LCD ekranlı donanımların uzun süreli kullanımı baş ağrısı, göz yorgunluğu ve göz kuruluğuna neden olabilir.
- Elektronik ortamdaki bilginin güvenilirliği üzerine tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. E-kitap yayınlamak diğer yayınlara göre çok daha basit olduğundan kimi yayıncılar kaliteli ve nitelikli yayın sorunu yaşanacağını düşünmektedir.
- E-kitap okumak, hem yazılım hem de donanım kullanımı gerektiğinden kullanıcıların belli bir eğitim sürecinden geçmeleri ve teknolojik yeterlilikleri olması gerekmektedir.
- E-kitapların üretiminde ve dağıtımında telif hakları açısından yeterli yasal düzenlemeler yapılamadığı takdirde yazarlar, yayıncılar ve diğer telif hakkı sahipleri sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. E-kitapların satışı sanal ortamda gerçekleştiğinden yeterli güvenlik önlemleri alınmadığında ödeme sırasında sorunlarla karşılaşılabilir.
- E-kitaplar basılı kitaplara göre daha kolay çoğaltılıp çok çabuk paylaşılabildiğinden yasal olmayan yollarla çoğaltılıp güvenli olmayan sitelerden bilgisayara veya e-kitap okuyucu donanımlara yüklendiğinde cihaza zarar verecek virüsler, geri dönüşümü mümkün olmayan hasarlara neden olabilir.
- E-kitap okuyucu donanımların herhangi bir darbeye maruz kalması veya sıvıyla teması halinde arızalanacağı endişesi yaşanmaktadır.
- Kütüphaneler açısından e-kitap kullanımına geçmek karmaşık, zaman alıcı ve pahalı bir süreçtir ve teknik/yönetimsel değişiklikler gerektirmektedir. Ayrıca yeni değişim ve sağlama modelleri de geliştirilmesi gerekir.
- Kütüphanelerde e-kitap kullanımı, tüm kütüphane çalışanları için eğitim programları ve yeni kaynak yönetimi modelleri ihtiyacı nedeniyle yeni maliyetlere sebep olacaktır.
- E-kitap sağlayıcılar lisanslama ve sahiplik avantajıyla çok sayıda kütüphaneyi kendine bağımlı duruma getirecektir. Belirlemiş oldukları sağlama modeline göre kütüphaneler için ciddi bir maliyet getirmelerinin yanı sıra pazara da hakim olacaklardır.

Sonuç ve Öneriler

E-kitaplar ve e-kitap teknolojilerindeki gelişim 2000'lerin ortasından bugüne çok büyük bir ivme kazanmıştır. Eğitim sektöründeki geniş hacimli/ağır bilimsel ve akademik yayınlar düşünüldüğünde sağladığı taşıma ve kullanım kolaylığı da e-kitap kullanımının yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Özellikle tablet pc kullanımının yaygınlaşması e-kitap yazılımlarının artmasına neden olmuştur. Yazılım ve donanım çeşitliliğiyle birlikte gelişen e-kitap pazarında e-kitap biçimlerindeki standart sorunu ise açık kaynak kodlu ve tüm donanım/yazılımlar için uyumlu olarak geliştirilen son e-kitap standardı EPUB 3.0 ile yaygın olarak ortadan kalkmıştır.

E-kitap kullanımının sunmuş olduğu avantajlar oldukça fazla olsa da duygusal alışkanlıklar, teknolojik bilgi ve donanım yetersizliği, yasal düzenlemelerin eksikliği nedeniyle oluşan ticari kaygılar, çevreyi koruyucu bazı etkileri olmasına rağmen doğada yok olmayışı gibi farklı çevrelerin duymuş olduğu kaygılar nedeniyle halen e-kitap kullanımı üzerine tartışmalar da devam etmektedir. Ancak e-kitapların kullanımının gelecekte artacağı şüphesizdir. Bu açıdan önemli olan tarafların haklarının korunması ve korsan yayıncılığın önüne geçilerek kullanımının yaygınlaşmasıdır. Bu amaçla gerekli yasal düzenlemeler hızla yapılmalı ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeni dijital hak yönetim sistemleri geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Advameg. (2007). *Electronic ink how products are made*. 1 Aralık 2012 tarihinde <http://www.madehow.com/Volume-6/Electronic-Ink.html> adresinden erişildi.
- Anuradha, K.T. ve Usha, H.S. (2006). E-books access models: An analytical comparative study. *Electronic Library*, 24(5), 662-679.
- Armstrong, C., Edwards, L. ve Lonsdale, R. (2002). Virtually there? E-books in UK academic libraries. *Program-Electronic Library and Information Systems*, 36(4), 216-227.
- Balas, J.I. (2000). Developing library collections for a wired world. *Computers in Libraries*, 20(6), 61.
- Bayamlioğlu, E. (2006). *Creative Commons: "Some Rights Reserved" 1. Ulusal Açık Ders Malzemeleri Çalıştayı* 15 Şubat 2010 tarihinde http://uadmk.ulakbim.gov.tr/files/1_UADMK_Calistayi_2010/Creative%20Commons%20lisanslari-Emre%20Bayamlioglu.pdf adresinden erişildi.
- Caslon Analytics Publishing. (2008). *Publishing: e-book devices*. 11 Ağustos 2008 tarihinde <http://www.caslon.com.au/publishingguide22.htm> adresinden erişildi.
- Connaway L.S. (2003). Electronic books (eBooks): Current trends and future directions. *DESIDOC Bulletin of Information Technology*, 23(1), 13-18. 7 Mart 2008 tarihinde <http://www.oclc.org/research/publications/archive/2003/connaway-desidoc.pdf> adresinden erişildi.
- Doman, T. (2001). *E-Books: The first two generations*. East Tennessee State University.
- Dowdy, J., Parente, S. ve Vesper, V. (2001). Ebooks in the academic library. *Proceedings of the Annual Mid-South Instructional Technology Conference*. 20 Haziran 2015 tarihinde <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED463726.pdf> adresinden erişildi.
- E Ink Corporation. (2008). 2 Şubat 2009 tarihinde <http://www.eink.com/technology/howitworks.html> adresinden erişildi.
- Encyclopædia Britannica. (2015). *Book*. 20 Haziran 2015 tarihinde <http://global.britannica.com/topic/book-publication> adresinden erişildi.

- Ghosh, T.B. (2004). E-books: Its accessibility, problems and prospects in context to science & technology libraries in India. *Proceedings 50th All India Library Conference (ILA) of Indian Library Association on Knowledge Organization in Digital Environment in Libraries (KODEL): Introspect and Prospect*. 12 Eylül 2007 tarihinde http://eprints.rclis.org/archive/00002895/02/E-book_ILA_2004__Published.pdf adresinden erişildi.
- Guardian. (2002). *Ebook timeline*. 11 Ağustos 2008 tarihinde <http://www.guardian.co.uk/books/2002/jan/03/ebooks.technology> adresinden erişildi.
- Henke, H. (2001). *Electronic books and e-publishing: A practical guide for authors*. London: Springer.
- Internet Public Library. (2008). *Timeline of IPL history*. 25 Aralık 2008 tarihinde <http://www.ipl.org/div/about/timeline/index.html> adresinden erişildi.
- Larson, E.L.C. (2007). *A case study exploring the "new literacies" during a fifth-grade electronic reading workshop*. 06 Mart 2008 tarihinde <http://www.krex.k-state.edu/dspace/bitstream/2097/352/1/EvaLottaLarson2007.pdf> adresinden erişildi.
- Lynch, C. (1999). Electrifying the book. *Library Journal*, 124(17), 3-6.
- Morgan, E.L. (1999). Electronic books and related technologies. *Computers in Libraries*, 19(10), 36-39.
- Önder, I. (2010) *Elektronik kitap olgusu ve Türkiye’de durum*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Project Gutenberg. (2008). *Project Gutenberg*. 20 Temmuz 2009 tarihinde http://www.gutenberg.org/wiki/Main_Page adresinden erişildi.
- Qari, A.A. (2005). *E-books and their future in academic libraries in the Gulf Region*. 28 Şubat 2008 tarihinde <http://conf11th.uaeu.ac.ae/pdf/2nd%20session/Qari.pdf> adresinden erişildi.
- Roncaglia, G. (2003). *From printed books to e-books: (Cultural) costs and benefits*. Archivum Informaticum per il Patrimonio Culturale, Roma (Italy). 12 Eylül 2007 tarihinde http://eprints.rclis.org/archive/00002762/02/Lincei_2003.pdf adresinden erişildi.
- Shiratuiddin, N., Landoni, M., Gibb F. ve Hassan, S. (2003). E-book technology and its potential applications in distance education. *Journal of Digital Information*, 3(4). 5 Temmuz 2015 tarihinde <http://journals.tdl.org/jodi/article/viewArticle/90/89> adresinden erişildi.
- Terry, A.A. (1999). Demystifying the e-book: What is it, where will it lead us, and who's in the game? *Against the Grain*, 11, 18-20.
- Weber, C. L. ve Cavanaugh, T.W. (2006). Using eBooks with gifted and advanced readers. *Gifted Child Today*, 29(4), 56-63.
- XLibris. (2008). 19 Aralık 2008 tarihinde http://www2.xlibris.com/faq_about_xlibris.html adresinden erişildi.
- Zivkovic, D. (2007). The decade of the electronic book: Evolution or revolution? (Elektronik kitapların son on yılı: Evrim mi devrim mi? *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde s. 136-143, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2007. 25 Şubat 2008 tarihinde <http://by2007.bilgiyonetimi.net/bildiriler/zivkovic.pdf> adresinden erişildi.

Kurumlar İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (BEYAS) Modeli: Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) Süreci Uygulaması

Fahrettin Özdemirci

Ankara Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara. odemirci@ankara.edu.tr

Öz: Kurumlarda yürütülen iş ve işlemlerin resmi yüzü belgelere dayanır. Artan ve çeşitlenen hizmetlerle birlikte belge yığınlarıyla uğraşmak, belgelere yönelik çok yönlü çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir. Kurumlarda bilgi ve belge yönetimi uygulamaları önemli temel kurumsal amaçlara hizmet eden ve süreç yönetimini gerektiren yaklaşım ve uygulamalardır.

Kurumsal yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için kurumsal belgelerin üretilmesi, dosyalanması, depolanması, düzenlenmesi, kullanılması ve zamanında değerlendirme-ayıklama-imha süreçlerinden geçirilerek arşivlenmesi gerekmektedir. Belge yönetimi ve arşiv uygulamaları, kurumsal süreçlerin kayıt altına alınması için kullanılan bir araçtır. Bu süreç kurumlarda bir modele dayalı sistematik yaklaşım gerektirmektedir.

Kurumların büyük ölçüde iş süreçlerinde üretilen belgelerin sistematik olarak yönetilmesini sağlayacak ve devamında bu süreci elektronik ortama taşıyacak model uygulamalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmada TÜBİTAK destekli gerçekleştirilen proje kapsamında ortaya çıkarılan BEYAS Modeli kapsamında öngörülen Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) süreci ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Belge yönetimi, belge yönetimi ve arşiv sistem modeli, değerlendirme-ayıklama-imha süreci, süreç yönetimi, BEYAS Modeli.

Giriş

Kurum ve kuruluşlarda belge yönetimi ve arşiv uygulamalarını sistematik bir yaklaşımla yürütmek, e-belge yönetimine geçişlerinden önce, iş süreçlerinde üretilen belgelerin sistematik olarak yönetilmesini sağlayacak alt yapıyı oluşturmak gerekmektedir.

Bu kapsamda üniversitelerde belge yönetimi ve arşiv uygulamalarını sistematik bir yaklaşımla yürütmek, e-belge yönetimine geçişlerinden önce, iş süreçlerinde üretilen belgelerin sistematik olarak yönetilmesini sağlayacak alt yapıyı oluşturmak amacıyla “Üniversiteler İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (BEYAS) Geliştirme Projesi”¹ Ankara Üniversitesi’nde alan çalışması yapılarak yürütülmüştür. Bu kapsamda Ankara Üniversitesi’nde belge yönetimi ve arşiv işlemlerine ilişkin analiz çalışmaları yapılmış, elde edilen verilere dayanılarak Ankara Üniversitesi için bir belge yönetimi ve arşiv sistemi yapısı oluşturulmuş, işlemlere ilişkin süreçler belirlenerek uygulama prosedürleri hazırlanmıştır. Oluşturulan yapı, tanımlanan süreçler ve süreçlere ilişkin

¹ “Üniversiteler İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi Geliştirme Projesi (BEYAS)”. Proje Yürütücüsü: Fahrettin Özdemirci. (TÜBİTAK-SOBAG Proje No: 107K195), 2009. TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) tarafından desteklenen, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi işbirliğiyle gerçekleştirilen BEYAS Projesi, 2009 yılında tamamlanmıştır.

prosedürleri içeren model Ankara Üniversitesi'nde hayata geçirilmiştir. Alan çalışması yapılarak geliştirilen ve Ankara Üniversitesi'nde uygulanan modelin başta ülkemiz üniversiteleri olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlarda da uygulanabileceği öngörülmüştür.

Ülkemizde bir model yapılanmasında uygulamaları içeren belge yönetim sistem yaklaşımlarının olmadığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda BEYAS modeli, tam anlamıyla kurumsal belge yönetimine geçişi temsil etmektedir.

BEYAS Modeli ve Kurumsal Yapılanma

BEYAS Modeli, iş süreçlerinde üretilen belgelerin dolayısıyla bu belgelerin içerdiği bilgilerin; oluşturulması, dosyalanması, korunması, kullanılması ve değerlendirilerek gerekli olanların saklanması birim ya da kurum belge merkezi ve arşivine transfer edilmesi ya da saklanmasına gerek kalmayanların imha edilmesi süreçlerini yürütmek için geliştirilmiş mantıksal ve pratik bir yaklaşımdır.

Burada tanımlanan belge yönetimi ve arşiv sistemi modeli, bütün kurumlara uygun ve uyarlanabilir bir yapı içermektedir. Ancak kurum yönetiminin belge yönetimi ve arşiv sistemini uygulama tarzı, kurumun yapısına, spesifik özelliğine, çalışma ortamına, büyüklüğüne, karmaşıklığına, faaliyetlerine, idari yapısına ve yönetim uygulamalarına vb. gibi faktörlere göre değişecektir. Ancak bu farklılıklar modelin yapısında bir değişiklik gerektirmemektedir.

Bir kurumda Modelin uygulanabilirliğini sağlamak için öncelikle belirlenmesi, tanımlanması ve yapılması gereken çalışmalar şunlardır;

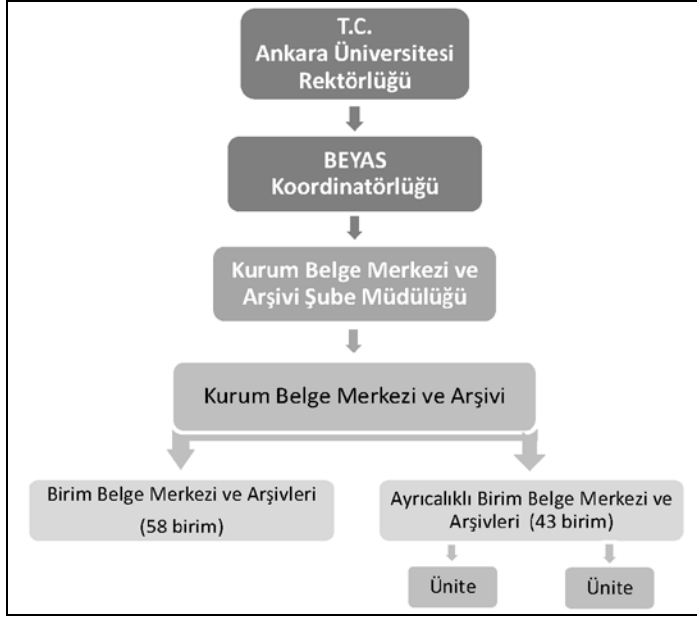
- Kurumun belge yönetimi ve arşiv sisteminin yönetim ve koordinasyondan sorumlu birimlerin oluşturulması,
- Kurum ve birim arşivlerinin tanımlanması ve yapılandırılması,
- Kurum ve birim sorumlu ve yetkililerinin belirlenmesi,
- Farkındalık bilgilendirme ve eğitimlerinin verilmesi öngörülen BEYAS Modelinin uygulanması için temel gerekliliklerdir.

Kurumlarda belge, dosya ve arşiv işlem süreçlerine ve uygulamalarına ilişkin yapılan analiz çalışmalarından elde edilen veriler ile konuya ilişkin 3473 sayılı kanun,² Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik³ gibi ilgili mevzuat dikkate alınarak kurumda (üniversitede) üç düzeyde belge merkezi ve arşiv birimlerinin oluşturulması yoluna gidilmelidir. Ayrıca özel durumlarda ise 4 düzeyde “Ünite Belge Merkezi ve Arşivi” yapılanmasına izin verilmelidir (bkz. Şekil 1). Bunlar;

- Kurum Belge Merkezi ve Arşivi,
- Birim Belge Merkezi ve Arşivleri,
- Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivleri,
- Ünite Belge Merkezi ve Arşivi'dir.

² Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında KHK'nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun (3473 s.k.). T.C. Resmi Gazete, 19949, 4.10.1988.

³ Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. T.C. Resmi Gazete, 19816, 16.5.1988.

Şekil 1. BEYAS Modeli Kurumsal Yapı

Belge ve arşiv merkezlerinin kurumsal yapı içerisinde yer alması, belge ve arşiv işlemlerinin bir sistem dâhilinde yürütülmesi, kurumsallaşmanın sağlanmasında göz ardı edilmemesi gereken bir konudur.

Kurumda her birimin birincil yasal sorumluluğu kendisi ile ilgili belgeleri korumak ve yönetmektir. Birimlerin sorumluluklarını yerine getirebilmeleri amacıyla ana birimlerde Birim Belge Merkezi ve Arşivi oluşturulmalı; yetkili ve sorumlular belirlenmelidir. Çünkü bir kurumun bilgi birikimi, o kurumun aynı zamanda geçmişten geleceğe taşınan gücünü ve konumunu belirleyen temel unsurdur.

Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (BEYAS) Koordinatörlüğü

Koordinatörlük doğrudan rektörlüğe bağlı olarak çalışmalarını yürütmektedir. Kurumun tüm birimlerinde belge yönetimi ve arşiv işlerinin bir bütünlük içerisinde yürütülmesi için koordinasyonunu sağlamaktan BEYAS Koordinatörlüğü sorumludur. Koordinatörlüğün kuruluş amacı şöyle belirlenmiştir (Özdemirci, Torunlar ve Saraç, 2009; BEYAS Koordinatörlüğü Kuruluşu..., 2015):

- Üniversitede belge yönetimi ve arşiv sisteminin kurulması,
- Kurum/birim belge merkezi ve arşivi çalışmalarının uyum içerisinde yürütülmesi için politika ve stratejilerin oluşturulması,
- Üniversitede Kurum Belge Merkezi ve Arşivi'ne işlerlik kazandırılması,
- Üniversitede Birim Belge Merkezi ve Arşivlerinin oluşturulmasına kılavuzluk edilmesi,
- e-Belge yönetimi ve arşivleme sistemine geçiş süreci çalışmalarının yürütülmesi,
- Uygulamalara ilişkin yönetmelik, yönerge, esas, kılavuz vb. işlem prosedürlerinin geliştirilmesi,

*Kurumlar İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (BEYAS) Modeli: Belge/Dosya
Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) Süreci Uygulaması*

- Üniversitede “İdari Birim Kodları (İBKK)”nın verilmesi ve uygulamaların izlenmesi; kod uygulamalarındaki süreçte YÖK ve Devlet Teşkilatı Veritabanı Sistemi (DETSİS) ile ilişkilerin yürütülmesi,
- BEYAS ve Elektronik Belge Yönetimi ve Arşivleme Sistemi (e-BEYAS) uygulama süreçlerine ilişkin üniversite personeline yönelik eğitim programlarının Personel Daire Başkanlığı Hizmetiçi Eğitim Şubesi ile koordinasyon içerisinde planlanması, hazırlanması ve yürütülmesi,
- Üniversitede BEYAS ve e-BEYAS çalışmalarının planlanması, koordinasyonu, süreçlerin uygulamaya konulması ve izlenmesi,
- e-Arşivleme süreçlerinin gerçekleştirilmesi ve yönetilmesi.

Etkin ve sürdürülebilir bir belge yönetimi ve arşiv sistemi oluşturulmasında örgütsel yapının ve bu yapıyı oluşturan birimlerin birbirleriyle olan bağları ve iş/işlem süreçleri önemli rol oynamaktadır. Bir işlemin başladığı ve nihai imza ile tamamlandığı yönetim düzeyi sistemin tasarımında en kritik noktayı oluşturmaktadır. Bu açıdan üniversiteler, bir işlemi başlatan ve kendi içinde sonuçlandıran birimlerin yer aldığı bir organizasyon yapısına sahiptir. Bu bağlamda üniversitelerde dinamik bir yapı tercih edilmelidir. Bu çerçevede;

Kurum Belge Merkezi ve Arşivi Şube Müdürlüğü

Rektörlük Kurum Belge Merkezi ve Arşivi’nden sorumlu bir şube müdürlüğü bulunmaktadır. Koordinatörlükçe yürütülen çalışmaların üniversitedeki uygulamalarını gerçekleştirmek ve bu kapsamda idari işleri yürütmektir. Şube Müdürlüğü çalışmalarını BEYAS Koordinatörlüğü’nün gözetim, denetim ve koordinasyonunda yürütmektedir.

Kurum Belge Merkezi ve Arşivi

Kurumların merkez teşkilâtları içinde yer alan, birim belge merkezi ve arşivlerine göre belge ve materyallerini daha uzun süreli muhafaza eden, ellerinde bulunan belge/dosya ve materyallerin koruma, saklama, tasfiye (değerlendirme-ayıklama-imha) işlemlerini yürüten ve kurumda bulunan birim belge merkezi ve arşivlerinin bağlı bulunduğu merkezi arşivdir.

Birim Belge Merkezi ve Arşivleri

Daire başkanlıkları, müşavirlikler, müstakil müdürlükler, merkezler gibi birim belge merkezi ve arşivi kurma statüsü tanınan üniversite birimlerinin görev ve faaliyetleri sonucu kendiliğinden oluşan, günlük iş akışı içinde kullanılan güncel ve yarı-güncel belge ve materyallerin belirli bir süre saklandığı ve gerekli işlemlerin yapıldığı arşivlerdir.

Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivleri

Fakülte, enstitü, yüksekokul, hastane gibi üniversite birimlerinde oluşan belge/dosya ve materyallerin koruma, saklama, tasfiye (değerlendirme-ayıklama-imha) işlemlerini Kurum Belge Merkezi ve Arşivi’nin koordine, gözetim, denetim ve talimatları doğrultusunda yürüten arşivlerdir.

Ünite Belge Merkezi ve Arşivleri

Ayrıcalıklı birim belge merkezi ve arşivi kurma statüsü tanınan fakülte, enstitü, yüksekokul, hastane vb. bağlı ünitelerin birimden ayrı bir yerde bulunmaları durumunda “Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivleri”ne bağlı olarak oluşturulan en alt seviyedeki arşiv birimidir.

Sorumlu ve Yetkililer

Kurumdaki her birimin birincil yasal sorumluluğu kendisi ile ilgili belgeleri korumak ve yönetmektir. Yönetim ve her düzeydeki personel kurumun belge yönetimi ve arşiv sisteminin etkin ve verimli bir biçimde yürütülebilmesi için bu süreçte yer almak durumundadır. Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemini uygulayanlar kurum çalışanlarıdır. Sonuçta, belge yönetimi ve arşiv sistemi tüm çalışanlar tarafından hayata geçirilecektir. Çalışanlar, yetkilerinin sınırlarını, rollerini ve sorumluluklarını bilmelidir. Bu sorumluluğu yerine getirmek amacıyla her birim için Belge Yönetimi ve Arşiv Sorumlu ve Yetkilileri belirlenmeli, kurumda her düzeyde yetki, sorumluluk ve roller tanımlanmalıdır.

Üniversitenin belge yönetimi ve arşiv sisteminden en üst düzeyde yetkili rektör adına rektör yardımcısıdır. Kurumun tüm birimlerinde belge yönetimi ve arşiv işlerinin bir bütünlük içerisinde yürütülmesi için koordinasyonunu sağlamaktan BEYAS Koordinatörü sorumludur. BEYAS Koordinatörü doğrudan rektöre veya yetki devri yaptığı rektör yardımcısına bağlı olarak çalışır. Kurum Belge Merkezi ve Arşivi’nden sorumlu şube müdürü, koordinatöre bağlı olarak çalışır. Ayrıca üniversitede birimlerinde belge yönetimi ve arşiv çalışmaları ile görevlendirilmiş sorumlu ve yetkililer bulunmaktadır. Görevlendirilmiş sorumlu ve yetkililer Koordinatörlükle bağlantılı çalışmaktadır.

Birim Belge Merkezi ve Arşivlerinde ikili sorumluluk getirilmiştir. İlgili birimden bir personel sorumlu olarak, ilgili birim amiri ise yetkili personel olarak belirlenmiştir. Bu statüde yaklaşık 58 birim bulunmaktadır. Bunlar kurum belge merkezine bağlı birim arşivleri olarak tanımlanmıştır.

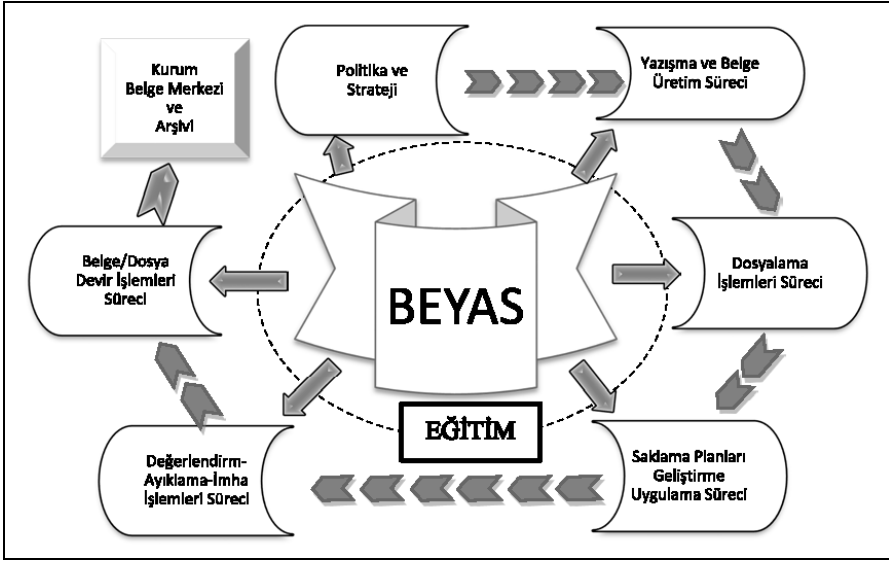
Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivlerinde ise üçlü bir sorumluluk getirilmiştir. Bunlar, ilgili birimin üst amiri ya da yardımcısı (fakültelerde dekan yardımcısı, enstitü ve yüksekokullarda müdür yardımcısı vb), fakülte, enstitü, yüksekokul vb. sekreterleri ve ilgili birimin Belge Merkezi ve Arşivinden sorumlu bir personeldir. Bu statüde yaklaşık 43 birim bulunmaktadır. Bu birimlere ayrıcalık tanınmıştır. Bu belirleme ile üniversitenin tüm birim yöneticilerinin iş ve görevleri arasında belge yönetimi ve arşiv işlerinin yer alması sağlanmıştır.

BEYAS Modeli Süreç Bileşenleri

BEYAS Modeli, BEYAS Proje çalışmaları çerçevesinde Ankara Üniversitesi’nde belge ve arşiv işlemlerinin, belge yönetimi ve arşivcilik ilke ve yöntemlerine göre yürütülebilmesini sağlamak amacıyla ISO 15489 Belge Yönetimi Standardına⁴ uygun

⁴ TS ISO 15489-1 (2007). Bilgi ve Dokümantasyon-Belge Yönetimi-Bölüm 1: Genel. Ankara: Türk Standartlar Enstitüsü.

bir kurumsal yapının oluşturulması ve süreçlerin belirlenmesiyle ortaya çıkarılmıştır. BEYAS modeli aşağıdaki süreç bileşenlerden oluşmaktadır (bkz. Şekil 2).

Şekil 2. BEYAS (Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi) Modeli

Belge ve arşiv işlemleri, belgenin üretimiyle başlayan, dosyalama sistemiyle, saklama planlarıyla, değerlendirme-ayıklama-imha ve dosya düzenleme çalışmalarıyla, belge/dosya devir-teslim işlemleriyle devam eden ve süreç yönetimini gerektiren bir bütündür. Bu bağlamda süreç bileşenleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Politika ve Strateji Oluşturma

BEYAS Modelinde kurumsal politika ve stratejilerin belirlenmesi öncelik taşımaktadır. Bir kurumda belge yönetimi ve arşiv sistemi tüm çalışanları ilgilendiren ve tüm personelin birlikte hayata geçirebileceği süreç yönetimini gerektiren bir uygulamadır. Bu nedenle kurumun belge yönetimi ve arşiv uygulamaları için politika ve strateji metni oluşturulması ve tüm kurum çalışanlarına üst yönetim tarafından deklare edilmesi BEYAS Modelinin ilk basamağını oluşturmaktadır.

Yazışma ve Belge Üretim Süreci

Kurumlar etkinliklerini yürütmek, yönetim eylemini gerçekleştirmek ve yasal yükümlülüklerini yerine getirmek için belge üretmek, belge kabul etmek; yaptıkları işlemlerin delili olan bu belgeleri saklamak ve tekrar kullanmak zorundadır. Bu belgeler öncelikle kurumların belleği olan kurum belge merkezi ve arşivlerini, daha sonraki süreçte de milletlerin belleği olan Milli Arşiv'in bilgi kaynaklarını oluştururlar.

Dosyalama İşlemleri Süreci

Dosyalama işlemleri belge yönetiminin ayrılmaz ve önemli bir parçasıdır. Dosyalama işlemleri süreci, belgelerin ve belgelerde yer alan bilgilerin daha etkin kullanımı için

kurumun gereksinimleri doğrultusunda çeşitli dosyalama yöntemlerini içeren dosyalama sisteminin kurumda uygulanması işlemlerini içeren bir belge yönetim fonksiyonudur.

Saklama Planları Uygulama Süreci

Kurumlarda belgelerin tasfiye (değerlendirme-ayıklama-imha) işlemlerinde kılavuz olarak kullanılmak üzere dosya planı ile ilişkilendirilen belge saklama planları, belge yönetim sisteminin temel tamamlayıcı parçasıdır. Planlar, belgeleri yaşam döngüleri süresince denetler, belge serilerini tanımlar. Bunların tasfiye ya da kurumbelge merkezi ve arşivine transferinden önce ve sonra ne kadar süreyle saklanmaları gerektiğine ilişkin ön şartları/kuralları belirler. Belge serilerine ilişkin tüm saklama süreleri kurumların idari ve akademik ünite/birimleri ile belge yönetimi ve arşiv birimi tarafından dikkatlice araştırılarak belirlenmelidir.

Değerlendirme-Ayıklama-İmha İşlemleri Süreci

BEYAS kurumsal yapısına ve süreçlerine uygun olarak “Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonları” yapısı ve çalışma esasları belirlenmelidir. Belgenin üretiminde bulunan sorumlulukların belgelerin değerlendirme-ayıklama-imhasında da bulunmasını öngörülmektedir.

Arşiv Belgeleri Devir İşlemleri Süreci

Kurumların birimlerinde oluşan belge/dosyaların ünitelerden birim arşivine, birim arşivlerinden kurum arşivine, kurum arşivinden Milli Arşiv’e devir süreçleri içermektedir.

Eğitim

Modelin tümünü etkileyen “Eğitim”, (1) yönlendirme, (2) bilgilendirme, (3) bilinçlendirme, (4) gerçekleştirme temelinde farkındalık yaratarak modelin uygulanmasını sağlamaktadır. Belge yönetimi ve arşiv uygulamalarının kurum düzeyinde işlerlik kazanması için kurumda her pozisyondaki personel için farkındalık eğitimleri düzenlenmeli; ayrıca süreçle ilgili her türlü form ve prosedürlere yönelik dokümanlarına e-ortamdan kurumsal erişim sağlanmalıdır.

Bir kurumda süreç yönetimi gerektiren işler, tüm kurum çalışanlarının ilgi ve katkılarını gerektirir. Belge yönetimi ve arşiv sisteminin temeli süreç yönetimine dayanır. Süreç yönetimi, belge yönetimi ve arşiv işlemlerinin kalitesini etkileyen yapıyı yaratmak yanında belge yönetimi ve arşiv sisteminin temelini de oluşturur. Belge ve arşiv işlemlerinde izlenecek yöntem, süreç yönetimine göre yapılandırılmalıdır. Çünkü belge ve arşiv işlemleri, belgenin üretimiyle başlayan, dosyalama sistemiyle, saklama planlarıyla, değerlendirme-ayıklama-imha ve dosya düzenleme çalışmalarıyla, belge/dosya devir-teslim işlemleriyle devam eden süreçlerden oluşan bir bütündür. Belge yönetimi ve arşiv işlemleri, düzenli izlenmesi ve geliştirilmesi gereken süreçlerden oluşmaktadır.

Belge yönetimi ve arşiv sistemi, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kurumlardaki belge yönetimi ve arşiv uygulamalarının doğru yansımaları sağlayacak birden fazla ana ve alt süreçler ile işlemleri içermektedir.

Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) İşlemleri Süreci

*3473 sayılı Kanun⁵ ve Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmeliğin⁶
Öngördüğü DAİ Süreci*

Kurumun tüm birimlerinin belge/dosyalarının DAİ işlemleri için 5 kişilik bir komisyon öngörülmektedir. Bu komisyonun 2 değişken üyesi, temsil ettikleri birimin tüm alt birimlerinin belge/dosyalarının akıbeti için karar vermek durumundadır. Ayrıca görevlendirilen iki personelin ilgili birimin tüm alt birimlerin belge/dosyalarını değerlendirecek bilgiye sahip olmaları da mümkün değildir. Bir kurumun binlerce dosyasının küçük bir komisyon tarafından değerlendirilmesi beklenmektedir. İlgili birim amirinin bu işte bir sorumluluğunun bulunmaması, kendi biriminin işi olarak görmemesine neden olmakta ve bu nedenle mevcut uygulama kurumlarda çalışmamaktadır. Çünkü ilgili birimin belge/dosyalarının değerlendirme-ayıklama-imha işlemleri için komisyonda görevlendirilen iki personel, ilgili birim amiri tarafından birimin öncelikli işlerinin olduğu gerekçesiyle çoğu zaman komisyona dahi gönderilmemekte, görevlendirmeler kağıt üzerinde kalmaktadır. Bu yaklaşımda DAİ işlemlerinin yalnızca KBMA (Kurum Belge Merkezi ve Arşivi) nde yapıyor olmasının da etkisi bulunmaktadır. İlgili birim amirleri ve çalışanları KBMA'ne devredilmiş belge/dosyalar için bir sorumluluk duymamaktadır. Bu yaklaşım ve bakış açısı nedeniyle yıllarca kurumlarda DAİ Komisyonları oluşturulmuş, ancak çalışmamıştır. Arşiv depolarında biriken binlerce belge/dosyalarla başa çıkamayan kurumlar, uygun olmayan yöntemlerle bu dosya yığınlarından kurtulma yolları aramışlar ve kurumun belleği olan belge/dosyaların yok olmasına neden olmuşlardır.

Bu nedenle sorumlulukların paylaşıldığı çalışabilir bir DAİ Süreci tanımlamak belge yönetimi ve arşiv uygulamalarının en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Ankara Üniversitesi'nde Proje çalışmaları kapsamında yapılan analiz çalışmalarında bu sorun görülmüş ve çalışabilir bir yapı tanımlanarak hayata geçirilmiştir. BEYAS Modelinin en önemli bileşenini oluşturan DAİ süreci aşağıda verilmektedir.

BEYAS Modelinin Öngördüğü DAİ Süreci

BEYAS Modeli'nde bir ana sürecin çıktısı diğer ana süreçlerin girdisini oluşturmaktadır. BEYAS Modeli'nin ana süreç bileşenlerinden “belge üretimi”, “saklama planları” ile “dosyalama işlemleri” DAİ Süreci için çıktı üretmektedir. DAİ Süreci, operasyonel bir süreçtir. DAİ, belge yönetimi ve arşiv işlemlerinin ana süreçlerinden ve en kritik işlemlerinden birisidir.

Sürecin tanımlanabilir, aynı şartlarda tekrarlanabilir, ölçeklenebilir/ölçülebilir, kontrol edilebilir olması ve katma değer yaratması süreç yönetimi için gerekli kritik noktaları oluşturmaktadır. Bu kapsamda DAİ süreci Ana Süreç → Alt Süreçler → Aktiviteler/işlemler olarak Tablo 1'de verilmektedir.

⁵ Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında KHK'nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun (3473 s.k.). T.C. Resmi Gazete, 19949, 4.10.1988.

⁶ Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. T.C. Resmi Gazete, 19816, 16.5.1988.

Tablo 1. Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) Süreci

Ana Süreç	Alt Süreç	İşlem/Aktivite
DAİ (Değerlendirme- Ayıklama-İmha)	1. Komisyonların Oluşturulması	- Üyelerin belirlenmesi - Komisyon olurlarının alınması - Üyelerin görevlendirmelerinin yapılması - Çeşitli sebeplerle eksilen üyelerin tamamlanması
	2. Komisyon Çalışmaları	- Komisyon çalışmalarının başlatılması - Değerlendirme-Ayıklama çalışmalarının yapılması - İmhaya ayrılanların listelerinin hazırlanması - İmha listelerinin üyelerce imzalanması - İmha listelerinin Kurum Arşiv Yetkililerince incelenmesi - Gerek olması halinde imhaya ayrılan malzemenin yerinde görülmesi/incelenmesi
	3. Uygunluk Görüşü ve Olur Alınması	- Uygunluk görüşü için listelerin DAGM (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü)'ne gönderilmesi - DAGM'den uygunluk görüşünün verilmesi ve gelmesi - İmha işlemi için kurum üst yönetiminden (makamdan) olur alınması
	4. İmha İşleminin Gerçekleştirilmesi	- İmhası kesinleşen belge/dosyaların kontrol edilerek ilgili komisyon/birimlerden teslim alınması - İmha işleminin gerçekleştirilmesi - İmha tutanağının hazırlanması - İmha tutanağının ve imha listelerinin uygunluk görüşü ve olurları ile birlikte saklanmak üzere dosyalanması

DAİ tanımlanabilir bir süreçtir. Başlangıcı, aşamaları ve sonucu olan işlemlerdir ve kurumun tüm birimlerinde aynı ölçekte ve nitelikte yapılması için tanımlanması gerekir. DAİ her yıl aynı kurallar çerçevesinde tekrarlanan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. DAİ sonuçları itibarıyla ölçülebilir/ölçeklenebilir bir süreç içermektedir. Kurumun ürettiği belge/dosya miktarı ile yıllık imha miktarı olarak ortaya çıkmaktadır. DAİ'nin her bir aşaması kontrol edilebilir işlemler dizgesinden oluşmaktadır.

DAİ süreci, idari, mali, hukuki ve arşivsel değer taşıyan belge/dosyaların, değerini yitirenlerden ayırmak ve değerini yitirenlerin imhasını gerçekleştirerek yerden, zamandan ve insan gücünden tasarruf edilmesini sağlayarak katma değer oluşturmaktadır.

Kurumun belge yönetimi ve arşiv işlemlerine bütünsel bir yaklaşım getiren BEYAS Modelinde öngörülen ve önemli bir bileşeni oluşturan DAİ Süreci, tüm kurumlarda uygulanabilir bir yaklaşım içermektedir.

BEYAS Modelinde Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) Komisyonları

Kurumdaki işlemler ile ilgili olarak kurum çalışanları tarafından üretilen ya da alınan tüm belgeler kurumun malıdır ve kurumun saklama ya da değerlendirme-ayıklama-imha politikasına konu olur. Hiçbir kurum belgesi, değerlendirme-ayıklama-imha komisyonunun ve kurum yönetimin yazılı onayı olmadan atılamaz ya da imha edilemez. Kurumda üretilen ve alınan belgeler bir değerlendirme-ayıklama-imha sürecinden geçmelidir.

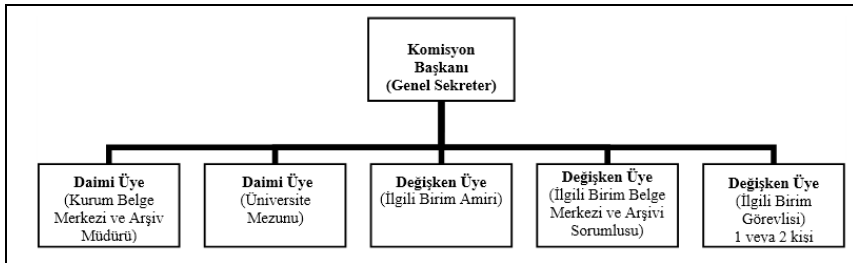
Burada kurumlarda belge/dosya değerlendirme-ayıklama-imha işlemlerinin yürütülmesi için kurulması gereken komisyonların yapısı, nasıl oluşturulacağı ve çalışma biçimine yer verilmektedir. Kurumlarda belge/dosya değerlendirme-ayıklama-imha komisyonları aşağıda verilen BEYAS modelinin öngördüğü yapıda oluşturabilir ve belge/dosya değerlendirme-ayıklama-imha işlemlerini belirtilen süreçlere göre yapabilir.

BEYAS Modelinde bu sürecin uygulanmasına farklı bir yaklaşım getirilmiştir. Bu yaklaşım belgenin üretiminde var olan sorumluluğun ve yetkinin belge/dosyaların DAİ sürecinde de getirilmesidir. Bu da belge yönetimi ve arşiv disiplininin ‘belge üretmek kadar, belge imha etmekte önemlidir’ yaklaşımından yola çıkılarak bu sürecin tanımlanmasıyla oluşturulmuştur.

BEYAS Modelinde DAİ süreci, iki ayrı düzeyde oluşturulan komisyon yapısı ile çalıştırılmaktadır. Ayrıca ‘Birim Belge Merkezi ve Arşivi’ olan birimler düzeyinde ‘Alt Komisyonlar’ olarak ifade edebileceğimiz bir komisyon yapısı öngörülmektedir. Her iki komisyon ve alt komisyonlar yapısında da belgenin üretimindeki sorumluluk getirilmiş ve başarı ile uygulanmıştır.

Kurum Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonu Yapısı ve DAİ Süreci

Bu çerçevede kurumda bir adet oluşturulması gereken, ancak içinde çok sayıda alt komisyonlardan oluşan “Kurum Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonu” yapısı aşağıda verilmektedir.

Şekil 3. Kurum Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonu Yapısı

Daimi Üyeler

Başkan: Üniversite Genel Sekreteri veya Genel Sek. Yrd (Yetki devri)

Üye: Kurum Belge Merkezi ve Arşiv Müdürü (daimi üye)

Üye: Kamu idaresi, belge (evrak) yönetimi ve aynı zamanda üniversitenin verdiği hizmetlerde bilgi ve tecrübe sahibi, üniversite mezunu rektörlük personeli (daimi üye)

Değişken Üyeler

(Birim Belge Merkezi ve Arşivi olan birimlerde oluşturulan alt komisyonlardır. Ankara Üniversitesi'nde yaklaşık komisyon sayısı 58 dir. Komisyonlarda bu kapsamda görev alan personel sayısı yaklaşık 250 kişidir).

Üye: Belge/dosya değerlendirme-ayıklama-imha işlemleri yapılacak birimin Birim Amiri (değişken üye)

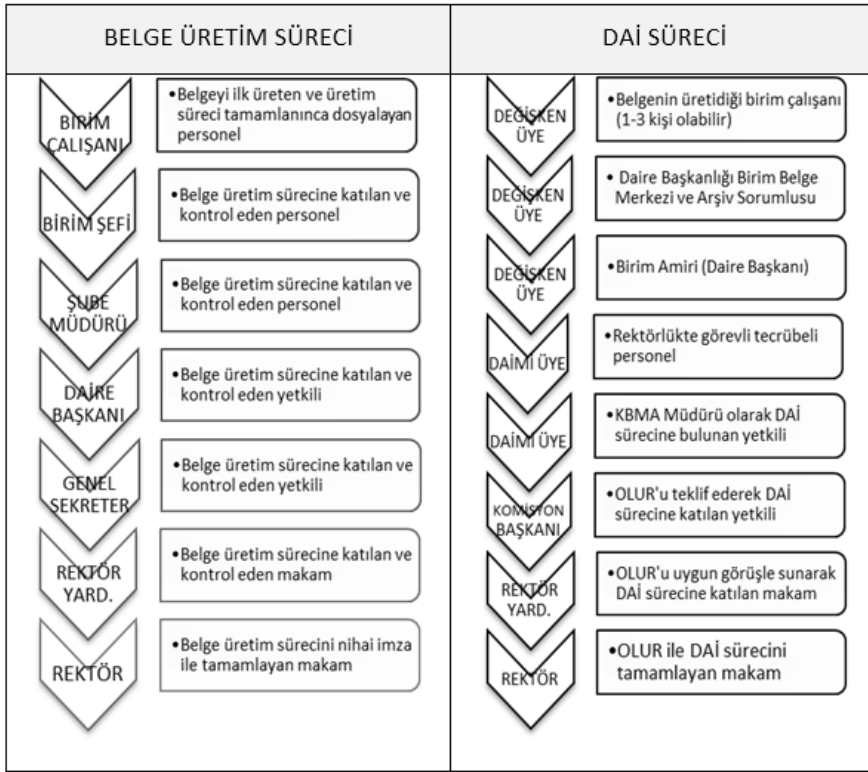
Üye: Belge/dosya değerlendirme-ayıklama-imha işlemleri yapılacak birimin Birim Belge Merkezi ve Arşivi Sorumlusu (değişken üye)

Üye: Belge/dosya değerlendirme-ayıklama-imha işlemleri yapılacak birim personeli (değişken üye) – Birimin iş hacmine göre 1 veya 2 kişi olarak belirlenir. Bu değişken üyeler birimin alt birimlerine (şube müdürlükleri gibi) göre de değişmektedir. Alt birimlerde de şube müdürü alt birim amiri olarak yer almaktadır.

Komisyon, Rektörlük merkez birimlerinin belge/dosya ve materyallerinin değerlendirme-ayıklama-imha işlemlerini yürütür. Rektörlük merkez birimlerinin belge/dosya ve materyal değerlendirme-ayıklama-imha işlemlerindeki tüm sorumluluk “Kurum Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonu”na aittir.

Komisyonun hem oluşturulmasında hem de kararlarının uygulanmasında üst yönetim sürece dâhil olmaktadır. Böylece belgenin üretimindeki sorumluluk DAİ sürecinde de tam olarak uygulanmaktadır.

Kurumlar İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (BEYAS) Modeli: Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) Süreci Uygulaması

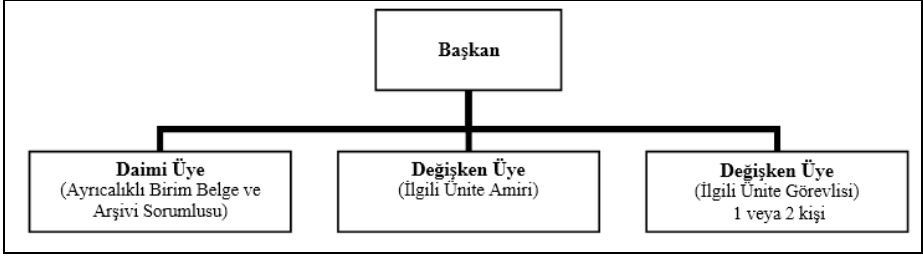

Şekil 4. BEYAS Modeli Kurum DAİ Süreci

Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonları Yapısı ve DAİ Süreci

Kurumun yapısına göre birden fazla oluşturulması gereken, kendi biriminde değerlendirme-ayıklama-imha işlem süreçlerini belirlenen kurallar çerçevesinde yürütme yetkisi tanınan “Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonları” yapısı aşağıda verilmektedir.

Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivleri’nde belge/dosya ve materyallerin değerlendirme-ayıklama-imha işlemleri için oluşturulan komisyonda daimi ve değişken üyeler görev almaktadır. Bu kapsamda Ankara Üniversitesi’nde yaklaşık 43 komisyon görev yapmaktadır.

Şekil 5. Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonu Yapısı

Daimi Üyeler

Başkan: Fakülte-Yüksekokul-Enstitü Sekreterleri, Merkez (TÖMER Sekreteri), Hastane Müdür/Müdür Yrd. vb)

Üye: Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivi Sorumlusu/Sorumluları (daimi üye)

Değişken Üyeler

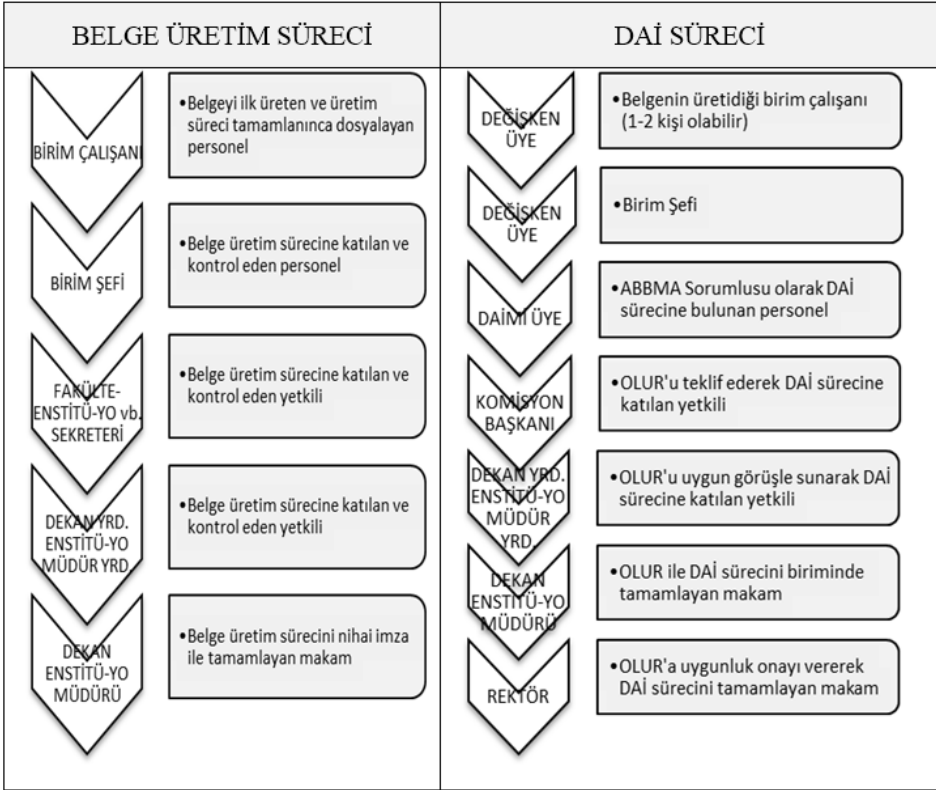
Üye: Belge/dosya değerlendirme-ayıklama-imha işlemleri yapılacak alt birim amiri (değişken üye)

Üye: Belge/dosya değerlendirme-ayıklama-imha işlemleri yapılacak alt birim personeli (değişken üye) -Ünitenin iş hacmine göre 1 veya 2 kişi olarak belirlenir.

Bu statüdeki komisyonlar (yaklaşık 43 komisyon) kendi birimlerinin belge/dosya ve materyallerinin değerlendirme-ayıklama-imha işlemlerini yürütür. Birimlerin belge/dosya ve materyal değerlendirme-ayıklama-imha işlemlerindeki tüm sorumluluk ayrıcalıklı olarak belirlenen her bir birimin “Ayrıcalıklı Birim Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonu”na aittir. Bu Komisyonlar “Kurum Belge Merkezi ve Arşivi Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonu” ile koordineli olarak çalışır. Bu birimler belge/dosya imha edemezler. Komisyonların çalışmaları Kurum Belge Merkezi ve Arşivinin uygunluk kontrolünden geçer, DAGM’den uygunluk görüşü ve Rektörden olur alınarak imha edilebilir.

Komisyonların hem oluşturulmasında hem de kararlarının uygulanmasında üst yönetim sürece dâhil olmaktadır. Böylece belgenin üretimindeki sorumluluk DAİ sürecinde de tam olarak uygulanmaktadır.

*Kurumlar İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi (BEYAS) Modeli: Belge/Dosya
Değerlendirme-Ayıklama-İmha (DAİ) Süreci Uygulaması*

Şekil 6. BEYAS Modeli Ayrıcalıklı Birim DAİ Süreci

Belgenin üretiminde ilk oluşturulma noktasından başlanılarak nihai imzanın atılmasıyla sonuçlanan belgenin üretim sürecindeki sorumluluk paylaşımı, iş süreçlerinde üretilen bu belge/dosyaların DAİ sürecinde de en üstten en alta kadar tüm seviyelerde görev yapan kişilerden oluşturulan bir komisyona yaptırılması bu sürecin kurumlarda başarı ile sonuçlanmasını sağlayacaktır.

Sonuç

Tüm belge ve belge serileri sürekli bir değere sahip değildir ve saklama planında belirtilen tarihten sonra kurumun Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonları tarafından gözden geçirilerek akıbetine karar verilmelidir.

Değerlendirme-ayıklama-imha süreci belge ve belge serilerinin gözden geçirilerek akıbetine karar verme sürecidir. Bu süreçte alınan kararlar belgelerin tarihi, yasal ya da mali değerlerinin göz önünde bulundurulduğu her zaman somut olmayan bir takım ölçütlere dayandırılır. Değerlendirme-ayıklama-imha, belgelerin yönetsel, yasal ve mali değeri (birincil değer) ile tarihi ve uzun dönemli araştırma değerinin (ikincil değer) belirlendiği süreçtir. Değerlendirme kurumda belge yöneticisi ve arşivcileri ile belge ve belge serisini oluşturanlar tarafından birlikte yapılmalıdır.

Başarılı bir belge yönetimi ve arşiv sistemi programının hedefi kurum birim ve ünitelerindeki güncel belgelerin etkili ve ekonomik bir şekilde kontrolünü gerçekleştirmek ve güncelliğini yitiren belgelerin sistematik bir şekilde arşiv sürecini yönetmektir.

Kaynakça

- BEYAS Koordinatörlüğü. (2009). *Ankara Üniversitesi Belge/Dosya Değerlendirme-Ayıklama-İmha Komisyonları ve Çalışma Esasları (Doküman No: BEYAS-İK-03)*. 09 Haziran 2015 tarihinde http://beyas.ankara.edu.tr/?bil=bil_icerik&icerik_id=224 adresinden erişildi.
- BEYAS Koordinatörlüğü Kuruluşu-Görevleri ve Projeleri. (2015). 09 Haziran 2015 tarihinde http://beyas.ankara.edu.tr/?bil=bil_icerik&icerik_id=224 adresinden erişildi.
- Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. *T.C. Resmi Gazete*, 19816, 16.5.1988.
- Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında KHK'nin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun (3473 s.k.). *T.C. Resmi Gazete*, 19949, 4.10.1988.
- Özdemirci, F., Torunlar, M. ve Saraç, S. (2009). *Üniversiteler için belge yönetimi ve arşiv sistemi-işlemleri (BEYAS) el kitabı*. Ankara.
- Özdemirci, F. (2009). *Üniversiteler İçin Belge Yönetimi ve Arşiv Sistemi Geliştirme Projesi (BEYAS)*. Proje Yürütücüsü: Fahrettin Özdemirci; (TÜBİTAK-SOBAG Proje No: 107K195), 2009. TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) tarafından desteklenen, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi işbirliğiyle gerçekleştirilen BEYAS Projesi, 2009 yılında tamamlanmıştır.
- TS ISO 15489-1. (2007). *Bilgi ve dokümantasyon-belge yönetimi-bölüm 1: Genel*. Ankara: Türk Standartlar Enstitüsü.

Türkiye’de Ar-Ge ve İnovasyona Bağlı Dönüşümün Bilgi Merkezlerine Yansıması

Semanur Öztemiz

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
scaliskan@hacettepe.edu.tr

Öz: Rekabet üstünlüğünün ön plana çıktığı küresel piyasada ülkeler, fark yaratmak, yeni ürünler ortaya koymak ve uluslararası yarışta öne geçebilmek için büyük çaba harcamaktadırlar. Toplumlari ürün ve hizmette çeşitliliğe ve yeni olanı icat etmeye yönelten bu durum, Ar-Ge ve İnovasyon kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Ülkelerin ekonomi ve sanayi politikalarının öncelikleri arasında yer alan Ar-Ge ve İnovasyon, toplumsal düzeyde bir dönüşüme de kaynaklık etmektedir. Türkiye’de Ar-Ge ve inovasyona dayalı faaliyetleri ve bunların bilgi merkezleri üzerindeki genel etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışma, ulusal ve uluslararası ekonomik göstergelere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Göstergeler umut verici istatistikler içermekle birlikte, son on yılda Ar-Ge ve inovasyona dayalı yatırımların niceliksel boyutta arttığını, ancak niteliksel açıdan aynı yorumu yapmanın güç olduğunu düşündürmektedir. Yenilenme hareketleri, bir taraftan inovasyona bağlı değişime uyum sağlamaya çalışırken diğer taraftan inovasyonu ortaya çıkaran sistemin temel bileşenleri arasında yer alan üniversiteleri ve dolayısıyla üniversite kütüphanelerini yapısal, yönetsel ve işleyişe dayalı özellikleri itibariyle etkisi altına almıştır.

Anahtar Sözcükler: İnovasyon, Ar-Ge, Türkiye.

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel çalışmalar ve teknolojik gelişmeler arasındaki etkileşim ekonomi, politika, sosyal ve kültürel durum gibi toplumsal yapı kavramlarının bilgi temelli yeni tanımlarla anılmasına ve bilgi toplumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bilgi toplumunun doğurduğu en temel kavramlardan biri olan küreselleşme, insan ilişkilerinin dünya genelinde yaygınlaşmasını sağlayan ve bu ilişkiler sonucunda yapılan karşılıklı anlaşmaları ve benzeri birçok süreci kapsayan şemsiye bir terimdir (Toku, 2011, s. 333). Küreselleşme, ülkeler arası işbirliği, ekonomi, kültür, eğitim gibi toplumsal sistemler üzerinde fark yaratan sonuçlar doğurmuştur. Bu durum, hemen her çevre üzerinde etkisini gösteren inovasyon ya da yenilenme hareketlerine hız kazandırmıştır.

Tiryaki’ye göre (2013) bir şeyin inovasyon sayılabilmesi için;

- Orijinal ve ayırt edici olması,
- Tüketici tarafından değerli bulunması,
- Cazip bir çözüm yaratması,
- Pazar ve rekabet üzerinde etkili olması ve
- Yaratıcı bir sürecin sonucu olması gerekmektedir.

Sıralanan bu ölçütler, ülkelerin ekonomik yapıları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olup, gelişmişlik düzeyi İnovasyon miktarına bağlı olarak belirlenmektedir. Buna bağlı

olarak, ülkelerin ekonomi ve sanayi politikalarının öncelikleri arasında Ar-Ge ve inovasyon ilk sıralarda yer almaktadır. Üretim ve ihracatın artmasında oynadığı önemli rolle Ar-Ge ve inovasyon, ülkeler için kriz dönemlerinde dahi en önemli kalkan konumundadır. İnovasyon faaliyetleri ülkelerin, özel teşebbüsler, kamu kurumları, kâr amacı gütmeyen kurumlar ve üniversiteler düzeyinde Ar-Ge yatırımlarına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Ar-Ge çalışmalarına ayrılan bütçe ne kadar fazlaysa bilim ve teknoloji alanında gelişmişlik de bir o kadar yüksek seviyededir. Ar-Ge yatırımları güçlü ve dolayısıyla bilim ve teknoloji alanında öncü konumunda bulunan ülkeler, küresel üretim piyasasında da rakiplerine fark atmaktadırlar (Erkek, 2011, s. 3).Yapılan bu araştırmada Türkiye'nin inovasyona dayalı mevcut durumu incelenerek, gerçekleştirilen faaliyetlerin bilgi merkezleri üzerindeki etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Ar-Ge ve İnovasyonun Önemi

Günümüzde ülkeler açısından gelişmişlik bilgiye, bilime ve teknolojiye verilen önemle belirlenmektedir. Öyle ki Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'dan Ar-Ge harcamalarına ayrılan payın %2'den fazla olması bir ülkenin gelişmiş statüde olduğunu göstermektedir (Işık ve Kılınç, 2011, s. 9). Modern ekonominin yeni üretim faktörü olan bilgi, içinde bulunduğumuz çağın gerektirdiği küresel ölçekte büyümenin en etkili aracı konumuna gelmiştir. 2007-2013 yıllarını kapsayan son beş yıllık kalkınma planı, bilgi toplumunun gerektirdiği küresel düzeyde uyum ve rekabet gücüne sahip, istikrarlı bir şekilde gelişmeye ve büyümeye devam eden bir ülke hedefi üzerine temellendirilmiştir. Söz konusu hedefe ulaşabilmek için inovasyon ve Ar-Ge faaliyetlerine hız kazandırılması gerektiği, bunun ise büyük ölçüde sanayi ve üniversite iş birliğini sağlayacak yeni teknolojilerin kullanılması ve bilgiye erişimin etkinleştirilmesi ile sağlanabileceği düşünülmektedir (Işık ve Kılınç, 2011, s. 10).

Latince *innovare* kökünden türeyen ve “yenilenme” anlamına gelen inovasyon, toplumsal yarar sağlayan değişiklik ve yeniliklere vurgu yapmaktadır (Yamaç, 2001). İnovasyon, bölgesel, ulusal ya da uluslararası düzeyde rekabet üstünlüğü kazanmanın, verimliliği ve etkinliği artırmanın, gelişmenin ve büyümenin temel koşulu kabul edilmektedir (Işık ve Kılınç, 2011, s. 14). İnovasyon, ürünlerin, sistemlerin, süreçlerin ve hatta insanların sürekli yenilenmesini gerektirmektedir. İnovasyonda amaç bir ürünün daha iyisini bir başkasından önce yapmak adına eskitmek olmalıdır (Kavak, 2009, s. 618). Mevcut ürün ya da sistemler açısından bu durum, modası geçmiş olarak anılmak yerine “popülerliğini yitirmeyen olma” fırsatını yaratması açısından da önemli görülmektedir. Yenilenme süreci ve yenilik sonucunu bir arada kapsayan inovasyonun, herhangi bir düşüncenin ürün veya hizmete dönüştürülmesi süreci ve söz konusu süreç sonunda ortaya çıkan ürün anlamlarına geldiğini öne süren Kavak, (2009, s. 619) temel inovasyon göstergelerini şöyle sıralar:

- Ar-Ge harcamaları ve çalışmaları
- Araştırmacı sayısı
- Bilimsel yayınlar
- Patentler ve patent başvuruları.

Türkiye’de Ar-Ge Faaliyetleri

Ar-ge ifadesinin anlamı, belirsiz durumları açıklamak, var olan bilgileri ortaya çıkarmak ve bunlardan da istifade ederek yeni bilgiler üretmek gibi amaçlarla bilginin sağlanmasını, düzenlenmesini, erişimini, analizini ve yorumunu gerektiren çalışmalar bütünüdür (Öztan, 2011, s. 44). 20. yüzyılın sonlarından itibaren Ar-Ge ve inovasyon ülkelerin kalkınma politikalarında önemle yer verilen konular arasında olmuştur. Ar-ge faaliyetlerine verilen önem ve bu yönde yapılan harcamalar ülkelerin bilim ve teknoloji alanındaki dünya sıralamalarını da belirler hale gelmiştir (Erkek, 2011, s. 10).

Ülkelerin ekonomik durumları, küresel işbirliği çalışmaları, bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırım gibi pek çok etkenin yön verdiği Ar-Ge faaliyetleri Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki oranı, kişi başına düşen Ar-Ge harcaması, finans ve insan kaynağına göre, bilimsel yayın sayısına ve patent sayısına göre belirlenmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2013 yılı “Ar-Ge Faaliyetleri Araştırması” sonuçlarına göre kamu kuruluşları, vakıf üniversiteleri ve özel sektördeki anket sonuçları ile devlet üniversitelerinin bütçe ve personel dökümlerine dayalı olarak Türkiye’de Gayri Safi Yurtiçi Ar-Ge Harcaması 2013 yılında bir önceki yıla göre %17,1 artarak 13,1 milyar TL olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2014). Türkiye’de 2013 yılında yapılan Ar-Ge harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı ise %0,95’dir. 2003 yılına (%0,48) göre bu pay, yaklaşık %100 oranında artış göstermiştir (TÜİK, 2014). Türkiye’de 2013 yılında kişi başına düşen Ar-Ge harcaması 176 dolar olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2014).

TÜİK verilerine göre 2013 yılında Ar-Ge harcamaları toplamı 14.807.321.926 liraya ulaşmıştır. Bu harcamaların 7.031.518.974 lirası özel, 1.543.493.558 lirası kamu sektörü, 6.232.309.394 lirası ise yükseköğretim tarafından gerçekleştirilmiştir. Finans kaynağına göre Ar-Ge harcamaları değerlendirildiğinde 2013 yılında özel sektör %48,9 pay ile ilk sırada yer almaktadır. Harcamaların %26,6’sı kamu, %20,4’ü yükseköğretim, %3,3’ü yurtiçi diğer kaynaklar ve %3,3’ü yurt dışı kaynaklar tarafından karşılanmıştır (TÜİK, 2014).

2013 yılında Tam Zamanlı Eşdeğer Ar-Ge insan kaynağı sayısı 112.969 olup bunlardan 113.000’i Ar-Ge personeli, 89.000’i ise araştırmacı olarak tanımlanmıştır. Sektörler itibarı ile dağılıma bakıldığında, TZE cinsinden toplam Ar-Ge personelinin 58.391’i özel sektörde, 12.004’ü kamuda ve 42.574’ü yükseköğretimde görev yapmaktadır. İstihdam edilen 10.000 kişiye düşen (tam zaman eşdeğerli) Ar-Ge personeli sayısı 45,9’dur (TÜİK, 2014).

Kasım 2014 tarihinde güncellenen TÜBİTAK ULAKBİM verilerine göre 2013 yılında Türkiye kaynaklı 26.259 bilimsel yayın üretilmiştir. Milyon kişi başına düşen bilimsel yayın sayısı ise 343 olarak açıklanmıştır (TÜBİTAK, 2014). 2013 yılında da bilimsel yayın sayısı bakımından 2012 yılındaki yerini koruyan Türkiye, dünya genelinde 18. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2014). Ar-Ge faaliyetlerinin önemli göstergelerinden biri olan patentler açısından mevcut durum değerlendirildiğinde, 2014 yılında Türk Patent Enstitüsü’ne 12.198 patent başvurusunda bulunulduğu, bunlardan 4.732’sinin yerli, 7.466’sının ise yabancı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (TÜİK, 2014). Türk Patent Enstitüsü tarafından verilen patent tescilleri yıllara göre incelendiğinde 2014 yılında 1253 yerli, 7278 yabancı, toplamda ise 8531 patent tescili verilmiştir (TÜİK, 2014).

2014 yılı bilgi toplumu istatistiklerine göre, işletmelerin bilgisayar kullanım oranı %94,4’ünde bilgisayar kullanıldığı ve yine işletmelerin %89,9’unda internet erişimi bulunmaktadır. Bunların %56,6’sının ise kendi web sitesi bulunmaktadır (TÜİK, 2014). Hanelere ilişkin oranlar incelendiğinde 2014 yılında hanelerin %53,5’inde bilgisayar, %60,2’sinde internet erişimi bulunmaktadır. TÜİK “Yenilik İstatistikleri” incelendiğinde 2010-2012 yılları arasında %48,5 oranında yenilikçi girişimin olduğu ve %27 oranında ürün ve/veya süreç yeniliği faaliyetinde bulunduğu görülmektedir (TÜİK, 2014).

Türkiye’nin İnovasyon Alanında Dünyadaki Konumu

1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren hızla yayılan bilgi ve iletişim teknolojileri ülkelerin bilgi eksenli ekonomi yatırımlarında artışa ve buna bağlı olarak Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinde artışa neden olmuştur. Ar-Ge üzerine yapılan yatırımlar ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre birtakım farklılıklar göstermektedir. Örneğin 1999 yılında ABD’nin 250 milyar dolarlık Ar-Ge yatırımı OECD ülkelerinin toplam Ar-Ge yatırımlarının %48’ini oluşturmaktadır. ABD’nin arkasından %18 ile Japonya, %8 ile Almanya, %5,5 ile Fransa gelmektedir. İnovasyona yapılan yatırımlar ülkelerin dünyadaki teknoloji ve bilim alanında oynadıkları rollerini de belirlemektedir (Erkek, 2011, s. 10).

Ar-Ge yatırım verileri incelendiğinde Türkiye’nin Meksika, Çin ve Brezilya ile birlikte en az yatırımı yapan ve en az araştırmacı sayısına sahip ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Buna tezat olarak ABD, Japonya, Finlandiya ve İsviçre yaptıkları yüksek miktarda yatırımlarla, diğer ülkelere ayrılmaktadır (Erkek, 2011, s. 11).

Avrupa Birliği’nin (AB) hazırladığı ülkelerin inovasyon performansını açıklayan raporda birliğe üye olan ülkelerin ve üye olmayan yedi ülkenin karşılaştırılması mümkündür. Söz konusu yedi ülkeden İsviçre “inovasyon lideri”, İzlanda ise inovasyonda “takipçi ülke” konumunda bulunmaktadır. Ölçülü düzeyde yenilikçi girişimlerde bulunan ülkeler Hırvatistan, Norveç ve Sırbistan’dır. Rapora göre orta halli düzeyde yenilikçi iki ülke Makedonya ve Türkiye’dir. Türkiye’nin inovasyon performansı, gerek birliğe üye olan gerekse olmayan ülke ortalamalarının altındadır (Karaata, 2012). Türkiye’nin diğer ülkelere oranla nispeten öne çıktığı alanlar açık, mükemmel ve cazip araştırma sistemleri, finansman ve destekler, inovasyon yapan kurumlar ve ekonomik etkileri sıralanmaktadır. İnovasyon performansında zayıf alanları ise; insan kaynakları, firmaların yatırımları ve fikri varlıklar şeklinde belirtilmektedir. Türkiye’nin, büyüme oranları doğrultusunda öne çıkan ve yüksek performans gösterdiği alanlar atıf alan bilimsel yayınlar, işletmelerin Ar-Ge harcamaları ve topluluk ticari markaları şeklinde açıklanmaktadır (EU, 2012).

“İnovasyon Potansiyelinin ve Sonuçlarının Ölçülmesi: En İyi Performans Gösteren Ülkeler 2011” başlıklı INSEAD raporu, ülkelerin inovasyon kapasiteleri ve başarıları hakkında fikir vermektedir. Bu rapora göre Türkiye 125 ülke arasında 65. sırada yer almaktadır (INSEAD, 2011).

2013 yılı Uluslararası İnovasyon İndeksi’nde Türkiye 142 ülke arasında 68. sırada yer almaktadır. Bu sıra 2012 yılında 74 olarak açıklanmıştır (The Global Innovation Index, 2013). Bir ülkenin bilgi ekonomisine hazır olup olmadığını ölçmek amacıyla geliştirilen Dünya Bankası Bilgi Ekonomisi Endeksi, 146 ülke için karşılaştırma olanağı sunarken

inovasyona göre daha kapsamlı bir kavram olan bilgi ekonomisi çerçevesinde ülkelerin konumunu ortaya koymaktadır (Karaata, 2012). Dünya Bankası Bilgi Ekonomisi Endeksine göre 146 ülke arasında 69. Sırada yer alan Türkiye 2000 ile 2012 yılları arasında 7 sıra gerilemiştir (World Bank, 2012).

İnovasyonun Eğitime ve Bilgi Merkezlerine Yansımaları

Bilgi ve bilimsel çalışmalar arasındaki döngüsel ilişkinin birincil adresi olan üniversiteler, inovasyonun eğitim açısından yarattığı etkileri üzerinde en çok taşıyan kurumlardır. Üniversiteler bir taraftan inovasyona bağlı değişime uyum sağlamaya çalışırken, diğer taraftan inovasyonu ortaya çıkaran sistemin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Küreselleşme ve bilgi toplumu eksenli dönüşümün merkezinde yer alan üniversiteler, ait olduğu toplumu sosyal ve kültürel açıdan etkileyen bununla birlikte toplumun sosyal, kültürel ve diğer yapısal özelliklerinden etkilenen kurumlardır (Resnick, 2011, s. 125). Bilgi çağının öngördüğü inovasyona bağlı yenilik, yaratıcı düşünce, rekabette üstünlük gibi kavramlar, bilgi ve bilim odaklı büyümeyi ve üretken üniversiteleri ön plana çıkarmıştır. Bu çerçevede üniversitelerin eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetlerini yürütme, nitelikli insan gücü yetiştirme, diploma üretme, toplumu bilgilendirme ve aydınlatma gibi geleneksel işlevleri, köklü değişimlere uğramıştır (Büyükuslu, 2011). Bu gelişmeler üniversite koşulları açısından düşünüldüğünde aşağıda yer alan sonuçları doğurmaktadır:

- Üniversite sayısında artış: 1933’de 1 olan üniversite sayısı, 1946’da 3, 1960’da 7, 1973’de 12, 1981’de 19, 2003’ te 77 iken, günümüzde 168’e ulaşmıştır. Bu üniversitelerden 103’ü devlet, 65’i ise vakıflar bünyesinde yapılandırılmıştır (YÖK, 2013, s. 1).
- Yükseköğrenim görmek isteyen öğrenci sayısında ve dolayısıyla üniversitelere olan talepte artış: 168 üniversitede toplamda 4.353.542 öğrenci bulunmaktadır. 2011-2012 öğretim yılında Türkiye’ye gelen yabancı uyruklu öğrenci sayısı 8.410’dur. Bu durum toplamda 1952 yabancı uyruklu öğrencinin geldiği 2010-2011 yılına kıyasla öğrenci sayısında %400’ü geçen bir artış olduğunu göstermektedir (ÖSYM, 2012).
- İş piyasasında nitelikli insan gücüne olan talebin artması: Bilgi toplumunun ortaya koyduğu yeni üniversite modeli öncelik sıralamasında nitelikli iş gücü, dış kaynaklar, icat, marka üretimi, üniversite-sanayi işbirliği, proje yönetimi, teknopark, dijital laboratuvarlar ve ürün geliştirmeye yer vermektedir. Bu sayede çıktısı ürün ya da hizmet olan yeni bilgi üretimine ve yaratıcılığa önem veren günümüz üniversiteleri; bilgi ve teknoloji odaklı büyümenin uluslararası rekabette yer almanın çözüm yolları arasında bulunduğunu düşünmektedirler (Büyükuslu, 2011).
- Eğitim programlarında kuramsal bilgilerin uygulamalı olarak da yer alması anlayışının yaygınlık kazanması,
- Üniversitelere olan talebe paralel olarak akademik personel yetiştirmeye verilen önemin artması, gibi değişimlere yol açmıştır (Türk Eğitim Sen, 2009, s. 42).
- Öğrenme ortamlarının değişmesi: Eğitim alanında yaşanan değişimin temel gerekçeleri ekonomik, kültürel ve özellikle teknolojik gelişmelerdir. Söz konusu gelişmeler, öğrenme ortamları ve stilleri başta olmak üzere öğrenme süreçleri ve dolayısıyla öğrenci tercihleri üzerinde birtakım değişikliklere neden olmuştur. Bu çerçevede, uzaktan ya da çevrimiçi eğitim kavramları eğitim türleri arasında yerini almıştır. İnternet başta olmak üzere bilgi teknolojilerinin eğitimde kullanılabilir hale gelmesi çevrimiçi eğitimin zeminini oluşturmuştur. Çevrimiçi eğitime olan talep yükseköğretim kurumlarını gereksinimlere cevap verecek yeni eğitim ve öğretim

programlarını benimsemeye itmiştir. Uzaktan eğitim programları bahsi geçen tüm bu nedenlerin tabii bir sonucu olarak yükseköğretimde yerini almıştır (Bilgiç, Doğan ve Seferoğlu, 2011, s. 80).

- Üniversite yapılarında meydana gelen değişim: 21. yüzyılın üniversiteleri, uluslararası düzeyde bilimsel rekabete girebilen, beyin gücünü ve bilgi üretimini önemseyen, sorgulayıcı bununla birlikte sentezlemeye duyarlı, özgür bilimi destekleyen ve bağımsız yapıdadır (Benek ve Yıldız, 2011, s. 814-818).
- Teknolojik gelişmeler ile üniversite ve iş piyasaları arasındaki ilişki güçlenmiştir. Buna bağlı olarak bilgi toplumunda üniversiteler gerek piyasaya bilgili ve nitelikli iş gücü yetiştirmekle gerekse sanayinin gelişmesine katkı sağlayacak ürün ve üretim bilgisini üretmekle sorumlu hale gelmişlerdir.

İnovasyonun yarattığı değişim ve dönüşüm faaliyetleri kütüphaneleri de etkisi altına almıştır. İnovasyona kaynaklık eden bilgi teknolojilerinin kütüphaneler üzerindeki etkilerini altı başlıkta ele alan Yıldız (2010, s. 185) günümüzde kütüphanelerin;

- İnternet üzerinden erişilebilen,
- Dermesine açık erişim sağlayan,
- Günün her saati istenilen bilgiye erişim sağlayan,
- Bilgi merkezi dermelerini basılı materyallerle sınırlı gören geleneksel algıya karşıt olarak farklı formatta bilgileri bir arada bulunduran,
- Farklı dil ve kültüre sahip kullanıcıları göz önünde bulundurarak birden çok dilde hizmet veren,
- Hiçbir ayırım gözetmeksizin dünya çapında kullanıcılara hizmet sunan yapılarda olduklarının altını çizmektedir.

İnovasyona dayalı uygulamalar yönetsel ve örgütsel açıdan üniversite kütüphanelerinde yeniden yapılanmaya zemin hazırlamıştır. Söz konusu düzenlemeler üniversite kütüphanelerini köklü bir değişim sürecine itmiştir (Yurdadoğ, 1997, s. 73). Teknolojik gelişmeler kütüphanelerin fiziksel önemini yitirmesine, buna karşılık yaygın erişim noktalarıyla hizmet kapasitesini genişletmesine neden olmuştur (Üstün, 1994, s. 219). Bilgi teknolojilerine dayalı ürünler sanal, dijital ve elektronik sıfatlarıyla tanımlanan yeni kütüphanelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu kütüphaneler zaman, mekân ve format ayrımı yapmaksızın, bilgi kaynaklarının tanımlanması, erişimi ve kullanımına yeni boyutlar kazandırırken, bilgi profesyonellerinin de değişen koşullara uygun yeni hizmet yolları aramalarına neden olmuştur (Karakaş, 1996, s. 339).

Bilgi teknolojilerinin etkisiyle “son kullanıcı” kavramıyla ifade edilen kullanıcı faktörü, bir bilgi merkezinin bina, bütçe, insan gücü, koleksiyon gibi diğer temel unsurlarının önüne geçmiştir. Bilgi merkezlerinin büyüklüğü önceki dönemlerde koleksiyonunda bulunan kaynak sayısı ile ölçülürken, günümüzde kullanıcıya sunulan hizmetin etkinliğiyle belirlenir olmuştur (Çanak, 2005, s. 208).

Geleneksel kütüphanelerde aradığı bilgiye uzun süreli uğraşlar sonucunda erişebilen kullanıcılar, gelişen teknolojilerin ortaya çıkardığı yeni nesil kütüphane hizmetlerinden yararlanarak istediği bilgiye anında ulaşabilmektedir (Kaur ve Sharda, 2010, s. 11). Dijital teknolojiler, bilginin sağlanması, depolanması/korunması, güncellenmesi gibi süreçlerde büyük kolaylıklar yaratırken, çevrimiçi tarama, erişim ve rezervasyon gibi seçeneklerle kütüphanelerin daha rahat ve kolay kullanılmasına da imkân yaratmaktadır. (Foo ve diğerleri, 2002, s. 2). İlgili teknolojiler yalnızca bilginin düzenlenmesi ve korunması alanında değil, kullanıcılara yönelik farkındalığın oluşturulmasında da

devrim niteliğinde gelişmelere yol açmıştır. Dijital teknolojiler kütüphanelerin kendilerini kataloglama, sınıflama, koleksiyon geliştirme, dolaşım ve referans hizmeti, güncel duyuru hizmeti, seçimli bilgi yayım hizmeti, bibliyografya hazırlama, gibi hizmetlerle sınırlandırmasının önüne geçerek başta bilgisayar ve iletişim olmak üzere disiplinler arası yaklaşımları da benimseme ve uyarlamalarına neden olmuştur (Anunobi, 2008). Dijital çağda üniversite kütüphaneleri başta olmak üzere kütüphaneler son derece yaratıcı ve yararlı hizmetler geliştirmişlerdir. Bunları kısaca özetleyecek olursak:

- Kaliteli öğrenme alanları oluşturma,
- Metadata (üstveri) yaratma,
- Sanal danışma hizmetleri,
- Bilgi okuryazarlığı eğitimi,
- Dijitalleştirme, dijital arşivler geliştirme.

Kütüphane hizmetlerinin dijitalleştirilmesi kütüphane kullanıcılarının yayınlara ücretsiz olarak erişmesine olanak sağlarken, ilgili yayınların ve dolayısıyla kütüphanenin de kullanımını artırmıştır. Dijital kütüphanelerde standartlar ve üst verilerin kullanımı ve bu üst verilerin harmanlanması kütüphane otomasyonları arasında karşılıklı işbirliğe ve dolayısıyla kütüphaneler arası işbirliğine olanak sağlamaktadır (ANKOS, 2012; Anunobi, 2008).

Değişen kullanıcı beklentileri ve bilgi miktarına paralel olarak artan iş hacmi, bilgi merkezleri için bilginin kolay, hızlı ve güvenilir bir şekilde düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Düşük maliyet ve ileri düzey performans başta olmak üzere, sağladığı pek çok kazanımla bilgi teknolojileri, bilgi yönetimine ilişkin çok sayıda kanalın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler bilgi kaynaklarının sağlanması, kataloglanması, sınıflanması gibi teknik hizmetlerde tekrarlı süreçlerin sona ermesine, yinelenen işlemlerin yol açtığı emek, para ve zaman kaybının ortadan kalkmasına neden olmuştur (Yalvaç, 1994, s. 53). Bu gelişmeler kütüphanecilerin sahip olması gereken nitelikleri de doğrudan etkilemiştir. Kütüphanecilerin basılı ya da dijital, formatı her ne olursa olsun tüm bilgilerin öğrenciler ve diğer kullanıcılar tarafından erişilebilir olmasını sağlayacak şekilde kimliklenmesi, yerinin belirlenmesi, kısaca düzenlenmesi konusunda yeterli ölçüde uzmanlık bilgisine sahip olmaları bir zorunluluk haline gelmiştir (Foo ve diğerleri, 2002, s. 3).

Yönetimsel boyutta düşünüldüğünde bilgi toplumunun öngördüğü katılımcı demokrasi anlayışı kütüphanelerin daha esnek ve katılımcı bir örgüt modelini benimsemesine neden olmuştur. Bu durum, kütüphane personelinin üst yönetimin kararlarına etki edebilmesine imkân verirken, kullanıcıların etkileşimli kütüphane hizmetleri aracılığıyla yürütülen uygulamalara yönelik fikir sunabilmelerine de ortam hazırlamıştır (Kurulgan, 2005, s. 44; Kurulgan, 2006, s. 162).

Sonuç ve Öneriler

İnovasyona bağlı faaliyetlerin ortaya çıktığı ilk yıllarda diğer dünya ülkelerini geriden takip eden Türkiye, son yıllarda rekabete uyum sağlamak ve öne geçebilmek için yoğun emek harcamaktadır. Yıllara göre istatistiki değerlendirmeler incelendiğinde, Ar-Ge ve inovasyon alanında son on yılda anlamlı farklılıklar bulunduğu göze çarpmaktadır.

Örneğin 2003 yılında AR-GE harcamaları GSYH'nın yüzde 0,48'ine karşılık gelirken, 2012 yılında bu oran yüzde 0,92'ye çıkmıştır.

AR-GE harcamaları son yıllarda büyük bir artış göstermekle birlikte özel sektörün payı hala AB ortalamasının bir hayli altında seyretmektedir. Benzer şekilde patent başvuruları son on yılda sayıca artmış olmakla birlikte, başvuruların tamamının inovasyona kaynaklık eden teknolojik gelişmenin sürdürülebilmesine katkı sağladığı söylenemez. Tüm bunlar inovasyon alanında niceliksel artışın hızla devam ettiğini göstermekle birlikte, aynı yorumu niteliksel boyut için yapmanın oldukça güç olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin inovasyon hedeflerinde “nitelik” unsuruna gereken önem vermemesi, başarı sıralamasındaki yerini üst seviyelere taşımasına engel olabilir. Kalkınma planında belirtilen hedeflere ulaşabilmek ve inovasyonda öncü ülkeler arasında yer alabilmek, inovasyon ve Ar-Ge faaliyetlerine hız kazandırmakla mümkündür. Bu durum ise büyük ölçüde sanayi ve üniversite iş birliğini sağlayacak yeni teknolojilerin kullanılması ve bilgiye erişimin etkinleştirilmesi ile sağlanabilir.

Temel işlevi bilgi erişimi gerçekleştirmek olan bilgi merkezleri inovasyona dayalı faaliyetlerden direkt olarak etkilenen kurumlar arasındadır. İnovasyona bağlı dönüşümün en büyük etkisi üniversiteler ve dolayısıyla üniversite kütüphaneleri üzerinde görülmektedir. Yönetmel boyutta bu etki, esnek ve katılımcı bir yönetim anlayışının benimsenmesiyle ortaya çıkmıştır. Dijital ya da sanal kütüphane kavramlarıyla ifade edilen yeni kütüphane yapıları üniversitelerin uzaktan ya da çevrim içi eğitim programlarını destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra dijital kütüphaneler, son yıllarda sayısı hızla artan yükseköğretim öğrencilerinin kütüphanelerin fiziki yapılarında karşılaşılabilecekleri yer sıkıntısını da engellemektedir. Dijital platformda, farklı dillerde tasarlanan arayüz seçenekleriyle farklı kültürden araştırmacılara hizmet verebilen üniversite kütüphaneleri çevrimiçi tarama, erişim ve rezervasyon gibi olanaklarla kullanıcılarının zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın bilgiye erişmelerine fırsat vermektedir. Dijital kütüphanelerde standart yapıların kullanımı ile sağlanan karşılıklı işlerlik ve işbirliği çalışmaları koleksiyon geliştirme başta olmak üzere bilginin depolanması, paylaşımı ve erişimi açısından kütüphanelere büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Tüm bunlar yeni kütüphane paradigmalarına açıklık getirirken, değişen eğitim yapısının kütüphanelere olan yansımalarını da ortaya koymaktadır.

Kurumlar açısından inovatif faaliyetlerin gerisinde kalmamak, ilgili faaliyetlerin aktif bir katılımcısı olabilmekle doğru orantılıdır. Bu bağlamda bilgi profesyonelleri bilgi yönetiminin değişen yetenekleri çerçevesinde yürüttükleri faaliyetleri yeniden gözden geçirmelidirler. Mevcut teknolojileri bilgi merkezlerine uyarlamak olumlu sonuçlar doğurabilmekle birlikte zamanla orijinalliğini yitirmektedir. Buna bağlı olarak 21. Yüzyılda taşımaları gereken niteliklerden “yaratıcı düşünme becerilerini” yenilikçi uygulamalar doğrultusunda kullanabilmeli ve sonuçlarını ürüne dönüştürebilmelidirler.

Kaynakça

- ANKOS (2012). Bilimsel bilgiye açık erişim. 1 Mayıs 2013 tarihinde http://acikerisim.ankos.gen.tr/belgeler/bilimsel_bilgiye_acik_erisim.pdf adresinden erişildi.
- Anunobi, C.V. (2008). *The role of academic libraries in universal access to print and electronic resources in the developing countries*. 1 Mayıs 2013 tarihinde

- <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1194&context=libphilprac> adresinden erişildi.
- Benek, İ. ve Yıldız, İ. (2011). Yükseköğretimde inovasyon. *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar. 27-29 Mayıs, İstanbul* içinde (s. 814- 821). 1 Temmuz 2015 tarihinde <http://uyk2011.org/> adresinden erişildi.
- Bilgiç, H.G., Doğan, D. ve Seferoğlu, S.S. (2011). Türkiye’de yükseköğretimde çevrimiçi öğretimin durumu: İhtiyaçlar, sorunlar ve çözüm önerileri. *Yükseköğretim Dergisi*, 1(2), 80-87.
- Büyüksulu, A.R. (2011). *Yükseköğretimde 300 milyon dolarlık pazar*. 7 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.turcomoney.com/yuksek-ogretimde-300-milyar-dolarlik-dev-pazar.html> adresinden erişildi.
- Çanak, T.A. (2005). *Kütüphanelerde kullanıcı memnuniyeti anketleri: Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi deneyimi*. 7 Temmuz 2015 tarihinde http://eprints.rclis.org/8456/1/UNAK05_kullanici_memnuniyeti.pdf adresinden erişildi.
- Erkek, D. (2011). *Ar-ge, inovasyon ve Türkiye: Neredeyiz?* 10 Mart 2013 tarihinde <http://www.geka.org.tr/yukleme/dosya/16f80581dc639ad5f68c7f3b891eccd> adresinden erişildi.
- EU, (2012). *EU innovation union scoreboard 2012*. 21 Aralık 2013 tarihinde http://ec.europa.eu/news/science/120208_en.htm adresinden erişildi.
- Foo, S., Chaudhry, A.S., Majid, S.M. ve Logan, E. (2002). *Academic libraries in transition: challenges ahead*. 22 Nisan 2013 tarihinde http://www.ntu.edu.sg/home/sfoo/publications/2002/02wls_fmt.pdf adresinden erişildi.
- INSEAD. (2011). *INSEAD issues the global innovation index 2011 Switzerland ranks first among 125 economies on innovation levels*. 22 Aralık 2013 tarihinde http://www.insead.edu/media_relations/press_release/2011_global_innovation_index.cm adresinden erişildi.
- İşık, N. ve Kılınç, E.C. (2011). *Bölgesel kalkınmada ar-ge ve inovasyonun önemi: karşılaştırmalı bir analiz*. 14 Mayıs 2013 tarihinde http://iibfdergi.ogu.edu.tr/makaleler/11414529_6_62_Makale_0.pdf adresinden erişildi.
- Karaata, E.S. (2012). Bazı inovasyon ve bilgi ekonomisi performans ölçümlerinde Türkiye’nin konumu. 18 Kasım 2013 tarihinde http://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/not_skaraata_inovasyon_ve_trninyeri.pdf adresinden erişildi.
- Karakaş, S. (1996). Enformasyon devrimi sürecinde kütüphanecinin rolü. *Türk Kütüphaneciliği*, 10(4), 339-349.
- Kaur, H. ve Sharda, P. (2010). Role of technological innovations in improving library services. *International Journal of Library and Information Science*, 2(1), 11-16.
- Kavak, Ç. (2009). *Bilgi ekonomisinde inovasyon kavramı ve temel göstergeleri*. 12 Mayıs 2013 tarihinde http://ab.org.tr/ab09/kitap/kavak_inovasyon_AB09.pdf adresinden erişildi.
- Kurulgan, M. (2005). Bilgi teknolojisinin üniversite kütüphanelerindeki planlama ve örgütleme işlevleri üzerine etkileri ve Türkiye’deki uygulamaya ilişkin bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 19(1), 41-55.
- Kurulgan, M. (2006). Bilgi toplumunun kütüphaneler üzerine etkisi. A. Yıldızeli, H. K. Bahşıoğlu, B. Bulgun ve F. Başar (Eds.), *ÜNAK '05 Bildiriler: Bilgi Hizmetlerinin Organizasyonu ve Pazarlanması*, 22-24 Eylül 2005 içinde (s. 162-180) İstanbul: Kadir Has Üniversitesi. 17 Ocak 2011 tarihinde <http://kaynak.unak.org.tr/bildiri/unak05/u05-19.pdf> adresinden erişildi.

- ÖSYM. (2012). 21. yabancı uyruklu öğrencilerin uyruklarına göre sayıları. 21 Mart 2013 tarihinde <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-60408/h/21yabanciogrenciuyruk.pdf> adresinden erişildi.
- Öztan, A. (2011). *Ar-ge üzerine düşünceler*. 10 Mart 2013 tarihinde http://www.gidamo.org.tr/resimler/ekler/78d0bac6fb39944_ek.pdf?tipi=5&turu=H&sube=0 adresinden erişildi.
- Resnick, D. P. (2011). Innovative universities: When, why and how? *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar*. 27-29 Mayıs, İstanbul içinde (s. 125- 131). 1 Temmuz 2015 tarihinde <http://uyk2011.org/> adresinden erişildi.
- The Global Innovation Index*. (2013). 22 Aralık 2013 tarihinde <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2013#pdfopener> adresinden erişildi.
- Tiryaki, T. (2013). İnovasyon (yenileşim) ve Türkiye’de inovasyon hakkında. 10 Kasım 2013 tarihinde <http://www.timurtiryaki.com/uploads/4/7/8/5/4785024/inovasyon-yenilesim-egitimnotlar-timurtiryaki.pdf> adresinden erişildi.
- Toku, N. (2011). Avrupa Birliği sürecinde Türkiye’de yükseköğretim. *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar*. 27-29 Mayıs, İstanbul içinde (s. 332- 337). 1 Temmuz 2015 tarihinde <http://uyk2011.org/> adresinden erişildi.
- TÜBİTAK. (2014). Milyon kişi başına düşen bilimsel yayın sayısı, 2013. *Haber Bülteni*, sayı 1. 17 Mart 2015 tarihinde http://tubitak.gov.tr/sites/default/files/milyon_kisi_basina_dusen_bilimsel_yayin_sayis_haber_bulteni_2013.pdf adresinden erişildi.
- TÜİK. (2014). *Temel istatistikler*. 25 Mart 2015 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden erişildi.
- Türk Eğitim Sen. (2009). Türkiye’de üniversite sorunu ve üniversite çalışanları üzerine bir araştırma. 21 Nisan 2013 tarihinde http://www.turkegitimsen.org.tr/lib_basili/94.pdf adresinden erişildi.
- Üstün, A. (1994). Teknolojik gelişmelerin kütüphane ve bilgi merkezlerine etkisi (Yasalar açısından bir yaklaşım). *Türk Kütüphaneciliği*, 8(3), 217-229.
- World Bank. (2012). *Knowledge assessment methodology 2012*. 22 Aralık 2013 tarihinde http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp adresinden erişildi.
- Yalvaç, M. (1994). *Kütüphane hizmetlerinde bilgisayara geçiş ve sorunları*. İstanbul: Mavibulut Yayınları.
- Yamaç, K. (2001). Nedir bu inovasyon? *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 1(3), 6. 1 Mayıs 2013 tarihinde <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=41> adresinden erişildi.
- YÖK. (2013). *Yeni yasa taslağı önerisi*. 14 Temmuz 2015 tarihinde <http://yeniyasa.yok.gov.tr/files/deaed4775cb01c29786a7dda47c57672..pdf> adresinden erişildi.
- Yurdadoğ, B.U. (1997). Enformasyon Devrimi’nin getirdikleri, götürmedikleri. B. Yılmaz (Ed.), *Kütüphanecilik Bölümü: 25. Yıl’a Armağan* içinde (s. 71-85). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü.

Kütüphane ve Bilgi Bilimi Alanında Tema Analizi: Metin ve Ağ Analizi Tekniğiyle Bir Deneme

Coşkun Polat

Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Çankırı.
polatcoskun@gmail.com

Kasım Binici

Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Çankırı.
binici82@gmail.com

Öz: Çalışmanın amacı kütüphane ve bilgi bilimi disiplininde yayınlanmış bilimsel çalışmalara ilişkin bir tema analizi yapmaktır. Bu amaçla disipline ait 2000-2014 döneminde LISTA veri tabanında yer alan yayınlardan sistematik örnekleme yöntemi ile seçilen ve evrenin %10'unu kapsayan toplam 9367 çalışmanın başlık ve özleri metin madenciliği ve ağ analizi yöntemleriyle işlenerek alan araştırmalarının temaları belirlenmeye çalışılmıştır. Analizler neticesinde sekiz ana tema (bilgi okuryazarlığı, kütüphane hizmetleri, kütüphane ve bilgi bilimi teknolojileri ve hizmetleri, bilgi yönetimi ve iletişim teknolojileri, bilgi erişim, web sayfaları, açık erişim, bilgi arama davranışı), yirmi iki alt tema ve beş küçük tema saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kütüphane ve bilgi bilimi, metin madenciliği, ağ metin analizi.

Giriş

Bilimsel yayınlar ait oldukları disiplinlerin ilgi alanları ve gelişim düzeylerinin göstergeleridir. Disiplinin sorunları, uygulama örnekleri, mevcut durum karşısındaki tutumları ve gelişmelere karşı eğilimleri, vb. konular bilimsel yayınların içeriklerinin şekillenmesinde temel girdilerdir. Disipline ait bilimsel literatür ait olduğu disiplinin temel uğraş alanı, mesleki sınırlarının ortaya konması ve zaman içerisindeki eğilimlerinin belirlenmesi gibi bilgiler yanında disiplinin gelecekteki yöneliminin ne olacağı konusunda da araştırmacılar için önemli ipuçları vermektedir. Bu nedenle disipline ait bilimsel literatürün içeriklerine ilişkin analiz çalışmaları hem ilgili disiplinin zaman içindeki değişiminin gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi hem de gelecekteki araştırmalar için yön gösterici olması anlamında geçmişten günümüze sürekli üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi bilimsel yayıncılıkta da köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bilimsel yayıncılık sürecinin her aşamasında teknolojinin sağladığı kolaylıklar yayınların üretilme ve paylaşılma sürecini hızlandırırken, hemen her disiplinde geçmişle kıyaslanmayacak nicelikte yeni bilgi dermesini ortaya çıkarmıştır. Bu dermelerin içeriklerine ilişkin analizler geçmişte de yapılıyor olmasına karşın, nicelikteki artış bu analizlerin teknoloji tabanlı ve yeni teknikler ile yapılması çalışmalarını da hızlandırmıştır. Yazılı metinlerdeki çeşitli anlamları bilgisayar aracılığıyla otomatik olarak çıkarma ve birbirleriyle ilişkilendirme işlemi (Altay, 2014) olarak tanımlanan ve veri madenciliği ile birlikte kullanılan metin madenciliği de son dönemde ortaya çıkmış içerik analiz tekniklerinden biridir.

Veri madenciliği gelecekle ilgili tahmin yapma amacıyla bilgisayar programı kullanarak mevcut veriden anlamlı bilgileri ve ilişkileri çıkarma için kullanılan tekniğe verilen genel isimdir. (Dolgun, Özdemir ve Oğuz, 2009, s. 49; Kaşıkçı ve Gökçen, 2014, s. 25). Metin madenciliği ise belirli bir formatta olmayan, yazı tipindeki veriler içerisinde gizli olan nitelikli bilginin çıkarılması, düzensiz haldeki verinin formatlanması sürecidir (Oğuz, Bilge ve Saka, 2007, s. 109). Metin madenciliği; doküman dermelerinin ön işlemlerini (metin kategorize edimi, bilgi çıkarımı, terim çıkarımı), yaygın gösterimleri analiz eden gösterimlerin ve tekniklerin deposunu (dağılım analizleri, kümeleme, eğilim analizleri, birliktelik kuralları) ve nihai sonuçlarının görselleştirilmesini kapsamaktadır (Feldman ve Sanger, 2007, s. x). Bu süreçte metin ilk başta bir ön işlem (cümle ve kelime analizleri) geçer, anlamsız kelimeler çıkarılır, metinler kategorilendirilir ve sonuçta geleneksel veri madenciliği yöntemleri kullanılarak (kümeleme, yapay sinir ağları, karar ağaçları, regresyon analizleri vb.) geniş hacimli metinler analiz edilir ve daha sonra elde edilen sonuçlar değerlendirilir (Cerrito, 2004).

Çok farklı alanlarda kullanılabilen metin madenciliği akademik yayınların analizinde de kullanılmaktadır. Metin madenciliği yöntemiyle yayımlanmış dergi makalelerinde araştırma eğilimleri, konu kategorileri, zayıflayan ya da genişleyen araştırma konuları, konuların ömrü, azalan veya artan teoriler tanımlanabilmektedir (Gobster, 2014; Janssens, Leta, Glänzel ve De Moor, 2006; Liew, Adhitya ve Srinivasan, 2014; Terachi, Saga ve Tsuji, 2006).

Metin madenciliği ile bir dermedeki verilerin analizi belli bir süreçten oluşur. Abbott (2013), bu süreç akışının aşağıdaki aşamaları içerdiğini belirtmiştir:

1. Aşama: İşin anlaşılması.
2. Aşama: Veri yapısı ve kullanılabilirliğinin araştırılması.
3. Aşama: Verilerin düzenlenmesi.
4. Aşama: Modellerin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi.
5. Aşama: Sonuçların değerlendirilmesi.
6. Aşama: Kullanıcılarla paylaşım.

Sonuç olarak metin madenciliğinde amaç yapılandırılmamış ya da yarı yapılandırılmış metinlerin formatlanıp yapılandırılmış hale dönüştürülmesi, analiz edilmesi ve nitelikli bilgilere kısa sürede erişilmesini sağlamaktır.

Kütüphane ve bilgi bilimi alanında eğilim, konu veya içerik analizleri yapan çalışmalarda farklı yöntemleri görmek mümkündür. Alanın beş dergisini kapsayan yaklaşık 1000 makalenin tam metnini metin madenciliği, çok boyutlu ve hiyerarşik kümeleme yöntemleri kullanarak ve ağ analizi ile görselleştirilerek bilim haritası çıkartılmaya çalışılmıştır (Janssens, Leta, Glänzel ve De Moor, 2006). Yine metin madenciliği yöntemi kullanılarak ve farklı kümeleme yaklaşımlarıyla bilim haritaları oluşturulmuştur (Glenisson, Glänzel, Janssens ve Moor, 2005). Salt metin işleme yerine yayınların anahtar kelimeleri kullanarak eğilim analizleri yapan yayınlar da vardır. LISA veri tabanında 2004-2005 yıllarını kapsayan araştırma alanları üzerine yapılan bir çalışmada makale tanımlayıcıları temel alınarak en sık kullanılan anahtar kelimeler tespit edilmeye çalışılmış ve anahtar kelimelerin birlikte kullanımı ağ analizi ile ortaya konularak eğilim analizi yapılmıştır. (González-Alcaide, Castelló-Cogollos, Navarro-Molina, Aleixandre-Benavent ve Valderrama-Zurián, 2008). Kütüphane ve bilgi

biliminin gelişimini inceleyen bir diğer çalışmada ise makale konuları bir sınıflandırma şemasına tabi tutularak içerik analizi yapılmıştır (Tuomaala, Järvelin ve Vakkari, 2014).

Yürütülen bu çalışmamızda ise yayın sayısının çokluğu ve eser tanımlayıcıların yokluğu var olanların da çoğu defa yetersizliği nedeniyle metin madenciliği yönteminin kullanımını zorunlu kılmıştır. Amaç metin madenciliği tekniği ile kütüphane ve bilgi bilim literatürünün incelenmesidir. Böylece disipline ait literatürde ön plana çıkan terimler ve buna bağlı olarak da ön plana çıkan konular geleceğe ilişkin eğilim amacıyla araştırmacıların ilgisine sunulacaktır.

Yöntem

Çalışmada LISTA veri tabanında 2000-2014 yılında yer alan yayınların %10 kısmı sistematik örnekleme yöntemiyle seçilmiş ve toplamda 9367 yayın incelenmiştir. Yayınların başlık, öz, yazar, yıl, kaynak ve anahtar kelimelerden oluşan tanımlayıcı bilgileri LISTA veri tabanından alınmıştır. Elde edilen yayın dermesi “csv” formatına dönüştürülerek yayın listesi elde edilmiştir. Analiz işlemi, yayınların yapılandırılmamış başlık ve öz verileri üzerinden metin madenciliği yöntemiyle işlendikten sonra sosyal ağ analizi ile görselleştirilerek gerçekleştirilmiştir.

Metin Ön İşleme

Verilerin düzenlenmesi, metin madenciliğinin en zor aşamasıdır. Yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış veriler yapılandırılır. Verilerin analizi için öncelikle işlenmemiş ham verilerin parçalara ayrılarak yapılandırılması, çeşitli analiz tekniklerinin kullanılması için de nitel olan veri yapılarının nicele dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu amaçla öncelikle yayınların başlık ve öz verileri metin madenciliği yöntemiyle ön işlemeye tabi tutulmuştur. Metin içerisinde duraklama terimleri (stop word) olarak tanımlanan ve İngilizcede sık geçen sözcükler veya bağlaçlar (a, an, the, that, vb.) ayıklanmıştır. Analizlerde harf duyarlılığını engellemek için tüm metin küçük harflere dönüştürülmüş, noktalama ve sembol işaretleri ayıklanmıştır.

Kelimelerin morfolojik yapısını bulmak için gövdeleme işlemi uygulanmıştır. “Kuhlen Stemmer” ve “Porter Stemmer” bu işlem için uygulanan başlıca iki algoritmadır. Çalışmada kelimelerin köklerini bulmak için çoğul veya tekil olarak kullanılan kelimelerin tek yapıda gösterilmesini sağlayan “Porter Stemmer” algoritması kullanılmıştır. Böylece veri karmaşıklığı giderilirken bir taraftan da veri yapısında boyut indirgeme işlemi gerçekleştirilmiş ve daha iyi hesaplama olanağı sağlanmıştır.

Metin dermesinde ikili n-gram oluşturularak indeksleme işlemi gerçekleştirilmiştir. N-gram yapısının tercih nedeni; daha önce aynı veriler üzerinde yapılan bir çalışmada sık geçen tekli kelimelerin birleşerek sık geçen ikili kelimeleri oluşturduğu görüldüğünden (Polat ve Binici, 2014), verideki çok boyutluluğu indirmektir.

İkili terimler çıkartıldıktan sonra kelime ağırlıklarını bulmak için indekslenen terimlerin dönemlere göre doküman frekansı (DF) hesaplanmıştır. DF, bir kelimenin geçtiği doküman sayısını ifade etmektedir. Bu işlem sonunda akademik yazında sık kullanılan ve indeksleme için anlamsız görülen n-gramlar kapsam dışı bırakılmıştır.

Kelimelerin küme yapısını ve bağlantı durumlarını analiz etmek için kelime birlikteliğinin hesaplanması gerekmektedir. Kelime birlikteliği terimlerin aynı

dokümanlarda kullanılma sıklığını ifade eder. Son olarak kelime birlikteliği hesaplanarak birliktelik değeri 10'dan küçük olan bağlantılar kapsam dışı bırakılmıştır. Bu şekilde ağ karmaşıklığını gidererek kümeleme analizini sağlama hedeflenmiştir. Elde edilen terimler, terim sıklıkları, terimlerin birlikte kullanırlığı ve sıklıkları "csv" formatına çevrilmiş, metin madenciliği yöntemiyle işlemeye tabi tutulan salt metin yapılandırılmış veriye dönüştürülmüştür. Yukarıda ifade edilen tüm işlemlerde Knime¹ programı kullanılmıştır.

Yapılandırılmamış metinden elde edilen veriler popüler bir grafik görselleştirme ve analiz aracı olan Gephy² ağ analizi programına aktarılmıştır. Burada her terim bir düğüm, kelimelerin DF değeri ağırlık, kelime birlikteliği bağlantı ve birliktelik değeri de bağlantı ağırlığı olarak kabul edilmiştir. Ağ grafiğinin çiziminde Force Atlas algoritması kullanılmıştır. Bu algoritma ana düğümlere bağlanan düğümleri belli küme içerisinde dizerken en çok bağlantılanmış düğümleri de birbirinden uzaklaştırmaktadır (Paranyushkin, 2011).

Salt metin işlenirken denetimli terimler kullanılmadığından veri içerisinde istenmeyen birçok kelime bulunabilmektedir. Ağ analizi aşamasında dinamik olarak terimlerin ağ içerisindeki hareketliliği izlenebildiğinden anlamsız kelimeleri veya kümeleri saptamak kolay olmaktadır. Bu aşamada anlamsız bulunan düğüm ve bağlantılar ayıklanmıştır. Ağ yapısı dışında kalan ve sıklığı az olan düğümlere de aynı işlem uygulanmıştır.

Bulgular

Kütüphane ve bilgi bilimi alanında on beş yıllık bir dönemden seçilmiş 9367 makalenin başlık ve özetlerinde metin madenciliği ve ağ analizi yöntemiyle yapılan incelemede 499 tanımlayıcı (ikili terimler) ve 852 bağlantı saptanmıştır (bkz. Şekil 1). Kelimelerin makalelerde birlikte görünürlükleri, kullanım sıklıkları dikkate alınarak yapılan ağ analizleri ile genel temalardan alt temalara doğru bir yöntem izlenerek aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

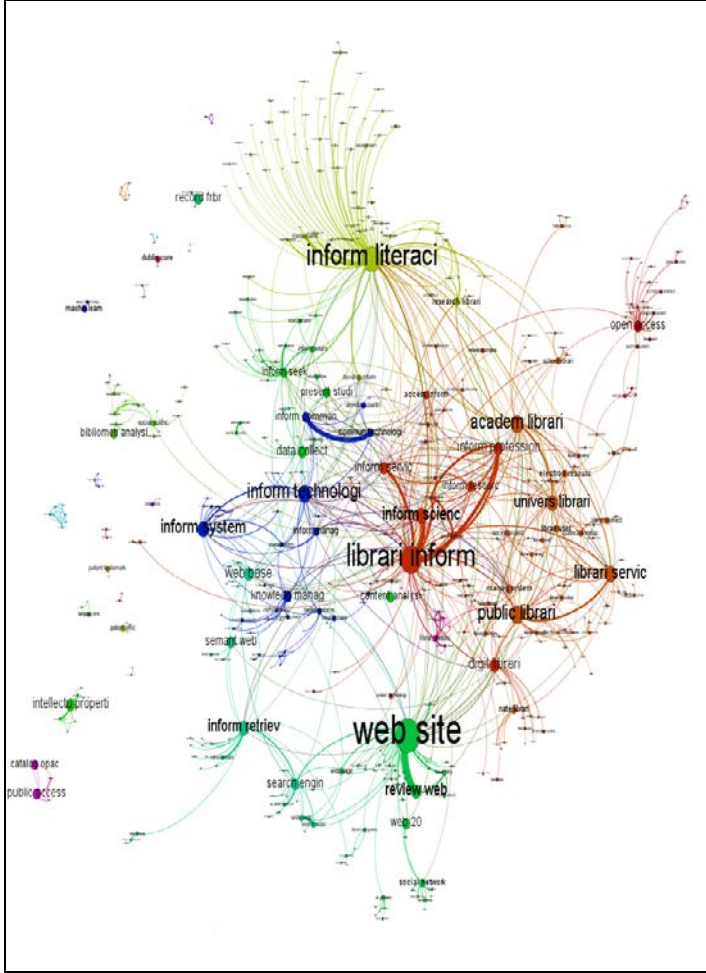
Kelimelerin ağırlığı ve bağlantı sayıları dikkate alınarak oluşturulan ağ yapısında metin dermesinin ana birleşme noktaları **bilgi okuryazarlığı, bilgi bilimi, web sitesi, kütüphane hizmetleri, bilgi teknolojileri, bilgi sistemleri, açık erişim** olduğu görülmektedir. Şekil 1'de görüldüğü gibi düğümlerin büyüklüğü terimlerin DF değerini, bağların kalınlığı birlikte görülme değerini, renkler ise küme yapısını ifade etmektedir.

Birbirine bağlantılı terimleri daha belirgin tespit edebilmek için terimlerin nasıl kümelendiği sorgulanmıştır. Topluluk tespiti tekniği kullanılarak küme yapısı elde edilmiştir. Ağın belli bir yerinde yoğun bir şekilde bir arada ve birbirine bağlı olan düğümler aynı kümeye ait olduğu kabul edilir. Şekil 1 ve 2'de görüldüğü gibi aynı kümede olan terimler benzer rengi taşımaktadır. Görüntülerde sekizi büyük ve diğerleri küçük boyutlarda olmak üzere toplamda 29 küme tespit edilmiştir. Ağ analizinde merkezi noktada bulunan terimlere veya disiplinin genel terimleri olarak ifade edebileceğimiz düğümlere bağlantı sayısının ve yoğunluğunun fazla olması yorumlamayı güçleştirmektedir. Daha ayrıntılı inceleme için söz konusu yedi büyük

¹ <https://www.knime.org/>

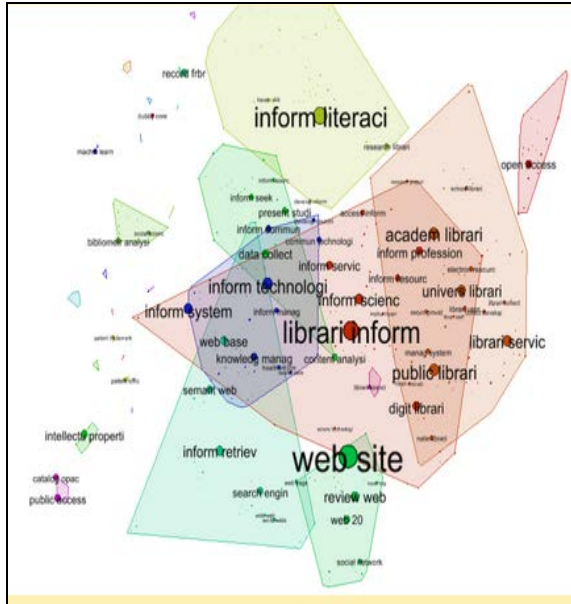
² <http://gephi.github.io/>

kümede toplanan kelime gruplarından karmaşık veya yoğunluğu fazla olan küme verileri tekrardan değerlendirilmiş ve kümelenerek ayrıca yorumlanmıştır.

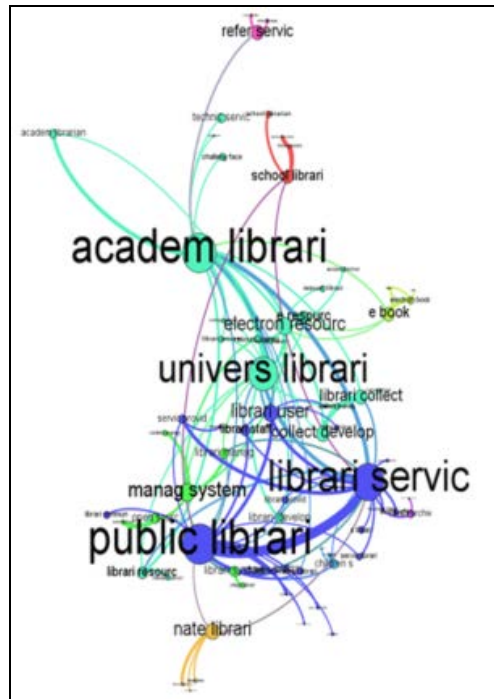

Şekil 1. Terimlerin ağ yapısı

Ağ içerisinde en büyük küme toplam düğümlerin %16,03'ünden oluşmaktadır. Kümenin merkez noktasında **bilgi okuryazarlığı** terimi yer almaktadır. Ön plana çıkan diğer önemli terimler ise araştırma kütüphaneleri, bilgi okuryazarlığı becerileri, öğrenci eğitimi, e-öğrenme ve kütüphane eğitimi gibi terimlerdir. Yığılmış terimler dikkatlice incelendiğinde kümenin açıkça **bilgi okuryazarlığı** temasını tanımladığı anlaşılmaktadır (bkz. Şekil 2).

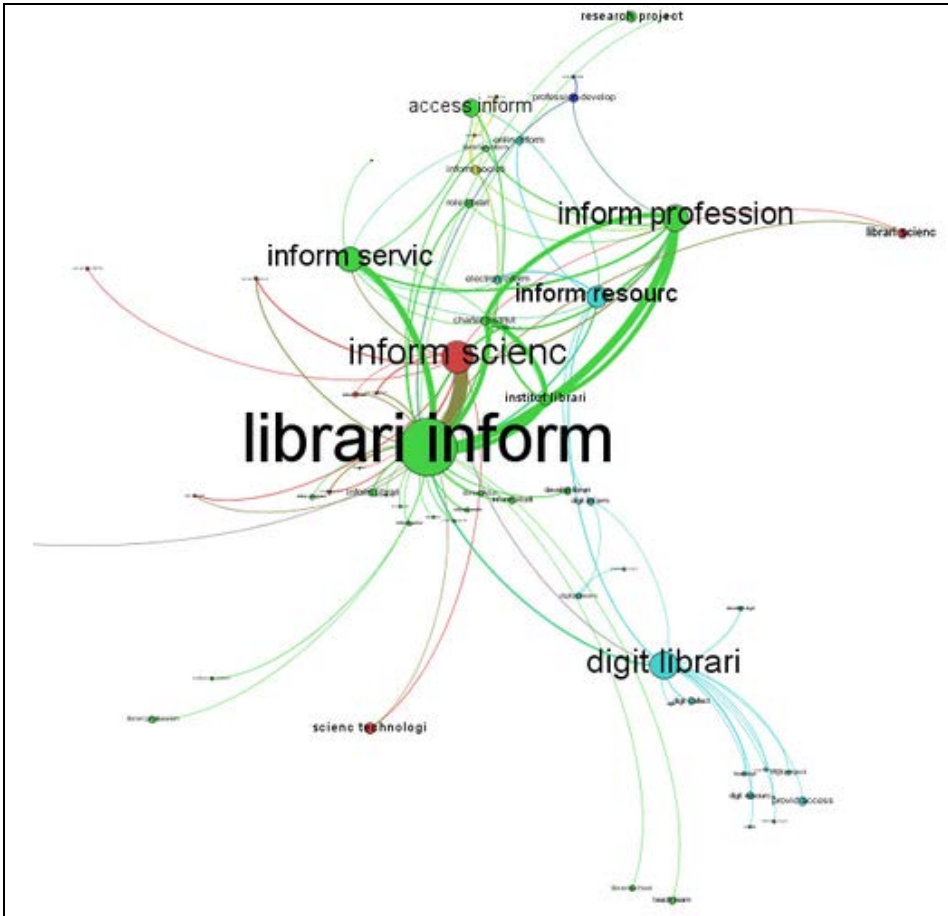

Şekil 2. Küme analizi

Şekil 3. Kütüphane hizmetleri ağ yapısı

Bir diğer küme yapısı da ağdaki düğümlerin %15,03'ünü temsil etmektedir. Kapsam olarak bağlantıların karmaşık olduğu, ancak detaylı incelendiğinde **kütüphane hizmetlerini** niteleyen bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Kümede doküman sıklığı ön plana çıkan terimler, kütüphane türlerini (halk kütüphanesi, akademik kütüphane, üniversite kütüphanesi, milli kütüphane, okul kütüphanesi) temsil eden kelimelerdir. Sadece bu kümedeki düğümler üzerinden kümeleme mekanizması tekrardan çalıştırıldığından kümenin odak noktasının kütüphane türlerine göre kütüphane hizmetleri olduğu görülmektedir. Burada **derme** temasını e-kaynaklar, e-kitaplar, kütüphane dermesi, derme geliştirme terimleri; **kullanıcı** temasını kütüphane kullanıcıları terimi; **personel** temasını kütüphane personeli, akademik kütüphaneci, okul kütüphanecisi, kütüphane medya uzmanı terimleri; **yönetim** temasını da kütüphane yönetimi, yönetim sistemi, kütüphane sistemi, açık kaynak, içerik yönetimi, kaynak yönetimi terimleri temsil etmiştir (bkz. Şekil 3).

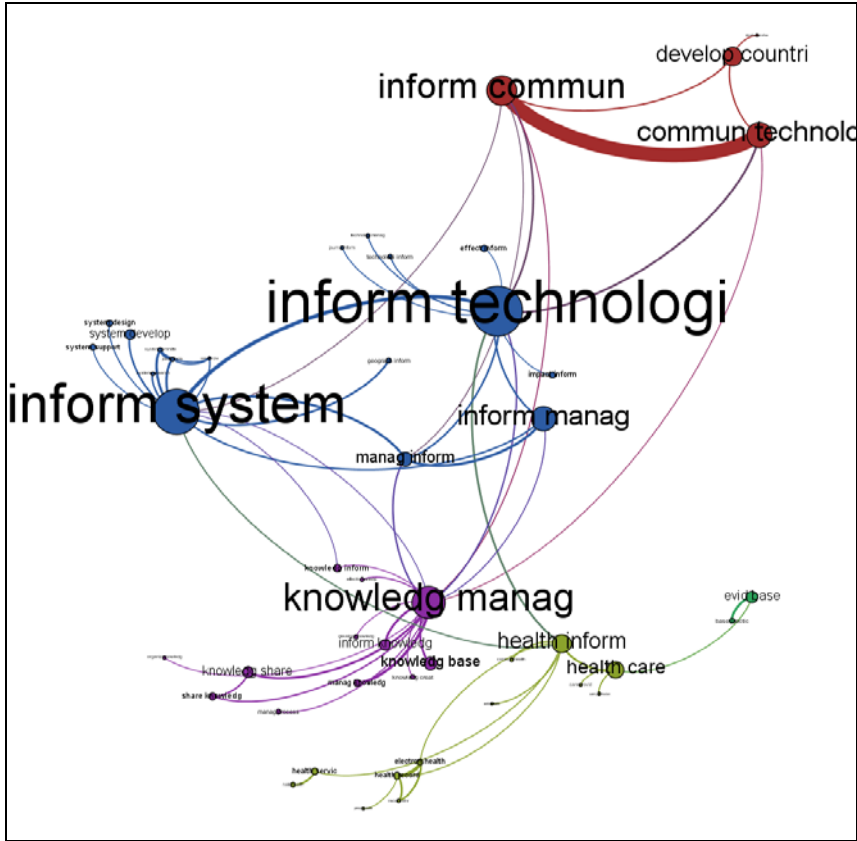

Şekil 4. Kütüphane/bilgi bilimi teknolojileri ve hizmetleri ağ yapısı

Ağ içerisinde kümelenen bir diğer önemli topluluk toplam düğümlerin %12,42 oranını oluşturmaktadır. İçeriği **kütüphane ve bilgi bilimi teknolojileri ve hizmetleri** olduğu

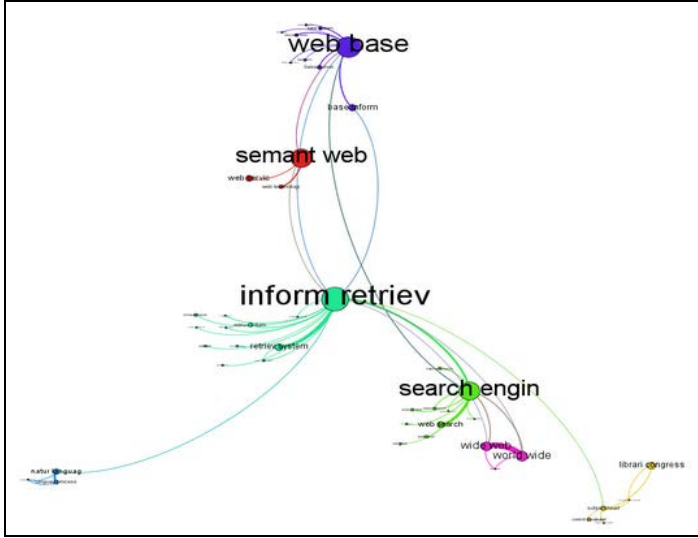
anlaşılmaktadır. Kütüphane ve bilgi bilimi terimi ile birlikte bilgi hizmetleri, bilgi profesyonelleri, bilgi kaynakları terimlerinin yoğun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu küme içerisinde ve ilişkili olarak dijital kütüphane temasının ayrı bir alt küme oluşturduğu da görülmektedir (bkz. Şekil 4).

Ağ yapısında yer alan bir diğer büyük terim topluluğu **bilgi yönetimi ve iletişim teknolojilerini** niteleyen kelimeler grubudur. Grup toplam düğümlerin %9,48'ni temsil etmektedir. Kümeye ait alt kümeleri bölme işlemi gerçekleştirildiğinde görselin dört ana yapıda şekillendiği görülmektedir. Bunlar bilgi iletişimi ve teknolojileri, enformasyon yönetimi-teknolojileri-sistemleri, bilgi yönetimi ve tıp ve sağlık bilgisi temalarından oluşmaktadır (bkz. Şekil 5).

Şekil 5. Bilgi yönetimi ve iletişim teknolojileri ağ yapısı

Ağ yapısında ön plana çıkan bir diğer küme yapısının ana birleşme noktasını **bilgi erişim** oluşturmaktadır. Ağdaki düğümlerin toplam oranı %9,42'dir. Alt kümelere ayrıldığında bilgi erişim kümesi dışında altı alt kümenin olduğu görülmektedir. Bunlar web tabanlı bilgi, semantik web, arama motorları, www, denetimli konu başlıkları ve doğal dil işleme temalarından oluşmaktadır (bkz. Şekil 6).

Şekil 6. Bilgi erişim ağ yapısı

Web sitesi temasıyla bir arada yer alan küme yapısı toplam düğümlerin %8,82'sini oluşturmaktadır. Sosyal ağlar, web 2.0, e-devlet temaları da bu kümenin ana bileşenleri olarak gözükmetedir (bkz. Şekil 7).

Şekil 7. Web sitesi ağ yapısı

Açık erişim temasıyla ağda belirgin olarak kendini gösteren ve diğer kümelerle nazaran daha açık şekilde bir arada birleşen kelime grupları, ağdaki toplam düğüm sayısını %6,41'ni oluşturmaktadır.

Bilgi arama davranışı teması ön plana çıkan ve ağdaki toplam düğümlerin %5,41'ni oluşturan belirgin bir diğer küme örneğidir.

Ağ içerisinde bağımsız ve küçük gruplar oluşturan bibliyometrik analiz (%3,21), fikri mülkiyet hakları (%1,6), OPAC (%0,8), RFID (%0,6), FRBR (%0,6) konuları anlamlı görülen diğer önemli kümelerdir. Bunların dışındaki kümeler ise anlamsız bulunmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Kütüphane ve bilgi bilimi disiplininde son dönemde üzerinde en çok durulan konuların belirlenmesi, gelecekte yapılacak çalışmalara da ışık tutması amacıyla, disipline ait bilimsel literatürden seçilen örneklem üzerinden makale başlıkları ve özleri alınarak metin madenciliği tekniği ile yapılan içerik analizi sonucunda; terimlere dayalı olarak sekiz büyük küme, yirmi iki alt küme ve beş küçük küme anlamlı bulunmuştur. Genelden özele doğru ağ yapısı ile yapılan konu/tema analizinden hiyerarşik yapı içerisinde aşağıdaki konu ve temaları çıkarmak mümkündür:

- Bilgi okuryazarlığı
- Kütüphane hizmetleri (kütüphane türlerine göre)
 - o Derme
 - o Kullanıcı
 - o Personel
 - o Sistem yaklaşımı yönetim
- Kütüphane ve bilgi bilim teknolojileri ve hizmetleri
 - o Bilgi bilimi, Kütüphane bilimi
 - o Bilgi profesyonelleri
 - o Dijital kütüphaneler
- Bilgi yönetimi ve iletişim teknolojileri
 - o Bilgi iletişimi ve teknolojileri
 - o Enformasyon yönetimi-teknolojileri-sistemleri
 - o Bilgi yönetimi
 - o Tıp ve sağlık bilgisi
- Bilgi Erişim
 - o Bilgi erişim
 - o Web hizmetleri
 - o Anlamsal web
 - o Arama motorları
 - o www
 - o Denetimli konu başlıkları
 - o Doğal dil işleme
- Web sayfaları
 - o Web sayfaları
 - o Web 2.0
 - o Sosyal ağlar, Sosyal medya
 - o E-devlet
- Açık erişim
- Bilgi arama davranışı
- Bibliyometrik analiz
- Fikri mülkiyet hakları
- OPAC
- RFID
- FRBR

Analiz sonucunda elde edilen konu ve tema grupları ile ilgili genel anlamda şu çıkarımların yapılması mümkündür:

- Oluşan küme ve alt kümelerde teknoloji ilişkili temaların ağırlığı görülmektedir. Bu durum mesleki açılıma ve gelecekteki yönelime işaret etmesi açısından önem arz etmektedir
- Alanın eğitim boyutunun belirgin bir şekilde bilgi okuryazarlığı temasında kümelandığı söylenebilir.
- Personel unsurunun değişik küme ve bağlantılarda farklı kullanımlarının olduğu görülmüştür. Akademik kütüphanelerde akademik kütüphaneci, okul kütüphanelerinde okul kütüphanecisi, kütüphane ve bilgi biliminde bilgi profesyonelleri personele ilişkin en çok kullanılan terimlerdir. Buradaki farklı nitelendirmeler alanda uzmanlaşmanın bir örneği olarak kabul edilebilir.
- Kütüphane hizmetlerinde derme, kullanıcı ve personel unsurlarına daha fazla odaklanıldığı anlaşılmaktadır.
- Bilgi erişim kavramı, denetimli konu başlıkları kavramıyla bir üst hiyerarşide birleşirken aynı hiyerarşide web tabanlı, arama motorları, anlamsal web, doğal dil işleme temalarının da yer aldığı gözlenmektedir. Bu durum, bilgi erişimde teknolojik yönelimlere paralel evirilmelerin olduğunu göstergesidir.
- Bilgi yönetimi, enformasyon yönetimi, tıp ve sağlık bilgisi her ne kadar farklı kümelenmeler de aynı şemsiye altında birleşerek iletişim ve teknoloji kavramlarıyla sıkı bağlarının olduğu görülmektedir. Bu da söz konusu kavramların birbirleri ile iç içe kullanıldığını göstermektedir.
- Sosyal medya ve sosyal ağların alanda önemli derecede yer aldığı görülmektedir.
- Açık erişim konusu başlı başına bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak, konu ile ilgili yapılacak gelecekteki çalışmalar için bazı çıkarımlar ve öneriler de şöyle özetlenebilir: Temaların belli bir zaman sürecinde ağırlık değerinin ve yoğunluğunun değişimini ölçmek için daha kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca çalışmada her ne kadar anlamlı sonuçlar çıksa da metin madenciliği alanında geliştirilen araçlar kelime çıkarma işlemlerinde istenilen seviyede olmamaktadır. Bu nedenle indeksleme işleminde n-gram kullanılmıştır. Daha derinlemesine ve kapsamlı yapılacak bir indeksleme ile daha anlamlı sonuçlar elde edilecektir.

Kaynakça

- Abbott, D. (2013). *Introduction to text mining virtual data intensive summer school*. 15 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.vscse.org/summerschool/2013/Abbott.pdf> adresinden erişildi.
- Altay, G. (2014). *Text mining nedir?* 15 Mayıs 2015 tarihinde <http://veribilimlerienstitusu.com/text-mining-nedir/> adresinden erişildi.
- Cerrito, P. (2004). Inside text mining: Text mining provides a powerful diagnosis of hospital quality rankings. *Health Management Technology*, 25(3), 28–31. 15 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.sas.com/technologies/analytics/datamining/textmining.pdf> adresinden erişildi.

- Dolgun, M. Ö., Özdemir, T. G. ve Oğuz, D. (2009). Veri madenciliği'nde yapısal olmayan verinin analizi: metin ve web madenciliği. *İstatistikçiler Dergisi*, 2(2009), 48-58. 15 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.istatistikciler.org/dergi/IstDer090203.pdf> adresinden erişildi.
- Feldman, R. ve Sanger, J. (2007). *The text mining handbook advanced approaches in analyzing unstructured data*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Glenisson, P., Glänzel, W., Janssens, F. ve Moor, B. D. (2005). Combining full text and bibliometric information in mapping scientific disciplines. *Information Processing & Management*, 41(6), 1548-1572.
- Gobster, P. H. (2014). (Text) Mining the LANDscape: Themes and trends over 40 years of Landscape and Urban Planning. *Landscape and Urban Planning*, 126, 21-30.
- González-Alcaide, G., Castelló-Cogollos, L., Navarro-Molina, C., Alexandre-Benavent, R. ve Valderrama-Zurián, J. C. (2008). Library and information science research areas: Analysis of journal articles in Lisa. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 59(1), 150-154.
- Janssens, F., Leta, J., Glänzel, W. ve De Moor, B. (2006). Towards mapping library and information science. *Information Processing & Management*, 42(6), 1614-1642.
- Liew, W. T., Adhitya, A. ve Srinivasan, R. (2014). Sustainability trends in the process industries: A text mining-based analysis. *Computers in Industry*, 65(3), 393-400.
- Kaşıkçı, T. ve Gökçen, H. (2014). Metin madenciliği ile e-ticaret sitelerinin belirlenmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 7(1), 25-32.
- Oğuz, B., Bilge, U. ve Saka, O. (2007). Tıpta metin madenciliği. *Tıp Bilişimi '07: IV. Ulusal Tıp Bilişimi Kongresi, 15-18 Kasım, Antalya, Bildiriler içinde* (s. 108-112). 15 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.turkmia.org/kongre2007/cd/pdf/108-112.pdf> adresinden erişildi.
- Paranyushkin, D. (2011). Identifying the pathways for meaning circulation using text network analysis. *Nodus Labs*. 15 Mayıs 2015 tarihinde <http://noduslabs.com/publications/Pathways-Meaning-Text-Network-Analysis.pdf> adresinden erişildi.
- Polat, C. ve Binici, K. (2014). Kütüphane ve bilgi bilimi düşünsel altyapısının gelişimi: Kelime bulutu yaklaşımı ile bir içerik analizi denemesi. *Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Felsefesi Sempozyumu Etik: Kuram ve Uygulama*, 3-5 Eylül 2014, Kastamonu, Türkiye, sunulmuş bildiri, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Terachi, M., Saga, R. ve Tsuji, H. (2006). Trends recognition in journal papers by text mining. *Systems, Man and Cybernetics, 2006. SMC'06. IEEE International Conference on Systems Man and Cybernetics içinde* (C. 6, s. 4784-4789). Taipei: IEEE. 15 Mayıs 2015 tarihinde http://ieeexplore.ieee.org/xpls/abs_all.jsp?arnumber=4274671 adresinden erişildi.
- Tuomaala, O., Järvelin, K. ve Vakkari, P. (2014). Evolution of library and information science, 1965-2005: Content analysis of journal articles. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 65(7), 1446-1462.

Türk Eğitim Sisteminde Bilgi Hizmetleri Projeleri

Özlem Şenyurt

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800
Ankara. ozlemsenyurt@hacettepe.edu.tr

Öz: *Bilgi çağı ve bilgi toplumu bireyinin bilgiyi etkin şekilde kullanarak yeniden üretimine katkı sağlaması beklenmektedir. Bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler bu çağın temel belirleyeni olmuştur. Eğitim ve öğretim hizmetlerini geliştiren bilgi teknolojileri ile uyumlu hale getirebilmek için eğitim sisteminde tüm stratejik plan ve hedefler yeniden gözden geçirilerek pek çok projeye imza atılmıştır. Bu araştırma, Türk Milli Eğitim Sistemi içerisinde ilköğretim ve ortaöğretimde bilgi hizmetleri ve bilgi teknolojilerinin kullanımına yönelik yapılan çalışmaları ve uygulamaları belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığı bilgi hizmetleri projeleri incelenmiştir. Bilgi teknolojilerinin eğitim ortamlarıyla bütünleşmesi ve öğrencilerin iyi birer bilgi kullanıcısı olması için okul kütüphanelerinin aktif hale getirilmesi gerekmektedir. Okullarda bilgi hizmetlerine yönelik projelerde Eğitim Bakanlığı, okul kütüphaneleri, kütüphaneciler ve kütüphanecilik dernekleri ile işbirliği yapılmalıdır.*

Anahtar Sözcükler: *Bilgi hizmetleri projeleri, okul kütüphaneleri, milli eğitim projeleri.*

Giriş

Bilgi toplumu olma yolunda okulların bilgi üretimindeki önemi her geçen gün artmıştır. Bunun temel nedeni her geçen gün bilgi kaynaklarındaki artış ve bilginin nitelik olarak karmaşık bir hal almasıdır. Bu durum bilgi yoğun bir ortamda bireylerin onu kullanmasını zorlaştırmaktadır. Bilginin nereden, nasıl bulunacağı, bilinçli bir şekilde nasıl kullanılacağı gibi becerilere sahip olmak anahtar bir rol oynamaktadır (Balay, 2004, s. 69).

Teknolojik gelişmeler özellikle bilgi iletişim teknolojileri alanındaki gelişmelere paralel olarak eğitim sistem ve ortamlarında da değişim kaçınılmaz olmuştur. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu “Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir” (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973, m. 13) ifadesiyle öğretim ortamlarının ve öğretim programlarının değişime uyum sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Eğitimin amaçları arasında çağın ve toplumun gereksinimleri doğrultusunda öğrencileri yetiştirmek yer almaktadır. Öğrencilerin bilgiyi kullanma gereksinim ve becerilerine olan ihtiyacı ise her geçen gün artmaktadır (Akkoyunlu, 1995, s. 105). Bu nedenle günümüzde eğitimin temel amacı çağdaş, yenilikçi, kendi kendine öğrenen bireyler yetiştirmektir (Çalık ve Sezgin, 2005, s. 63). İyi birer bilgi tüketicisi ve üreticisi olabilmek çeşitlenen bilgi kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmekle mümkün olmaktadır (Kurbanoğlu, 2001, s. 2).

Eğitim hayatı boyunca öğrenilen bilgilerin çok çabuk eskidiğini düşündüğümüzde, yaşam boyu eğitim için gerekli bilgi ve becerileri edinmenin önemi artmaktadır. Akademik, iş ve günlük yaşamda karşılaşılan problemleri çözebilmek ve rekabet edebilmek değişime uyum sağlamayı gerektirmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı, eğitimde

fırsat eşitliğinin sağlanması, bilim ve teknoloji kullanımında üretime yatkınlık, bilgi toplumunun gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip bireyler yetiştirebilmek için bilgi iletişim teknolojilerini müfredatla bütünleştirmeyi amaçlamıştır. Bununla beraber pek çok bilgi hizmeti projesine imza atılmıştır (Onuncu Kalkınma Planı, 2013).

Bilgi Çağı ve Okul Kütüphaneleri

Bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler küreselleşme ile beraber günümüz bilgi çağına adını vermiştir. Özellikle iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim ve beraberinde hızla yaygınlaşması pek çok alanı etkilemiştir. Toplamların gelişmişlik düzeyleri ise bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler ve bu alanlardaki üretimle alakalıdır. Dolayısıyla eğitim kurumları bu gelişmişliği sağlamada önemli bir rol üstlenmektedir.

Eğitim ve öğretim gereksinimleri ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar okul türü, okul düzeyi, teknolojik olanaklar ve öğretim programları seviyesinde ortaya çıkmıştır. Ancak değişmeyen tek şey eğitim sistemi içerisinde okul kütüphanelerine olan gereksinimin her geçen gün artmasıdır. Bu nedenle ulusal düzeyde okul kütüphanelerinin geliştirilmesi için, pek çok uluslararası kuruluş ortak çalışmalar yürütmektedir (Önal, 1996, s. 89). Eğitim sistemi içerisinde okul kütüphanelerinin ve okul kütüphanecilerinin gelişimini sağlamak için aşağıda yer alan uluslararası kuruluşların rehberliğinde ulusal ve uluslararası düzeyde projeler ve çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

- International Federation of Library Associations and Institutions-IFLA (Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kuruluşları Federasyonu);
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü);
- International Association of School Librarianship-IASL (Uluslararası Okul Kütüphanecileri Derneği)
- American Association of School Librarians-AASL (Amerikan Okul Kütüphanecileri Derneği)
- School Library Association-SLA (Okul Kütüphanecileri Derneği) (Hannedottir, 1986, s. 1-5).

Günümüzde bu derneklere ait web sayfalarında gerçekleştirilen eğitim ve proje bilgilerine ulaşmak mümkündür. Örneğin AASL ve SLA, okul kütüphanecileri ve eğitimcilere yönelik pek çok eğitim programı geliştirmektedir. Bu eğitim çalışmaları duyurulmakta ve neticesinde geliştirilecek projelere de destek verilmektedir.

Ulusal ya da uluslararası dernek ve kuruluşların okul kütüphaneleri alanında gerçekleştirdiği çalışma ve projeler ilgili tarafların katılımını arttırmak, projelerin yaygınlık kazanması ve başarıya ulaşması için duyurulmakta ve tanıtılmaktadır. Bu çalışmalar arasında, okul kütüphaneleri alanında Güney Amerika’da yapılan politikalar, standartlar, rehberler, kitaplar, makaleler, alanda çalışan dernekler ve yapılan projeler FEBAB (The Federation of Associations for Librarians Information Scientists and Institutions in Brazil) ve IFLA tarafından yayınlanmıştır (FEBAB ve IFLA, 2005). Bernhard (1997) tarafından editörlüğü yapılan kitapta Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 63 ülkenin okul kütüphanelerinin durumu, ilgili dernekler, ulusal ve uluslararası projeler hakkında bilgi verilmiştir. Bertelsmann Vakfı (2004) tarafından, Almanya’da eğitim ve okul kütüphaneleri alanında geliştirilmiş projelerden oluşan bir çalışma yapılmıştır.

Tüm dünyada okul kütüphaneleri alanında yaygın olarak kullanılan bir program ve standart olan “Information Power” Okul kütüphanesi medya programı 1988 yılında American Association of School Librarians (AASL), American Library Association (ALA) ve Association for Educational Communications and Technology (AECT) ile birlikte uzun süren çalışmalar neticesinde geliştirilmiştir. Bu program öğrenci, öğretmen ve ailelerin bilgiye erişimini amaçlamıştır. Öğrenme deneyimleri esnasında kaynakların kullanılması ve paylaşılması sürecinde öğrencilerin cesaretlenmesinde okul kütüphanecilerine önemli roller düştüğü belirtilmektedir (Doyle, 1994, s. 7).

Eğitim sürecine okul kütüphanesi programının sağlayacağı katkılar ise şu şekilde ifade edilmiştir (AASL/AECT, 1988, s. 24):

- Bu program öğretim programlarıyla bütünleşerek bütünleşmiş bir öğrenme süreci oluşturur.
- Kütüphane içerisinde sunulacak farklı hizmet olanaklarıyla eğitim ve öğretim süreci desteklenecektir.
- Öğretmen, kütüphaneci ve öğrencilerinde içerisinde olacağı bir işbirliği eğitim sürecine çok büyük katkılar sağlayacaktır.
- Hem geleneksel kaynakların hem de yeni teknolojilerin öğretiminde büyük destek sağlayacaktır.

1998 yılında AASL ve AECT tarafından ulusal proje olarak geliştirilen ve uluslararası uygulama alanı bulan “Information Literacy Standards for Student Learning” pek çok alanı etkileyen bir standart olmuştur. Öğrencilerin bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesinde rehber niteliği taşımaktadır. Standart “bilgi okuryazarlığı”, “bağımsız öğrenme”, “sosyal sorumluluk” olarak üç ana kategoride, dokuz standart ve yirmi dokuz göstergeden oluşmaktadır. Standartlar şunları içermektedir (AASL/AECT, 1998):

- Standart 1: Bilgi okuryazarı öğrenci bilgiyi etkin ve verimli bir şekilde kullanır.
- Standart 2: Bilgi okuryazarı öğrenci bilgileri yetkin ve eleştirel bir şekilde değerlendirir.
- Standart 3: Bilgi okuryazarı öğrenci bilgileri doğru ve yaratıcı bir şekilde kullanır.
- Standart 4: Bağımsız öğrenen bilgi okuryazarı öğrenci kişisel ilgileri ile ilgili bilgileri takip eder.
- Standart 5: Bağımsız öğrenen bilgi okuryazarı öğrenci bilgiyi yaratıcı olarak kullanır.
- Standart 6: Bağımsız öğrenen bilgi okuryazarı öğrenci mükemmel bilgiyi aramak ve bulmak için çabalar.
- Standart 7: Bilgi okuryazarı öğrenci demokratik toplumlarda bilginin önemini bilir.
- Standart 8: Bilgi okuryazarı öğrenci bilgi ve bilgi teknolojilerinin kullanımı açısından etik davranışlarda bulunarak öğrenen topluma olumlu katkıda bulunur.
- Standart 9: Bilgi okuryazarı öğrenci bilgi üretimine katkı sağlar.

Teknolojinin günlük yaşamda artan etkisi, okul ve okul kütüphanelerinin hizmet yaklaşımını değiştirmiştir. Sınıf içinde bir kitap ve bir öğretmen ile yapılan eğitim anlayışı ve haftada bir öğrencilerin uğradığı kitapların bulunduğu bir yer olan kütüphane anlayışı geçmişte kalan bir düşünce olmuştur. Bilgi çağında öğretmen, kütüphane ve müfredat işbirliği ile öğrencilere farklı eğitim fırsatları sunulmaktadır. Kütüphane uzmanlarının bu süreçte sunduğu danışmanlık hizmeti; kaynaklara erişim, kaynakların seçimi, öğrenme süreçlerinde bilginin kullanımınıdır. Bilgi çağında internet kaynaklarının ağlar aracılığıyla elde edilmesinde sadece bir başlangıçtır. Önemli olan erişmek,

seçmek, kullanmak ve öğrenme sürecinde tüm bu süreçleri müfredatla birleştirmek (Kuhlthau, 1999, s. 9-10).

Eğitim ve araştırma faaliyetlerini gerçekleştirmek için iyi birer bilgi kullanıcısı olmak gerekmektedir. Bilgi teknolojileri aracılığıyla bilgi ortamları daha da zenginleşmekte buna bağlı olarak okullarda öğrenciler bilgi teknolojilerini kullanmayı öğrenmeleri bir gereklilik haline gelmektedir. Sadece örgün eğitim ortamlarında değil, özellikle okul sonrası eğitimin yaşam boyu devam edebilmesi için de önemlidir. Buna bağlı olarak eğitimin okul sonrası devam edebilmesi için:

- Yaygın Eğitim
- Etkileşimli Uzaktan Eğitim
- Kütüphanelere Açık Erişim önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Ceyhan ve Çağlayan, 1997, s. 86-87).

Eğitim sistemi içerisinde okullar toplumu ortak amaç ve hedeflere yönlendirir. Türk eğitim sisteminde okul vizyonu, kişisel gelişimi, yaşam için gerekli bilgi ve becerileri öğrenmeyi, öğrenmeye karşı ilgi ve bağımlılığı destekler. Eğitim bireylerin ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilmeleri için gerekli değişime uygun olarak geleceğe hazırlamaktadır (Elma ve Demir, 2003, s. 11, 340). Bilgi toplumunda ekonomik değer olan “bilgi” eğitim sistemi içerisinde öğretmen ve öğrencilerin aktif birer bilgi kullanıcısı olmaları yönünde eğitime farklı bir bakış açısı sağlamıştır. Bu yeni çağda eğitim bilginin ezberlenerek öğretildiği bir bakış açısından “sahiplenilmiş bilgi” den uzaklaşarak, bireyin öğrenme becerilerinin güçlendirildiği bir bakış açısı kazanmıştır (Nartgün, 2002, s. 132). Aytaç (1999, s. 75) bilgi toplumunda değişen bu eğitim anlayışını aşağıdaki tabloda şu şekilde özetlemiştir:

Tablo 1. Değişen eğitim modeli

Ölçütler	Sanayi toplumu eğitim modeli	Bilgi toplumu eğitim modeli
Öğretmenin rolü	Herşeyi bilen öğretmen, bilgi aktarıcı, alanında uzman	Yönlendirici, yol gösterici öğretmen
Öğrencinin rolü	Dinleyici, edilgen, bireysel çalışma	Aktif, işbirliğine dayalı takım çalışması
Yöneticinin rolü	Yönetim lideri	Öğretim-yönetim lideri
Öğrenme yöntemi	Sınıfta öğrenme	Kişisel araştırma
Öğrenme şekli	Bireysel çalışmayla öğrenme	Takım çalışmasıyla öğrenme
Eğitim programları	Standart eğitim programları	Değişken eğitim programları
İşgören geliştirme	Hizmet-içi eğitim	Örgütsel öğrenme
Başarı ölçütü	Ezberlenmiş bilgi aktarımının esas alınması	Kavramları çok boyutlu olarak tanımlayabilme

Kaynak: (Aytaç, 1999, s.75)

Tablo 1’de bilgi toplumu eğitim modelinde öğrenci aktif birer öğrenen durumunda iken, öğretmenin yol gösterici bir nitelik aldığını ve öğretim program ve yöntemlerinin daha esnek bir hale geldiğini göstermektedir. Bu durum öğrencilerin kendilerini farklı alanlarda yetiştirmelerine olanak sağlarken, eğitim süreci içerisinde öğrenci kalıplaşmış bilgiyi alan ve ezberleyen olmaktan çıkarak kendi kendine araştıran, öğrenen bir rol üstlenmiştir.

Eğitimde Strateji ve Planlar

Bilgi çağında dijital teknolojiler öğrenme ortamlarını etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir. Okullar teknolojik alt yapıyla donatılmaya çalışılırken bu durum sınıflara büyük miktarda bilginin girmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler öğrencilerin teknoloji kullanımı ve bilgi kaynaklarının çeşitlenmesiyle bilgi arama ve bilgi kullanma alışkanlıklarını değiştirmiştir. İnternet altyapısı ile beraber dijital kütüphaneler, veri tabanları gibi zengin bilgi ortamlarıyla tanışmışlardır (Kuhlthau, 1999, s. 3-7).

Bilgi toplumu olma yolunda ülkemizde eğitim alanında yapılması öngörülen amaç ve hedefler kalkınma plan ve stratejilerinde eğitim sisteminin geliştirilmesine yönelik olarak şu şekilde yer almıştır.

Kalkınma Planları

Toplumsal gelişmenin sağlanabilmesi için eğitim ortamları, bilim ve teknolojinin gelişmesi, bilgi çağının yaratıcı, araştırmacı, bilim ve teknoloji üretimine katkı sağlayan bireylerinin yetişmesi ile mümkündür. Müfredatlar ve eğitim yöntemleri, fiziki altyapı eğitimin daha nitelikli olması ve öğrencilerin iyi birer araştırmacı olmaları için güçlendirilerek bilgi iletişim teknolojileriyle uyumu sağlanacaktır. Yaşam boyu öğrenmeye katkı sağlamak amacıyla e-öğrenme ve yaygın eğitim fırsatları yaratılacaktır. Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi ile öğrenci ve öğretmenler örgün ve yaygın eğitim kurumlarında bilgi ve iletişim teknolojisi altyapısı geliştirilerek, bu teknolojileri kullanma yetkinlikleri artırılabilecektir. (*Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2007-2013); Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013); Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*)).

Bilgi Teknolojileri

Okullarda Bilgi Teknolojileri (BT) altyapısı güçlendirilerek, çoklu ortam kütüphaneleri oluşturulup güncelliği sağlanacaktır. Okullarda Temel Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT) eğitimi ders kapsamına alınarak yaygınlaştırılacaktır. Bilgisayar okuryazarlığı eğitimleri verilecektir. İlköğretim ve ortaöğretim müfredatı BİT'e uygun güncellenecektir. Eğitim Portalı ve Bilgi Sistemi gibi uygulamalarla öğretmen, öğrenci ve velilerin çeşitli hizmetlere yönelik olarak (okul kayıtları yenileme, ücret ödeme, ders seçimi, öğrenci belgesi, not dökümü, diploma gibi) işlem yapılabilmesi sağlanacaktır. Eğitim-öğretimin her aşamasında BİT'nin kullanılması ve öğrencilerin sayısal becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Yaygın eğitimde uzaktan eğitim programları ve e-öğrenme ortamlarından faydalanılması sağlanacaktır. Eğitim müfredatlarının BİT'e uygun olarak güncelleneceği ve eğitimde FATİH projesiyle yoğun olarak kullanılacağı düşünülmektedir. Ders müfredatlarında internetin güvenli kullanımının öğretilmesi diğer hedefler arasındadır (*Bilgi Toplumu Stratejisi Eylem Planı (2006-2010); Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)*)).

Değerlendirme Çalışmaları

Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Projesi (Programme for International Student Assessment/PISA), 15 yaşındaki öğrencilerin bilgi düzeylerini test ederek ülkelerin eğitim sistemini, bilgi edinme beceri ve eğilimlerini

değerlendirmektedir. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)'nin projesi olan PISA çalışmasına Türkiye 2003 yılında dâhil olmuştur. Projenin amacı, zorunlu eğitim sonunda öğrencilerin bilgi toplumunda karşılaştıkları sorunlara ne kadar hazırlıklı olduklarının anlaşılmasıdır. Bu durum öğrencilerin sadece örgün eğitim sistemi içerisindeki başarılarını değil, edindikleri bilgi becerileri günlük yaşamda ne kadar kullanabildiklerine dikkat çekmiştir. PISA sonuçları eğitim sistemimizde eksiklikleri görerek bazı değişiklikler yapmamızı sağlamıştır. Örneğin bilgi teknolojilerinin eğitim sistemi içerisinde yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlamak için geliştirilen FATİH Projesi (Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) bunlardan biridir (OECD, 2014; Çelen, Çelik ve Seferoğlu, 2011, s. 767).

Milli Eğitim Bakanlığı'nın Bilgi Hizmetleri Projeleri

MEB gerçekleştirdiği projelerle öğretmen ve öğrencilerin bilişim teknolojilerinden eğitimin her seviyesinde, öğrenme-öğretme süreçlerinde yararlanmasını amaçlamıştır. Teknolojik alt yapının güçlendirilmesiyle eğitim-öğretim sürecinde okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde tüm okullarda bilişim teknolojilerinin etkin kullanımı ve eğitsel e-çerik oluşturulması hedeflenmiştir (MEB 2013 Faaliyet Raporu, 2014, s. 56). Bu kapsamda gerçekleştirilen projeler *Milli Eğitim Bakanlığı İnternet ve e-Dönüşüm Hizmetleri İnternet Tabanlı Çalışmaları* olarak adlandırılmaktadır. Adı geçen çalışma kapsamında yer alan projeler ve projelere ait açıklamalar aşağıda sunulmaktadır (MEB 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s. 6-7):

Avrupa Okul Ağı Konsorsiyumu (European Schoolnet): Bilgi ve İletişim Teknolojileri kullanılarak öğretimi dönüştürme ve okulda öğrenmeyi geliştirmek için oluşturulmuş anahtar bir organizasyon ve bilgi paylaşım ağıdır. Eğitim Bakanlıkları, Okullar, Üniversiteler, Federasyon ve Dernekler, Sivil Toplum Kuruluşları, Devlet Kurum ve Kuruluşları ortaklığıyla gerçekleşen bir projedir (European Schoolnet, 2015). Türkiye'de MEB tarafından yürütülmektedir.

eTwinning: Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin kullanımı vasıtasıyla gerekli destek, araçlar ve hizmetleri sağlayarak okulların herhangi bir konuda kısa ve uzun vadeli ortaklıklar kurmasını kolaylaştırarak Avrupa'da okul işbirliğini teşvik etmektedir. Eğitim Bakanlıkları ve European Schoolnet tarafından yürütülmektedir (etwinning.net, 2015).

Türkiye Eğitim Portalı: Millî Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen, farklı mekânlardaki öğrenci, öğretmen ve eğitim materyallerinin web teknolojileri aracılığıyla bir araya getirildiği resmi bir eğitim faaliyetidir (EğİTek, 2015).

IEA Uluslararası Bilgisayar ve Bilgi Teknolojileri Okuryazarlığı (International Computer and Information Literacy Study / ICILS): Farklı ülkelerdeki öğrencilerin bilgisayar okuryazarlığı ve bilgisayar kullanımı farklılıklarını ölçer. Dijital çağda ülkelerin, gençlerin Bilgisayar ve Bilgi Teknolojileri Okuryazarlığında (BT) kendilerini geliştirmek için ne tür yöntemler uyguladıklarını araştırmaktır. Eğitim Araştırmaları Avustralya Konseyi - The Australian Council for Educational Research (ACER), IEA (Uluslararası Eğitim Kuruluşu) tarafından desteklenmektedir (IEA, 2015).

Katılımcı Sınıf İçin Yenilikçi Teknolojileri (Innovative Technologies for an Engaging Classroom / iTEC): Yeni teknolojilerin yenilikçi pedagojiler ile uygulanmasına odaklı

bir eğitim-öğretim projesi olan iTEC ile öğrencilerin müfredat gereksinimlerini proje tabanlı öğrenme modeli üzerine kurulu öğrenme hikâyeleri ve destekleyici web araçlarını kullanarak karşılamaktadır. MEB tarafından yürütülmektedir (iTEC, 2015).

Ortak Hafıza: Bilgi çağı eğitim sisteminin mükemmellik merkezi olabilmek vizyonu ışığında, geliştirilen modüller Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün tüm iş ve işlemlerini çevrimiçi ortamda yapması, ayrıntılı iş ve performans takibini sağlamak için tasarlanmış bilgi sistemi uygulamalarıdır. e-eğitek web sitesi içerisinde modüller altında çeşitli hizmetler sunulmaktadır (Ortak Hafıza, 2015).

Eğitim Bilişim Ağı (EBA): Sınıf seviyelerine uygun güvenilir doğru e-içeriklerin öğretmen ve öğrenciler başta olmak üzere tüm paydaşları için tasarlanmış sosyal bir platformdur (EBA, 2015).

Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması (Trends in International Mathematics and Science Study / TIMSS): Öğrencilerin matematik ve fen alanlarında kazandıkları bilgi ve becerilerin değerlendirilmesine yönelik bir tarama araştırmasıdır. ABD Eğitim Bakanlığı, İngiltere Eğitim Araştırma Kuruluşu, Boston College ve katılımcı ülkeler tarafından finansal olarak desteklenmektedir. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)'ın bir projesidir (TIMSS Türkiye, 2015).

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA): PISA'nın temel amacı, gençlerimizi daha iyi tanımak; onların öğrenme isteklerini, derslerdeki performanslarını ve öğrenme ortamları ile ilgili tercihlerini daha açık bir biçimde ortaya koymaktır. Sonuçlar, eğitim-öğretim programlarının geliştirilmesinde karşılaşılan eksiklerin giderilmesinde ve eğitim alanında yapılan araştırmalara kaynak olarak kullanılmaktadır. OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)'nin bir eğitim projesidir (PISA, 2015).

ACER Tablet Projesi: Yeni teknolojilerin okullarda öğretmen ve öğrenciler tarafından kullanımını sağlamayı amaçlamıştır. Mobil öğrenme cihazları aracılığıyla tarama, okuma, çizim gibi faaliyetleri gerçekleştirmeyi sağlar. European Schoolnet projesidir (Acer-European Schoolnet, 2015).

Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH): e-Dönüşüm Türkiye kapsamında üretilen proje bilgi teknolojileri araçları sağlanarak, bilgi teknolojileri destekli öğretimin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (FATİH Projesi, 2015).

SENNET Projesi (Special Education Needs Network): Proje özel eğitim ihtiyaçları olan gençlerin öğrenme ihtiyaçlarını teknolojiyi kullanarak geliştirmeyi amaçlar. European Commission ve European Schoolnet tarafından yürütülmektedir (SENnet, 2015).

E-Müfredat (TT-BS): E-Müfredat, müfredat programlarının ve yapılarının, ilişkisel veri tabanı modeline çevrilmiş ve etkileşimli hale getirilmiş bir yazılım projesidir (TT-BS, 2015).

Z-Kütüphane: MEB tarafından okuma kültürünün geliştirilmesi ve okulların yetişkinler için de “hayat boyu öğrenme” mekânları olması amacıyla gerçekleştirilen projedir. İnternet hizmeti ve dijital kitap içerikleriyle zenginleştirilmiş kütüphane kavramını okullara taşımayı amaçlamıştır (Z-Kütüphane, 2015).

Yukarıda yer alan MEB İnternet ve e-Dönüşüm Hizmetleri içinde MEB tarafından en çok üzerinde durulan ve çalışılan projeler ile bilgi hizmeti projeleri aşağıda açıklanmaktadır (MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, 2015; MEB Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015).

FATİH (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) Projesi

Bu projede, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliği yaratmak ve bilişim teknolojilerinin derslerde etkin kullanımını sağlamak amacıyla dersliklerde etkileşimli tahta sistemi ve internet altyapısı kurulmuştur. Bu proje kapsamında her öğrenciye ve öğretmene tablet bilgisayar verilmektedir. Projenin ana bileşenleri şunlardır (MEB 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s. 73; FATİH Projesi, 2015):

- “Donanım ve yazılım altyapısının sağlanması
- Eğitsel e-içeriğin sağlanması ve yönetilmesi
- Öğretim programlarında etkin BT kullanımı
- Öğretmenlerin hizmet içi eğitimi
- Bilinçli, güvenli, yönetilebilir ve ölçülebilir BT kullanımının sağlanmasıdır”.

Bilgi iletişim teknolojilerinin öğretim programları içerisinde ve sınıf içi uygulamalarda aktif olarak kullanılması ile:

- “Bireylerin yaşam boyu öğrenim yaklaşımı ve e-öğrenme yoluyla kendilerini geliştirmeleri için uygun yapıların oluşumu ve e-içeriğin geliştirilmesi,
- Ortaöğretimden mezun olan her öğrencinin temel bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım yetkinliklerine sahip olması,
- İnternetin etkin kullanımı ile her üç kişiden birisinin e-eğitim hizmetlerinden faydalanması,
- Herkese bilgi ve iletişim teknolojilerini öğrenme ve kullanma fırsatının sunulması,
- Her iki kişiden birinin internet kullanıcısı olması,
- İnternet, toplumun tüm kesimleri için güvenilir bir ortam haline getirilmesi hedeflenmiştir” (FATİH Projesi, 2015).

Avrupa Okul Ağı Konsorsiyumu (European Schoolnet)

31 ülkenin eğitim bakanlıklarının oluşturduğu bu ağ 10 yıldır faaliyet göstermektedir. Bu ağ sayesinde okullar, öğretmenler ve araştırmacılar bir araya gelerek;

- “Politika, araştırma ve yenilik,
- Okul hizmetleri,
- Öğrenme kaynaklarının değişimi ve birlikte çalışabilirlik” üzerine faaliyetler gerçekleştirmektedirler (Avrupa Okul Ağı, 2015).

Bilgi iletişim teknolojilerinin (BİT) eğitim ve öğretimde etkisini artırmak için müfredatla uyumlu hale getirmek, tüm öğrencileri BİT becerilerine sahip olması projenin amaçları arasındadır (European Schoolnet, 2015).

Projenin öncelikleri arasında dijital öğrenme kaynakları, 21. yy becerilerinin (eleştirel düşünme, problem çöze, iletişim, iş birliği, yaratıcılık ve yenilik) geliştirilmesi ve dijital bölünmenin azaltılması yer almaktadır. Ayrıca, e-içeriğin metin, ses, video, animasyon kullanılarak geliştirilmesi hedeflenmektedir. Oluşturulan portalda, tüm konular için müfredat temelli öğrenme ve elektronik kitaplar yer almaktadır (Turkey Country Report on ICT in Education, 2011, s. 5).

EBA Eğitim Bilişim Ağı

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tasarlanan EBA, Nisan 2014’de başlamış, öğretmen ve öğrencilerin teknolojik gelişmelere ayak uydurmaları ve içerik üretmesi ve bu içeriği paylaşabilmesini sağlayan bir sosyal eğitim platformudur. Bu platform sayesinde fırsat eşitliği sağlanarak "e-Ders" projesi hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda 410 ders videosu hazırlanmış ve EBA’da yayınlanmıştır. Ayrıca 70 eğitsel uygulama içeriği ile tablet bilgisayarların etkin kullanımı hedef alınmıştır (MEB 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s. 51). Hazırlanan web sayfası aracılığıyla (<http://www.eba.gov.tr/>) e-dergiler ve e-kitaplar, video, ses, görseller ve e-dokümanlar gibi farklı kaynaklar farklı seviyedeki öğrencilerin kullanımına sunulmuştur (EBA, 2015).

IEA Uluslararası Bilgisayar ve Bilgi Teknolojileri Okuryazarlığı (International Computer and Information Literacy Study / ICILS)

Bu çalışma Uluslararası Eğitim Başarılarını Değerlendirme Kuruluşu (International Association for the Evaluation of Educational Achievement IEA) ile yürütülmektedir. Türkiye’de bilgisayar ve bilgi teknolojileri okuryazarlığı eğitimi nitelikli bir şekilde geliştirmek amaçlanmaktadır. Öğrencilerin bilgisayar ve bilgi teknolojileri okuryazarlığı ve diğer dijital medya kullanımına ilişkin tutum ve seviyeleri raporlamaktadır. Bu çalışma ile;

- “Öğrencilerin bilgisayar ve bilgi teknolojileri okuryazarlığı ülke içinde ve ülkeler arasında nasıl değişmektedir?
- Öğrencilerin bilgisayar ve bilgi teknolojileri okuryazarlığını hangi faktörler etkilemektedir?
- Öğrencilerin bilgisayar ve bilgi okuryazarlığını geliştirmek için eğitim sistemleri ve okullar ne yapabilir?” sorularına cevap aranmaktadır (MEB 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s. 52).

ICILS gençlerin dijital çağda bilgisayar ve bilgi okuryazarlığı becerilerini nasıl geliştirdiğini uluslararası arenada değerlendirmeyi sağlar. Hazırlanan raporlarla öğrencilerin dijital bilgileri toplama, yönetme, değerlendirme ve paylaşma becerileri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır (ICILS 2018, 2015).

iTEC (Katılımcı Sınıf İçin Yenilikçi Teknolojikler Projesi)

iTEC Projesi, Eğitim Bakanlıkları, teknoloji sağlayıcıları ve araştırma kuruluşlarının katkılarıyla Avrupa Komisyonu tarafından finanse edilen 26 ortaklı araştırma, geliştirme projesidir. iTEC, zorunlu eğitimde öğrenim ve öğretim için teknolojinin kullanımını dönüştürmeyi ve genişletmeyi amaçlamaktadır (MEB 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s.74). Oluşturulan iTEC öğrenme senaryoları ile sınıf içinde ve kendi öğrenmelerinde eğitim araç ve kaynaklarında teknolojiyi kullanmalarını sağlayan bir çalışmadır (iTEC, 2015).

eTwinning Projesi

eTwinning, iletişim, işbirliği ve paylaşım için Avrupa ülkelerindeki katılımcı okullardan birinde çalışan personele (öğretmenler, müdürler, kütüphaneciler vb.) yönelik ortak bir platform sunmaktadır. Proje, Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin kullanımını desteklemek,

gerekli araçları ve hizmetleri sağlamak amacıyla okulları ortaklıklar ve işbirlikleri ile teşvik etmektedir (eTwinning, 2015).

Projenin amaçları arasında;

- “Avrupa’daki tüm öğretmenler için öğrencilerini de dâhil edebilecekleri, deneyim ve bilgi paylaşımına olanak sağlayan, birlikte projeler yapabilecekleri güvenli bir sosyal ağ oluşturmak,
- Öğretmen ve öğrencilerin bilişim teknolojileri kullanımını geliştirerek, teknolojiyi uyguladıkları müfredata entegre etmelerini ve yenilikçi öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmalarını teşvik etmek” yer almaktadır (MEB 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s. 75).

eTwinning Portalı (www.etwinning.net) aracılığıyla öğretmenlerin ortak bulması, proje oluşturma, fikirlerin paylaşılması, uygulama alışverişinde bulunulması ve eTwinning platformunda bulunan çeşitli özelleştirilmiş araçları kullanarak hemen birlikte çalışılmaya başlanması için çevrimiçi araçlar sağlanmaktadır (eTwinning Türkiye, 2015).

Z-Kütüphanesi (Zenginleştirilmiş Kütüphane) Projesi

Z-Kütüphane, internet hizmeti ve dijital kitap içerikleri ile (e-Kitap, z-Kitap) zenginleştirilmiş kütüphanelerdir (MEB 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s. 75). “Okullar Hayat Olsun” projesi kapsamında geliştirilen bu proje öğrencilerin öğrenme faaliyetlerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Projenin amaç ve hedefleri arasında (z-Kütüphane, 2015):

- Sınıfları ve kütüphaneleri bir araya getirerek okullarda geç saatlere kadar hizmet vermek,
- Öğrencilere ödevlerini hazırlarken dijital öğrenme içerikleriyle desteklemek,
- Bu amaçla z-kitap üretiminin çoğaltılıp yaygınlaşmasını sağlamak,
- Okulların toplum hizmetine açılması ve buna yaparken dış fiziksel özelliklerin iyileştirilmesi,
- Derslik, kütüphane, bilgi teknolojileri sınıflarının velilere ve yetişkinlere açılarak “hayat boyu öğrenme merkezi” haline getirilmesi yer almaktadır.

Resmi öğrenme ortamları olan okulları bu proje ile daha geniş kitlelere açılarak toplumun öğrenme olanaklarını arttırmak istenmektedir. Kütüphane bünyesinde sunulacak internet hizmeti, kitap ve farklı türde materyaller ile öğrencilerle okuma alışkanlığının kazandırılması ve okuma kültürünün yaygınlaştırılması projenin erişmek istediği diğer amaçlar arasındadır (z-Kütüphane, 2015).

Z-Kütüphanelerin etkin kullanımı neticesinde;

- Öğrencilere bilgi edinme, anlama, hayal kurma ve eğlenme amacıyla bilgiyi kullanma ve yaratıcılığı sağlama deneyimlerini oluşturacak fırsatlar sunmak,
- Okullarda sosyal ve kültürel olayların farkında olmayı ve bunlara önem vermeyi sağlayan faaliyetler düzenlemek,
- Öğrencilerin bilgiye erişim özgürlüğünün gerekliliğini benimsetmek,
- Ülkemiz için hedeflenen ekonomik kalkınmayla birlikte kültürel kalkınmanın sağlanabilmesi adına beşeri ve entelektüel sermayeye yatırım yapılması amaçlarına ulaşılması öngörülmektedir” (Okuma Kültürü ve Z-Kütüphane Çalıştayı, 2015).

Sonuç ve Öneriler

Milli Eğitim Bakanlığı bilgi iletişim teknolojilerini sınıf içi uygulamalara uyumlu hale getirmek için pek çok bilgi hizmeti projesine imza atmıştır. Bu projelerde genel olarak öğrencilere ve öğretmenlere elektronik ortamda bilgiyi kullanılabilmek ve üretebilmek becerisi kazandırmak, öğretim materyallerine web ortamında erişebilmek ve paylaşabilmek ve dünyada mevcut gelişmelere ayak uydurarak çağdaşlarıyla aynı seviyede olmalarını sağlayabilmek hedeflenmiştir. Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüz eğitim modelinde öğretmen yol gösterici olurken öğrenci aktif öğrenen durumundadır. Bu nedenle öğrencinin bilgi yoğun bir ortamda gereksinim duyduğu bilgiyi nereden bulup, nasıl kullanacağını bilmesi öncelikli hale gelmiştir. Kuşkusuz bu noktada okul kütüphaneleri ve okul kütüphanecilerinin rehberliğine büyük bir gereksinim duyulmaktadır. Kısa ve uzun vadede bilgi hizmetlerine yönelik amaç ve hedeflerin başarıya ulaşması için mevcut durumun ve gereksinimlerin belirlenmesi kadar proje paydaşlarının katkısı ve ortaklıkların kurulması da önemlidir. Kütüphaneler eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır. Eğitim sistemi içerisinde bilgi hizmetlerine yönelik geliştirilen projelerde okul kütüphaneleri ile yapılacak işbirliği çalışmaları çok yönlü bir kazanıma yol açacaktır. Ancak ülkemizde öncelikle devlet okullarında kütüphanecilerin çalışması için gerekli kadroların sağlanması gerekmektedir.

2015 Nisan ayında hazırlanan Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği çağdaş bilgi hizmetleri projeleri ve okul kütüphanesi hizmetleri kapsamında geliştirilerek hazırlanmıştır. Ancak, ayrıntılarını incelediğimiz MEB bilgi hizmetleri projeleri kapsamında gerçekleştirilmesi beklenen birçok hizmet bu yönetmelikte yer almadığı saptanmıştır. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de bilgi hizmetlerine yönelik projeler devlet kuruluşları, kütüphanecilik dernekleri ve kütüphanecilerin ortak çalışmasıyla yapılmalıdır. Ulusal düzeyde geliştirilen projeler ve okul kütüphaneleri alanında yapılan çalışmalar toplu halde sunulmakla ve duyurulmakla kalınmamalı ilgili her grubun aktif katılımları sağlanmalıdır. Uluslararası işbirliğine açık olmak yeni gelişmelerin sürdürülmesine yol açacaktır.

Kaynakça

- Acer-European Schoolnet. (2015). *Acer-European Schoolnet tablet pilot*. 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://1to1.eun.org/web/acer/tablet-pilot> adresinden erişildi.
- Akkoyunlu, B. (1995). Bilgi teknolojilerinin okullarda kullanımı ve öğretmenlerin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 105-109.
- American Association of School Librarians (AASL) ve Association for Educational Communications and Technology (AECT). (1988). *Information power: Guidelines for school library media programs*. Chicago: ALA.
- American Association of School Librarians (AASL) ve Association for Educational Communications and Technology (AECT). (1998). *Information literacy standards for student learning: Standart and indicators*. Chicago: ALA.
- Avrupa Okul Ağı* (2015). 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://aoa.meb.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Aytaç, T. (1999). Öğrenen örgüt: Okul. *Milli Eğitim*, 141, 75-78.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 37(2), 61-68.

- Bernhard, P. (Ed.). (1997). *Ressources pour les bibliothèques et centres documentaires scolaires [Resourcebook for school libraries and resource centers]*. Munchen: Saur (IFLA Publications 79).
- Bertelsmann Stiftung and NRW. (2004). *Medienpartner bibliothek und schule [Media partners: Libraries and schools]*. 10 Temmuz 2015 tarihinde http://www.fundacionbertelsmann.org/cps/rde/xchg/SID-4D66804A-F7E2BB69/bst_engl/hs.xsl/8019_8027.htm adresinden erişildi.
- Bilgi Toplumu Stratejisi Eylem Planı (2006-2010). 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/EylemVeDigerPlanlar/Attachments/8/BilgiToplumuEylemPlanı.pdf> adresinden erişildi.
- Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018). 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150306M1-2-1.pdf> adresinden erişildi.
- Ceyhun, Y. ve Çağlayan, M.U. (1997). *Bilgi teknolojileri Türkiye için nasıl bir gelecek hazırlamakta*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Çalık, T. ve Sezgin, F. (2005). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(1), 61-82.
- Çelen, F.K., Çelik, A. ve Seferoğlu, S.S. (2011). Türk eğitim sistemi ve PISA sonuçları. *Akademik Bilişim '11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 2 - 4 Şubat 2011 İnönü Üniversitesi, Malatya. 10 Temmuz 2015 tarihinde http://yunus.hacettepe.edu.tr/~sadi/yayin/AB11_Celen-Celik-Seferoglu_PISA-SonucLari.pdf adresinden erişildi.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/kalkinma-planı-9-genel-kurul.pdf> adresinden erişildi.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2007-2013). 10 Temmuz 2015 tarihinde http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26167_0.html adresinden erişildi.
- Doyle, C. (1994). *Information literacy in an information society: A concept for the information age*. NY: ERIC.
- EBA. (2015). 7 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.eba.gov.tr/> adresinden erişildi.
- EğİTek. (2015). *Türkiye'nin eğitim portalı*. 27 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.egitim.gov.tr/index.jsp> adresinden erişildi.
- Elma, C. ve Demir, K. (2003). *Yönetimde çağdaş yaklaşımlar: uygulamalar ve sorunlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- eTwinning. (2015). 14 Mayıs 2015 tarihinde http://www.etwinning.net/tr/pub/discover/what_is_etwinning.htm adresinden erişildi.
- eTwinning Türkiye. (2015). eTwinning nedir? 10 Temmuz 2015 tarihinde http://etwinning.meb.gov.tr/sayfa/30/etwinning_nedir? adresinden erişildi.
- etwinning.net. (2015). *What is eTwinning?* 10 Temmuz 2015 tarihinde http://www.etwinning.net/en/pub/discover/what_is_etwinning.htm adresinden erişildi.
- European Schoolnet. (2015). *About European Schoolnet*. 27 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.eun.org/about> adresinden erişildi.
- FATİH Projesi. (2015). 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/tr/icerikincele.php?id=6> adresinden erişildi.
- FEBAB ve IFLA. (2005). *South American Seminar on the IFLA/UNESCO School and Public Library Manifestos and Guidelines*. Curitiba, Brazil, 14-16 July 2005.

- Hannedottir, S.K. (1986). *Guidelines for the education and training of school librarians*. The Hague: IFLA.
- ICILS 2018. (2015). *IEA international computer and information literacy study 2018*. 10 Temmuz 2015 tarihinde http://www.iea.nl/fileadmin/user_upload/Studies/ICILS_2018/IEA_ICILS_2018_Leaflet.pdf adresinden erişildi.
- IEA International Association for the Evaluation of Educational Achievement. (2015). *ICILS 2013 international computer and information literacy Study*. 10 Temmuz 2015 tarihinde http://www.iea.nl/icils_2013.html adresinden erişildi.
- iTEC. (2015). 11 Mayıs 2015 tarihinde <http://itecturkey.org.tr/> adresinden erişildi.
- Kuhlthau, C. (1999). *Literacy and learning for the information age. Learning and libraries in an information age*. B.K. Stripling (Ed.), Colorado: Libraries Unlimited Inc.
- Kurbanoglu, S. (2001). Öğrencilere bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılmasının önemi ve okul kütüphanecilerinin bu alandaki rolü. *Bilgi Dünyası*, 2(1), 1-19.
- MEB Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2015). 17 Mart 2015 tarihinde Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğü personeli ile yapılan görüşme.
- MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (2015). 17 Mart 2015 tarihinde <http://yegitek.meb.gov.tr/> adresinden erişildi.
- MEB 2013 Faaliyet Raporu (2014). 10 Temmuz 2015 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_04/30032306_meb_2013_idare_faaliyet_raporu.pdf adresinden erişildi.
- MEB 2014 Faaliyet Raporu (2015). 10 Temmuz 2015 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_03/05123201_2014darefaalyetraporu.pdf adresinden erişildi.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). *T.C. Resmi Gazete* Tarih: 24/6/1973 Sayı: 14574. 10 Temmuz 2015 tarihinde http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html adresinden erişildi.
- Nartgün, Ş.S. (2002). Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye’de eğitim. *Eğitim Araştırmaları*, 6, 131-135.
- OECD (2014). PISA 2012 results: Creative problem solving: Students’ skills in tackling real-life problems. Paris: OECD Publishing. 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/PISA-2012-results-volume-V.pdf> adresinden erişildi.
- Okuma Kültürü ve Z-Kütüphane Çalıştayı (2015). 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://dhgm.meb.gov.tr/www/18-21-subat-2015-tarihleri-arasında-afyonkarahisar-da-genel-mudurlugumuzce-okuma-kulturu-ve-z-kutuphane-calistayi-gerçekleştirilmiştir/icerik/214> adresinden erişildi.
- Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 (2013). 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/518/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf> adresinden erişildi.
- Ortak Hafıza. (2015). *Ortak Hafıza.meb.gov.tr: Öğrenen örgüt*. 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://ortakhafiza.meb.gov.tr/site/haberincele.php?id=67> adresinden erişildi.
- Önal, İ. (1996). Okul kütüphanesi personelinin eğitiminde kuram ve uygulama. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 131(2), 87-100.
- PISA. (2015). *PISA nedir?* 10 Temmuz 2015 tarihinde http://pisa.meb.gov.tr/?page_id=18&lang=tr adresinden erişildi.

- SENnet*. (2015). 27 Mayıs 2015 tarihinde <http://sennet.eun.org/> adresinden erişildi.
- TIMSS Türkiye*. (2015). *TIMSS nedir?* 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://timss.meb.gov.tr/> adresinden erişildi.
- TT-BS*. (2015). 10 Temmuz 2015 tarihinde http://e-mufredat.meb.gov.tr/TTBS_Ana_Sayfa.aspx adresinden erişildi.
- Turkey Country Report on ICT in Education*. (2011). 10 Temmuz 2015 tarihinde http://www.eun.org/c/document_library/get_file?uuid=f87209d2-eb15-48ce-af1f-a06cc2ca7354&groupId=43887 adresinden erişildi.
- z-Kütüphane*. (2015). 10 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.z-kutuphane.com> adresinden erişildi.

Açık Bilim ve Açık Erişim¹

Yaşar Tonta

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
yasartonta@gmail.com

Öz: Bilginin serbest dolaşımı, açık bilim, bilimsel yayınlara ve araştırma verilerine açık erişim Avrupa Komisyonu'nun (AK) öncelikli alanlarından biridir. Avrupa Birliği desteğiyle yapılan araştırmalardan üretilen yayınlara açık erişim zorunludur. Bu çalışmada açık bilim ve açık erişim konusu incelenmektedir. Bilimsel yayınlar ve araştırma verileri önemli ölçüde kamu kaynakları harcanarak üretilmektedir. Kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmaların sonuçları daha sonra genellikle ticari dergilerde yayımlanmaktadır. Bilimsel iletişim süreci “araştırmayla ticaretin kesişimi” olarak nitelendirilmektedir. Bu süreçte yayımlanan ve telif hakları yazarları tarafından yayıncılara çoğu zaman koşulsuz devredilen bilimsel makalelerin açık bilim ve açık erişim çabalarını kısıtladığı vurgulanmaktadır. Daha sonra açık erişim kavramı tanımlanmakta, dünyada ve Türkiye’de kurumsal arşivler ve açık erişim politikaları irdelenmektedir. Türkiye’de açık erişim alt yapısı kurulması ve Avrupa Birliği’nin açık erişim politikalarıyla uyumlu politikalar geliştirilmesi için bazı önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Açık bilim, açık erişim, açık veri, kurumsal arşivler, açık erişim politikaları, bilimsel iletişim.

Giriş

Bilim birikimsel bir süreçtir. Bilim geliştirilen kuramların, öne sürülen denencelerin (hipotezlerin) bilimsel yöntemler kullanılarak doğrulanması/yanlışlanmasıyla gelişir. Bilimsel araştırma sürecinin sonunda üretilen bilgiler bilimsel iletişim araçları (dergi makaleleri, raporlar, kitaplar, konferans bildirileri, vd.) yoluyla diğer bilimcilerle ve kamuoyuyla paylaşılır. Louis Pasteur’un (1822-1895) de dediği gibi, “bilim sınır tanımaz, çünkü bilgi insanlığa aittir”. Başka bir deyişle, insanlığın ortak mirası ve zenginliği olan bilgi ve bu bilgiyi üreten bilim herkese açıktır.

¹ Bu çalışma kısmen 26 Mart 2015 tarihinde Atılım Üniversitesi Kütüphanesinde düzenlenen “Bilimsel Yayınlar ve Açık Erişim Paneli”nde yapılan “Açık Erişim ve Açık Bilim” başlıklı sunuşa dayanmaktadır. Sunuş slaytları ve videosu (13’ 50”) için sırasıyla bkz. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-atilim-acik-erisim-acik-bilim-26-Mart-2015-v2.pdf> ve http://www.dailymotion.com/video/x2nilio_acik-erisim-ve-acik-bilim_school#from=embediframe. Panelde yapılan konuşmaların çözümünü için bkz. <http://acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/1530/B%C4%B0L%C4%B0MSEL%2520YAYINLAR%2520VE%2520A%C3%87IK%2520ER%C4%B0C5%9E%C4%B0M%5B1%5D.pdf>. Çalışma kapsamında atıf yapılan tüm elektronik kaynaklara 7 Temmuz 2015 tarihinde erişilmiştir.

Açık Bilim

“Açık bilim” (open science) bilimsel bilginin kamu malı (public good) olduğu öncülüne (postulate) dayanır. “Kamu malı”nın iki temel özelliği vardır. İlki, kamu malı değeri azalmadan başkalarıyla paylaşılabilir (non-rivalrous). Sahip olduğunuz bir bilgiyi başkalarıyla paylaştığınızda mevcut bilgi miktarınız azalmadığı gibi, bu bilgiden herkes yararlanmış olur. İkincisi, kamu malının kullanımını belirli bir grubun kullanımıyla sınırlamak zor ve maliyetlidir (non-excludable) (Borgman, 2007, s. 35-36). Ulusal güvenlik, sokak lambaları ve deniz fenerlerinden yararlanmayı belirli bir grubun kullanımıyla nasıl sınırlandıramıyorsak, bir kamu malı olan bilimsel ve teknolojik bilginin kullanımını da sınırlandıramayız. Buradan hareketle açık bilim “bilimsel yayınlara açık erişimle birleştirilmiş açık veriler (mevcut, anlaşılabilir, değerlendirilebilir ve kullanılabilir veriler) ve bunların içeriğinin etkin bir biçimde iletimi” olarak tanımlanmaktadır (Science, 2012, s. 16). Başka bir deyişle açık bilim (1) bilimsel yayınlara açık erişim; ve (2) bilimsel yayınların dayandığı bilimsel araştırmalar yapılırken toplanan ya da üretilen verilere açık erişim demektir.

Açık bilimin yayınlara açık erişimin yanı sıra verilere açık erişimi de kapsamasının temel nedeni günümüzde “açık veri”nin (open data) açık bilim yapmanın olmazsa olmaz (sine qua non) bileşeni haline gelmiş olmasıdır. Çünkü günlük yaşamımızda ve bilimsel araştırmalarda çok büyük miktarlarda veri (big data) üretilmekte ve toplanmaktadır. Örneğin, her gün 2,5 kentilyon bayt yeni veri üretilmektedir. Sadece Google günde 24 petabayt (24×10^{15} bayt) veri işlemektedir. 2013 yılında kayıtlı bilgi miktarının 1,2 zettabayt (24×10^{21} bayt) olacağı tahmin edilmiştir –bu miktar dünyada kişi başına 300 İskenderiye Kütüphanesinin içeriği kadar bilgiye eşittir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013a, 2013b).

Aslına bakılırsa günümüzde sadece açık bilim değil, genelde bilim de büyük veriler analiz edilerek, görselleştirilerek, üzerinde istatistiksel testler yapılarak ve bu verilerden birtakım örüntüler (patterns) ortaya çıkarılarak yapılmaktadır. “Dördüncü Paradigma” olarak adlandırılan yeni bilim yapma yöntemi büyük veriler üzerinde yapılan derinlemesine incelemelere dayanmaktadır (Hey, Tansley ve Tolle, 2009). İlk paradigmada bilim doğal olgular tanımlanarak (ampirik), 2. paradigmada modeller kullanılarak ve genellemeler yaparak (kuramsal), 3. paradigmada karmaşık olguları benzeterek (simulation) (bilişimsel) bilim yapılırken, e-bilim (eScience) olarak da bilinen 4. paradigmada veri yoğun (data intensive) bilimsel keşif süreçleri yoluyla bilim yapılmaktadır (Hey, Tansley ve Tolle, 2009, s. xiii-xiv).

Açık bilimin ve açık bilimin çıktısı olan bilimsel bilgilere ve verilere açık erişimin insanlığa yararlarını birkaç örnekle açıklamakta yarar vardır. Bilindiği gibi, ilk bilgisayar 2. Dünya Savaşı sırasında John von Neumann ve ekibi tarafından geliştirilmiştir. Princeton Üniversitesinde 1930’ların başında kurulan İleri Araştırmalar Enstitüsü’nün (Institute of Advanced Study) işe aldığı ilk bilimcilerden biri ve “oyun kuramı”nın da yaratıcısı olan von Neumann, yeni geliştirdikleri bilgisayar için herhangi bir patent başvurusu yapmamıştır. Von Neumann’ın ekibindeki araştırmacılar bilgisayar için patent başvurusu yapmaktan çok makineyi çalıştırmakla ilgilendiklerini söylemişlerdir. Von Neumann’ın kendisi de niyet ve arzularının ilk bilgisayarın ayrıntılarını içeren raporda yer alan patentlenebilecek her materyalin kamuya açılması olduğunu vurgulamıştır. Nitekim bu açıklık politikası nedeniyle ilk bilgisayar olan

MANIAC'ın (Mathematical Analyzer, Numerical Integrator, and Computer) mantıksal yapısını ve teknik ayrıntılarını açıklayan makaleler ve raporlar bilimsel yayın olarak kabul edilmiş ve tüm bilimcilere açılmıştır. IBM de aynı yıllarda bilgisayar teknolojisi üzerinde çalışmaya başlamış ve bilgisayar tüm dünyada serbestçe üretilmiştir (Dyson, 2012, s. 138-139). Bilgisayar açık bilimin en önemli ürünlerinden biridir.

Açık bilimle ilgili ikinci örnek World Wide Web'dir. Web'in yaratıcısı Tim Berners-Lee 1989 yılında Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi'nde (CERN) çalışırken ağ aracılığıyla bilgi ve belgelerin paylaşılmasına olanak sağlayan Web'le ilgili bir öneri hazırlamıştır. Bu önerisini patronu "belirsiz fakat heyecan verici" bulmuş, ama 1991 yılına gelindiğinde ilk web sayfası (<http://info.cern.ch>) hazırlanmış ve Web Internet aracılığıyla bilgi sunma ve bilgi paylaşma konusunda bir devrim yaratmıştır. Berners-Lee Web fikrini patent ya da lisans almadan herkese açmıştır. Daha sonra kurulan World Wide Web Konsorsiyumu (W3C) da web standartlarının lisanssız teknolojiye dayanmasına karar vermiştir.² İngiltere Kraliçesi tarafından Tim Berners-Lee'ye "Sir" unvanı verilmiştir. 1940'ların sonunda yaratılan bilgisayar gibi World Wide Web de son 25 yılda yaşamımızı kökten değiştiren açık bilim ürünlerinden biridir.

Açık bilimin insanlığa katkıları ile ilgili son örnek ise İnsan Genomu Projesidir (Human Genome Project). İnsan Genomu Diziliminin ortaya çıkarılmasını amaçlayan ve ABD önderliğinde bir konsorsiyum tarafından 1990'da başlatılan bu proje 2003 yılında tamamlanmıştır. ABD Başkanı William J. (Bill) Clinton 2000 yılında genom diziliminin patentlenemeyeceğini ve genom veri tabanının tüm araştırmacıların kullanımına açılacağını duyurmuştur.³ Bu kararın sonucu olarak günümüzde herhangi bir genetik bilimci genom dizilimi veri tabanına ve dolayısıyla projeden üretilen büyük miktardaki verilere serbestçe erişip çeşitli hastalıklara yol açan genleri araştırarak genetik bilimine ve insanlığın gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Açık bilimin bir ürünü olarak geliştirilen İnsan Genomu Projesinin büyük bir ekonomik getirisi olmuştur. ABD Başkanı Barack Obama başta kanser olmak üzere çeşitli hastalıkların genetik nedenlerini ortaya çıkarmayı ve her hastaya özel tedavi uygulamayı amaçlayan "hassas tıp" (precision medicine) girişimini tanıtırken yaptığı konuşmada, temel bilimler alanında yapılan araştırmalarda başarılı sonuç alınıp alınamayacağının her zaman kestirilemeyeceğini, ama başarılı sonuç alındığında ise bu araştırmaların ekonomik getirisinin çok yüksek olduğunu söyleyerek İnsan Genomu Projesini örnek vermiş ve bu projeye harcanan her dolar için 140 dolar geri aldıklarını vurgulamıştır.⁴ İnsan Genomu Projesi için ABD'de toplam 3,8 milyar dolar harcanmış, ama bu yatırım karşılığında 796 milyar dolarlık ekonomik getiri elde edilmiş ve toplam 310.000 kişi için istihdam yaratılmıştır. İnsan Genomu Projesi insan sağlığı ve tıptan genetik ve genomik araçlara, tarım ve gıdadan sınai biyoteknolojiye, veterinerlikten adli tıba ve güvenliğe kadar birçok alandaki uygulamalara büyük katkılar sağlamış ve adeta bir "genomik devrim" yaratmıştır (Tripp ve Grueber, 2011, s. ES-2). Diğer "büyük bilim" (big science) projelerinin belirli bir ömrü varken,⁵ insan genomu diziliminin hiç

² https://en.wikipedia.org/wiki/Tim_Berners-Lee.

³ http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Genome_Project.

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=MKiw7yAqqsU> (özellikle bkz. 7'03"-7'49").

⁵ Örneğin, 11 milyar dolar harcanan Süper İletken Süper Çarpıştırıcının ömrü 30 yıl, 1,5 milyar dolar harcanan Hubble Uzay Teleskobunun ömrü ise 15-20 yıl olarak tahmin edilmektedir (Tripp ve Grueber, 2011, s. ES-6).

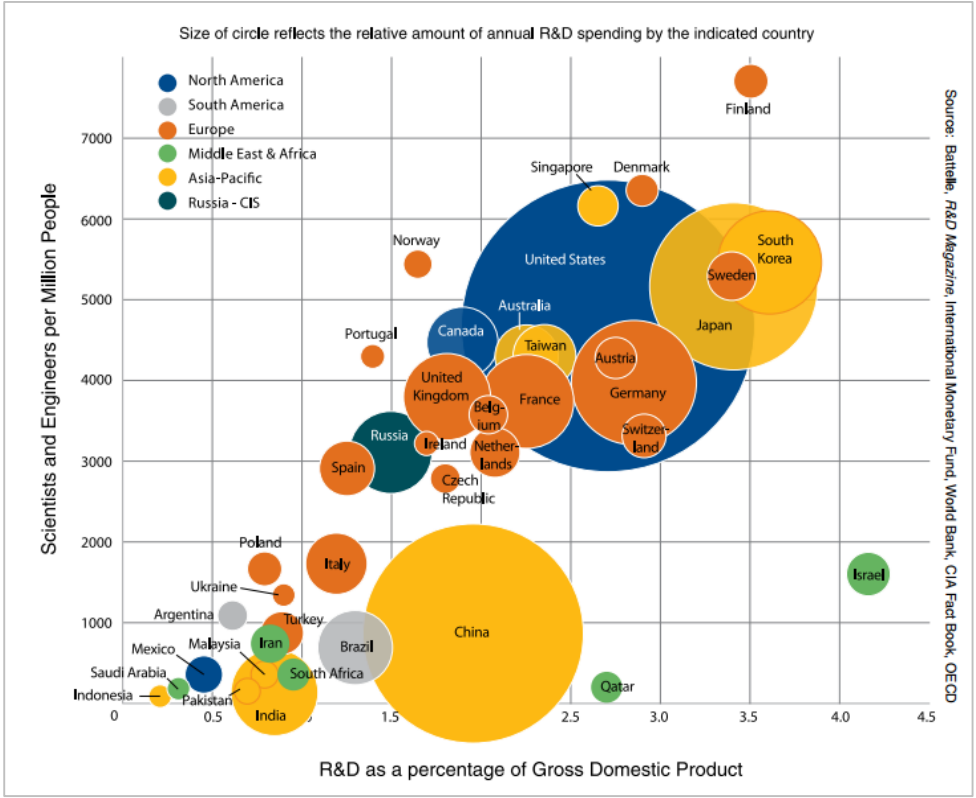
eskimeyeceği ve kimyadaki elementler tablosu gibi bilimi anlamamıza ve geliştirmemize sonsuza kadar katkıda bulunacağı öngörülmektedir (Tripp ve Grueber, 2011, s. ES-6).

Örnekler çoğaltılabilir. Ama kolayca görülebileceği gibi bilgisayar, Web ve insan genomu alanlarında açık bilim yaklaşımlarıyla gerçekleştirilen araştırmalar ve buluşlar ile bunlardan üretilen yayınların ve verilerin herkese açık olması diğer bilimsel gelişmeleri de tetikleyerek hem araştırmaların bilimsel etkisini hem de ekonomik getirisini artırmış ve yaşamımızı olumlu yönde büyük ölçüde değiştirmiştir.

Bilim ve Kamu Desteği

2014 yılında bütün ülkelerin bilimsel araştırmalar için ayırdığı kaynak 1,6 trilyon dolar civarındadır. Araştırma-geliştirmeye (Ar-Ge) en fazla yatırım yapan ilk 40 ülkenin gayri safi yurt içi hasıllarından (GSYİH) 2014 yılında Ar-Ge'ye ayırdıkları pay ve bir milyon nüfus başına düşen bilimci ve mühendis sayıları Şekil 1'de verilmektedir. Şekildeki dairelerin büyüklüğü ülkelerin Ar-Ge'ye ayırdıkları göreceli miktarları göstermektedir. İlk 10 ülkenin, seçilmiş bazı ülkelerin ve 20. sıradaki Türkiye'nin GSYİH'leri, GSYİH'den Ar-Ge'ye ayırdıkları pay ve brüt Ar-Ge harcamaları ise Tablo 1'de verilmiştir. İlk sırada yer alan ABD'nin Ar-Ge'ye ayırdığı kaynak 465 milyar dolardır (GSYİH'sinin %2,8'i) ve tüm ülkelerin toplam harcamalarının %35'ini oluşturmaktadır. ABD, Çin, Japonya, Almanya ve Güney Kore'nin Ar-Ge harcamaları toplam miktarın üçte ikisinden fazladır. Gelişmiş ülkelerin çoğunda GSYİH'den Ar-Ge'ye ayrılan pay %3 civarındadır. GSYİH'den Ar-Ge'ye en fazla pay ayıran ülke İsrail'dir (%4,2, 11 milyar dolar). GSYİH'si İsrail'in yaklaşık beş katı olan Türkiye'nin Ar-Ge'ye ayırdığı miktar ise İsrail'inkiyle aynıdır (11 milyar dolar, GSYİH'sinin %0,9'u). Türkiye incelenen Avrupa ülkeleri arasında bir milyon nüfus başına düşen araştırmacı sayısı açısından en son sırada yer almaktadır.

Bilimsel araştırmalar önemli ölçüde kamu kaynaklarıyla desteklenmektedir. ABD'de 2011'de Ar-Ge için ayrılan federal bütçe 144,4 milyar dolardır. ABD'de 2011'de Ar-Ge'ye ayrılan toplam bütçenin %30'unu federal hükümet karşılamıştır. Sadece Ulusal Sağlık Enstitüleri'nin (National Institutes of Health) 2014 yılı bütçesi yaklaşık 30 milyar dolardır ve bu kurum tek başına ABD'deki araştırmaların %30'unu, dünya bilim üretiminin de %7'sini gerçekleştirmektedir (National Science Board, 2014). NIH'in Ar-Ge'ye ayırdığı miktar 142 ülkenin yıllık GSYİH'sinden daha büyüktür (Suber, 2006; Tonta, 2010). Öte yandan Avrupa'daki araştırmaların da %28'i (dünyadaki bilim üretiminin %9'u) kamu kaynaklarıyla desteklenmektedir (Graham, 2013, s. 13). Türkiye'nin 2013 yılında Ar-Ge için ayırdığı finansman ise 7,8 milyar dolardır ve bu miktarın %27'sini kamu, %20'sini üniversiteler ve %49'unu endüstri karşılamaktadır (TÜİK, 2014).

Şekil 1. GSYİH'den Ar-Ge'ye ayrılan yüzdelere (2014)

Kaynak: 2014 global R&D funding forecast. (2013). s. 6.

http://www.battelle.org/docs/tpp/2014_global_rd_funding_forecast.pdf.

Bilimsel İletişim: Araştırma ve Ticaretin Arakesiti

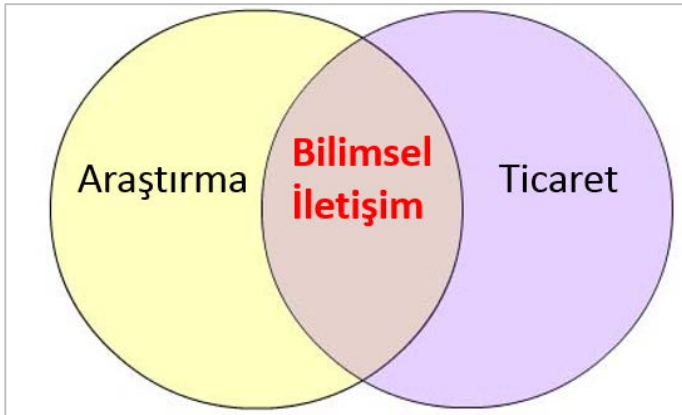
Bilimsel Ar-Ge çalışmalarından üretilen sonuçlar bilimsel iletişimi sağlamak için bilimsel topluluğa ve kamuoyuna dergiler, kitaplar, vs. ile duyurulur. Kamu malı sayılan ve kamu kaynaklarıyla da desteklenen bilimsel bilgi üretim sürecinde bilimsel iletişim genellikle ticari yayıncılar tarafından sağlanmaktadır. Regazzi'nin (2015, s. 1) deyişiyle bilimsel iletişim, araştırma ile ticaretin arakesitidir (bkz. Şekil 2). Bilimsel yayıncılık yaklaşık 25 milyar dolarlık oldukça büyük bir küresel bir pazardır. Bilimsel dergi yayıncılığının bu pazardaki payı ise 10 milyar dolar civarındadır (Esposito, 2013).

Tablo 1. Seçilmiş bazı ülkelerin GSYİH'den Ar-Ge'ye ayırdıkları pay

Sıra	Ülke	GSYİH (Milyar USD)	Ar-Ge'ye ayrılan miktar (Milyar USD)	GSYİH'ye oranı (%)
1	ABD	16.616	465	2,8
2	Çin	14.559	284	2,0
3	Japonya	4856	165	3,4
4	Almanya	3312	92	2,9
5	Güney Kore	1748	63	3,6
6	Fransa	2319	52	2,3
7	Birleşik Krallık	2454	44	1,8
8	Hindistan	5194	44	0,9
9	Rusya	2671	40	1,5
10	Brezilya	2515	33	1,3
14	İtalya	1842	22	1,2
18	İsrail	271	11	4,2
19	İsviçre	382	11	2,9
20	Türkiye	1227	11	0,9
22	Singapur	355	9	2,7
24	İran	1014	9	0,8
25	Meksika	1864	8	0,5
28	Danimarka	217	6	2,9
34	Malezya	557	5	0,8
40	Pakistan	1374	3	0,2
Toplam/ort. (40 ülke)		77.896	1576	2,0
İlk 40 ülke dışındaki ülkeler		10.837	42	0,4
Dünya toplam/ort.		88.733	1618	1,8

Kaynak: 2014 global R&D funding forecast. (2013). s. 7.

http://www.battelle.org/docs/tpp/2014_global_rd_funding_forecast.pdf. Tablo Ar-Ge'ye ayrılan miktara göre sıralıdır. Tabloda yer verilmeyen ve ilk 40 ülke içinde yer alan diğer 20 ülkenin verileri için esas kaynağa bakınız.

Şekil 2. Bilimsel iletişim

Bilimsel iletişim ürünlerini yayımlayan ticari yayıncılar özellikle son 20-25 yıldır bilimsel dergi fiyatlarını yıllık enflasyon oranlarının çok üzerinde artırmışlar ve dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Bunun temel nedenlerinden birisi bilimsel yayıncıların ticari anamalıni oluşturan bilimsel içeriğin önemli ölçüde kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmacılar tarafından üretilmesi, gene aynı araştırmacılar tarafından kalite kontrolünün yapılması ve bunun sonucunda yayımlanan dergilerin yine aynı araştırmacılar tarafından satılmasıdır. Araştırmacılar genellikle çalışmalarını bilimsel dergilerde yayımlamak için telif haklarını ücretsiz olarak yayıncılara devretmektedirler. Bu çalışmaların bilimsel kontrolünü yaptırmak için yayıncılar araştırmacılar her hangi bir ücret ödememektedirler. Ama ortaya çıkan bilimsel yayınlar kütüphanelere abonelik/lisans ücretleri karşılığında sağlanmakta, araştırmacılar ve kamuoyu da bu yayınlara kütüphaneler aracılığıyla erişebilmektedirler. “Başka hangi işte müşterilerden alınan mal gene aynı müşterilere müthiş fiyatlarla satılır ve kalite kontrolü de gene aynı müşteriler tarafından yapılır?” (House of Commons, 2004; Tonta, 2010).

Öte yandan akademik yayıncılık alanında 1973-2010 yılları arasında Thomson Reuters’ın *Web of Science* (WoS) dizininde listelenen 45 milyona yakın bilimsel makalenin yaklaşık yarısı birkaç ticari yayınevinin dergilerinde yayımlanmıştır (Larivière, Haustein ve Mongeon, 2015). 1973 yılında fen bilimleri, mühendislik ve tıp alanında yayımlanan makalelerin %20’si, sosyal ve insani bilimlerdeki makalelerin ise %10’u en çok yayın yapan ilk beş yayınevi tarafından yayımlanırken bu oranlar 2013’te sırasıyla %53 ve %51’e yükselmiştir. Bir başka deyişle, dijital çağda akademik yayıncılık alanında bir oligopol oluşmuştur. Elsevier, Springer ve Wiley’nin toplam pazar payı %47’dir. Başka sektörlerde pek rastlanmayan yüksek kâr marjlarıyla (%30-%40) çalışan bu yayınevleri bilimsel yayınlardaki fiyat artışlarını da büyük ölçüde belirlemektedirler (Larivière, Haustein ve Mongeon, 2015). Amerikan araştırma kütüphane bütçelerinden bilimsel dergilere ayrılan pay son 25 yılda %400 artmıştır (Greenberg, 2015).

Açık Erişim

Ticari yayıncıların bu yaklaşımı bilimsel bilginin kamu malı olduğunu savunan açık bilim ilkeleriyle kuşkusuz çelişmektedir. Bilimsel dergilerdeki yüksek fiyat artışlarının da etkisiyle 2000’li yıllardan itibaren kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmalardan üretilen yayınların tam metinlerine çevrimiçi (online) ücretsiz erişim sağlanması anlamına gelen “açık erişim” (open access) konusu gündeme geldi. 2002 yılında yayımlanan Budapeşte Açık Erişim Girişimi⁶ bilimcilerin bilimsel araştırmalarının ürünü olan makaleleri ücretsiz olarak yayımlama istekleriyle hakemli dergi literatürünü serbestçe ve herhangi bir kısıtlama olmadan Internet aracılığıyla elektronik olarak bütün dünyaya dağıtmanın ve kamu malı sayılan bilimsel bilginin araştırmacıların, öğretmenlerin, öğrencilerin ve halkın kullanımına sunmanın mümkün hale geldiği vurgulanmıştır. Bu belgede bilimsel literatüre açık erişim, bu literatürün kamuya açık Internet’ten ücretsiz olarak sağlanması, “Internet’in kendisine erişim sağlamakla bağlantılı mali, yasal veya teknik engeller dışında herkesin bu makalelerin tam metinlerini okumasına, indirmesine, kopyalamasına, dağıtmasına, bastırmasına, aramasına ya da bunlara bağlantı yapmasına, makaleleri dizinlemek için taramasına,

⁶ <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/>.

veri olarak bir yazılıma aktarmasına veya diğer yasal amaçlar için kullanmasına izin verilmesi” olarak tanımlanmaktadır.

Budapeşte Açık Erişim Girişiminde bilimsel dergi literatürüne açık erişimi gerçekleştirmek için birbirini tamamlayan iki strateji önerilmektedir: (1) Kendi kendine arşivleme; ve (2) Açık erişim dergiler. İlk strateji, hakem denetiminden geçerek yayımlanmasına karar verilen makalelerin yazar kopyasının kurumsal arşivler aracılığıyla erişime açılmasını, ikinci strateji ise bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerin açık olmasını öngörmektedir.

Aslında bu iki strateji bilimsel literatüre açık erişimin iki farklı ekonomik modelini tanımlamaktadır. Bilimsel literatüre açık erişimin bedelini ilk stratejide okuyucu, ikincisinde yazar ya da yazarın çalıştığı kurum ödemektedir. “Yeşil yol” olarak adlandırılan ilk modelde mevcut bilimsel yayıncılık aynen devam etmekte, okuyucular bilimsel dergilere kütüphanelerin abonelik ya da lisans anlaşmaları aracılığıyla erişim sağlamaktadırlar. Buna karşılık yazarlar yayına kabul edilen makalelerinin bir kopyasını ve üst verilerini (metadata) hemen kendi kurumsal arşivlerinde depolamakta, bu kopyayı yayıncı ambargosu yoksa hemen erişime açmaktadırlar. Kurumsal arşivler aracılığıyla erişime açılan genellikle makalenin yayıncı kopyası değil, hakem denetiminden geçmiş ama yayıncı tarafından henüz formatlanmamış yazar kopyasıdır. Bazen yayıncılar yazar kopyasının erişime açılmasına 6 ile 24 ay arasında değişen ambargo sürelerinden sonra izin vermektedirler. Yayıncı ambargosu varsa yayınlar ambargonun bitiminde kurumsal arşiv aracılığıyla erişime açılmakta, bu süre içinde bireysel e-baskı (e-print) istekleri karşılanmaktadır (Harnad, 2006). “Altın yol” diye nitelendirilen ikinci modelde ise bilimsel dergilerde yayımlanmak için kabul edilen makalelerin makale işlem ücretleri yazarlar ya da yazarların çalıştığı kurumlar tarafından yayıncılara önceden ödenir, bunun sonucu olarak yayımlanan makalelere yayımlandığı andan itibaren herkes herhangi bir ücret ödemediği Internet aracılığıyla erişebilir.

Aslında bu tür bir ikili sınıflama artık pek kullanılmamaktadır. Günümüzde büyük yayıncıların çoğu hem “okur öder” (yeşil yol) hem de “yazar öder” (altın yol) ekonomik modellerini birlikte kullanan karma (hybrid) dergiler yayımlamaktadırlar. Başka bir deyişle, aynı dergide yayımlanan bir makaleye ücretsiz olarak erişilebilirken, bir diğerine erişmek için abonelik/lisans ücreti ödemek (ya da makaleyi satın almak) gerekmektedir. Öte yandan birçok açık erişim dergisi yazarlardan ya da yazarların çalıştıkları kurumlardan makale işlem ücreti almadan da yayınlarını sürdürmektedirler. Bu farklı açık erişim yollarına “platin açık erişim”, “elmas açık erişim” gibi adlar verilmiştir. Örneğin, yazarlardan makale işlem ücreti, okuyuculardan abonelik ya da lisans ücreti almayan, editöryal işlemlerin gönüllülük esasına göre gerçekleştirildiği tamamen bedava açık erişim dergileri *Information Research*⁷ dergisi editörü Tom Wilson “platin açık erişim” olarak nitelendirmiştir.⁸ Benzeri bir biçimde, daha önce arXiv⁹ gibi konu arşivlerinde yer alan makalelerin “derleme” (overlay) dergilerde

⁷ <http://www.informationr.net/ir/>.

⁸ <http://info-research.blogspot.com.tr/2007/11/green-brass-and-platinum-three-routes.html>.

⁹ <http://arxiv.org>.

yazarlarından herhangi bir ücret istenmeden yayımlanması “elmas açık erişim” olarak adlandırılmıştır.¹⁰

Hangi yol tercih edilirse edilsin bilimsel literatüre açık erişim aslında bilimsel iletişim sürecinin bütün paydaşlarına yarar sağlamaktadır. Bilimsel yayınlara daha kolay, hızlı ve ücretsiz olarak erişilebildiğinden araştırma döngüsü hızlanmakta, yeni bilimsel buluşlar nedeniyle bilimsel araştırmaların toplumsal yararı artmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmaların etkileri artmakta, üniversitelerin araştırma için yaptıkları yatırımların getirisi artmakta, yayınlara erişim sınırlamaları kalktığından bu yayınları eğitimciler eğitim-öğretim amacıyla daha kolay ve sık kullanmaktadırlar. Açık erişim, yayıncılar açısından da avantaj sağlamakta, bilimsel yayınların dağıtımı kolaylaşmakta, görünürlüğü ve dolayısıyla etkisi artmaktadır.¹¹

Yayıncıların %76’sı bilimsel makalelerin kurumsal arşivler (yeşil yol) aracılığıyla açık erişime açılmasına izin vermektedir.¹² Yeşil yol aracılığıyla açık erişim kolayca gerçekleştirilebilir gibi gözükmesine karşın, hakemli makalelerin sadece %15,5’ine açık erişim sağlanabilmektedir. Kurumların ürettiği makalelerin dörtte üçünden fazlası (%76,4) kurumsal arşivlerde hiç depolanmamakta, %8’inin de sadece üst verileri depolanmaktadır (Swan, Gargouri, Hunt ve Harnad, 2015, s. 24). Bunun en önemli nedenlerinden birisi çoğu yazarların, araştırmalara destek sağlayan kurumların ve üniversitelerin henüz açık erişimin yeterince farkında olmamalarıdır.

Açık Erişim Politikaları

Açık erişimle ilgili mevcut durum arzulanan düzeyde olmasa bile konuyla ilgili farkındalık giderek artmaktadır. Son 10-15 yıldır birçok ülkede gerek ulusal düzeyde gerekse kurumsal düzeyde açık erişim politikaları geliştirilmiştir. ABD, İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi bazı ülkelerde kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmalardan üretilen yayınların herkese açık olması yönünde bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Çeşitli ülkelerdeki fon sağlayıcı kurumlar, üniversiteler, Ulusal Araştırma Fonlayıcıları Derneği (ScienceEurope), Avrupa Üniversite Derneği (European University Association) gibi üst kurumlar/dernekler ile Wellcome Trust, Gates Vakfı gibi kâr amacı gütmeyen kurumlar açık erişimi desteklemektedirler.

İlk açık erişim politikası 2003 yılında İngiltere’deki Southampton Üniversitesi Elektronik ve Bilgisayar Bilimi Okulu tarafından geliştirilmiştir. Halen fon sağlayıcılar ve araştırma örgütleri tarafından geliştirilen açık erişim politikası sayısı 700’e yakındır.¹³ Bu kurumlardan bazıları araştırmalardan üretilen yayınların herkese açık olması için yayın giderlerini projenin bir parçası olarak kabul etmekte ve bunun için gereken makale işlem ücretlerini yayıncılara ödemektedirler. Bazı üniversiteler (örneğin, Belçika’daki Liège, Portekiz’deki Minho Üniversiteleri) kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırma ürünlerinin kurumsal arşivlerde depolanmasını araştırma değerlendirme ile de ilişkilendirmektedir. Birleşik Krallık’ta yükseköğretimi fonlayan kurullar 1 Nisan 2016’dan itibaren Araştırma Mükemmeliyet Çerçevesi (Research Excellence Framework) kapsamında fon sağlamak için değerlendirilmesi istenen dergi

¹⁰ <https://gowers.wordpress.com/2012/07/02/a-new-open-access-venture-from-cambridge-university-press/>.

¹¹ <http://www.eprints.org/openaccess/>.

¹² <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/statistics.php?la=en&fIDnum=|&mode=simple>.

¹³ <http://roamap.eprints.org/>.

makaleleri ve konferans bildirilerinin kurumsal arşivler ya da konu arşivleri aracılığıyla herkese açık olması şartını getirmiştir (Higher, 2014).

Birleşik Krallık, İspanya, Portekiz, İsveç, İsviçre, Fransa gibi Avrupa ülkelerindeki kamu sektörü araştırma fonlayıcısı kurumların çoğunun zorunlu açık erişim politikaları bulunmaktadır (Graham, 2013, s. 7). Avrupa Komisyonu’yla (AK) birlikte bu kamu kurumları Avrupa’da üretilen toplam yayınların yaklaşık üçte birini fonlamaktadır. Söz konusu kamu kurumları hem yeşil (kurumsal arşivler) hem de altın yolu (açık erişim dergiler) desteklemektedir. Örneğin, AK destekli araştırma projelerinin çıktılarına (raporlar, makaleler, vs.) açık erişim zorunludur. Proje çıktıları makale işlem ücreti istenen açık erişim dergilerde yayımlandığı takdirde bu ücretler proje bütçesinden ödenebilmektedir. AK Ufuk 2020 (Horizon 2020) Programı çerçevesinde araştırma verilerine açık erişimi desteklemek için bir pilot proje yürütmektedir. Bir sonraki dönemde kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmalar sırasında üretilen ya da toplanan verilere de açık erişimin zorunlu hale getirilmesi beklenmektedir. Çünkü “açık bilim” araştırmalardan üretilen yayınlara ve bu yayınların dayandığı bulguların doğrulanmasına olanak sağlayan araştırma verilerine açık erişim yoluyla gerçekleştirilebilir.

Türkiye’de Açık Bilim ve Açık Erişim

Türkiye’de açık bilim konusunda henüz bir farkındalık oluştuğunu söylemek mümkün değildir. *Google Scholar*’da, Milli Kütüphane kataloğunda,¹⁴ TÜBİTAK ULAKBİM’in ulusal veri tabanlarında ve *DergiPark*¹⁵ veri tabanında yapılan taramalarda (5 Temmuz 2015) başlığında “açık bilim” geçen herhangi bir kitap ya da makaleye rastlanmamıştır. Rastlanan tek etkinlik 22-23 Ekim 2013 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen ve bilimin ve yeniliğin geleceğinin tartışıldığı OECD’nin Bilgi Ekonomisi Küresel Forumu çerçevesinde yer verilen ve zamanın TÜBİTAK Başkanı Prof. Dr. Yücel Altunbaşak tarafından yönetilen “Açık bilim: Yeni sınır mı?” başlıklı oturumdur.¹⁶

Öte yandan Türkiye’de yaklaşık on yıldır açık erişimle ilgili çalışmalar yapılmaktadır. İlk deneysel açık erişim arşivi 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi (HÜBBY) Bölümünde bir doktora dersi kapsamında geliştirilmiştir. Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu’nun (ANKOS) Açık Erişim ve Kurumsal Arşivler (AEKA) Çalışma Grubu 2006 yılında kurulmuştur. Aynı yıl Denizli’de yapılan Akademik Bilişim Konferansında açık erişimle ilgili bir bildirme yayımlanmıştır.¹⁷ 2011 yılında İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi (İYTE) Kütüphanesi Avrupa Birliği tarafından desteklenen Avrupa’da Araştırma İçin 2. Nesil Açık Erişim Alt Yapısı (OpenAIREplus) Projesinin,¹⁸ HÜBBY Bölümü ise Akdeniz Ülkeleri Açık Erişim Ağı (MedOANet) Projesinin¹⁹ ortağı olmuşlardır. Bu projeler kapsamında Araştırma

¹⁴ <http://mksun.mkutup.gov.tr/>; <http://makaleler.mkutup.gov.tr>.

¹⁵ <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/>.

¹⁶ <https://biltek.sanayi.gov.tr/Lists/haber/Attachments/35/Draft%20Agenda%20GFKE%202013.pdf>, s. 6.

¹⁷ Açık erişim ve kurumsal arşivlerle ilgili Türkiye’de yapılan ilk çalışmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Akbayrak ve diğerleri (2006); Dilek Kayaoğlu (2006); Tonta (2006); Tonta (2008); Afzali ve Tonta (2010); Ertürk ve Küçük (2010); Tonta (2010).

¹⁸ <http://openaire.eu>. OpenAIREplus Projesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Gürdal, Türkfidanı, Ketten ve Holt (2013).

¹⁹ <http://medoanet.eu>.

Kurumları İçin OpenAIRE Kılavuzu²⁰ ve araştırma yapan ve destekleyen kurumlar için MedOANet Açık Erişim Politikaları Uygulama İlkeleri²¹ Türkçeye çevrilmiş ve araştırma fonlayan TÜBİTAK'a, çeşitli bakanlıklara ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) aracılığıyla bütün üniversitelere gönderilmiştir. HÜBBY MedOANet Projesinin devamı olan ve Avrupa genelinde birbiriyle uyumlu açık erişim politikaları geliştirilmesi için Avrupa ülkeleri arasındaki koordinasyonu kolaylaştırmayı amaçlayan üç yıllık Avrupa Birliği Araştırmaları Açık Erişim Politikası Uyum Stratejileri Projesinin (PASTEUR4OA)²² de ortağıdır (Al ve Tonta, 2014). İYTE Kütüphanesi de OpenAIREplus Projesinin devamı olan ve Avrupa bilimsel bilgi alt yapısını geliştirmeyi ve AK'nin araştırma verileri pilot projesini desteklemeyi amaçlayan 3,5 yıllık OpenAIRE2020²³ Projesinde ortaktır. AB destekli bu projeler 2017 ve 2018 yılına kadar devam edecektir.

İlk ulusal açık erişim çalıştayı yaklaşık 200 delegenin katılımıyla 8-9 Kasım 2012 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesinde düzenlenmiş ve çalıştay sonunda bir bildirge yayımlanmıştır.²⁴ İkinci Ulusal Açık Erişim Çalıştayı 21-22 Ekim 2013 tarihlerinde İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsünde yapılmıştır. Üçüncüsü ise 20-21 Ekim 2014 tarihlerinde YÖK'ün ev sahipliğinde yapılmış ve açılışa Başbakan Ahmet Davutoğlu, YÖK Başkanı Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya ve üniversite rektörleri de katılmıştır. İkinci ve üçüncü çalıştaylar sonunda da sonuç bildirgeleri yayımlanmıştır.²⁵ Ulusal açık erişim çalıştaylarının dördüncüsü bu yıl "Açık Bilim: Yayınlar ve Verilere Açık Erişim" temasıyla TÜBİTAK'ın ev sahipliğinde Ankara'da yapılacaktır.²⁶

2013 yılında YÖK bünyesinde de bir Kurumsal Arşivler ve Açık Erişim (KAAE) grubu kurulmuş ve 2014 yılının başında zamanın YÖK Başkanı Prof. Çetinsaya bütün üniversite rektörlüklerine kurumsal arşivlerini 2014 yılı sonuna kadar kurmalarını ve açık erişim politikalarını geliştirmelerini isteyen bir yazı²⁷ göndererek Yükseköğretim Akademik Arşiv Projesini (YAAP)²⁸ başlatmıştır. YAAP Projesinin amacı üniversitelerde üretilen tüm bilimsel çıktıları kurumsal arşivlerde depolamak, düzenlemek ve bu arşivlerin içeriğini harmanlayarak merkezi olarak erişime açmaktır. Yazıya Yükseköğretim Açık Erişim ve Kurumsal Arşiv Politikası da eklenerek üniversitelerin bu çerçevede açık erişim politikalarını oluşturmaları ve belirlenen çalışma takvimine göre açık erişim sistemlerini kurarak veri girişine başlamaları

²⁰ http://www.yok.gov.tr/documents/7166509/7180015/OpenAIRE_Kilavuzu.pdf/e585ce9a-03a3-49bb-b09d-6a70fcef6817 (bkz. Gürdal, Türkfidanı, Kutlutürk, Çelik ve Keten, 2012).

²¹ http://www.acikerisim.org/dokumanlar/medoanet_guideline_2013.pdf (bkz. Tonta, 2014).

²² <http://pasteur4oa.eu>.

²³ <https://www.openaire.eu/>.

²⁴ <http://www.acikerisim.org/calistay-2012/sonuc-bildirgesi/>.

²⁵ Bkz. <http://www.acikerisim.org/calistay-2013/sonuc-bildirgesi/> ve http://www.acikerisim.org/dokumanlar/ae2014_sonuc_bildirgesi.pdf.

²⁶ <http://www.acikerisim.org/>.

²⁷ 20 Şubat 2014 tarih ve 10499 sayılı yazının kopyası için bkz.

<http://www.yok.gov.tr/documents/7166509/7180015/Kurumsal+Ar%C5%9Fiv.pdf/b5332da8-de7b-4730-bca3-a53e546d1c58http://www.yok.gov.tr/web/acikerisim>.

²⁸ <http://www.yok.gov.tr/web/acikerisim>

istenmiştir. Kurumsal arşiv kurma yazılımı olarak açık kaynak kodlu DSpace'in²⁹ kullanılması önerilmiş ve bu konuda YÖK'te eğitim semineri düzenlenmiştir.

Üniversitelerin politika geliştirme çabalarına katkıda bulunmak amacıyla 2014 yılında YÖK kanalıyla tüm üniversitelere MedOANet Projesi çerçevesinde hazırlanan ve üniversitelerin kendilerine göre uyarlayabilecekleri örnek bir açık erişim politikası da gönderilmiştir.³⁰ Örnek açık erişim politikasında kamu kaynaklarıyla üretilen yayınların elektronik kopyalarının yayına kabul edilir edilmez en kısa zamanda üst verileriyle birlikte kurumsal arşivlerde depolanması, bu yayınların en kısa zamanda erişime açılması ve araştırma değerlendirmede kullanılması ile ilgili maddelerin üniversitelerin kendi geliştirecekleri açık erişim politikalarında bulunmasına dikkat çekilmiştir.

YÖK'ün başlattığı YAAP Projesi ile birçok üniversitede ilk kez kurumsal arşiv kurulmuştur. Kısa sürede kurumsal arşiv sayısı 120'nin üzerine çıkmıştır. Bunların yaklaşık yarısı (62) Açık Erişim Arşivleri Rehberi OpenDOAR'da³¹ listelenmektedir. Söz konusu kurumsal arşivlerdeki toplam kayıt sayısı 100.000 civarındadır. Kurumsal arşivlerin üçte birinde 100'den az kayıt girilmiştir. Girilen kayıtların önemli bir kısmı hakemli makaleler ve konferans bildirilerinden çok yüksek lisans ve doktora tezlerinden oluşmaktadır (Tonta, 2015).

Açık erişim politikalarını geliştiren üniversitelerin sayısı 70'in üzerindedir. Bu üniversitelerden 30'u Açık Erişim Arşiv Politikaları Kütüğü ROARMAP'te³² listelenmektedir. Bu politikalarda kurumsal arşivler aracılığıyla bilimsel literatüre açık erişim (yeşil yol) yaklaşımı benimsenmiştir. Bu politika belgelerinin sadece yedi tanesine ROARMAP aracılığıyla erişilebilmektedir. Açık erişim politikalarında üst verilerin depolanmasından ve araştırma verilerine açık erişimden pek söz edilmemektedir. 2015 yılında PASTEUR4OA Projesi kapsamında bir anket yapılarak bu politikaların AB açık erişim politikasıyla ne kadar uyumlu oldukları çeşitli ölçütlere göre (hakem değerlendirmesinden geçen yayına kabul edilmiş son kopyanın üst verileriyle birlikte arşive kaydedilmesi ve en geç 6-12 ay içinde erişime açılması, açık erişimli/karma dergilerde yayın yapmanın desteklenmesi, araştırma verilerine açık erişimin desteklenmesi vb. gibi) ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. AB açık erişim politikasıyla uyumlu politika geliştiren üniversitelere pek rastlanmamıştır (Doğan, 2015; Tonta, 2015).

TÜBİTAK ULAKBİM *DergiPark*'ta 700'e yakın dergi barındırılmaktadır. Bu dergilerde yayımlanan yaklaşık 150.000 makalenin tam metinlerine *DergiPark* web sayfası aracılığıyla erişilebilmektedir. Haziran 2015'ten itibaren OAI-PMH³³ uyumlu

²⁹ <http://dspace.org>. DSpace yazılımının kurulumuyla ilgili olarak Doğu Üniversitesi Kütüphanesi Müdürü Sönmez Çelik'in web günlüğünde (<http://sonmezcelik.blogspot.com.tr/>) kapsamlı bilgiler bulunmaktadır.

³⁰ Örnek politika metni için bkz. <http://www.pasteur4oa.org/ornek-universitesi-acik-erisim-politika-belgesi/>.

³¹ <http://opendoar.org>.

³² <http://roarmap.eprints.org/view/country/792.html>.

³³ OAI-PMH (Open Archives Initiative-Protocol for Metadata Harvesting) arşivlerin birlikte çalışabilirliğine (interoperability) olanak sağlayan bir standarttır. Bu standarda göre hazırlanan kayıtlar diğer arşivlerin örümcekleri tarafından kolayca harmanlanabilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. <https://www.openarchives.org/pmh/>.

hale getirilen yaklaşık 119.000 *DergiPark* kaydı OpenAIRE kurumsal arşivinde listelenmektedir.³⁴

Genel olarak araştırma yapan kurumların (üniversiteler) kütüphanecileri tarafından geliştirilen açık arşivler ve açık erişim politikaları olumlu gelişmelerdir. Ama Türkiye’de gerek politika yapımcıların gerekse araştırmacıların açık bilim ve açık erişim farkındalık düzeyleri yetersizdir. Türkiye’de henüz bir ulusal açık erişim politikası geliştirilmemiştir. TÜBİTAK gibi kamu kaynaklarıyla yapılan araştırmalara fon sağlayan kurumların açık erişim politikaları bulunmamaktadır.³⁵ Açık erişim dergilerde yayın yapmak isteyen araştırmacıların makale işlem ücretlerinin çalıştığı kurumlar tarafından karşılanması konusunda üniversitelerin açık erişim politikalarında herhangi bir hüküm genellikle yer almamaktadır. Türkiye’deki açık erişim alt yapısı çok yetersizdir. Açık bilim ve açık erişim konusu en kısa zamanda Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu’nun (BTYK) gündemine getirilerek gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Açık bilim, açıklık kültürü, açık toplum (open society), açık devlet, açık yönetim (open government)³⁶ gibi kavramlar henüz Türkiye’nin öncelikleri arasında değildir. Açık bilimin en önemli bileşeni olan bilimsel yayınlara ve verilere açık erişim konusu kütüphanecilerin çabalarıyla TÜBİTAK, YÖK gibi kamu kurumlarının gündemine yeni yeni girmeye başlamıştır. Açık erişim araştırmacıların ve politika yapımcıların öncelikleri arasında bulunmamaktadır. Kamu destekli araştırma sonuçlarına ve verilere erişimi ve veri paylaşımını kısıtlamanın potansiyel maliyeti üzerinde ciddi bir biçimde düşünmek gerekmektedir. Üçüncü Ulusal Açık Erişim Çalıştayı Sonuç Bildirgesinde³⁷ “Avrupa Birliği açık erişim politika ve stratejileriyle uyumlu ulusal ve kurumsal politikaların geliştirilmemiş olması ve açık erişim alt yapısının ve kurumsal arşivlerin henüz yeni kurulmaya başlanması ülkemizin Avrupa Araştırma Alanı ile bütünleşme çabalarını ve Ufuk 2020 araştırma fonlarından maksimum düzeyde yararlanmasını olumsuz yönde etkileyebilir” saptaması yapılmıştır. Bilim politikalarında ulusal ve uluslararası araştırma verilerine erişim ve veri paylaşımıyla ilgili düzenlemeler yapılmalı, ortak işletimsel ilkeler geliştirilmeli ve iyi uygulamalar cesaretlendirilmelidir (OECD, 2007).

³⁴ Bkz. <http://tinyurl.com/o7bh2jh>

³⁵ AB’ye aday ülke olan Türkiye, ülkede açık erişim politikaları “ulusal referans noktası” (National Point of Reference) sorumlusunu Kasım 2014’te atamıştır.

³⁶2011 yılında Açık Yönetim Ortaklığı (Open Government Partnership) (<http://www.opengovpartnership.org/>) adıyla kurulan örgüte Türkiye de dâhil 65 ülke üyedir. Bu ortaklığın amacı saydam, hesap verebilir ve açık yönetimi herkesin katılımıyla gerçekleştirmektir. Örneğin, ABD’de 2015 yılının sonunda açık yönetim ortaklığı ulusal eylem planının üçüncüsü yayımlanacaktır. (2011 ve 2013 yıllarında yayımlanan ilk iki açık yönetim ulusal eylem planı için sırasıyla bkz.

https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/us_national_action_plan_final_2.pdf ve

https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/us_national_action_plan_6p.pdf). Bu eylem planlarında açık veri, bilgi yenilik, bilgi edinme yasası, mali saydamlık, belge yönetimi, açık karar verme gibi konular yer almakta ve bu konular hakkında vatandaşlardan katkı beklenmektedir (<https://hackpad.com/How-to-participate-in-development-of-the-U.S.-Open-Government-National-Action-Plan-3.0-1YDkyBe1aCZ>).

Türkiye’de de 2013 yılında açık devlet ve açık veriyle ilgili bir panel düzenlenmiş ve ulusal eylem planı üzerinde çalışıldığı belirtilmiştir (<http://yte.bilgem.tubitak.gov.tr/tr/duyuru/kamu-yonetiminde-gelis-en-trendler-acik-devlet-ve-acik-veri-paneli-duzenlendi>). Küresel Açık Veri Endeksinde Türkiye 97 ülke arasında 28. sıradadır (kamu verilerinin %53’ü açık) (<http://index.okfn.org/place/>).

³⁷ Bkz. http://www.acikerisim.org/dokumanlar/ae2014_sonuc_bildirgesi.pdf.

Açık bilimi geliştirmek için kamu kaynaklarıyla üretilen yayınların ve bilimsel verilerin özel mülk olarak görüldüğü araştırma kültüründen uzaklaşılmalıdır. Bunun için araştırma değerlendirme ölçütlerini yararlı verilerin paylaşımını ve yeni işbirliği yollarını ödüllendirecek şekilde genişletmek, veri iletişimi için ortak standartlar geliştirmek, yayımlanmış bilimsel makalelerle ilgili veriler için akıllı açıklığı zorunlu hale getirmek, dijital verilerin kullanımını desteklemek ve yönetmek için veri bilimcileri (data scientists) eğitmek, veri dizilerinin yaratılmasını ve kullanımını kolaylaştırmak ve otomatikleştirmek için yeni yazılım araçları geliştirmek ve kullanmak gerekmektedir (Science, 2012, s. 8).

20-21 Ekim 2014 tarihlerinde YÖK'te düzenlenen 3. Ulusal Açık Erişim Çalıştayı Sonuç Bildirgesinde³⁸ aşağıdaki önerilerin mümkün olan en kısa zamanda uygulamaya geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır:

- “Kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmalardan üretilen yayınlara açık erişim için yasal düzenlemeler yapılmalı, ulusal ve kurumsal açık erişim politikaları geliştirilmeli ve ilgili yayınlara kurumsal arşivler aracılığıyla erişilebilmelidir.
- Araştırma fonu sağlayan ve araştırma yapan TÜBİTAK, YÖK, üniversiteler ve araştırma kurumları Avrupa Birliği açık erişim mevzuatıyla uyumlu kendi açık erişim politikalarını geliştirmelidir.
- Kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırma projelerinin çıktılarının (yayınlar ve araştırma verileri) kurumsal arşivlerde depolanması ve erişime açılması araştırma desteği alabilmenin bir ön şartı haline getirmelidir.
- Kamu kaynaklı araştırmalardan üretilen yayınların ve verilerin depolanması, düzenlenmesi ve erişime açılması için ulusal düzeyde birlikte çalışabilir bir açık erişim alt yapısı ve uluslararası standartlara (OAI-PMH, OpenURL, OAIS, vs.) uygun kurumsal arşivler kurulmalı, bu arşivlerin Avrupa açık erişim araştırma alt yapısıyla (OpenAIRE) bütünleşme çabaları hızlandırılmalıdır.
- Üniversitelerde yapılan araştırmalardan üretilen bilimsel makalelerin hakem denetiminden geçerek yayına kabul edilmiş kopyaları üst verileri (metadata) ile birlikte ivedilikle kurumsal arşivlerde depolanmalıdır. Bu yayınların üst verileri hemen, tam metinleri ise yayıncıların açık erişim politikaları dikkate alınarak hemen ya da gecikmeli olarak herkesin erişimine açılmalıdır.
- Araştırma değerlendirmede üniversitelerin kurumsal arşivlerinde depolanan yayınlar dikkate alınmalıdır.
- YAAP Projesi çerçevesinde kurulan açık arşivlerin sayısı artırılmalı, arşivlerin içerikleri yayınlar ve araştırma verileriyle zenginleştirilmeli ve ilgili hizmetler geliştirilmelidir.
- Ulusal ve kurumsal düzeyde geliştirilen açık erişim politikalarına uyulup uyulmadığı ve yayınların kurumsal arşivlerde depolanıp depolanmadığı denetlenmeli ve araştırma değerlendirme süreciyle ilişkilendirilmelidir.”

Sonuç olarak, Avrupa Araştırma Alanının önceliklerinden birisi olan “bilginin serbest dolaşımı”nı sağlayabilmesi için Türkiye’nin sağlam bir açık bilim ve açık erişim alt yapısı kurması ve bununla ilgili politikaları bir an önce geliştirmesi gerekmektedir.

³⁸ Bkz. http://www.acikerisim.org/dokumanlar/ae2014_sonuc_bildirgesi.pdf.

Kaynakça

- 2014 *global R&D funding forecast*. (2013). Battelle ve R&D Magazine. http://www.battelle.org/docs/tpp/2014_global_rd_funding_forecast.pdf.
- Afzali, M. ve Tonta, Y. (2010). Türkiye’de kurumsal arşivlerin web analizi. S. Kurbanoglu ve diğ. (Eds.). *Bilgi Yönetiminde Teknolojik Yakınsama ve Sosyal Ağlar: 2. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 22-24 Eylül 2010, Ankara, Türkiye*. *Bildiriler içinde* (s. 155-163). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. <http://eprints.rclis.org/14908/1/tonta-afzali-BY2010I.pdf>.
- Akbayrak, E.H., Bayram, Ö., Coşkun, C., Holt, İ., Karasözen, B. ve Tonta, Y. (2006) Institutional repository movement in Turkey (poster). *Proceedings Open Scholarship 2006: New Challenges for Open Access Repositories*, Glasgow (UK). http://eprints.rclis.org/8325/1/Institutional_Repository_Movement_in_Turkey-Poster.pdf.
- Al, U. ve Tonta, Y. (2014). Açık erişim politikalarının geliştirilmesi ve PASTEUR4OA Projesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(3), 384-387. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/2455/2438>.
- Borgman, C.L. (2007). *Scholarship in the digital age: Information, infrastructure, and the Internet*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Dilek Kayaoğlu, H. (2006). Açık erişim kavramı ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için anlamı. *Türk Kütüphaneciliği*, 20(1), 29-60. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/79/78>.
- Doğan, G. (2015). Türkiye’de açık erişim politikaları (sunuş). Açık Erişim Politikaları Yol Haritası Semineri, 22 Mayıs 2015, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dyson, G. (2012). *Turing’s cathedral: The origins of digital universe*. London: Penguin Books.
- Ertürk, K.L. ve Küçük, M.E. (2010). Bilimsel bilginin görünürlüğü: Hacettepe Üniversitesinde açık erişim farkındalığı. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(1), 63-93. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/509/502>.
- Esposito, J. (2013, 4 Kasım). A snapshot of the scientific and technical publishing market (blog mesajı). <http://scholarlykitchen.sspnet.org/2013/11/04/a-snapshot-of-the-scientific-and-technical-publishing-market/>.
- Graham, D. (2013, 11 Şubat). *Academic publishing: Survey of funders supports the benign open access outcome priced into shares*. <https://www.research.hsbc.com/midas/Res/RDV?ao=20&key=RxAfBnG1P&n=360010.PDF>.
- Greenberg, J. (2015, 15 Haziran). The Web will either kill science journals or save them. *WIRED*, <http://www.wired.com/2015/06/web-will-either-kill-science-journals-save/>.
- Gürdal, G., Türkdıran, A., Keten, B. ve Holt, İ. (2013). Kurumsal arşiv kavramı ve OpenAIREplus projesi (bildiri). Akademik Bilişim 2013, 23-25 Ocak 2013, Akdeniz Üniversitesi, Antalya. <http://ab.org.tr/ab13/bildiri/174.pdf>.
- Gürdal, G., Türkdıran, A., Kutlutürk, L., Çelik, S. ve Keten, B. (çev.). (2012). Araştırma kurumları için OpenAIRE kılavuzu. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(2), 416-438. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/377/370>.
- Harnad, S. (2006, 13 Mart). The Immediate-Deposit/Optional-Access (ID/OA) Mandate: Rationale and model. <http://openaccess.eprints.org/index.php?/archives/71-guid.html>.
- Hey, T., Tansley, S. ve Tolle, K. (Eds.). (2009). *The fourth paradigm: Data-intensive scientific discovery*. Redmond, WA: Microsoft Research. http://research.microsoft.com/en-us/collaboration/fourthparadigm/4th_paradigm_book_complete_lr.pdf.

- Higher Education Funding Council for England. (2014). Policy for open access in the post-2014 Research Excellence Framework. <http://www.hefce.ac.uk/pubs/year/2014/201407/>.
- House of Commons. (2004). Select Committee on Science & Technology Tenth Report. <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmsctech/399/39902.htm>.
- Larivière, V., Haustein, S. ve Mongeon, P. (2015). The oligopoly of academic publishers in the digital era. *PLoS ONE*, 10(6): e0127502. doi:10.1371/journal.pone.0127502.
- Mayer-Schönberger, V. ve Cukier, K. (2013a). *Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think*. London: John Murray.
- Mayer-Schönberger, V. ve Cukier, K. (2013b). Big Data - The new book from Viktor Mayer-Schönberger and Kenneth Cukier. <https://www.youtube.com/watch?v=DCJ4GtRM7bI>.
- National Science Board. (2014). Science and Engineering Indicators 2014: A broad base of quantitative information on the U.S. and international science and engineering enterprise (Chapter 4). <http://www.nsf.gov/statistics/seind14/index.cfm/chapter-4/c4s6.htm>.
- OECD principles and guidelines for access to research data from public funding. (2007). Paris: OECD. <http://www.oecd.org/sti/sci-tech/38500813.pdf>.
- Regazzi, J.J. (2015). *Scholarly communications: A history from content as king to content as kingmaker*. London: Rowman & Littlefield.
- Science as an open enterprise (2012). London: The Royal Society. https://royalsociety.org/~media/royal_society_content/policy/projects/sape/2012-06-20-saoe.pdf.
- Suber, P. (2006, 2 Aralık). Predictions for 2007. *SPARC Open Access Newsletter*, (104). <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/12-02-06.htm>.
- Swan, A., Gargouri, Y., Hunt, M. ve Harnad, S. (2015, Mart). *Working together to promote open access policy alignment in Europe - Work Package 3 Report: Open Access Policies*. <http://pasteur4oa.eu/sites/pasteur4oa/files/deliverables/PASTEUR4OA%20Work%20Package%203%20Report%20final%2010%20March%202015.pdf>.
- TÜİK. (2014, 20 Kasım). Araştırma-Geliştirme faaliyetleri araştırması, 2013: Ar-Ge harcamasının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payı %0,95 oldu. *TÜİK Haber Bülteni*, (16163). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16163>.
- Tonta, Y. (2006). Açık erişim: Bilimsel iletişim ve sosyal bilimlerde süreli yayıncılık üzerine etkileri. K. Karakütük (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Yayıncılık I. Ulusal Kurultay Bildirileri* [2-3 Kasım 2006, Ankara] içinde (s. 23-32). Ankara: TÜBİTAK ULAKBİM. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-sosyal-bilimlerde-acik-erisim-bildiri-son.pdf>.
- Tonta, Y. (2008). Open access and institutional repositories: The Turkish landscape. D. Bayır (Ed.), *Turkish Libraries in Transition: New Opportunities and Challenges* içinde (s. 27-47). İstanbul: Turkish Librarians' Association. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-liber-2008-06-16.pdf>.
- Tonta, Y. (2010). Açık erişim ve tıpta bilimsel iletişimin geleceği. H. Akan (Ed.), *Bilimsel Yayınlar Kitabı* içinde (s. 225-235). Ankara: Bilimsel Tıp Yayınevi. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-tipta-acik-erisim.pdf>.
- Tonta, Y. (çev.). (2014). Araştırma yapan ve destekleyen kurumlar için MedOANet Açık Erişim Politikaları Uygulama İlkeleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(3), 418-432. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/2463/2487>.
- Tonta, Y. (2015). Açık erişim, PASTEUR4OA Projesi ve konsorsiyal anlaşmalar (sunuş). ANKOSLink 2015, 9-11 Nisan 2015, Antalya. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-ankos2015-turkiyede-acik-erisim-calismalari-11-Nisan-2015-v2.pdf>.
- Tripp, S. ve Grueber, M. (2011). *Economic impact of the Human Genome Project*. Battelle. http://battelle.org/docs/default-document-library/economic_impact_of_the_human_genome_project.pdf.

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Akademik Sahtekârlık ve İntihal Konusundaki Görüşleri

Nazan Özenç Uçak

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
ucak@hacettepe.edu.tr

Yurdagül Ünal

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
yurdagul@hacettepe.edu.tr

Öz: Bu makalede akademik sahtekârlık ve intihal konuları ele alınmış, Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü lisans öğrencilerinin konuyla ilgili görüş ve davranış özellikleri incelenmiştir. Araştırmada betimleme yöntemi kullanılmış ve veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Bölüme kayıtlı toplam 285 lisans öğrencisine gönderilen anket soruları 193 (%68) öğrenci tarafından yanıtlanmıştır. Araştırmada sorulan sorularla öğrencilerin intihal konusundaki farkındalıkları, kopya çekme ve etik dışı davranış alışkanlıkları, intihale neden olan unsurlar ve bunların önlenmesine ilişkin görüşleri saptanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre öğrencilerin büyük bir kısmının (%95) intihalin ne olduğunu bildiği ve yine çoğunluğun (%76) bu kavramı ilk kez üniversite eğitimleri sırasında duyduğu anlaşılmaktadır. Öğrenciler arasında sınavlarda yardımlaşma, birbirlerinin ödevlerinden ve başkalarının görüşlerinden yararlanma davranışının yaygın olduğu; intihale neden olan unsurların başında intihalin ne olduğu ve neleri kapsadığının, atıf verme ve kaynakça düzenleme konusunda bilgi sahibi olmamanın geldiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin intihal durumunda uygulanacak yaptırım ve cezaları bilmemenin, üniversitenin bu konuda yeterince eğitim ve uyarıda bulunmamasının intihale neden olan unsurlar arasında önemli bir role sahip olduğuna ve intihal yapan öğrenciye gereken cezaların uygulanmamasının intihali artırdığına inandıkları görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Akademik sahtekârlık, intihal, kopya, öğrenci davranışları.

Giriş

Eğitimde amaç öğrencilere sadece bilginin aktarılması değil belli davranışların da kazandırılmasıdır. Tüm eğitim süresince istendik davranışların kazandırılmasına çalışılırken, istenmeyen davranış ve alışkanlıkların ortadan kaldırılmasına da çaba gösterilir. Araştırma yapma, bilgi arama, bilgiyi değerlendirme ve sunma becerileri kazandırılması gereken özellikler iken, akademik sahtekârlık, etik dışı davranışlar, özellikle intihal ve kopya alışkanlıkları ise önlenmesi gereken davranışlar arasındadır. Özellikle bilginin erişimi, paylaşımı ve kullanımı konusunda bilgi ve beceri kazanan öğrencilerin bilimsel etik konusunda farkındalıkları ve davranışları önemlidir. Bilgi ve iletişim teknolojisinin etkisiyle son yıllarda bilgiye erişim ve paylaşım kolaylaşmış, bütün bu gelişmeler bilgi davranışlarının değişimine neden olmuştur. Ancak bilgi okur-yazarlığı becerilerinin bilgi teknolojilerinin kullanımının öğrenilmesi kadar hızla yaygınlık

kazanmadığı da bir gerçektir. Öğrenciler arasında giderek artan etik dışı davranışlar farklı nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Bu yazıda Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü lisans öğrencileri üzerine yapılan konuyla ilgili bir araştırmanın bulguları yer almaktadır.

Akademik Sahtekârlık, İntihal ve Kopya

Akademik sahtekârlık, intihal ve kopyayı da kapsayan genel bir terimdir. İntihal farklı yazar ve kurumlar tarafından farklı sözcüklerle tanımlanmakta, çoğunlukla akademik sahtekârlık ve kopya terimleriyle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Literatürde farklı şekillerde ve farklı konular ön plana çıkarılarak açıklansa da yapılan tüm tanımlarda “bir başkasının fikir ve görüşlerinin kaynak göstermeden kullanılması” özelliği üzerinde durulmaktadır. Bazı tanımlar intihali yapılaş amacına, şekline göre ayrıntılı tanımlasalar da yapılaş nedeni ne olursa olsun sonuçta intihal “*bir başkasının fikir ve çalışmasını kendisininmiş gibi göstermek*”, “*bir başkasından alınan ifade ve görüşleri kaynak göstermeden vermek*”, “*literatür hırsızlığı yapmak*” (What is Plagiarism, 2010) anlamında kullanılan bir terimdir. Yapılan tanımların bir kısmı intihalin kasıtlı olması üzerinde durmakta (Council of Writing Program Administrators, 2003) bir başkasının fikir, görüş ve yazılarının bir bölümünün veya tamamının kaynak göstermeksizin istemli olarak kopyalanmasına (Türkiye Bilimler Akademisi, 2002) dikkat çekmektedir. İntihal bilerek yapıldığı gibi bilmeden de yapılabilir. Bilerek, isteyerek bir başkasına ait yazı, fikir ve görüşlerin aynen kopyalanması ve kendi ürünü gibi gösterilmesi ciddi bir suç oluşturmamanın yanı sıra bireyin akademik ahlakının da göstergesidir. Bilmeden yapılan intihal kişinin kötü niyetli olmasından kaynaklanmasa da yapılan davranışın suç olmasını ortadan kaldırmaz. Bilmeden yapılan intihalin arkasında büyük ölçüde eğitim eksikliği olduğu ve öğrencilerin büyük bir kısmının intihalin ne olduğunu, bir araştırmada kullanılan kaynakların nasıl belirtilmesi gerektiğini bilmedikleri yapılan araştırmalardan (Dey ve Sobhan, 2006; Hamilton, 2003; Jackson, 2006) anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin en fazla yaptığı akademik sahtekârlık örneği olan kopya ise “*bir sanat eserinin veya yazılı bir metnin taklidi*”, “*suret çıkarma işi*”, “*bir sınavda soruları cevaplamak için başka birinden veya yerden gizlice yararlanma*” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Kopya çekmenin eğitim-öğretim sürecinin her basamağında olduğu gibi üniversitelerde de görüldüğünü söyleyen Eminoğlu (2008), günden güne artış gösteren bu davranışın öğrenciler tarafından normal bir davranış olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Eminoğlu, bu tür davranışların önüne geçmek için belirtilen davranışları gösterme eğilimine sahip olan öğrencileri belirlemenin önemine dikkat çekerek, üniversite öğrencilerinin akademik sahtekârlık eğilim düzeylerini ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirmeye çalışmıştır (Eminoğlu, 2008).

Literatürde yer alan araştırmalar akademik sahtekârlığın kapsamının çizilmesinde, intihal kavramının tam olarak neleri içerdiği konusunda net bir algının olmadığını göstermektedir (Pincus ve Schmelkin, 2003; Dames, 2007). Bu durumun farklı intihal algısı yarattığına dikkat çeken Avaroğulları (2012), çoğunluğu akademisyenler üzerine yapılan araştırma sonuçlarını da örnek göstererek, akademisyenler tarafından bile net olarak kavranamayan intihalin öğrenciler için daha anlaşılabilir bir kavram olduğunu, öğrencilerin intihalden nasıl kaçınacaklarını bilmediklerini belirtmektedir.

Özellikle son yıllarda bilerek veya bilmeyerek yapılan etik dışı davranışların arttığı bazı araştırmalarda (Dey ve Sobhan, 2006; Hamilton, 2003; Baruchson-Arbib ve Yaari, 2004;

Köse ve Arıkan, 2011) sıklıkla vurgulanmaktadır. Etik dışı davranışlarda görülen artış zamanla bu konuya ilgiyi artırmış, intihal konusunda uluslararası toplantılar düzenlenmesine konuyla ilgili yayınlar yapılmasına neden olmuştur. Sonuncusu 2014 yılında İngiltere’de düzenlenen *Integrity & Plagiarism Conference* adlı toplantıda çok sayıda konuyla ilgili bildiri sunulmuştur. Türkiye’de konuyla ilgili tartışmalar daha çok yayın kongreleri ve genel bilimsel toplantılar içinde bir unsur olarak ele alınmaktadır. Bu toplantılarda daha çok akademisyenlerin etik dışı davranışları, bilimsel iletişimde görülen akademik sahtekârlıklar üzerinde durulmaktadır. Yurt dışında medya ve sanat alanında da intihal konusu çoklukla tartışılmasına rağmen ülkemizde bu konular üzerine yapılan araştırmalar çok yetersizdir. Son yıllarda öğrencilerin etik dışı davranışları üzerine yapılan araştırmalarda artış olmasına rağmen bu çalışmaların da istenen sayıda olduğunu söylemek zordur.

Öğrencilerin İntihal Yapma Nedenleri

Öğrenciler arasında özellikle ödevlerde kaynak göstermeme, olduğu gibi bir başka kaynaktan alınan bilginin öğrencinin çalışması gibi sunulması, hatalı atıf ve alıntılar, ödevin tamamının alıntılardan oluşması en fazla yapılan intihal örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür davranışların eğitimin ilk kademelerinde düzeltilmemesi, araştırma becerisi ve etiğinin kazandırılması işinin üniversite yıllarına ertelenmesi, kazanılan bu yanlış davranışların üniversite yıllarında değiştirilmesini de zorlaştırmaktadır. Şahin ve Altınay (2009) eğitim sisteminde araştırma eğitimi ile ilgili eksikliklere dikkat çekerek, bu durumun yükseköğrenim düzeyinde sorunlara yol açtığını, pek çok öğrencinin araştırma aşamalarının neler olduğunu, nasıl araştırma yapacağını, erişilen bilginin özümserenek nasıl rapor haline getirilip sunulacağını, nasıl kaynak gösterileceğini bilmediklerinin altını çizmektedir. Bu sorun sadece ülkemize özgü değildir. Stubbings ve Brine (2003) araştırmalarında üniversiteye gelen öğrencilerin araştırma becerileri ve akademik etik konusundaki bilgi ve beceri eksikliklerine dikkat çekerken, bilgi okuryazarlığı becerilerinin eğitimin ilk yıllarında kazandırılmamış olmasının etik ihlallere neden olduğunu belirtmektedirler. Lisans düzeyinde yaşanan bu sorunlar çoğu kez lisansüstü eğitimde de devam edebilmektedir (Pecorari, 2003). Öğrencilerin etik dışı davranışlara başvurmalarının kurum ve birey olarak yarattığı tehditleri Lupton, Chapman ve Weiss’e (2000) dayandırarak açıklayan Avaroğulları (2012) kurumsal değerlendirmelerin verimli olarak yapılamamasının ve öğrencilerin kazandığı bilgi ve becerilerin tam olarak değerlendirilememesinin yarattığı sorunlara dikkat çekmektedir.

Öğrencilerin giderek artan intihal eğilimleri ve özellikle internetin de etkisiyle yaygınlık kazanan kopyala yapıştır alışkanlıkları bu davranışlara neden olan unsurların araştırılmasında etkili olmuştur. Kopyala yapıştır davranışının bu denli yayılmasında ezbere dayalı, analiz gerektirmeyen ödevlerin etkili olduğunu söyleyen Orhan ve Günay (2014) her yıl aynı ödevlerin verilmesinin de öğrencilerin eski ödevleri kopyalayarak teslim etmelerine yol açtığını belirtmektedir.

Akademik sahtekârlığa neden olan unsurların araştırıldığı çoğu araştırma sonucunda benzer nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Uçak’ın (2012) literatürde yer alan kaynaklara dayanarak sıraladığı bu nedenler araştırma, bilimsel etik, atıf gösterme konusunda yetersizlikler, fikri mülkiyet konusunda bilgi sahibi olmama, kötü zaman kullanımı, kopya çekmeyi etik dışı bir davranış olarak görmeme, bazı dersleri önemsiz

bulma, başarma isteği ve not kaygısı gibi belli başlıklar altında özetlenebilir. Akbulut ve diğerlerinin (2008) üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları araştırma sonucunda öğrencileri intihal ve kopyaya iten nedenlerin başında not kaygısının yanı sıra, ödev için yeterince zaman olmaması, arkadaş ilişkilerinin önemi ve bu tip davranışlara karşı verilen cezaların caydırıcı olmaması gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. İntihalin önlenmesinde yaptırımların önemine değinen Franklyn-Stokes ve Newstead (1995) zaman ve not baskısının kopyayı teşvik ettiğini belirtirken, yakalanma ve ceza korkusunun ise kopyadan uzak durmada en önemli faktör olduğunu söylemektedir.

Son yıllarda yapılan pek çok araştırmada internet intihale neden olan etkenlerin başında yer almaktadır. Öğrencilerin internette buldukları bilgiyi kamu malı olarak algılamaları, kopyala yapıştır yaparak olduğu gibi kopyalamaları, buldukları bilginin kaynağını, geçerliliğini ve doğruluğunu sorgulamamaları ortak şikâyet konularını oluşturmaktadır (DeVoss ve Rosati, 2002; Kenny, 2006; Zimmerman, 2012). Bu şikâyetlerin nedenini öğrenci açısından değerlendiren Orhan ve Günay (2014) öğretim elemanlarının ödevleri özenli bir şekilde okumamalarının ve öğrencilerini araştırmaya itecek ve öğrenmelerine katkı sunacak bir geri bildirimde bulunmamalarının da öğrencileri internet aracılığıyla akademik usulsüzlüğe yönelten nedenler olarak ortaya koymaktadır.

Eğitim kurumlarının intihal sorununa daha ciddi yaklaşımlarına, öğretim üye ve öğrencileri ile yapılacak görüşmelerin önemine dikkat çeken Wagner (2000), intihali önleyecek yazılımların yanı sıra, çalışma ortamının, öğrenci değerlendirmelerinin ve müfredatların akademik etikle ilgili öğretileri içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İletişim teknolojilerinin öğrencilerin öğrenme becerilerini olumsuz etkilediği kaygılarına değinen Zimmerman (2012), dijital yerlilerin ilerde içinde yer alacakları rekabete dayalı iş ve akademik ortamlarda hayatta kalabilmelerini sağlayacak araştırma becerileriyle donatılmalarına ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Yöntem

Hacettepe Üniversitesi (H.Ü.) Bilgi ve Belge Yönetimi (BBY) Bölümü lisans öğrencilerinin akademik sahtekârlık ve intihal konusundaki görüşlerini belirlemek üzere gerçekleştirilen bu araştırmada betimleme yöntemi kullanılmış veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırma H.Ü. BBY Bölümü lisans öğrencilerinin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya yabancı dil hazırlık programına kayıtlı öğrenciler dâhil edilmemiştir. Bu kapsamda 2014-2015 akademik yılında Bölüme kayıtlı 78 birinci sınıf, 101 ikinci sınıf, 72 üçüncü sınıf ve 34 dördüncü sınıf olmak üzere toplam 285 öğrenciye hazırlanan anket elektronik ortamda gönderilmiştir. Öğrencilerin 193'ü (toplam lisans öğrencisinin %68'i) anketi yanıtlamıştır.

Toplam 33 sorudan oluşan anket aracılığıyla öğrencilerle ilgili bazı temel bilgiler (sınıf, cinsiyet, intihal kavramını bilip bilmedikleri), akademik sahtekârlık ve intihal kapsamındaki bazı davranışları sergileyip sergilemedikleri ve intihale katkısı olan unsurlarla ilgili görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Anket verileri PASW ile değerlendirilmiş, tanımlayıcı istatistiklerle birlikte, değişkenlerin yapısına uygun olarak ki-kare ilişki testi uygulanmıştır. Ki-kare ilişki testi cinsiyet, sınıf, akademik ortalama gibi temel bilgilerle diğer unsurların tamamı arasında ve ilişkili olduğu düşünülen diğer unsurların kendi aralarında uygulanmıştır.

Ki-kare ilişki testinde beklenen sıklığın %20'sinden fazlasının 5'ten büyük olduğu durumlarda bazı değerler (*intihalin ne olduğunu biliyor musunuz* sorusu için “bilmiyorum” ve “kararsızım”; *intihal kavramını ilk kez ne zaman duydunuz* ve *bir araştırmanın nasıl yapılacağı konusunda ilk kez ne zaman eğitim aldınız* sorusu için “ilkokulda”, “ortaokulda” ve “lise”; *akademik ortalama için* “3,10-3,59” ile “3,60-4,00”; *yılda okunan kitap sayısı* için “hiç okumam” ile “1-5” seçenekleri) birleştirilmiştir. *Araştırma yapmaktan zevk alar mısınız*, *araştırma nasıl yapılır konusunda eğitim aldınız mı*, *intihal kavramını duydunuz mu*, *ödevinizi hazırlarken yararlandığınız kaynakları belirtir misiniz*, *ödev ve sunumlarda kullandığınız şekil ve grafikleri nereden aldığınızı belirtir misiniz*, *araştırma yaparken başkalarının fikirlerinden ve tasarımlarından yararlanırsınız mı*, *bulduğunuz bilginin geçerli ve doğru olup olmadığını kontrol eder misiniz* soruları için “hiçbir zaman”, *sınavda kopya çeker misiniz* ve *ödev hazırlarken hazır ödev sitelerinden yararlanırsınız mı* soruları için “her zaman” seçenekleri “kayıp değer” (missing value) olarak işaretlenmiştir. Bu değişikliklere rağmen bazı testlerde beklenen sıklıklar ki-kare ilişki testini uygulamaya imkân vermemiştir. Test sonuçlarının tamamı değil sadece önemli olduğu düşünülenler rapor edilmiştir.

Bulgular

Araştırma sonucu elde edilen bulgular belli başlıklar altında gruplandırılarak sunulmuştur.

Genel Bilgiler

Araştırmaya katılan toplam öğrenci sayısı 193'tür (toplam lisans öğrencisinin %68'i). Anketi yanıtlayanların %77'si (148) kadın, %23'ü (45) erkektir.

Öğrencilerin büyük çoğunluğu (%68) 21-23 yaşları arasındadır. Sınıflara göre dağılıma bakıldığında ise birinci sınıfların oranı %22, iki ve üçüncü sınıfların oranı %32 ve dördüncü sınıfların oranı %14'tür. Öğrencilerin %44'nün akademik ortalaması 2,60-3,09; %28'nin ise 3,10-3,59 arasındadır (bkz. Tablo 1). Öğrencilerin yaklaşık %7'sinin akademik ortalamasının oldukça düşük olduğu görülmektedir ve akademik ortalama ile cinsiyet arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki yoktur ($\chi^2_{(3)}=5,766$; $p=0,124$).

Tablo 1. Akademik ortalama

Akademik ortalama	n	%
2,00 ve altı	13	6,7
2,01 – 2,59	38	19,7
2,60 – 3,09	85	44,0
3,10 – 3,59	54	28,0
3,60 – 4,00	3	1,6
Toplam	193	100,0

Öğrencilerin kitap okuma sıklıklarını ölçmek için bir yılda okudukları kitap sayısını belirtmeleri istenmiştir. Bu soruya verilen yanıtlarda en fazla kitap okuma oranı %36 ile 6 – 10 kitap arasındadır. Öğrencilerin %3'ü ise hiç kitap okumadığını belirtmiştir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Yılda okunan kitap sayısı

Kitap sayısı	n	%
Hiç okumam	6	3,1
1 – 5	39	20,2
6 – 10	69	35,8
11 – 15	40	20,7
16 ve üzeri	39	20,2
Toplam	193	100,0

Öğrencilere ayrıca intihali bilip bilmedikleri ve ilk kez bu kavramı ne zaman duydukları sorulmuştur. Öğrencilerin %95'i intihalin ne olduğunu bildiklerini belirtmişlerdir. Bilmeyenlerin oranı %3, kararsızların oranı ise %2'dir. Bilmeyen ya da kararsız olan 10 öğrencinin yarısı birinci sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin %76'sı intihal kavramını ilk defa üniversitede, %20'si ise lisede duyduğunu belirtmiştir. İlkokul ve ortaokul döneminde intihal kavramını duyan öğrenci sayısı yok denecek kadar azdır. İntihal sözcüğünü hiç duymayanların oranı ise %3'tür (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. İntihal kavramının ilk kez duyulduğu eğitim kademesi

Eğitim kademesi	n	%
Duymadım	5	2,6
İlkokul	1	0,5
Ortaokul	1	0,5
Lise	39	20,2
Üniversite	147	76,2
Toplam	193	100,0

İntihal kavramı ile ilk tanışıklığa benzer bir sonuç da araştırma eğitimi ile ilgili soruya verilen yanıtlarda karşımıza çıkmaktadır. Öğrencilerin %73'ü bir *araştırmanın nasıl yapılacağı ile ilgili ilk eğitimi* üniversitede aldıklarını belirtmişlerdir. Sadece %14'ü böyle bir eğitimi ilk kez lisede aldığını belirtirken, ortaokul ve ilkokulda araştırma eğitimi alanların sayısı oldukça düşüktür. Birinci sınıfta olan 3 öğrenci ise nasıl araştırma yapılacağı konusunda hiç bir eğitim almadığını belirtmiştir (bkz. Tablo 4). Araştırma konusunda alınan ilk eğitimin düzeyi ile akademik ortalama arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2_{(3)}=19,040$; $p=0,000$). Bu eğitimi üniversite öncesinde alanların akademik ortalamasının daha yüksek olması beklentisinin aksine araştırma nasıl yapılır konusunda ilk kez üniversitede eğitim alan öğrencilerin akademik ortalamaları daha yüksektir. Araştırma eğitimi üniversite öncesinde alanların %54'ünün, üniversitede alanların ise %80'nin akademik ortalaması 2,60 ve üzerindedir. Öğrencilerin büyük bir kısmının intihal kavramını üniversiteye başlayana kadar duymamış ve bir araştırmanın nasıl yapılacağı ile ilgili temel eğitimi üniversiteye kadar almamış olmaları ise ilk ve orta eğitim sistemimizdeki konuyla ilgili eksikliği göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 4. Araştırma yapma ile ilgili ilk eğitimin alındığı kademe

Eğitim kademesi	n	%
Almadım	3	1,6
İlkokul	6	3,1
Ortaokul	17	8,8
Lise	27	14,0
Üniversite	140	72,5
Toplam	193	100,0

Akademik Sahtekârlık ve İntihal Kapsamındaki Davranış Örnekleri

Öğrencilerin akademik sahtekârlık ve intihal kapsamındaki bazı davranışları sergileyip sergilemediklerini belirlemek amacıyla hazırlanan bazı sorulara “her zaman”, “bazen”, “hiçbir zaman” seçeneklerinden biriyle cevap vermeleri istenmiştir (bkz. Tablo 5).

Öğrencilerin %70’i bazen, %30’u ise her zaman *araştırma yapmaktan zevk aldığını* belirtmiştir. Araştırma yapmaktan zevk almadığını belirten bir öğrenci vardır. Yanıtlar içinde bazen seçeneğini işaretleyen öğrenci sayısı çoğunlukta olsa da öğrencilerin bu soruya olumlu cevap vermesi sevindirici bir sonuçtur. Araştırma yapmaktan zevk alma ile akademik ortalama arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki yoktur ($\chi^2_{(3)}=0,352$; $p=0,950$).

Öğrencilere sınavda arkadaşlarından yardım alma ve yardım etme davranışlarıyla ilgili sorular sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin %44’ü bazen, %10’u ise her zaman *sınavda bilmediği soruyu arkadaşına sorduğunu* belirtmiştir. Sınavda arkadaşından yardım istemediğini belirtenlerin oranı %46’dır. Öğrencilerin hangi sınıfta olduğu ile sınavda bilmediği soruyu arkadaşına sorması arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmektedir ($\chi^2_{(6)}=25,159$; $p=0,000$). Üst sınıflarda bu oran alt sınıflara göre daha düşüktür. Cinsiyet ($\chi^2_{(2)}=3,612$; $p=0,164$) ve akademik ortalama ($\chi^2_{(6)}=12,254$; $p=0,057$) ile sınavda bilmediği soruyu arkadaşına sorma arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki yoktur.

Arkadaşınızın sınavda sorduğu soruyu yanıtlar mısınız sorusuna öğrencilerin %64’ü bazen, %12’si her zaman, %23’ü ise hiçbir zaman cevabını vermiştir. Bazı öğrencilerin kendisinin sınavda arkadaşına soru sormasa da, arkadaşının sorusuna yanıt verdiği görülmektedir. Bu durum öğrencilerin arkadaşlarının sorusunu yanıtlamayı yardım olarak algıladıklarını göstermektedir. Sınıf düzeyi ile bu madde arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2_{(6)}=18,194$; $p=0,006$). Daha üst sınıflara geldikçe sınavda arkadaşının sorduğu soruyu yanıtlama oranı düşmektedir. Cinsiyet ile sınavda arkadaşının sorusunu yanıtlama oranı arasında herhangi bir ilişki yoktur ($\chi^2_{(2)}=1,007$; $p=0,605$).

Öğrencilerin yaklaşık %3’ü sınavda her zaman, %48’i ise bazen *kopya çektiğini* belirtirken, diğer yarısı (%50) hiçbir zaman çekmediğini belirtmiştir. Sınavda kopya çekme ile sınavda bilmediği soruyu arkadaşına sorma ($\chi^2_{(2)}=74,955$; $p=0,000$) ve

arkadaşının sınavda sorduğu yanıtlama arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır ($\chi^2_{(2)}=39,263$; $p=0,000$). Her iki unsur için oranlar benzerlik göstermektedir. Akademik ortalama ile kopya çekme arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2_{(3)}=17,200$; $p=0,001$). Akademik ortalama arttıkça kopya çekme oranı azalmaktadır.

Öğrencilerin ödev hazırlarken sergiledikleri davranışlarını ölçmek için de sorular sorulmuştur. Bu amaçla sorulan ilk soru kaynak göstermeyle ilgilidir. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin %81'i her zaman, %17'si ise bazen *ödevini hazırlarken yararlandığı kaynakları* belirtmektedir. Bir, iki ve üçüncü sınıfta olan 5 öğrenci ise (%3) hiçbir zaman kullandığı kaynağı belirtmediğini bildirmiştir. Cinsiyet ile ödevde kullanılan kaynakları belirtme oranı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu ($\chi^2_{(1)}=10,189$; $p=0,001$); kadınların erkeklere göre kaynakları belirtme oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin ödevlerini hazırlarken yararlandıkları *kaynakları* belirtme oranları ile kullandıkları *şekil ve grafikleri* belirtme oranları arasında fark vardır. Öğrencilerin ödev ve sunumlarında kullandıkları *şekil ve grafikleri* her zaman belirtme oranı (%62), kaynakları her zaman belirtme oranından (%81) daha düşüktür. Fakat *şekil ve grafikleri* belirtme ile *kaynakları* belirtme arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır ($\chi^2_{(1)}=49,997$; $p=0,000$). Öğrencilerin *kaynakları* belirtme oranı ile *şekil ve grafikleri* belirtme oranları benzerlik göstermektedir. Cinsiyet ile *şekil ve grafikleri* belirtme arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2_{(2)}=7,899$; $p=0,019$). Kadınların metinlerde olduğu gibi, *şekil ve grafikleri* belirtme oranları da erkeklerden daha yüksektir.

Öğrencilerin arkadaşlarının ödevlerini kopyalayıp kopyalamadıklarını ölçmek amacıyla sorulan soruya verilen yanıtlarda, öğrencilerin üçte ikisi *ödevini hazırlarken arkadaşlarının ödevinden yararlandığını* (%6 her zaman, %63 bazen), üçte biri ise (%32) hiçbir zaman bu yola başvurmadığını belirtmiştir. Bu davranış da cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2_{(2)}=8,649$; $p=0,013$). Erkeklerin kadınlara göre arkadaşlarının ödevlerinden daha çok yararlandığı görülmektedir.

İnternette buldukları bilgiyi nasıl kullandıklarını saptamak amacıyla sorulan soruya öğrencilerin %5'i her zaman, %27'si bazen *ödevlerimi hazırlarken internette bulduğum bilgileri kaynak göstermeden kopyalarım* şeklinde yanıt vermiştir. İnternette bulunan bilginin kaynak gösterilmeden kullanılmasının oldukça yüksek oranda olduğu görülmektedir. Ödevini hazırlarken yararlandığı “*kaynakları*” ve “*şekil ve grafikleri*” belirtme ile bu unsur arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki görülmektedir (sırasıyla $\chi^2_{(2)}=39,286$; $p=0,000$; $\chi^2_{(2)}=16,114$; $p=0,000$). Elde edilen sonuçlardan kullandığı metin, *şekil ve grafiklerin* kaynağını belirten öğrencilerin internette bulduğu bilgileri kaynak göstermeden kopyalama oranlarının diğer öğrencilere göre daha düşük düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyet ile bu unsur arasında ise anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($\chi^2_{(2)}=2,747$; $p=0,253$).

Öğrencilerin %3'ü hariç geri kalan tamamı *araştırma yaparken başkalarının fikirlerinden ve tasarımlarından yararlandığını* belirtmiştir (%19 her zaman, %78 bazen). Öğrencilerin hazır ödev sitelerinden yararlanma oranlarının da yüksek olduğu

anlaşılmaktadır. *Ödev yaparken hazır ödev sitelerinden yararlanır mısınız* sorusuna öğrencilerin %39'u bazen, %5'i ise her zaman şeklinde yanıt vermişlerdir.

Tablo 5. Akademik sahtekârlık ve intihal kapsamındaki davranışlar

	Her zaman		Bazen		Hiçbir zaman	
	n	%	n	%	n	%
Araştırma yapmaktan zevk alır mısınız?	57	29,5	135	69,9	1	0,5
Sınavda bilmediğiniz soruyu arkadaşınıza sorar mısınız?	20	10,4	84	43,5	89	46,1
Arkadaşınızın sınavda sorduğu soruyu yanıtlar mısınız?	24	12,4	124	64,2	45	23,3
Sınavda kopya çeker misiniz?	5	2,6	92	47,7	96	49,7
Ödevinizi hazırlarken yararlandığınız kaynakları belirtir misiniz?	156	80,8	32	16,6	5	2,6
Ödevinizde kullandığınız şekil ve grafikleri nereden aldığınızı belirtir misiniz?	120	62,2	65	33,7	8	4,1
Ödevinizi hazırlarken arkadaşınızın ödevinden yararlanır mısınız?	11	5,7	121	62,7	61	31,6
Ödevinizi hazırlarken İnternette bulduğunuz bilgileri kaynak göstermeden kopyalar mısınız?	10	5,2	52	26,9	131	67,9
Araştırma yaparken başkalarının fikirlerinden ve tasarımlarından yararlanır mısınız?	36	18,7	151	78,2	6	3,1
Ödev hazırlarken hazır ödev sitelerinden yararlanır mısınız?	5	2,6	76	39,4	112	58,0
Bulduğunuz bilginin geçerli ve doğru olup olmadığını kontrol eder misiniz?	106	54,9	80	41,5	7	3,6
Ödevlerinizin ve araştırma raporlarınızın kaynakçalarını belli bir standarda göre düzenler misiniz? (Ör. APA, MLA)	137	71,0	43	22,3	13	6,7

Öğrencilerin buldukları bilginin geçerli ve güvenilir olup olmadığını ne ölçüde sorguladıklarını ölçmek amacıyla sorulan soruya %55'i her zaman, %41'i bazen *bulduğum bilginin geçerli ve doğru olup olmadığını kontrol ederim* şeklinde yanıt vermişlerdir. Cinsiyet ile bulunan bilginin geçerlilik ve güvenilirliğinin kontrol edilmesi arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur ($\chi^2_{(2)}=0,473$; $p=0,789$).

Bulunan bilgilerin belirtilmesinde belli bir kaynak gösterme standardının kullanılıp kullanılmadığını anlamak için sorulan soruya öğrencilerin %71'i her zaman, %22'si ise bazen *ödev ve araştırma raporlarının kaynakçalarını APA, MLA gibi belirli bir standarda göre düzenlediğini* belirtmiştir. Belirli bir standarda başvurmeyan öğrencilerin (13 kişi) yarıdan fazlası (7 kişi) birinci sınıf öğrencisidir. Cinsiyet ile bu madde arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($\chi^2_{(2)}=24,091$; $p=0.000$). Kadınların erkeklere göre daha çok standartlara uyduğu görülmektedir.

Öğrencilerin İntihale Neden Olan Unsurlar Hakkındaki Görüşleri

Araştırmamızda öğrencilerin intihale hangi unsurların neden olduğu hakkındaki görüşleri de araştırılmıştır (bkz. Tablo 6). Elde ettiğimiz sonuçlara göre öğrencilerin büyük bir kısmı (%78) *intihalin ne olduğunu ve neleri kapsadığını bilmemenin* intihal yapmada önemli rolü olduğunu düşünmektedir. Aynı şekilde öğrencilerin %78'i *atıf verme ve kaynakça düzenleme konusunda gerekli kural ve standartları bilmemenin* intihale katkı sağladığını düşünmektedir.

Zaman baskısı ve ödev çokluğunun yarattığı telaşın intihal yapmaya neden olduğuna inanların oranı %63, bu konuda kararsız olanların oranı ise %31'dir.

Ödev konusunu ilginç/yararlı bulmama intihale katkı sağlaması muhtemel unsurlar arasında öğrencilerin en fazla kararsız kaldıkları (%46) unsur olmuştur. Öğrencilerin üçte biri (%33) ise bu fikre katıldıklarını belirtmiştir.

Ders geçme kaygısı ve başarılı olma isteğinin de intihal yapmada önemli bir etken olduğunu düşünen öğrenci sayısı fazladır. Öğrencilerin üçte ikisi (%66) *ders geçme kaygısı ya da başarılı olma isteğinin* intihal yapmaya yol açtığına inanmaktadır. Sınıf ve cinsiyet ile bu unsur arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmemektedir (sırasıyla $\chi^2_{(6)}=7,492$; $p=0,278$, $\chi^2_{(2)}=0,172$; $p=0,918$).

Öğrencilerin yarısı *intihal kapsamındaki davranışların öğrenciler arasında yaygın olması ve arkadaşlarının sıklıkla intihale başvurmalarının* kendilerinin de intihal yapmasına katkı sağladığı fikrine katılırken üçte biri bu konuda kararsızdır. Öğrencinin bulunduğu sınıf ile bu unsur arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur ($\chi^2_{(6)}=8,464$; $p=0,206$).

İntihalin hocalar tarafından saptanamaması tüm unsurlar içinde en fazla "katılmıyorum" cevabı (%43) verilen unsurdur. Kararsız olanların oranı %37, destekleyenlerin oranı ise %20'dir. Sınıf düzeyi ile bu unsur arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur ($\chi^2_{(6)}=5,626$; $p=0,466$). Ancak akademik ortalaması daha yüksek olan öğrencilerin bu unsura katılmama oranları diğer öğrencilere göre daha yüksektir ($\chi^2_{(6)}=13,381$; $p=0,037$).

Öğrencilerin yarısı *hocaların ödevle ilgili geri bildirimde bulunmamasının ve hatalarını görememenin* intihale katkı sağladığını düşünürken, %26'sı bu düşünceye katılmamaktadır. Bu seçeneğin sınıf düzeyi ile arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki yokken ($\chi^2_{(6)}=2,500$; $p=0,868$), akademik ortalama ile vardır ($\chi^2_{(6)}=14,557$; $p=0,024$).

Tablo 6. İntihale neden olan unsurlar

İntihale katkı eden unsurlar	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum	
	n	%	n	%	n	%
İntihalin ne olduğunu ve neleri kapsadığını bilmemek	151	78,2	12	6,2	30	15,5
Atıf verme ve kaynakça düzenleme konusunda gerekli kural ve standartları bilmemek	151	78,2	19	9,8	23	11,9
Zaman baskısı ve ödev çokluğunun yarattığı telaş	121	62,7	59	30,6	13	6,7
Ödev konusunu ilginç/yararlı bulmama	64	33,2	89	46,1	40	20,7
Ders geçme kaygısı, başarılı olma isteği	127	65,8	43	22,3	23	11,9
İntihal kapsamındaki davranışların yaygın olması ve arkadaşların sıklıkla başvurmaları	96	49,7	64	33,2	33	17,1
İntihalin hocalar tarafından saptanamaması	39	20,2	72	37,3	82	42,5
Hocaların ödevle ilgili geri bildirimde bulunmaması, hataları görememe	96	49,7	47	24,4	50	25,9
İntihalin cezasının caydırıcı olmaması	91	47,2	62	32,1	40	20,7
İntihal durumunda uygulanacak yaptırımlar ve cezaları bilmeme	140	72,5	34	17,6	19	9,8
Üniversitenin bu konuda yeterince eğitim ve uyarıda bulunmaması	114	59,1	53	27,5	26	13,5
İntihal yapan öğrenciye gereken cezaların uygulanmaması	98	50,8	68	35,2	27	14,0

İntihalin önlenmesinde uygulanacak cezaların caydırıcı olup olmadığı ile ilgili soruya verilen yanıtlardan büyük ölçüde cezaların caydırıcılığına inanıldığı anlaşılmaktadır. *İntihalin cezasının caydırıcı olmamasının* intihale katkı sağladığını düşünenlerin oranı %47, düşünmeyenlerin oranı %21'dir. Akademik ortalama ile bu unsur arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır ($\chi^2_{(6)}=16,281$; $p=0,012$). Akademik ortalama arttıkça bu düşünceye katılanların oranı da artmaktadır. Ayrıca öğrencilerin üçte ikisinden fazlası (%73) *intihal durumunda uygulanacak yaptırım ve cezaları bilmemenin* intihale neden olan unsurlar arasında önemli bir role sahip olduğunu düşünmektedir. *Üniversitenin bu konuda yeterince eğitim ve uyarıda bulunmamasının* intihale yol açtığı

düşüncesine katılanların oranı %59, *intihal yapan öğrenciye gereken cezaların uygulanmamasının* intihali artırdığına inananların oranı ise %51'dir.

Sonuç

Akademik etik eğitimi açısından BBY Bölümü öğrencilerini diğer öğrencilerden ayıran önemli fark eğitimleri süresince edindikleri bilgi ve davranış özelliklerinin sadece kendi çalışma yaşamları ile sınırlı kalmaması, meslek yaşamları boyunca akademik sahtekârlıkların saptanması ve önlenmesi açısından da önemli olmasından kaynaklanmaktadır.

H.Ü. BBY Bölümü öğrencilerinin akademik sahtekârlık ve intihal konusundaki görüş ve davranışlarını değerlendirmek üzere yapılan bu araştırmada öğrencilerin neredeyse tamamının intihalin ne olduğunu bildiği, ancak yine büyük bir çoğunluğun bu kavramı ve bir araştırmanın nasıl yapılacağını ilk kez üniversite eğitimi sırasında öğrendiği anlaşılmaktadır. Araştırma beceri ve alışkanlıklarının küçük yaşlarda, üniversiteye gelmeden kazandırılmasının önemi dikkate alındığında bu durum ilk ve orta eğitim sistemimizdeki konuyla ilgili eksikliği göstermesi açısından önemlidir.

Çalışma sonunda elde edilen veriler öğrenciler arasında sınav ve ödev hazırlamada “yardımlaşma” davranışının yaygın olduğunu göstermektedir. Öğrenciler arasında kopya çekmenin de azımsanmayacak bir oranda olduğu (%3'ü her zaman, %48'i bazen) görülmektedir. Öğrencilerin büyük bir kısmı sınavda bilmediği soruyu arkadaşına sormakta veya arkadaşının bilmediği soruyu yanıtlamaktadır. Bazı öğrencilerin sınavda bilmediği soruyu arkadaşına sormasa da, arkadaşının sorusuna yanıt vermesi bunu bir intihalden çok yardım olarak algılamalarından kaynaklanabilir. Yardımlaşma alışkanlığının sınavlar dışında da yaygın olması, öğrencilerin üçte ikisinin arkadaşlarının ödevlerinden ve hazır ödev sitelerinden yararlanmaları düşündürücüdür.

Öğrencilerin kaynak gösterme davranışları ile ilgili bulgular öğrencilerin tamamına yakın oranda (%81'i her zaman, %17'si ise bazen) ödevini hazırlarken yararlandığı kaynakları belirttiğini göstermektedir. Ancak ödevlerinde kullandıkları şekil ve grafiklerin kaynaklarını belirtenlerin oranı metinlerin kaynaklarını belirtenlere oranla daha düşük düzeydedir. Aynı şekilde internetten bulduğu bilgiyi kaynak göstermeden kopyalayan öğrencilerin olması bu bilgilerin kamu malı gibi algılanmasıyla açıklanabilir. Nitekim öğrencilerin neredeyse tamamının ödevini hazırlarken kullandığı kaynakları belirttiği halde bazılarının internetten bulduğu bilgiyi kaynak vermeden kullanması bu algının öğrenciler arasında yaygın olduğunu göstermektedir. Kaynak göstermede ve konuyla ilgili standartları kullanmada en fazla sorunu olan grubun ise birinci sınıf olması üniversite öncesi gerekli eğitim eksikliği ile ilgili bulgularla bağdaşmakta bu sorunun ileriki yıllarda aşılabileceği umudunu doğurmaktadır.

İntihale neden olan unsurlar içinde intihalin ne olduğunu ve neleri kapsadığını, atıf verme ve kaynakça düzenleme konusunda gerekli kural ve standartları bilmeme ilk sırada gelen unsurlardır. Ayrıca öğrencilerin büyük bir kısmının intihal durumunda uygulanacak yaptırım ve cezaları bilmemeleri ve üniversitenin bu konuda yeterince eğitim ve uyarıda bulunmadığını belirtmeleri bu konuda verilecek eğitimin önemini vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, Y., Şendağ, S., Birinci, G., Kılıçer, K., Şahin, M.C. ve Odabaşı, H. F. (2008). Exploring the types and reasons of Internet-triggered academic dishonesty among Turkish undergraduate students: development of Internet-triggered academic dishonesty scale (ITADS). *Computers and Education*, 51(1), 463-473.
- Avaroğulları, M. (2012). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının intihal problemine yönelik tutum ve davranışları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Baruchson-Arbib, S. ve Yaari, E. (2004). Printed versus internet plagiarism: a study of students' perception. *International Journal of Information Ethics*, 1(6), 1-7.
- Council of Writing Program Administrators. (2003). *Defining and avoiding plagiarism: The WPA statement on best practices*. 4. Mayıs 2015 tarihinde <http://www.wpacouncil.org/node/9> adresinden erişildi.
- Dames, K.M. (2007). Understanding plagiarism and how it differs from copyright infringement. *Computers in Libraries*, 27(6), 24-27.
- DeVoss, D. ve Rosati, A.C. (2002). "It wasn't me, was it?" plagiarism and the web. *Computers and Composition*, 19, 191-203.
- Dey, S.K. ve Sobhan, M. A. (2006). Impact of unethical practices of plagiarism on learning, teaching and research in higher education: some combating strategies. *Information Technology Based Higher Education and Training, 2006. ITHET'06. 7th International Conference* içinde (s. 388-393). IEEE. 21. Mart 2014 tarihinde http://ieeexplore.ieee.org/xpls/abs_all.jsp?arnumber=4141654&tag=1 adresinden erişildi.
- Eminoğlu, E. (2008). *Üniversite öğrencilerinin akademik sahtekârlık eğilimlerinin ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Franklyn-Stokes, A. ve Newstead, S.E. (1995). Undergraduate cheating: who does what and why? *Studies in Higher Education*, 20(2), 159-172.
- Hamilton, D. (2003). Plagiarism: librarians help provide new solutions to an old problem. *Searcher*, 11(4), 26-28.
- Jackson, P.A. (2006). Plagiarism instruction online: assessing undergraduate students' ability to avoid plagiarism. *College and Research Libraries*, 67(5), 418-428.
- Kenny, D. (2006). Student plagiarism and professional practice. *Nurse Education Today*, 27, 14-18.
- Köse, Ö. ve Arkan. A. (2011). Reducing plagiarism by using online software: An experimental study. *Contemporary Online Language Education Journal*, 1, 122-129.
- Lupton, R., Chapman K. ve Weiss, J. (2000). A cross-national exploration of business students' attitudes, perceptions, and tendencies toward academic dishonesty. *Journal of Education for Business*, 75(4), 231-235.
- Orhan, F. ve Günay, A. (2014). Üniversite öğrencilerinin internet tabanlı akademik usulsüzlük nedenlerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(1), 176-190.
- Pecorari, D. (2003). Good and original: plagiarism and patch writing in academic second-language writing. *Journal of Second Language Writing*, 12, 317-345.
- Pincus, H.S. ve Schmelkin, L.P. (2003). Faculty perceptions of academic dishonesty. *The Journal of Higher Education*, 74(2), 196-209.

- Stubbings, R. ve Brine, A. (2003). Plagiarism and the role of the library. 11 Şubat 2015 tarihinde <http://www.cilip.org.uk/publications/updatemagazine/archive/archive2003/> adresinden erişildi.
- Şahin, Ç. ve Altınay, Y. B. (2009). İlköğretim 1. kademedeki öğrencilerin düşünme becerilerini ve yaratıcılıklarını geliştirmek amacıyla aktif araştırmacı olarak araştırma tekniklerini kullanma becerilerinin değerlendirilmesi. *The First International Congress of Educational Research 1-3 Mayıs 2009*. 21 Şubat 2015 tarihinde <http://www.eab.org.tr/eab/oc/egtconf/pdffieldap/pdf/375.pdf> adresinden erişildi.
- Türk Dil Kurumu. (t.y). *Büyük Türkçe Sözlük*, 4. Mayıs 2015 tarihinde <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=a%FE%FDrma&ayn=tam> adresinden erişildi.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2002). *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunlar*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Uçak, N.Ö. (2012). Öğrencilerin intihal algısı. *Prof. Dr. K. Gülbün Baydur'a Armağan* içinde (s. 173-182). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Wagner, R. (2000). Plagiarism by student programmers. 8 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.cs.utsa.edu/~wagner/pubs/plagiarism/plagiarism.pdf> adresinden erişildi.
- What is Plagiarism?* (t.y). 4 Mayıs 2015 tarihinde <http://www.plagiarism.org/plagiarism-101/what-is-plagiarism> adresinden erişildi.
- Zimmerman, M. (2012). Digital natives, searching behavior and the library. *New Library World*, 113(3-4), 174-201. 21 Şubat 2015 tarihinde <http://dx.doi.org/10.1108/03074801211218552> adresinden erişildi.

Halk Kütüphanelerinin Geleceği: IFLA 2013 Eğilim Raporu Bağlamında Bir Değerlendirme

Bülent Yılmaz

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe, 06800 Ankara.
byilmaz@hacettepe.edu.tr

Öz: Bu çalışmada, öncelikle, halk kütüphanelerinin geleceğine ilişkin olası eğilimlere kuramsal düzeyde ve literatüre dayalı olarak değinilmiştir. Buna göre, halk kütüphanelerinin gelecekte kendilerini çevreleyen toplumsal koşullardaki değişimlere göre yeni biçimler alacağı ve varlıklarını bu koşulların belirleyeceği söylenebilir. Çalışmada daha sonra, IFLA'nın 2013 yılında yayımladığı Eğilim Raporu halk kütüphaneleri açısından “yeni teknolojilerin bilgiye erişim olanaklarını hem genişleteceği hem de sınırlayacağı; çevrimiçi eğitimin küresel öğrenmeyi demokratikleştireceği ve sekteye uğratabileceği; mahremiyetin sınırları ve verinin korunması kavramlarının yeniden tanımlanacağı; hiper-bağlantılı toplumların yeni sesleri ve grupları dinleyeceği ve güçlendireceği ve küresel bilgi ekonomisinin yeni teknolojiler tarafından dönüştürüleceği eğilimleri” başlıkları altında değerlendirilmiştir. Rapor'un, halk kütüphanelerinin gelecek için pozisyon almaları konusunda ciddi ipuçları içerdiği söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: IFLA 2013 Eğilim Raporu, halk kütüphaneleri, kütüphanelerin geleceği.

Giriş

Halk kütüphanesi, bireylerin eğitim, kültür ve boş zamanları ile ilgili bilgi gereksinimlerini hiçbir ayırım gözetmeksizin, ücretsiz biçimde karşılayarak bulunduğu yörenin kalkınmasına katkıda bulunan yerel demokratik kuruluştur. Halk kütüphanelerinin bilgiye eşit erişim hakkının gerçekleştirilmesinde, dijital uçurumun kapatılmasında, toplumların demokratikleştirilmesinde, eğitimin desteklenmesinde, kültürün geliştirilmesinde ve toplumun kalkınmasında önemli rolleri bulunmaktadır. Halk kütüphaneleri güçlü toplum yaratmanın temel kuruluşları arasında yer alır. Bir başka deyişle, güçlü kütüphaneler güçlü toplumlar yaratır. Özellikle, bilgi toplumunun halka yansıyan “bilgiye erişme gereksinimini karşılaması” işlevi ile halk kütüphanesi bir başka rol üstlenir. Geleceğin dünyasında toplumsal iletişim ya da toplanma merkezleri olarak var olacağı öngörülen halk kütüphanelerinin ev ve işyerlerimizden sonra “üçüncü yer” olacağından söz edilmektedir (Oldenburg, 1991).

Halk kütüphanelerinin geleceğini öngörmek, verilere dayalı öngörülerde bulunmak bu kuruluşlara ilişkin politikalar oluşturmada önemli görünmektedir. Ancak bunun da ötesinde, toplumun sağlıklı ve güçlü geleceğinde halk kütüphanelerinin varlıklarını korumaları ve geliştirmeleri gereklidir. Onların, varlıklarını korumaları ve geliştirmeleri kendilerini çevreleyen toplumsal etmen ve koşulların, bir başka deyişle, temel toplumsal değişim eğilimlerinin zamanında ve doğru tahmin edilmesine bağlıdır. Halk kütüphanelerine ilişkin değişimi anlamada, “kütüphane-santrik” bir yaklaşım, kütüphane kurumunu merkeze koyan bir bakış açısı eksik ve yanlış değerlendirmelere

neden olacaktır. Çünkü halk kütüphanesi toplumsal, kültürel, ekonomik ve teknolojik koşulların ürünüdür. Halk kütüphanelerine ilişkin değişimi öngörmek, ancak, onları da içine alan eğilimlerin analizine dayalı olabilecektir.

Halk kütüphaneleri varlıklarını korumak ve yeni pozisyonlar alabilmek için geleceğe ilişkin toplumsal rol, görev, sorumluluk ve önceliklerini yeniden değerlendirmek durumundadırlar. Smith (2014), kütüphanelerin “kesinlikle gerekli” olduğunu dile getirirken, Norman (2014) kütüphanelere yönelik toplumsal değer kaybının “geçmişin sesini kesmek ve geleceği tahrip etmek” anlamına geleceğini belirtmektedir. Halk kütüphaneleri açısından olumsuz bir gidişin olduğunu varsayan Cassidy (2014), “uyanalım ve halk kütüphanelerini kaybetmeden, onlara, öğrenme, hayal gücü, kültür ve toplum açısından önemini düşünerek değer vermeye başlayalım” demektedir. IFLA tarafından hazırlanan *Eğilim Raporu*’nda (IFLA, 2013) kütüphanecilik mesleğinin bugünlerde yüz yüze kaldığı en önemli sorun, “mesleğin değişen bilgi ortamına nasıl uyum sağlayıp gelişeceği” olarak belirtilmiştir. Çünkü sadece 2011 yılında yeni yaratılan dijital içerik şimdiye kadar yazılmış tüm kitaplarda bulunandan birkaç milyon kat daha fazladır (Bartlett ve Miller, 2011). OECD rakamları, internet trafiğinin geçtiğimiz on yıl içinde %13 arttığını ve 2008-2011 yılları arasında üretilmiş olan dijital içeriğin ise bugüne kadar kaydedilen tüm yazılı tarihten fazla olduğunu göstermektedir (World Economic Forum, 2012). Küresel bilgi ortamındaki bu hızlı ve nitel değişimi kavramak, genel olarak kütüphanelerin ve özel olarak da halk kütüphanelerinin geleceğini belirleyecek olan eğilimler ya da toplumsal koşullar hakkında bir perspektif çizmeye ya da tahminlerde bulunmaya yardımcı olacaktır. Küresel bilgi ortamındaki değişim halk kütüphanelerinin gelecekteki rollerini ve hizmetlerini etkileyecektir. Wooden (2006), halkın bu kütüphanelerin hem şimdi çok gerekli ve değerli olduğunu hem de gelecekte öyle olacaklarını düşündüğünü belirtmektedir. Watson (2011), kitap ile kütüphanenin geleceğini aynı görmenin hata olacağını, onların aynı şeyler olmadığını söyler.

Halk kütüphanelerinin geleceğine ilişkin genelde iki varsayımdan söz edilebilir. Bu varsayımlar, halk kütüphanelerinin gelecekte var olacakları ya da yok olacakları üzerinedir. Ancak, Sullivan (2003)’ın yaklaşımı bu konuda perspektifimizi genişletici ve daha gerçekçi görünmektedir. Ona göre, halk kütüphaneleri gelecekte toptan bir kazanma ya da kaybetme durumu yaşamayacaklar, kazanan ya da kaybeden halk kütüphaneleri olacaktır. Yani, gelecekte halk kütüphaneleri için toptan bir varoluş ya da yokoluş durumu yaşanmayacak, değişime uyum sağlayanların varlıklarını sürdürecekleri toplumsal bir seçim (seleksiyon) süreci söz konusu olabilecektir.

Hernon ve Mathews (2013)’ın akademik ve halk kütüphanelerinin geleceğine yönelik bakış açılarını ayrıntılı biçimde ortaya koydukları eserlerinde, halk kütüphaneleri ile ilgili senaryolar oluşturmak ve her bir senaryoya göre geleceğe ilişkin pozisyon almak gerekliliği anlaşılmaktadır.

Halen, dünyada kütüphanecilerin en büyük uluslararası örgütü olan Uluslararası Kütüphane Dernekleri Federasyonu IFLA’nın, genel olarak kütüphanelerin geleceğini belirleyecek temel eğilimler üzerine yaptığı analiz ve değerlendirmeleri içeren yakın

tarifli *Raporu*¹ halk kütüphanelerinin geleceğini öngörmek açısından dikkate alınması gereken bir belgedir.

Bu çalışmada, *IFLA Eğilim Raporu*² halk kütüphaneleri açısından ele alınarak değeriendirilecek ve halk kütüphanelerinin geleceğine yönelik bazı saptamalarda bulunulacaktır.

IFLA Eğilim Raporu'nun Oluşturulma Süreci

IFLA'nın 2013 yılında yayımladığı *Eğilim Raporu* aşamalı bir hazırlık süreci ve çeşitli uzman kişi görüşlerinin alınması sonucu ortaya çıkmıştır. IFLA, 2012 Kasım ayında, yeni ortaya çıkan eğilimler konusunda yakın zamandaki çalışma ve raporları araştıran kapsamlı bir literatür taraması sipariş etmiş ve derlenen geniş çaplı bir kaynakça Ocak 2013'de *Eğilim Raporu* çevrimiçi platformunda sunulmuştur. Şubat ayında on kilit uzmandan, Mart ayında Mexico City'de yapılacak yuvarlak masa toplantısına katılmak üzere platformdaki materyallere dayalı bildiriler hazırlamaları istenmiştir. Yuvarlak masa toplantısında ortaya çıkan ek sorular Mayıs ayında bu uzman grup tarafından çevrimiçi forum aracılığıyla tartışılmış, Haziran ayında ise davetli uzmanların oluşturduğu daha geniş bir grubun katkısının alınması için tartışmaya açılmıştır. Temmuz ayında en üst düzeydeki beş eğilime dikkat çeken bir İçgörüler Belgesi oluşturmak üzere tüm bu farklı unsurlar bir araya getirilmiştir. Derlenen *Rapor* 2013'ün Ağustos ayında Singapur'daki IFLA Kongresi'nde tanıtılmıştır (IFLA, 2013).

IFLA Eğilim Raporu'nun Genel İçeriği

IFLA Eğilim Raporu, bilgi ortamımızı değıştirmek beş anahtar eğilim üzerine kurulmuştur. Bir başka deyişle, *IFLA Eğilim Raporu*, küresel bilgi ortamında; bilgiye, eğitime, mahremiyete, sivil katılıma ve teknolojik değışime erişimi genişletecek üst düzey beş eğilim belirlemektedir. *Rapor*, yeni dijital paradigmayı tanımlayan mevcut ve gelecekteki muhtemel eğilimleri tanımlamaya çalışmaktadır (IFLA, 2013). Temel amacı, durağan bir rapor oluşturmaktan çok dinamik ve evrilen bir dizi çevrimiçi kaynakla küresel kütüphane toplumu içinde gelecekteki öncelikler hakkında daha başka görüşme ve tartışmaları teşvik etmek olan *Rapor*'da beş temel eğilim olarak şunlar sıralanmıştır:

1. Eğilim: Yeni teknolojiler bilgiye erişimi olanın olanaklarını hem genişletecek hem de sınırlayacaktır.

Şimdiye kadar genişlemekte olan dijital evren, dijital araçlarla temel okuma ve yetkinlik gibi bilgi okuryazarlık becerilerine daha yüksek bir değeri getirecektir. Bu becerilere sahip olmayanlar büyümekte olan bir dizi alana dâhil olma konusunda engellerle karşılaşacaklardır. Yeni çevrimiçi iş modellerinin doğası, gelecekte bilgiyi tümüyle başarılı bir şekilde sahiplenilen, bilgidен yararlanın, bilgiyi paylaşın veya bilgiye erişenleri ağırlıklı olarak etkileyecektir.

¹ IFLA. (2013). Riding the waves or caught in the tight? Insights from the IFLA Trend Report. (http://trends.ifla.org/files/trends/assets/insights-from-the-ifla-trend-report_v3.pdf)
http://trends.ifla.org/files/trends/assets/documents/ifla_trend_report_tr.pdf

² Bundan sonra *Rapor* denilecektir.

2. Eğilim: Çevrimiçi eğitim küresel öğrenmeyi demokratikleştirecek ve sekteye uğratacaktır.

Çevrimiçi eğitim kaynaklarındaki hızlı küresel gelişim, öğrenim fırsatlarını daha yaygın, ucuz ve erişilebilir kılacaktır. Yaşam boyu öğrenmeye verilen değer artacak ve yaygın ve örgün öğretim daha fazla tanınacaktır.

3. Eğilim: Mahremiyetin sınırları ve verinin korunması yeniden tanımlanacaktır.

İletişim verisini izleme ve filtrelemeye ilişkin karmaşık yöntemler söz konusu bireylerin daha ucuz ve kolay bir biçimde izlenmesini sağlarken, hükümetler ve şirketlerin kontrolünde bulunan veri setlerinin genişletilmesi bireylerin ileri düzey profilinin çıkarılmasını destekleyecektir. Çevrimiçi dünyada bireysel mahremiyet ve güvene yönelik olarak ciddi sonuçlar ortaya çıkabilir.

4. Eğilim: Hiper-bağlantılı toplumlar yeni sesleri ve grupları dinleyecek ve onları güçlendirecektir.

Hiper-bağlantılı toplumlarda toplu eyleme yönelik, yeni seslerin yükselmesini olanaklı kılan ve geleneksel siyasi partilerin hesabına tek politikalı hareketlerin büyümesini teşvik eden daha fazla fırsat yaratılmaktadır. Açık hükümet girişimleri ve kamu sektörü verilerine erişim, daha fazla saydamlık ve vatandaş odaklı kamu hizmetlerinin sağlanmasına yol açacaktır.

5. Eğilim: Küresel bilgi ekonomisi yeni teknolojiler tarafından dönüştürülecektir.

Hiper-bağlantılı mobil cihazlar, cihazlardaki ağ bağlantılı sensörler ve altyapı, 3D baskı ve çeviri teknolojileri küresel bilgi ekonomisini dönüştürecektir. Birçok sektördeki mevcut iş modelleri, insanların yaşamlarında daha sonra herhangi bir yerden ekonomik anlamda etkin kalmalarına yardımcı olan yenilikçi cihazlar tarafından tetiklenen yaratıcı yıkımı yaşayacaklardır (IFLA, 2013).

Rapor'da yukarıda sıralanan eğilimlerin hızla gelişmekte ve dünya genelindeki kütüphanelerin üstlendiği rol ve sağladığı hizmetlere etki edecek biçimde birbiriyle çarpışmak üzere yola devam etmekte olduğu belirtilip, kütüphanelerin aşağıdaki senaryolarda yoluna nasıl devam edeceği, daha da ötesi bu konuda şu soru ve önermeleri dikkate alması gerektiği tartışılmaktadır.

- Yeni teknolojilerin yükselişiyle mahremiyetin sonu mu geliyor?
- Kütüphanelerde e-ödünç verme ve kişisel veriye ilişkin hazine kaynağı
- “Lütfen giyilebilir teknolojinizi kapatınız!”
- Çevrimiçi eğitimde altın bilgi madeni
- Algoritma tüm yanıtlara sahip- peki o zaman kütüphane nedir?
- Eğitim küreselleşiyor ve mobil hale geliyor; ancak dokunsallığını ve yerelliğini kaybediyor mu?
- Bilgisayar (makine) çevirmendir.
- Gözetim toplumunda yeni seslerin ve grupların ortaya çıkması
- “Bit Rot (Bilgi Parçacıklarının Bozulması) hakkında ne yapıyorsunuz?”

- Yeni teknolojiler tarafından zorlanan bir bilgi zinciri
- Yeni teknolojiler küresel ekonomiyi dönüştürecek fakat bundan kim yarar sağlayacak?
- Yeni teknolojilerin aşırı düzenlemeye karşı savunmasızlığı (IFLA, 2013).

Rapor'un beş temel eğilim ve onun alt parçacıkları üzerinde yoğunlaştığı, sistematüğın buna göre yapıldığı görölmektedir.

Değerlendirme: IFLA Eğilim Raporu Bağlamında Halk Kütüphanelerinin Geleceği

IFLA'nın kütüphanelerin geleceğini öngörmek gibi bir iddiadan özellikle kaçınarak, genel olarak kütüphanelerin geleceğini belirleyecek olası koşulları ve eğilimleri tartışmak üzere yayımladığı *Rapor* halk kütüphaneleri açısından önemli varsayımları temellendirebileceğimiz ipuçları sunmaktadır. Geleceği öngörmek yerine geleceği yaratacak koşulları irdelemek diğer kütüphane türleri için olduğu kadar halk kütüphaneleri için de doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Çünkü tüm kurumlar gibi halk kütüphanesinin varlığını ve gelişimini de, içinde yer aldığı tarihsel, toplumsal, ekonomik, eğitimsel, kültürel ve teknolojik koşulların belirlediği açıktır. Halk kütüphanelerinde gerçekleşecek değişimler onları çevreleyen koşulların bu kütüphanelere yansımından başka bir şey olmayacaktır. Dolayısıyla, koşulları irdelemek kurumları anlamak, onların geleceğini tahmin etmek anlamına gelecektir. Kısaca, halk kütüphanelerinin geleceği ile ilgili değerlendirmelerde bulunabilmek için onları yaratan ve etkileyen çevresel (tarihsel, toplumsal, ekonomik, kültürel, eğitimsel ve teknolojik) koşulların ele alınması yöntemsel olarak da doğru görünmektedir.

Buna karşın, *Rapor*'da geleceği belirleyecek olası koşulların yukarıda sıralanan başlıklar altında (tarihsel, toplumsal, ekonomik vb.) ele alınmadığı ve daha alt kavramlarla açıklanmaya çalışıldığı görölmektedir. Örneğin, *Rapor*'da tarihsel koşulların değişim eğilimlerine ilişkin özel bir değerlendirme ve hatta vurgu bulunmamaktadır. Aynı biçimde, eğitim başlığı yerine “yaşam boyu öğrenme” başlığı tercih edilmiştir. Genel olarak teknolojik koşullar değişimi belirleyecek en güçlü olgu olarak sunulurken, kültürel koşullar yeterince değerlendirilmemiştir. *Rapor*'da ekonomik koşulların daha vurgulu biçimde yer alması da gerekirdi. Elbette, burada bizim önerdiğimiz değerlendirme/rapor başlıkları da tartışılırdır. Ancak, halk kütüphanelerinin tarihine de bakan diyalektik yaklaşım temelinde sözü edilen başlıkların daha kapsayıcı olacağı söylenebilir.

Rapor'un alanında uzman kişilerin katkılarıyla ve planlı bir süreçle oluşturulmuş olması olumlu anlamda son derece önemlidir. *Rapor*, dünyanın en güçlü ve otorite Kütüphanecilik örgütü IFLA tarafından hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Bu alanda özellikle kuramsal çalışmalar yapan kişiler için ciddi öngörülerde bulunmaya destek sağlayacak *Rapor* titiz bir çalışmanın ürünü olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmaya da konu olan halk kütüphanelerinin geleceği sorunsalını *Rapor*'da yer alan beş eğilim bağlamında değerlendirmek literatüre katkı sağlayabilecektir.

1. Eğilim: Yeni teknolojiler bilgiye erişimi olanın olanaklarını hem genişletecek hem de sınırlayacaktır.

Bu eğilimin halk kütüphanelerini yakından ilgilendireceği açıktır. Özellikle, dijital yenilik ve olanaklar, yeni teknolojilere dayalı bilgi kaynakları bilgiye erişimi hem kolaylaştırabilir ve hem de karmaşıklıştırarak güçleştirebilir. Bilgiye erişim için yeni becerilerin ortaya çıkacağı ve bireylerin bu yeni becerilere gereksinim duyacağı öngörülebilir. Halk kütüphaneleri bilgiye erişim için zorunlu olacak bu yeni becerileri bireylerde yaratma sorumluluğuna sahip olacak, yaratabildikleri ölçüde varlıklarını koruyup gelişimlerini sağlayacak, aksi takdirde yok olmaya doğru yol alacaktır. Çünkü bu becerilere sahip toplum halk kütüphaneleri için varlık nedeni olacaktır. Varlık nedenini yaratamayan ve koruyamayan kurumlar da doğal olarak varlıklarını sürdüremeyecektir. Dolayısıyla, tıpkı söz konusu birinci eğilim başlığında ve içeriğinde belirtildiği üzere, yeni teknolojilere dayalı bilgi erişim olanakları halk kütüphaneleri için hem fırsat hem de risk anlamına gelecektir. Halk kütüphanelerinin bu durumu iyi hesaplamaları ve geleceğe hazırlanmaları gerekmektedir.

2. Eğilim: Çevrimiçi eğitim küresel öğrenmeyi demokratikleştirecek ve sekteye uğratacaktır.

Bu eğilimin içeriğinde de belirtildiği gibi, çevrimiçi eğitim kaynaklarındaki hızlı küresel gelişim, öğrenim fırsatlarını daha yaygın, ucuz ve erişilebilir kılacaktır. Yaşam boyu öğrenmeye verilen değer artacak ve yaygın ve örgün öğretim daha fazla tanınacaktır (IFLA, 2013). Eğitim kaynaklarındaki değişimlerin öğrenme fırsatlarını artırmaya ilişkin olumlu etkisi doğal olarak halk kütüphanelerine yansıtacak bir durumdur. Öğrenme çaba ve etkinliği içine giren birey potansiyel halk kütüphanesi kullanıcısı anlamına gelmektedir. Halk kütüphanelerinin temel amaçları ve işlevleri arasında kendi kendine öğrenmeyi ve daha geniş bağlamda yaşam boyu öğrenmeyi desteklemek vardır. Yaşam boyu öğrenmeye verilecek değer gelecekte artma eğilimi halk kütüphaneleri için fırsat özelliği taşımaktadır. Elbette bu durum halk kütüphanelerine bu eğilimin gerektireceği değişimleri sağlama sorumluluğu yüklemektedir. Yani, onlar, gelecekte kullanıcılarına yeni öğrenme materyallerini sağlamalı ve bunu, yeni öğrenme yöntemlerinin gerektirdiği biçimde, yani teknolojik yollarla gerçekleştirmelidirler. Aksi takdirde bu eğilim ve fırsatta onlar için varlıklarına yönelik bir tehdit haline gelebilecektir.

3. Eğilim: Mahremiyetin sınırları ve verinin korunması yeniden tanımlanacaktır.

Bu eğilim bağlamında halk kütüphanelerinin de diğer kütüphane türleri gibi gelecekte en önemli işlevleri özellikle çocuklar ve gençler için güvenilir bilgi sunmak ve kişilerin halk kütüphanesinde kayıtlı özel yaşam bilgilerinin elde edilmesini olanaklı olduğu ölçüde önlemek olacaktır. Bunun teknolojik ve yasal önlemleri halk kütüphaneleri tarafından alınmalıdır. Aksi takdirde onların güvenilirlikleri azalacak, bu ise daha az kullanılmaları sonucunu yaratabilecektir. Bireysel mahremiyet halk kütüphaneleri için temel etik ilke ve değer anlamını gelecekte de koruyacaktır, korumak zorundadır. Halk kütüphaneleri, bütçelerinin bir bölümünü verilerin korunması için sistemler geliştirmeye ayırabilecektir. Ancak bunu yapmak zorundadırlar ve bunun için harcanacak parayı kayıp olarak görmemelidirler.

4. Eğilim: Hiper-bağlantılı toplumlar yeni sesleri ve grupları dinleyecek ve onları güçlendirecektir.

Halk kütüphanelerinin geleceklerini belirleyecek en önemli eğilimlerden birisi bu olacaktır. Halk kütüphanelerinin temel ilkesi herkes için bilgiye eşit erişim hakkının kullanılmasını sağlamaktır. Toplumlar farklı toplumsal gruplardan oluşmaktadır. Bu kültürel çeşitliliğin gelecekte daha güçlü biçimde ortaya çıkacağı ve büyük ölçüde kabul edileceği öngörülebilir. Halk kütüphaneleri bu kültürel çeşitliliği kaynak ve hizmetleriyle destekleme işlevine sahiptir. Bu bağlamda, kullanıcıları arasında ayırım yapmama ve ücretsiz hizmet verme ilkelerini gelecekte de korumalıdır. *Rapor*’un 4.eğiliminin gerektirdiği önemli özelliklerden birisi halk kütüphanelerinin çok sesliliği artırma, demokrasiyi güçlendirme görevleridir. Halk kütüphanelerinin günümüzde demokrasiyi geliştirecek bilgili, eğitilmiş insanı yaratma işlevlerinin gelecekte daha da öne çıkacağı ve bunun onları toplumun vazgeçilmez kurumları arasına sokacağı söylenebilir. Bunun dışında, halk kütüphaneleri gelecekte bu eğilim bağlamında genel olarak vatandaşların bilgi edinme özgürlüklerini kullanmalarına da olanak yaratma sorumluluğuna sahip olacaktır. Saydam devlet, e-devlet, açık kamu verilerine erişim gibi gelişmeler halk kütüphanelerin dikkate alması ve kendilerini uydurması gerekli değişimlerdir. Kendilerini bu eğilim bağlamındaki değişimlere uyduramamaları onlar için tıpkı diğer eğilimlerde olduğu gibi ciddi yok olma riski ile karşı karşıya bırakacaktır. Bu eğilim bağlamında sivil toplum yapısını güçlendirmek de halk kütüphanelerinin önemli işlevleri arasında yer alacaktır.

5. Eğilim: Küresel bilgi ekonomisi yeni teknolojiler tarafından dönüştürülecektir.

Küresel bilgi ekonomisi bugün görünen haliyle kapitalizmin devamına yönelik olarak işleyecektir. Kapitalizm demek eşitsiz toplum, toplumsal sınıflar ve kesimler arasında uçurumların olduğu bir ekonomik sistem demektir. Halk kütüphaneleri, ortaya çıkacak yeni kapitalist uygulamaların ve küresel bilgi ekonomisinin yaratacağı dijital uçuruma köprü olma işlevlerini güçlendirmek zorunda kalacaktır. Sanayi Devrimi ile birlikte, onun bir ürünü olarak ortaya çıkan modern halk kütüphanesinin gelecekteki çağdaş işlevi ekonomik nedenlerle, yoksulluk yüzünden bilgiye erişememe sorununun çözümüne ücretsiz hizmet ilkesi ile katkıda bulunmak olacaktır. Yeni ekonomik gelişmelerin yaratacağı toplumun ve bireylerin bilgiye erişim eşitsizliklerini azaltmak halk kütüphaneleri için tarihsel rolün yeni biçiminden başka bir şey değildir. Halk kütüphaneleri bu işlevlerini ve ücretsiz hizmet ilkesini bu nedenle de korumak zorundadır.

Sonuç ve Öneriler

IFLA Eğilim Raporu bazı yaklaşım eksikliklerine karşın son derece önemli saptamaları genel çerçevede içeren yol gösterici, uyarıcı bir belgedir. Ülkelerin genel olarak kütüphaneler ve özel olarak da halk kütüphanelerine ilişkin politika ve strateji geliştirmelerinde bu raporun ciddi katkılarının olacağı açıktır. *Rapor*’un genelde fütüristik yaklaşımlara pirim vermeden kütüphanelerin geleceğini belirleyecek olası gelişme eğilimleri üzerine ve “kütüphane-santrik” (kütüphane merkezli) olmayan bir bakış açısıyla odaklanması son derece doğru bir yaklaşım biçimidir. Genellikle, haklı olarak ve büyük ölçüde teknolojiye yapılan vurgu temelinde biçimlenen *Rapor*, halk

kütüphanelerinin gelecek için pozisyon almaları konusunda ciddi ipuçları içermektedir. Sorun, *Rapor*'da da belirtildiği “mesleğin değişen bilgi ortamına nasıl uyum sağlayıp gelişeceği” meselesidir. Biz, bu önermeyi pekâlâ, sorun, “halk kütüphanelerinin değişen bilgi ortamına nasıl uyum sağlayıp gelişeceği” meselesidir diye düşünebiliriz. Bu bağlamda, bu kurumlar için politika üretme ve uygulama pozisyonunda olan politikacı, karar verici ve uygulayıcılara büyük sorumluluklar düşmektedir. Güçlü halk kütüphanelerinin güçlü demokrasiler ve güçlü toplumlar anlamına geldiğini anlayabilen yöneticilerin bulunduğu ülkeler bu konuda gelecek açısından şanslı olacaklardır. Türkiye'nin de bu bağlamda değişim eğilimlerini dikkate alacak biçimde bir an önce kısa, orta ve uzun vadeli politikalarını (stratejilerini, planlarını ve programlarını) oluşturması zorunludur. Aksi takdirde, ülkenin geleceğinde halk kütüphaneleri tarihte sayfası kapanmış kurumlar olarak yer alacaktır.

Kaynakça

- Bartlett, J. ve Miller, C. (2011). *Truth, lies and the internet: a report into young people's digital fluency*. 8 Temmuz 2015 tarihinde http://www.demos.co.uk/files/Truth_-_web.pdf adresinden erişildi.
- Cassidy, C. (2014). *Library usage falls significantly as services shrink*. 8 Temmuz 2015 tarihinde http://www.theguardian.com/books/2014/dec/10/library-usage-falls-dramatically-services-visits-down-40m?CMP=share_btn_tw adresinden erişildi.
- Hernon, P. ve Mathews J. R. (2013). *Reflecting on the future of academic and public libraries*. Chicago: ALA.
- IFLA. (2013). *Dalgaları aşmak ya da gelgite yakalanmak: Gelişen bilgi ortamını yönetmek*. Eğilim Raporundan açılımlar. 8 Temmuz 2015 tarihinde http://trends.ifla.org/files/trends/assets/documents/ifla_trend_report_tr.pdf adresinden erişildi.
- Norman, M. (2014). Frail, fatal, fundamental: The future of public libraries. *Public Library Quarterly* 31(4), 339-351.
- Oldenberg, R. (1991). *The great good place*. New York: Marlowe & Company.
- Smith, Z. (2014). *Library usage falls significantly as services shrink*. 8 Temmuz 2015 tarihinde http://www.theguardian.com/books/2014/dec/10/library-usage-falls-dramatically-services-visits-down-40m?CMP=share_btn_tw adresinden erişildi.
- Sullivan, M. (2003). The fragile future of public libraries. *Public Library Quarterly*, Sept/Oct. 303-309.
- Watson, R. (2011). *In praise of public libraries - and librarians*. 8 Temmuz 2015 tarihinde <http://toptrends.nowandnext.com/2011/12/28/in-praise-of-libraries-and-librarians/> adresinden erişildi.
- Wooden, R. A. (2006). The future of public libraries in an Internet age. *National Civic Review* Winter 1-7.
- World Economic Forum. (2012). Global information technology report: living in a hyper-connected world. 8 Temmuz 2015 tarihinde http://www3.weforum.org/docs/Global_IT_Report_2012.pdf adresinden erişildi.

Yazar Dizini

Akbulut, Müge 13
Al, Umut 22
Atay, Nilgün 117
Atılgan, Doğan 175
Baydur, Gülbün 38
Binici, Kasım 209
Candan, Buket 43
Çakmak, Tolga 143
Çelik, Ahmet 62
Dalkıran, Ömer 69
Doğan, Güleda 124
Eroğlu, Şahika 143
Fenerci, Tülay 82
İnce, Nesrin 101
Keseroğlu, Hasan S. 105
Konya, Ümit 117

Kurbanoğlu, Serap 124
Kurulgan, Mesut 135
Küçük, Mehmet Emin 62
Külcü, Özgür 143
Önal, H. İnci 162
Önder, Işık 175
Özdemirci, Fahrettin 184
Öztemiz, Semanur 199
Polat, Coşkun 209
Soydal, İrem 22
Şenyurt, Özlem 221
Tonta, Yaşar 235
Uçak, Nazan Özenç 251
Ünal, Yurdağül 251
Yılmaz, Bülent 265